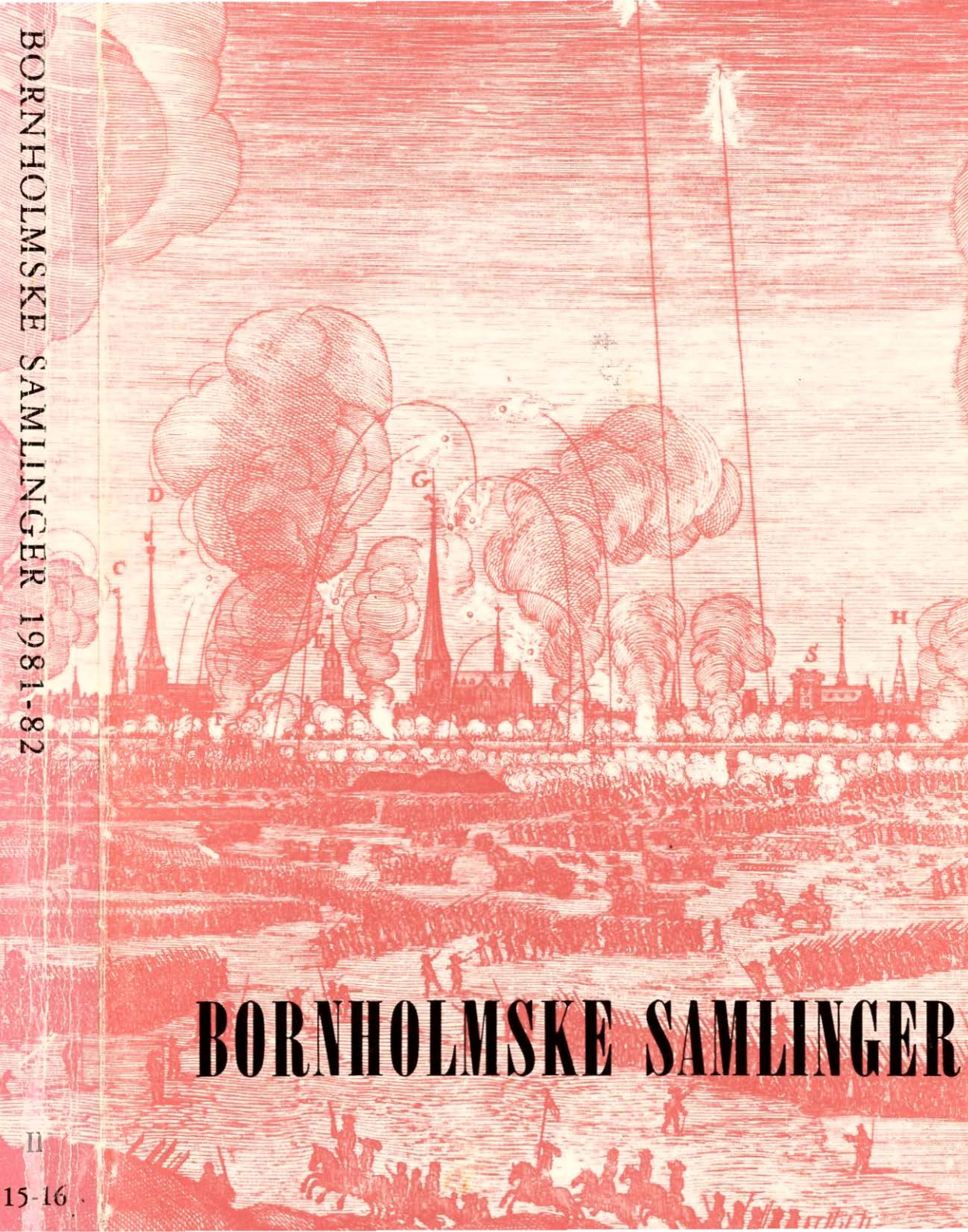
BORNHOLMSKE SAMLINGER 1981-82
BORNHOLMSKE SAMLINGER
II
15-16

BORNHOLMSKE

SAMLINGER

BORNHOLMSKE SAMLINGER

Dette gavebrev

Det politiske spil omkring den bornholmske opstand og Peder Olsens indsats i løsrivelsesværket 1658-59

Af Ebbe Gert Rasmussen

UDGIVET AF

BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

II. RÆKKE - 15.-16. BIND

RØNNE 1982

HAKON HOLM OFFSET

ISBN 87-87042-15-0 - ISSN 0084-7976

»...Inbyggiarne sielfwe torde wäll
Correspondera till Kiöpenhampn och notificera
tillståndet, iemwehl och intz förstå sigh till
mothwären, om den ringaste Fahrkost wille
alenda...«
(Johan Printzensköld til Karl X Gustav
1658 18/11.).

INDHOLDSFORTEGNELSE

FORORD 9

INDLEDNING 13
Bornholm og den militærpolitiske stilling i efteråret 1658 13

PROBLEMSTILLING 17
De bornholmske og københavnske skuepladser 17
Arveregeringens indførelse på Bornholm 18
Arbejdshypotese 20
Metode og kilder 21
Litteratur 23

UNDERSØGELSE
FØRSTE DEL: DEN BORNHOLMSKE ARVEREGERING
Ordningen af det bornholmske spørgsmål efter opstanden 1658 dec. - 1659 maj.

KAPITEL I: GODE DANSKE LOVE OG PRIVILEGIER 25
Supplikkens udstedere 27
Supplikkens disposition og indhold 30
Supplikkens fremstilling af afståelsen 30
Supplikkens skildring af det svenske styre 31
Supplikken om den bornholmske opstand 35
Hvad bornholmerne ønskede 35

KAPITEL II: FOR EVINDELIG ARV OG EJENDOM 37
Gavebrevets udstedere 39
Gavebrevets disposition og indhold 44
Gavebrevets fremstilling af afståelsen 45
Gavebrevets skildring af det svenske styre 47
Gavebrevet om den bornholmske opstand 53
Hvad gavebrevets forfattere ønskede 54
Gavebrevets ophav 60

KAPITEL III: SÅ OG HERMED CONSENTERER OG SAMTYKKER 71
Kongens foreløbige kvittering 72
De bornholmske stænders godkendelse 75
Den danske konges forsikring 87
Den bornholmske arveregering - Sammenfatning 89

ANDEN DEL: BORNHOLM I DEN KONGELIGE POLITIK
Bornholm som led af den danske regerings overvejelser og optræden 1658 aug. - 1659 juli

KAPITEL I: IMOD FORSIKRING 95
Den kongelige proposition 96
Rigsrådets betænkning 100

KAPITEL II: BORRINGHOLMS LAND TIL PANT? 106
De kongelige ordrer til Johan Pawelsen 106
Kongens officielle henvendelse 112

KAPITEL III: EDERS TROFASTE OG GODE AFFEKTION 116
Tanker i rigsrådet efter den nederlandske undsætning 116
Frederik III.s henvendelse til bornholmerne 120
Det kongelige brevs tilblivelse og rejse 128
Stemningsskreddet på Bornholm 136
Sammensværgelsen i Hasle og Rønne 139

KAPITEL IV: VMBRA ANTIQUÆ GLORIÆ 149
Pawelsens første officielle svar 149
Pawelsens henvendelse til Erik Krag 151
Paul Haffners virksomhed 155
Lübecks officielle svar 157
Forberedelserne i Lübeck 159

KAPITEL V: EDERS UBEKENDTE DOG VEL AFFEKTIONEREDE VEN . 161
Hans Oldelands anden ambassade til Moskva forberedes 162
Oldelands forhandlinger med den bornholmske sammensværgelse 166
De uheldige helte 201
Oldelands brev til bornholmerne 207
Brevets rejse 215
Oldelands forhandlinger med bornholmerne - Sammenfatning 225

KAPITEL VI: DEN 8. DECEMBER, SOM VAR EN ONSDAG 229
Opstandstildragelserne 230
Det bornholmske stændermøde 238
Peder Olsen - »Bornholms Befrier« 242

KAPITEL VII: SALVA NEUTRALITETE 250
Pawelsens fortsatte virke i Lübeck 252
Godske von Buchwalds sendelse 254
Pawelsens senere arbejde 261
Forsyningerne til København 263

AFSLUTNING 268
Den bornholmske opstand i en bredere sammenhæng 268

ÜBERSICHT IN DEUTSCH 283
HENVISNINGER OG NOTER 291
BILAG 312
UTRYKTE KILDER 318
TRYKTE KILDER 320
FREMSTILLINGER 321
REGISTER 323

INDHOLDET AF DE NÆRMEST FOREGÅENDE BIND 331

FORORD

Det arbejde, som hermed udsendes, repræsenterer til en vis grad en fortsættelse og afrunding af de studier over Bornholms dramatiske historie i skæbneåret 1658, som jeg påbegyndte for snart en snes år siden og hvis tidligere resultater senere blev fremlagt i skriftlig form dels som en samlet fremstilling af forholdene i landsdelen under det svenske styre (»Bornholm 1658 - Begivenhederne under Sveriges besiddelse af øen«, udgivet af Bornholms historiske Samfund, Rønne 1967 = Bornholmske Samlinger II, 3) med hertil hørende kilder (»Bornholm 1658 - Kilder«, udgivet af samme, Rønne 1972 = Bornh. Sml. II, 6), dels som lejlighedsvise detailundersøgelser af særlige sider af emnet (således artikler i Bornh. Sml. 1974, II, 7, 1979, II, 13 og 1980, II, 14). Det har derfor været naturligt at lade dele af disse bidrag indgå som elementer i nærværende sammenhæng.

Men i de fleste henseender betegner det nu offentliggjorte bidrag noget helt nyt. Denne monografi - den overhovedet første om sit emne - er i overvejende grad et radikalt brud med den traditionelle opfattelse, der hidtil i første række har anskuet den bornholmske opstand som fortrinsvis et lokalt afgrænset anliggende. Med dette forsøg begiver vi os ud i det hidtil uudforskede og derfor ukendte ingenmandsland, der udgør den farlige grænse mellem lokal- og rigshistorie. Det er herunder generelt hensigten at redegøre for en tidligere overset sammenhæng mellem de udefra kommende påvirkninger og de hjemlige tildragelser på vor ø. Vort synsfelt er klart udvidet i forhold til før, og bornholmske begivenheder som sådanne er alene medtaget i det omfang, disse skønsvis har spillet i det samlede problemkompleks. Set på denne baggrund må dette bidrag helt igennem betragtes som et selvstændigt værk.

Dog må det erkendes, at når et arbejde som det foreliggende i virkeligheden er den synlige frugt af undersøgelser, som har strakt sig over en længere årrække, er det vanskeligt for ikke at sige ganske umuligt at undgå dels

overlapninger, dels uoverensstemmelser mellem begyndelse og fortsættelse. Dette forhold er jeg mig bevidst, men nærer på den anden side det lønlige håb om, at læserne vil finde både det og de fejl, jeg uvægerligt må have begået, mindre væsentlige.

At et arbejde af slige dimensioner nu kan udsendes er selvfølgelig ikke min fortjeneste alene. Tværtimod har mange interesserede mennesker herunder trukket på samme hammel og på denne måde støttet mig på uvurderlig måde.

Blandt de mange jeg skylder så meget må jeg i første række takke de mange lokalhistorisk interesserede 2.g-klasser, som gennem årene med en ungdommens smittende ildhu vedvarende har inspireret til fortsat syslen med emnet. På min daglige arbejdsplads, Rønne Statsskole, føler jeg imidlertid også trang til at lade takken omfatte min chef, rektor Bjørn Henriksen, for elskværdig bistand under specielt den kritiske færdiggørelse af manuskriptet.

Dernæst vil jeg gerne på dette sted forme en hjertelig tak til de mange ansatte på de af mig besøgte og på anden vis kontaktede arkiver, museer og øvrige institutioner, blandt hvilke jeg ikke kan undlade i særlig grad at tænke på de altid hjælpsomme medarbejdere på Bornholms Centralbibliotek.

Ligeledes må jeg her rette en særlig tak til Rigsarkivet, Det kongelige Bibliotek, Den kongelige Kobberstiksamling (Statens Museum for Kunst), Københavns Bymuseum, Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg og Bornholms Museum for venlig hjælp til fremskaffelse af illustrationerne, som det iøvrigt vil fremgå af de enkelte billedtekster.

Endvidere bringer jeg min ærbødigste tak til ministeriet for kulturelle anliggender, Bornholms Amtskommune, A/S Hasle Bank og Sparekassen Bornholm for den helt vitale pekuniære støtte til udgivelsen.

Samtidig takkes på det hjerteligste bestyrelsen for Bornholms historiske Samfund, der længe så langmodigt har set gennem fingre med de mangfoldige problemer, der knyttede sig til færdiggørelsen af udgivelsen.

Desuden står jeg ved arbejdets afslutning i dyb taknemmelighedsgæld til en række privatpersoner, der alle bedes modtage min varmeste tak for deres uegennyttige håndsrækning: Lektor Peter Sørensen, Brede, for utrætteligt virke for fremskaffelse af egnede illustrationer og ikke mindst værdifulde faglige råd, lektor Arne Jørgensen, Rønne, for udarbejdelse af det tyske resumé, studielektor C. H. Kibsgaard, Rønne, for afklarende samtaler af ikke

alene lokalhistorisk art, men også af redaktionel karakter, seminarieelev Niels Jørgensen, Rønne, for tilvejebringelse af fotos, bibliotekar Hans Michelsen, Himmelev, for udarbejdelse af registrene og forhenværende kontorchef Bent Bergsøe, Søborg, for henvisning til de af ham fremdragne kilder, som det ligeledes vil ses af noterne, og vedholdende opmuntring fra start til slut.

Sidst, men ikke mindst vil jeg endelig takke min familie, som har støttet mig så enestående i alle henseender under dette arbejdes langstrakte tilblivelse.

Rønne 1981 den 29. december *Ebbe Gert Rasmussen*

INDLEDNING

Bornholm og den militærpolitiske stilling i efteråret 1658

I skriverstuen i det forsømte Manteltårns andet stokværk herskede febrilsk travlhed. Helt herind nåede sikkert kun svagt det fjerne ekko af bølgernes regelmæssigt ensformige brænding mod den bratte, forrevne klippekyst i vest og den susende genlyd af vindens uensartede, vekslende stød mod teglstensmurene på det forfaldne slot. Herinde i det store rum gav de urolige flammer fra sydvæggens kamin et kærkomment, blafrende tilskud til det beskedne, blege efterårslys, der fandt sin trange vej gennem de smalle vinduesåbninger.

Nogenlunde således var formodentlig sceneriet, da de ovenfor citerede ord blev nedskrevet på Hammershus af den svenske skriver efter diktat af slots- og lenshøvdingen hin torsdag den 18. november på tærskelen til sidste akt af det drama, som opførtes på den bornholmske scene under det kortvarige svenske herredømme i 1658. De stammer fra det senest kendte originalbrev, der blev udformet af Johan Printzensköld i hans bornholmske embedstid og var adresseret til hans konge, Karl X Gustav, som i disse hektiske uger og måneder - med sin sædvanlige, rastløse energi - forberedte den generalstorm på det belejrede København, der i hans øjne skulle afstedkomme byens fald og elimineringen af Danmark som selvstændig stat. Den afgørende styrkeprøve om vort lands uafhængige eksistens stod for døren.

Endnu på dette tidspunkt var situationen dog flydende. Ganske vist havde søslaget i Øresund knap tre uger tidligere - da admiral Obdams nederlandske undsætningsflåde den 29. oktober efter en heftig og blodig kamp gennem de svenske linier havde tiltvunget sig adgang til den hårdt trængte danske hovedstad - betydet et markant tilbageslag for den svenske konges højtflyvende planer. Det svenske artilleri var straks blevet trukket bort fra Københavns umiddelbare nærhed, således at belejringen nu nærmest antog karakter af en mindre snærende blokade. Men nogen decideret afslutning på krigen havde den nederlandske undsætning ikke medført. Og nok havde en stor allieret brandenburgsk-polsk-østrigsk hær, som i den samme oktober måned rensede det meste af Jylland for svenske tropper, rejst en anden bom for Karl Gustavs stormagtsdrømme. Den svenske krigsmagt på

den jyske halvø blev efterhånden drevet sammen i fæstningen Frederiksodde. Men heller ikke på dette frontafsnit var krigen blevet afgjort.

Alt i alt måtte udsigterne for Karl Gustavs forehavende alligevel betegnes som relativt gode, da vinteren nu atter nærmede sig. Københavns fald kunne blive løsningen på hans gordiske knude. For den svenske konge var det således nærliggende at hugge denne over ved et storstilet stormløb mod den danske hovedstad - hvorunder erfaringerne fra forrige vinters succesrige felttog i sne og frost kunne udnyttes - der skulle blive krigens afgørende vendepunkt.[1]

Modtagelsen og læsningen af Printzenskölds skrivelse af den 18. november - nøjagtigt hvornår det skete, unddrager sig eftertidens viden, rimeligt er det dog nok at antage, at det fandt sted enten i slutningen af denne eller snarere i begyndelsen af den følgende måned - kan under disse omstændigheder næppe have bibragt Karl Gustav yderligere optimisme i hans helhedsvurdering af den samlede svenske stilling. Tværtimod. For første gang indløb nu også virkelig alarmerende nyheder fra det Bornholm, hvis lensmand godt nok havde anmodet om forstærkning af sit decimerede garnisonsmandskab så tidligt som ved sommerens midte, men hvor situationen ellers tidligere - efter de herfra modtagne indberetninger at dømme - stort set havde været ganske rolig.[2]

Men her i den senest indløbne rapport fra Printzensköld var der spillet på ganske andre strenge: Fremmede flådefartøjers nylige tilsynekomst under den bornholmske kyst, i hvilken forbindelse indbyggernes uvilje overfor svenske forsvarsforanstaltninger klart var blevet lagt for dagen, antydede ildevarslende fænomener. Disse sattes tilmed i et grellere relief, når undersåtterne yderligere optrådte truende overfor slots- og lenshøvdingen. Oven i købet tegnedes hele dennes militære stilling i yderst dystre farver. Således udtrykte Printzensköld - som også citatet viser - ingen optimisme med hensyn til fremtiden. Han frygtede helt åbenbart, at den fra Pommern lovede forstærkning ville komme for sent, mens bornholmerne derimod selv turde kunne korrespondere med København og her give meddelelse om tilstandene på deres ø. Om så det mindste fartøj skulle dukke op, kunne man ikke forvente hjælp fra den side, lød lensmandens dystre profeti.[3]

Ja, men var der nu ikke her tale om en generel overdramatisering fra Printzenskölds side af en måske nok alvorlig, men dog ikke akut faretruende situation med det enkle formål at søge den lovede forstærkning af slotsgarnisonen presset noget hurtigere igennem hos kongen? Var det specielt ikke lidt vel udspekuleret af ham at forestille sig en fysisk forbindelse mel-

lem nogle få vrangvillige øboere og den fortsat blokerede danske hovedstad? Var der mon gået panik i ham?

På disse spørgsmål kan dog i hovedsagen svares benægtende. At slots- og lenshøvdingen gennem sin malende skildring af tilstandene på Bornholm har søgt at påvirke Karl Gustav til fremskyndet ekspedition af forstærkningen er næppe utænkeligt. Snarere må det betragtes som givet. Men dette udelukker ikke, at situationen virkelig nærmede sig det katastrofale bristepunkt. Og at det faktisk forholdt sig således, var der andre tegn i sol og måne på.

At Printzensköld ikke stod ene med sin mistanke om muligheden for en nærmere kontakt mellem sine bornholmske undersåtter og København, synes med al ønskelig tydelighed at fremgå af, at også den svenske regering i disse dage - vel især efter at nederlænderne atter havde åbnet den danske hovedstad til søs - har anset denne eventualitet for særdeles nærliggende. Den 19. november udstedtes fra Landskrona et forbud, der netop tog sigte på at forebygge et sligt uvæsen. Det fastslås her udtrykkelig, at det er forment svenske undersåtter - som sådanne var bornholmerne også at betragte

Fig. 1. Hammershus' manteltårn. Foto ved Niels Jørgensen, Rønne. Ingen anden enkelt bygningsdel af slottet giver vel et så dystert og tillukket indtryk som netop denne del af det vidtstrakte middelalderlige anlæg, der i 1658 var det egentlige centrum for det svenske styre på Bornholm. På billedet, der er taget lige udenfor den indre borgmur med ryggen mod Havporten i det sydvestlige afsnit af den ydre, bemærkes på selve kernen de tre øvre etager af tegl og til venstre en af de kampestensrunddeller til ildvåben, hvormed lübeckerne i det foregående århundrede havde forsøgt at modernisere det allerede da forældede forsvarsanlæg.

siden afståelsen til Sverige ved Roskildefreden i februar - at pleje nogensomhelst omgang »med fienden, the Danske och theras adhærenter thet ware sigh vnder hwad skeen thet hälst wara må, hemligen eller vppenbarligen ...« Overtrædelser ville blive straffet med liv, ære og gods.[4]

Nu kan man jo altid - jævnfør vore dages tilsvarende bombastiske forbud mod menneskeligt samkvem på tværs af politiske, militære og ideologiske fronter - diskutere det formålstjenlige ved slige lovgivningsbestemmelser. De fortæller dog først og fremmest mere om deres ophav end om den adresse, de henvender sig til. Om den svenske regering virkelig har troet på disse lovbuds værdi er én ting. Og lad så være at efterretningen fra Sverige om denne vedtagelse formentlig slet ikke nåede betids frem, hvad Bornholm angår. En helt anden sag er, at Printzensköld i hvert fald ingen illusioner nærede i den retning. I indberettende stund frygtede han - endnu i forholdsvis sikkerhed i skriverstuen i hjertet af sin vidtstrakte, men så sørgeligt forsømte og forældede middelalderfæstning - ganske enkelt det værste. Nogen drømmende fantast var denne oberstløjtnant ikke. Gennem en lang militær karriere havde han skærpet sin evne til at vejre faren, når denne nærmede sig.

De følgende uger skulle mere end bekræfte Printzenskölds bange - men nok så realistiske - anelser. Grundlaget var allerede nu - omend i det skjulte - ved at skride under det svenske herredømme på Bornholm. Og inden føje tid skulle de utvetydige symptomer på den faretruende udvikling åbenbares helt. I denne sammenhæng var det næppe uvæsentligt, at visse bornholmere netop plejede den forbudte kontakt med fjenden.

At begyndelsen til det uheldsvangre skred allerede var indtrådt illustreredes få dage senere, da tre nederlandske skibe i kongelig dansk tjeneste tirsdag den 23. november - på deres sejlads fra København til Danzig - af efterårsstorm og hård frost blev tvunget til at søge ankerplads i læ af den bornholmske kyst i nærheden af Rønne. Til denne danske flådeeskadres ufrivillige og langvarige underdrejning på dette sted - i samfulde ni dage - skal vi nedenfor vende tilbage i rette sammenhæng. Men i denne forbindelse er det væsentligt at påpege, at netop herved faldt uret i slag. Kun fire dage efter at de fjendtlige skibe atter havde genoptaget deres afbrudte rejse mod den østpreussiske hansestad,[5] gik tæppet op for den bornholmske opstand mod det svenske styre. De dystre og tunge skyer, som Printzensköld således gennem nogen tid havde kunnet iagttage fra Manteltårnets vestvinduer mod den bleggrå efterårshimmel, var allerede nået frem til Bornholm.

Dramaets sidste akt var kommet.

PROBLEMSTILLING

I historieforskningen og historieskrivningen om den bornholmske opstand mod det svenske styre i 1658 - som gennemgående har været overladt til lokale kræfter - er der utvivlsomt nået store resultater ikke mindst siden anvendelsen af den moderne historiske metode og kildekritik også på dette område.

Således kendes i dag de egentlige lokale begivenheder i form af væsentlige sider af den svenske overtagelse og forvaltning af Hammershus Len efter øens afståelse sammen med det øvrige Skåneland ved Roskildefreden i februar samt hovedtrækkene af den påfølgende opstand i december, der så brat afsluttede det svenske fremmedherredømme. Dette gælder også - omend i væsentlig mindre grad - de ikke-lokale aspekter af begivenhedskomplekset, der udgøres af den bornholmske deputations virksomhed i København efter den heldigt gennemførte rejsning. For så vidt er vel dels tilstande, dels handlinger både på dramaets lokale og ikke-lokale scener kendte, som vi i vore dage med ret stor sikkerhed kan tegne et nogenlunde klart billede af dybden i den svenske lensforvaltning og af rækkevidden i den bornholmske opstand på det hjemlige felt samt indførelsen af arveregering og dermed rent faktisk enevælde over den første landsdel indenfor kongeriget - næsten to år før disse nymodens tilstande blev gældende for Danmark som helhed - som det væsentligste resultat af begivenhederne hinsides Østersøen.

De bornholmske og københavnske skuepladser

Denne meget generelle karakteristik af vor nuværende viden ser dog ikke bort fra, at der fortsat er tale om huller i denne. Der er således heller ingen tvivl om, at nogle af de opnåede resultater i højere grad må tilskrives tilfældige gisninger og mere eller mindre velbegrundede antagelser end gennemførte analyser af det til rådighed stående kildemateriale. Som eksempel på det første forhold - altså punkter hvorom vi reelt ingen synderlig viden besidder - kan det anføres, at der gennemgående har været en tendens til at behandle løsrivelsesværkets to hovedaspekter - de lokale tildragelser og de senere begivenheder i København - som mere eller mindre adskilte fænomener. Om alvorlige forsøg på at se disse hovedaspekter som sammenhæn-

gende led i et større samlet hele - som en gensidig vekselvirkning dem imellem - kan man indtil nu ikke tale.

Denne problemstilling kan imidlertid *ikke* være rigtig. Til forskel fra den tidligere 1658-forskning, hvis tre betydeligste repræsentanter er rigshistorikeren *J. A. Fridericia*[1] og lokalhistorikerne *M. K. Zahrtmann*[2] og *J. Klindt*[3] - eftersom disse forskere alle har fremlagt arbejder, der hviler på selvstændig forskning - er det denne forfatters overbevisning, at historikeren snarere bør understrege *en organisk forbindelse* mellem de lokale opstandsbegivenheder og de københavnske tildragelser såvel før som under og efter den dramatiske rejsning på Bornholm. For nylig har forfatteren[4] i et beskedent arbejde antydet denne saglige sammenhæng, men til mere end den blotte antydning af denne nye problemstilling er det dog ikke blevet.

Tilbage står fortsat den egentlige bevisførelse for den påståede sammenhæng, der må bygge på en forsvarlig analyse af de forhåndenværende kilders udsagn. Det er således nærværende arbejdes *første hovedopgave* at søge at fremlægge en detailleret argumentation - netop hvilende på en forsvarlig undersøgelse af materialet - for just sammenhængen i et samlet begivenhedskompleks.

Arveregeringens indførelse på Bornholm

Som eksempel på det andet forhold - d.v.s. sådanne områder hvor metodiske undersøgelser af kilderne er trådt i baggrunden for blotte gisninger og forskellige antagelser - er det mest iøjnefaldende utvivlsomt indførelsen af arveregering for Bornholms vedkommende. På dette punkt har den tidligere forskning uden videre - med den enkelte undtagelse, der bekræfter regelen - betragtet den nye arvelige regeringsform som en direkte gave af bornholmerne.

Hvor således *Fridericia*[5] direkte taler om denne nye tilstand som et bornholmsk tilbud til Frederik III, anfører *Zahrtmann*[6] utvetydigt, at det bornholmske gavebrev med dette epokegørende indhold overdroges kongen af den til hovedstaden afrejste deputation. Alene hos *Klindt*[7] spores en berettiget tvivl med hensyn til det rimelige i forgængernes opfattelse af disse begivenheder og nytænkning vedrørende dette problem. Således sondrer denne forfatter mellem, hvad bornholmerne selv kaldte overdragelsen af en arveregering, og regeringens muligheder i dette spil. I et senere arbejde har han præciseret sin holdning til problemkomplekset derhen, at kongens em-

bedsmænd sørgede for, at overleveringen af Bornholm udformedes som en personlig gave til majestæten. Dette mere nuancerede synspunkt er utvivlsomt berettiget. Men til mere er det desværre heller ikke blevet. Nogen forsvarlig argumentation hvilende på metodisk undersøgelse af udsagnene i kildematerialet er der ikke tale om. Dette synspunkt lyder særdeles besnærende, men er det holdbart?

Det er ligefuldt - hvad dette aspekt angår - stærkt at beklage, at rigshistorikere i vore dage ikke har ofret disse spændende bornholmske tildragelser synderlig opmærksomhed. Men alt har naturligvis sin ende, enhver forskningssituation sin forklarlige afgrænsning. Det er således betegnende, at *Knud Fabricius*[8] i sine banebrydende undersøgelser omkring Kongeloven og dens forudsætninger slet ikke inddrager den bornholmske problematik. Hvad denne forsker først og fremmest tilsigtede, var at anskue dette enestående enevældige forfatningsdokument i dets natur- og arveretslige sammenhæng. I et sådant teoretisk forskningsspektrum var der naturligvis ingen plads for vore bornholmske begivenheder. Ligeså typisk er det, at *C. O. Bøggild-Andersen*[9] i sin i mange henseender grundlæggende disputats - som dog nok havde disse tildragelser indenfor sin synsvinkel - hvad Bornholm angår blot nøjes med at henvise til de af Fridericia - lad være på dette tidspunkt i lyset af Zahrtmanns utrættelige indsats iøvrigt forældede - vidnesbyrd. Denne forskers emne var dog indsnævret til i første række en undersøgelse af begivenhederne på og omkring stændermødet i efteråret 1660 i København, der som bekendt mundede ud i en overdragelse til kongen og hans efterkommere af arveregering i hele kongeriget. Bornholm havde således også i denne forskningssituation alene en rent perifær betydning.

Ligeså stiltiende er alle historikere - med den nævnte undtagelse - mere eller mindre gået ud fra, at den stedfundne bornholmske overdragelse af arveregering har været ønsket af giverne selv og overensstemmende accepteret af kongen. Som denne forfatter i et tidligere arbejde[10] forsigtigt har antyder, kan heller *ikke* denne problemstilling være den sandsynlige. Snarere må vi tænke os, at overdragelsens karakter og hele indhold skyldes konge og hof. Men heller ikke i dette tilfælde er der forsøgt en argumentation af mere detailleret og nuanceret karakter på grundlag af de foreliggende kilder. Er den på dette sted antagne placering af ophavet til gavebrevet hos *kongen og hans omgivelser* rigtig, må den ovenfor skitserede traditionelle opfattelse følgelig karakteriseres som fejlagtig.

Også på dette punkt må det være rimeligt at efterlyse beviser for den påståede sammenhæng. Det er således dette arbejdes *anden hovedopgave* at

forsøge at argumentere for det sandsynligere synspunkt, at arveregeringen - både som idé og som praktisk politisk nyordning - var fostret og blev drevet igennem af bornholmernes direkte modpart i den sælsomme akt af skuespillet, der foregik i den danske hovedstad, Frederik III eller snarere kredsen af kongelige rådgivere omkring majestæten.

Arbejdshypotese

Med denne kortfattede redegørelse for et par væsentlige svagheder ved vor hidtidige 1658-forskning er der lagt op til den - efter denne forfatters opfattelse - langt sandsynligere antagelse til forståelsen af begivenhederne, dette arbejde hviler på. Den følgende undersøgelse vil således have som sit udgangspunkt den *dobbelte arbejdshypotese,* at der *for det første* har eksisteret en snæver, organisk forbindelse mellem den kongelige danske politik, som denne formuleredes i det belejrede København, og den bornholmske opstand, som med held gennemførtes på klippeøen i Østersøen, samt *for det andet,* at førstnævnte - men absolut ikke sidstnævnte - var den toneangivende kraft, der målbevidst arbejdede for den radikale ændring af de bestående, traditionelle statsretslige tilstande, der ytrede sig i en bevidst tilsidesættelse af det overleverede valgkongedømme til klar fordel for en kongelig enevælde.

At nærværende bidrag - som det tydeligt fremgår af indholdsfortegnelsen - som helhed betragtet ikke fuldtud følger et kronologisk skema skyldes ikke manglende respekt for tidsfølgens betydning hos denne forfatter. I udformningen af *dispositionen* for nærværende arbejde har blot andre - og i denne forbindelse mere tungtvejende - hensyn været bestemmende. Således ønsket om at fastholde også for læseren et overblik, som formentlig ville gå tabt som følge af de idelige gentagelser, den strengt kronologiske fremstilling - i denne sammenhæng - ville medføre. Men også andre omstændigheder har spillet ind, dels hensynet til dette arbejdes hele karakter at være en fortsættelse og supplering af forfatterens tidligere studier omkring det bornholmske spørgsmål i skæbneåret, der klart centreredes omkring de snævert lokale tildragelser, dels hensynet til de ovenfor formulerede hovedopgaver og arbejdshypotese for de hermed videreførte og udvidede studier, der ligeså tydeligt indicerer den ikke-lokale referensramme. Når således både hypotesen og hovedopgaverne ikke tidligere er blevet formuleret af 1658-forskningen, er det kun sagligt overensstemmende med dette bidrags

beskaffenhed, at dette må anlægge en ny *synsvinkel* for samme forskning, nemlig denne at vi i det følgende må tage vort udgangspunkt i de politiske initiativer, der toges i den belejrede danske hovedstad på det tidspunkt, den bornholmske rejsning var blevet kendt her.

På de følgende sider vil vi således først rette vor opmærksomhed mod det, der umiddelbart blev den politiske følge af den bornholmske opstand, det vil sige de begivenheder som i de følgende dage og uger resulterede i indførelsen af den formelle arveregering for Bornholms vedkommende. Derpå - men først da - vil vi give os i kast med den antagne - men utvivlsomt langt mere komplicerede - sammenhæng mellem disse og andre københavnske tildragelser og den forud for disse stedfundne bornholmske frigørelse fra det svenske styre, det vil sige spørgsmålet om hvorvidt Bornholm kan have spillet en bestemt rolle - større eller mindre - i Frederik III's politiske adfærd. I denne sammenhæng er det imidlertid også påkrævet endnu engang at inddrage de bornholmske opstandsbegivenheder i undersøgelsen for så vidt som fremdragelsen - i denne forbindelse - af nye kilder belyser sider af disse.

Metode og kilder

Vi skal ikke på dette sted trætte læseren med en detailleret, metodisk prøvelse af de enkelte mange kilder, der udgør grundlaget for de følgende undersøgelser. Dog er det rimeligt her at henlede opmærksomheden på det forhold, at når den hermed formulerede arbejdshypotese nedenfor virkelig kan søges afprøvet, har det en snæver sammenhæng med især to væsentlige ting, der straks må siges om kildematerialet.

For det første at der her både generelt og specielt med henblik på løsningen af opgavens første del - tilvejebringelsen af den nye arvelige regeringsform - for første gang på dette område er søgt anlagt en anden kildekritisk metode end hidtil af historikere, der har beskæftiget sig med sider af dette emne. Vi har således nedenfor ikke blot - som tidligere bornholmshistorikere - anskuet det kendte kildemateriale, der så godt som udelukkende er af offentlig og institutionel art,[11] som blot berettende. Vi har derimod i det følgende koncentreret os om dette materiale som *dokumentariske* levn, både i sammenhæng med dettes tilblivelsesproces og med henblik på det færdige resultat og dets virkning. Eller sagt med andre ord skal det kendte kildemateriale underkastes så vidt muligt en både *genetisk* og *analytisk*-

systematisk undersøgelse. Dette er uomgængeligt nødvendigt, hvis vi ønsker at følge sagens behandling nøje skridt for skridt. I modsat fald ville vi være lige vidt i forhold til tidligere bidrag og dette arbejde følgelig stå uden nogensomhelst selvstændig værdi.

For det andet at der gennemgående, men især til besvarelsen af opgavens anden del - forbindelsen mellem den belejrede danske hovedstad og klippelandet herude i øst - bevidst er søgt inddraget en del *kildemateriale, der hidtil ikke har været anvendt* af tidligere historikere i studier med relation til vort emne. Dette være ikke sagt for at klandre disse og underkende deres resultater. Forholdet er iøvrigt helt naturligt, når vi betænker, hvad der normalt må være lokalhistorikerens arbejdsområde og følgelig blive hans eller hendes kilder.

Det har til denne side af vor undersøgelse været nødvendigt at inddrage en del materiale af især institutionel og konfidentiel beskaffenhed, der i første række har forbindelse med en side af datidens *danske udenrigspolitik.* Det drejer sig her først og fremmest om den danske regerings næsten desperate bestræbelser for dels at afhjælpe det belejrede Københavns mangfoldige mangler og dels at vinde yderligere udenlandske forbundsfæller til den fortsatte krig mod Sverige. Disse kilder hidrører i det væsentlige fra den virksomhed, der fra efteråret 1658 udførtes i Lübeck af den her fast residerende agent for regeringen, Johan Pawelsen (Poulsen),[12] som i en yderst vanskelig fase af forhandlingerne med hansestadens magistrat iøvrigt underordnedes regeringens særlige gesandt til den nordtyske handelsby, Godske von Buchwald.[13] Dette materiale er - naturligt nok - for den væsentligste dels vedkommende affattet på tysk.

Det har imidlertid også været formålstjenligt at inddrage i undersøgelserne en kort periode af Danmarks forhold til Rusland. Det angår her forberedelserne til og den tidligste fase af den ambassade til storhertugen af Moskva, som stort set samtidig med Pawelsens virke i Lübeck pålagdes den unge kancellisekretær Hans Oldeland.[14] Det her relevante materiale er dog dansksproget og som det anførte tyske inddraget i et omfang, der skønnedes rimeligt i forhold til vort bornholmske emne.

At det officielle Sverige - fjenden - ikke kunne være uinteresseret i disse danske ydrepolitiske skridt behøver næppe at siges. Men dette er forklaringen på, at også det arbejde, der i Lübeck udførtes af Pawelsens svenske kollega, Paul Haffner,[15] er søgt belyst nedenfor. Dette materiale er ligeledes affattet på tysk.

På et forholdsvis tidligt tidspunkt af undersøgelsen stod det klart for for-

fatteren, at en inddragelse af det i Tyskland beroende kildemateriale måtte være ikke alene ønskeligt, men også nødvendigt med henblik på at tilvejebringe en så vidt mulig omfattende og nuanceret vurdering af emnet. Men desværre har det ikke været muligt her at leve op til denne ideelle fordring i praksis. For det første forholder det sig således, at det relevante materiale, som man ved vitterligt har eksisteret - det gælder både de ældre senatsakter og øvrige vedkommende arkivalier - som følge af forholdene under Den anden Verdenskrig (»Auslagerung«) kun er bevaret fragmentarisk.[16] For det andet besværliggøres historikerens arbejde med materiale, der er bevaret på tysk jord, af det upraktiske forhold, at dette i dag ofte findes fordelt på to staters arkivvæsener, der tilsyneladende kun fungerer mådeligt indbyrdes. Specielt har det som en tredie alvorlig forhindring været følt som en mærkbar ulempe, at de til Zentrales Staatsarchiv i Potsdam (DDR) sporede relevante dokumenter på grund af dårlig bevaringstilstand generelt er spærret for forskningsmæssig anvendelse.[17]

Men trods dette savn er det forfatterens håb, at det i det væsentlige er lykkedes at tegne et forholdsvis realistisk billede af emnet. Og samtidig har vi lov at føje det yderligere håb hertil, at disse tyske arkivmæssige mangler kan blive afhjulpet i fremtiden til gavn og fornøjelse ikke alene for de interesserede forskere, men sandelig også for det bredere publikum, i hvis tjeneste vi jo alle arbejder.

Litteratur

At det til løsningen af den stillede opgave har været nødvendigt i væsentlig grad at inddrage disse fremmedsprogede kilder har naturligvis frembudt en række problemer også for denne forfatter, der tidligere hovedsagelig har arbejdet med lokale, bornholmske forhold. Dette ligger i sagens natur, når han med dette arbejde søger at betræde helt nye veje på overdrevet mellem rigs- og lokalhistorie.

Denne opdagelsesrejse i det tidligere ukendte land har imidlertid også åbenbaret vanskeligheder af helt anden art. Disse har især knyttet sig til den ubehagelige kendsgerning, at der overhovedet savnedes anvendelig litteratur at støtte sig til. Reel mulighed for fra tid til anden at søge bistand i *forlæg indenfor den faglige litteratur* har således *ikke* været til stede. Nærværende arbejde er på denne måde i ordets egentligste forstand et forsøg på at opdyrke hidtil jomfruelig jord.

Forfatteren er naturligvis ikke uvidende om de risici, der følgelig må knytte sig til et forehavende af slig art. Han erkender på forhånd, at det - rimeligt nok - fra lokalt hold vil blive anført, at hans arbejde rummer for meget ikke-bornholmsk stof. Samtidig forudser han, at det - næppe mindre rimeligt - fra rigshistorisk side vil blive fremhævet, at samme bidrag i en alt for høj grad har slagside til det lokalt bornholmske. Sådan må det være, når man overskrider de traditionelle grænsepæle.

Det overordnede formål med nærværende arbejde har dog først og fremmest været båret af bestræbelserne for at skabe rigere høst for den fremtidige 1658-forskning vedrørende Bornholm. At disse bestræbelser blandt andet indebærer både inddragelse af hidtil ubenyttet kildemateriale og anlæggelsen af nye synsvinkler er denne forfatters faste overbevisning.

Om dette så er lykkedes, må andre dømme.

UNDERSØGELSE

FØRSTE DEL: DEN BORNHOLMSKE ARVEREGERING

Ordningen af det bornholmske spørgsmål efter opstanden 1658 dec.-1659 maj

KAPITEL I: GODE DANSKE LOVE OG PRIVILEGIER

Efter bornholmernes væbnede opgør med svenskerne i slutningen af året 1658 blev scenen for en kort tid henlagt til den danske hovedstad hinsides Østersøen. Lad os derfor følge dramaets nok så spændende efterspil på den københavnske skueplads.

Næsten to uger efter den vellykkede opstand mod det svenske styre, mandag den 20. december, afsejlede en bornholmsk skude tilhørende rønneskipperen Herman Clausen Bohn fra klippeøen med kurs mod København. Ombord befandt sig en delegation tællende omkring en halv snes bornholmere, sikkert ledet af den virksomme opstandsdeltager, hasleborgmesteren Peder Olsen. Sit bestemmelsessted anløb fartøjet efter blot én dags sejlads.[1] Yderligere enkeltheder om denne sørejse oplyser kildematerialet ikke.

Den bornholmske deputations ophold i den blokerede danske hovedstad siden tirsdag den 21. december strakte sig tidsmæssigt over 16 samfulde døgn, idet selskabet først tiltrådte hjemrejsen 1659 den 5. januar - ligeledes en tirsdag - på den flådeafdeling, der samtidig overførte til Bornholm den nylig udnævnte danske kommandant, Michael Eckstein og den ham i hast tildelte militære styrke.[2]

Den bornholmske sendefærds mere end to uger lange ophold i København har ganske naturligt afsat sig en del spor i det kildemateriale, der er bevaret til eftertiden - nogle tydelige, andre svage. Dette materiale omfatter både dokumenter og berettende vidnesbyrd. Men det kan på dette sted ikke noksom understreges, at det væsentlige spørgsmål om betingelserne for en overdragelse af Bornholm til dansk styre efter det forløbne halve års svenske regimente - der ganske enkelt måtte være delegationens hovedopgave at få klarlagt - alene findes direkte behandlet i to primære kilder. Disse alene beskæftiger sig iøvrigt udelukkende med vilkårene for overgangen til dansk styre. Det er da disse to kilder, der - som vi i det følgende skal se

afspejler to helt forskellige faser i denne opgaves virkeliggørelse - først og fremmest må have vor interesse i denne forbindelse.

Den første af de to primære kilder vedrørende genindførelse af dansk styre på Bornholm, der er bevaret til vore dage, er for kun få år siden fortjenstfuldt fremdraget af J. Klindt. Det er den anmodning om dansk beskyttelse, som deputationen medbragte ved sin ankomst til den blokerede danske hovedstad,[3] i det følgende for nemheds skyld blot betegnet bønskriftet eller supplikken. Det andet primære vidnesbyrd om spørgsmålets behandling er »bornholmernes gavebrev«, der endelig overdrog kongen øen som arvelig besiddelse,[4] nedenfor afvekslende benævnt som sådant og replikken. Dette dokument har lige siden sin tilblivelse befundet sig i først kongens, senere rigets arkiv og følgelig været kendt af historikere gennem århundreder.

Men det må her med beklagelse konstateres, at disse to overordentlig vigtige dokumentariske kilder kun i yderst ringe grad har haft forskernes bevågenhed som forskningsobjekter i tidens løb. En virkelig videnskabelig undersøgelse af dem og deres indbyrdes forhold har ingensinde fundet sted. Det er en sådan komparativ analyse, der skal forsøges gennemført i det følgende. Vi vil således nedenfor først undersøge disse to kilder og dernæst foretage en sammenligning mellem dem. Kun i det omfang, hvor det i denne sammenlignende undersøgelse må skønnes nødvendigt, vil vi imidlertid også inddrage andre relevante kilder.

Bønskriftet - der i dag beror i Rigsarkivets Håndskriftssamling - foreligger desværre alene i en noget senere *afskrift* - men antagelig troværdig sådan - og er det mest ordrige af de to dokumenter. Ligesom gavebrevet er det udformet på tre foliesider, men i modsætning til dette er supplikken langt tættere beskrevet på et iøvrigt større antal linier. Bønskriftet er affattet på et særdeles knudret, omstændeligt, ja, til tider ubehjælpsomt og uklart *sprog*. Også i datiden må læsningen have stillet ikke ubetydelige krav til læseren. Lad være at nogle af disse ejendommeligheder muligvis kan skyldes afskriften, men generelt virker dette »ufærdige« brev rimeligt i betragtning af, hvem der har forfattet dets ordlyd. Det er nemlig bornholmerne selv - eller som de kalder sig »Eders kongl Maytt thro och plichtige undersaatter.« Affattelsen (»Actum«) er sket på *Bornholm* den *13. december,* altså kun tre dage efter opstandens heldige afslutning og en uge før delegationens afrejse til København. Hvilket nærmere bestemt affattelsessted siges ikke, men er i og for sig heller ikke væsentligt i denne forbindelse. Dog er det her nok rimeligt at sætte dets udfærdigelse i forbindelse med det stændermøde som - skal vi nedenfor se - havde fundet sted den 10. december.

Som *underskrivere* - der på baggrund af brevets tilblivelse på bornholmsk grund slet ikke behøver at have deltaget i sendefærden til København - optræder syv navngivne bornholmere i to kolonner indeholdende henholdsvis fire og tre navne. Vi vil straks se nærmere på disse navne i samme rækkefølge.

Øverst og først i den højre kolonne optræder navnet *Jens Lauridsen*. Dette står utvivlsomt for provsten Jens Lauridsen Malmø, der som sognepræst i Knudsker og Rønne efter alt at dømme forud havde haft berøring med den antisvenske sammensværgelse. Således havde han under opstandsbegivenhederne - vel at mærke hvis vi på et par kildekritisk tvivlsomme punkter tør fæste lid til den kun lidt senere, men stærkt tendentiøse indberetning til Karl Gustav, der 1659 den 17. februar affattedes i Malmø af sekretæren Taubenfeldt[5] - oven i købet aktivt deltaget i rejsningen. Det kan iøvrigt på dette spinkle grundlag være vanskeligt nærmere at bestemme hans rolle i disse tildragelser.

Den næste underskriver er *Peder Lauridsen Møller*. Dette navn står sikkert for den ældste af Rønnes to borgmestre, som - i den primære svenske beretning om opstanden, der hurtigt efter flugten fra Bornholm, muligvis også i Malmø, forfattedes af den danskfødte, men svensksindede ystadstyrmand Jens Fribunde[6] - omtales som vært for Printzensköld, når denne besøgte hans by. Det er således meget betegnende, at slots- og lenshøvdingen den 8. december blev pågrebet af opstandsmændene under besøg netop hos Møller.[7] Men iøvrigt kan de samtidige kilder ikke give os et helt klart billede af, hvorvidt ældsteborgmesteren i øens største købstad kan have haft nogen speciel andel i opstanden. Hans - sikkert jævnlige - omgang med den svenske lensmand taler måske snarere imod dette.

Som tredie underskriver optræder den formentlige delegationsleder, *Peder Olsen,* blandt andet - som vi senere skal vende tilbage til - borgmester i den ubetydelige købstad Hasle. Denne mands rolle gennem hele opstandsforløbet - som vi ligeledes nedenfor skal beskæftige os med - var umiskendelig, skønt han med navns nævnelse kun kendes i det danske kildemateriale til rejsningen.[8] Fra dette ophold i den danske hovedstad - hvorunder Olsen virkelig førte sig frem som de bornholmske udsendinges ubestridte fører[9] - stammer iøvrigt underskrevet af ham den bekendte originalliste af den 29. december over de mest virksomme opstandsdeltagere,[10] der helt givet er blevet til på regeringens foranledning.

under vores Naturaliserede Borgerlige, [illegible]

[illegible] formanet at [illegible] med [illegible]

[illegible] af Krigs folk at hielpe [illegible]

[illegible] Bolighed at [illegible]

protection [illegible]

[illegible]

[illegible] defenderet [illegible]

forb: Gubernement [illegible] Krigsfolk [illegible]

[illegible]

[illegible] Kongl: Maytt: [illegible]

[illegible] med aller underdanigst [illegible] at bede

[illegible]

Maytt: naadigste protection [illegible]

[illegible] privilegier [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] Kongl: Maytt:

[illegible] protection. Actum

Trondhiem d. 12 Decembris 1668

Deris Kongl: Maytt:
Ehre underdanige under
saatter

Paa menige Trondhiems borgerskabs
vegne [illegible]
[illegible]
Jens Clausen
[illegible]
Peder [illegible]
Adam Ortt [illegible]
Jens Pedersen Ridefoegt
Paa [illegible] vegne

Christian [illegible]
Carl Matthiesen
Niels Wulfsen

Som den fjerde og sidste mand i højrekolonnen møder vi ridefogden *Jens Pedersen,* der til sit navnetræk har føjet et »Paa gandsche Bonderness Wegne.« Denne tilføjelse angiver antagelig grunden til at han - der havde virket i ridefogedbestillingen i hvert fald i slutningen af den svenske periode[11] - var med her. Naturligvis kan andre forslag til forekomsten af hans underskrift fremsættes,[12] men rimeligst synes dog at være, at han kom med af mangel på bedre: I en fart skulle fremskaffes en repræsentant, der kunne underskrive på bondestandens vegne, og hvem var da nærmere end fogden? Denne kan iøvrigt ikke på nogen måde ses at have optrådt aktivt i opstanden. Når han var med her til undertegningen af bønskriftet, var det bedøvende ligegyldigt om han havde deltaget eller ej.

At supplikken næppe skeler til deltagelse eller ej i den nylig gennemførte rejsning mod det svenske herredømme synes at blive tydeligt bekræftet ved tilstedeværelsen af de sidste tre underskrifter. I kolonnen til venstre møder vi først *Christian Maccabæus,* givetvis herren til Skovsholm i Ibsker. Som undertegner betragtet er han den eneste repræsentant for den hensygnende bornholmske lavadel. Dernæst *Karl Matthiessen,* der var borgmester i Nexø. Som den sidste dennes kollega i Svaneke, *Direk Wulfsen.* Ingen af disse tre mænd kan - på det foreliggende kildegrundlag - med nogensomhelst rimelighed sættes i forbindelse med hverken sammensværgelsen eller den stedfundne opstand.

Alt i alt efterlader denne liste af underskrivere det bestemte indtryk at være bevidst sammensat som en repræsentation i bredeste almindelighed for øens fire stænder - adel med frimænd, gejstlighed, borgere og bønder - dog med hovedvægten lagt på købstæderne, men spredt over hele øen. Noget hensyn til de undertegnede mænds deltagelse eller ej under det stedfundne opgør mod fremmedherredømmet er der således ikke lagt for dagen ved valget af disse. Hvad man ønskede fra bornholmsk side med listen af underskrivere på bønskriftet var ganske enkelt at møde frem i København med den bredest tænkelige repræsentation for hele øsamfundets befolkning. Om man så iøvrigt vedrørende denne bredde har ønsket at indgive den danske regering det indtryk, at denne var ensbetydende med tilslutning til rejsningen, er en helt anden - og i vor sammenhæng underordnet - sag.

Fig. 2. Bornholmernes supplik (bønskrift) 1658 13/12. Rigsarkivet (Håndskriftssamlingen IV). Det gengivne viser håndskriftets sidste side med datering og de enkelte stænderrepræsentanters navne.

Supplikkens disposition og indhold

Som allerede nævnt er bønskriftets *indhold* ganske omfattende, pladsen taget i betragtning. Rent umiddelbart giver det ordrige stof ikke indtryk af at være synderlig vel*disponeret,* skønt man dog med lidt god vilje fornemmer en art inddeling af indholdet i tre dele. Som en art første del kan den kortfattede indledning betragtes. Den omfatter blot adressen, »Stoermegtigste Hoybarne Første Allernadigste herre och koning«, og udtrykker smukke ønsker for denne under en langvarig regering, altså helt gængse høflighedsfraser. På samme måde indeholder den ligeledes korte sidste del, afslutningen, udover den allerede omtalte datering og underskrifter blot tilsvarende, velmenende ønsker om Guds beskyttelse af kongen. Iøvrigt er det såre karakteristisk her - som i dokumentet som helhed - at kongen konsekvent til- og omtales i de mest ærbødige, ja, nærmest servile og yderst svulstige vendinger.

Det er den midterste anden del af bønskriftet, der så afgjort optager det meste af pladsen. Dette store afsnit er den egentlige tekst, der indeholder dels en skildring af baggrunden for henvendelsen, koncentreret om afståelsen fra Danmark til Sverige og det svenske styre - dette stykke er nærmest alenlangt - dels - men altså langt mere summarisk - udtrykker hensigten med supplikken. Følgelig har dette andet afsnit hovedinteressen i denne sammenhæng.

Supplikkens fremstilling af afståelsen

Baggrundsstoffet indleder med at erindre om, at man, det vil sige »wy Fattige indboggere geistliche och Wertzliche paa Boringholm«, er blevet *afstået* i henhold til sidste vinters indgåede traktater mellem Danmark og Sverige på det vilkår, at man fortsat skulle nyde sine danske love og privilegier for så vidt som disse ikke strider mod de svenske fundamentallove. Om dette samt om et evigt fredsforbund mellem de to riger er man herefter blevet orienteret af den svenske oberst Johan Printzensköld, der kom »hid till Landit« med kongelig befaling fra Karl Gustav. Dette har man troligt forladt sig på, dog med den største hjertets græmmelse over således at være berøvet »woris megit fromme danske« herre og konge. Derfor har man med »Allerhoieste forundring« konstateret, hvorledes de svenske fra den ene dag til den anden har okkuperet både mod »woris gode och milde ja Altid Nadige«

herre og konge og mod »woris dansche Landsmend,« som kan være forældre, søskende, svogre og andre meget kære og tro venner.

Lad den tydeligt forurettede - nærmest anklagende - tone i formuleringen ligge. Lad også være at det allerede her anes, hvem der i fortsættelsen skal klandres for alle de lidte fortrædeligheder. Lad endelig ligge at der slet ikke er taget stilling til, hvem det i grunden var, der ved Roskildefreden afstod Bornholm til Sverige. Det væsentlige i denne forbindelse er dog, at denne fremstilling i hovedsagen virker ret vederhæftig, når vi sammenholder den med vor øvrige viden.[13]

Supplikkens skildring af det svenske styre

Efter den stort set sobre fremstilling af overgangen fra dansk til svensk herredømme og de følelser, hvormed man modtog meddelelsen om det nye krigsudbrud i august, fortsætter bønskriftet med en skildring af det svenske styre af øen. Allerede den første sætning, at de svenske »Aldelis ingen Christen goed affection imod oss Fattige dansche Boringholmische eller Andre woris forbemeldte naturalicerede hauffer bewist« i modsætning netop til hans kongelige danske majestæt, giver hele tendensen for det følgende afsnit. Dette lange stykke indeholder det svenske synderegister, idet det sætning efter sætning omfatter de konkrete klagepunkter over fremmedherredømmet, bornholmerne her mente at kunne fremføre.

Råt at sluge denne anklagende fremstilling uden videre vil ikke være rimeligt på dette sted. Her må det være opgaven at undersøge disse beskyldninger punkt for punkt, når vi dog ønsker at få et mere end overfladisk indblik i det berettigede eller urimelige i det bornholmske standpunkt.

Som det *første* anklagepunkt fremføres, at man - det vil sige bornholmerne - aldeles ikke har opnået fred trods de traktatmæssige løfter og de tilsagn, der senere blev afgivet »der wi tuongen« hyldede den svenske konge i Malmø eller atter løfterne fra Printzensköld. At bornholmerne virkelig ikke opnåede fredens velsignelser ret længe under det svenske styre må dog - uden hensyn til de mange løfter om det modsatte - stå fast som en ubestridelig kendsgerning. Og lad i denne sammenhæng Sveriges andre krige - i Nordtyskland og Polen samt iøvrigt andetsteds - ligge. Udbruddet af den for bornholmerne særlig smertelige krig i august - mod deres eget gamle fædreland - er næppe alene at forklare som blot udtryk for svensk aggression. Den danske regerings ønsker om at nå til en forståelse med Sverige efter

den dyre Roskildefred lå - særdeles forståeligt - på et meget lille sted. Men lige så indiskutabelt er det, at bornholmerne her skyder langt over målet, når de påstår, at hyldingen i Malmø blev aflagt under tvang. Intet i det bevarede kildemateriale omtaler - endsige antyder - nogensomhelst bornholms uvilje overfor - eller for den sags skyld fjendskab overfor - det nye svenske styre. Det er således blevet påvist af denne forfatter i et tidligere arbejde,[14] at bornholmerne stort set forholdt sig passive og ret ligegyldige i forbindelse med afståelsen. Denne indifferente holdning blev heller ikke brudt i overgangsfasen mod det nye herredømme - dette gælder også malmøhyldingen. Allerede i dette første punkt er den svenskfjendtlige tendens således umiskendelig.

Den *anden* klage anfører, at man ikke siden det svenske styres etablering har oplevet andet end ruin. Ved udkommanderede soldater er man således blevet aftvunget »forschatter och usedvanlige paaleger«, som man umulig kunne tåle. Dertil er blot at sige, at skattepolitik næppe nogensinde har været populær i betalernes øjne, også i vore dage hører vi ofte fremført påstanden om, at beskatningen er ulidelig og at grænsen for denne er overskredet. Som i vor egen tid således også i ældre. Den svenske skatte- og afgiftspolitik på Bornholm i 1658 afveg således - og så vidt kilderne taler - næppe synderlig fra den foregående danske periodes krav, omend nogle af de enkelte udskrivninger utvivlsomt var følelige nok i betragtning af krigsforholdene. Dette billede af beskatningsforholdene herovre i den svenske tid er ligeledes godtgjort tidligere af denne forfatter.[15] Også vedrørende dette punkt bæres fremstillingen således af en overordentlig kraftig tendens.

Den *tredie* anke omhandler den nye krig med Danmark. Om denne siges, at den har været skadelig for alt samkvem - der tænkes her på erhvervsforholdene - og retstilstanden. Principielt betragtet er dette synspunkt næppe uberettiget, men atter stærkt overdimensioneret. Som forfatteren tidligere har påvist[16] er der ingen tvivl om, at et udførselsforbud i forsommeren virkelig virkede hæmmende på øens eksportmuligheder. Men hvorlænge dette var gældende unddrager sig desværre vor konkrete viden. Senere manglende omtale af denne foranstaltning i kilderne synes snarere at tyde på, at forbudet hurtigt igen er blevet ophævet.

Som det *fjerde* klager man over, at svenskerne i denne sammenhæng har frataget bornholmerne »en ulidelig deel aff woris Mandschab« til soldater, rytteri og bådsmænd. Herved er familiebånd blevet revet i stykker »Som aldrig tillforn heer schedt«, hvorefter næring og bjæring er blevet »gansche

forschwecket og forderffuit.« På dette punkt nærmer tendensen sig det helt groteske. Ganske vist var der vitterlig tale om udskrivninger af de nævnte kategorier mandskab til militærtjeneste, men som det ligeledes tidligere[17] er blevet godtgjort, afveg hverken retningslinierne herfor eller det konkrete udbytte heraf væsentligt fra forholdene under dansk styre. Det er således direkte usandfærdigt, når forfatterne til bønskriftet vil hævde det enestående i de svenske foranstaltninger. Senere tiders eksempler - vor egen tid ingen undtagelse - på historisk fortrængning af kendsgerninger er så sandelig intet nymodens påhit. De repræsenterer alle en ældgammel trang i mennesket til at skyde ubehagelige mindelser fra sig.

Et *femte* klagepunkt er, at man ovenikøbet »dagligen er trut och undsagt« mundtligt så vel som skriftligt af kommandanten med det indhold, at bønder ville blive ført til krigstjeneste, hvis alle de usædvanlige pålæg og byrder ikke blev betalt, hvilket hverken er lov, ret eller beskyttelse. I hvilken sammenhæng der henvises til vedlagte skriftlige trusler. Heller ikke på dette punkt er tendensen mindre fremtrædende. Det er helt korrekt, at svensketiden så ekstraordinære skatte- og afgiftsmæssige krav til bornholmerne. Disse beløb sig - ifølge det bevarede kildemateriale - til sammenlagt tre forskellige ydelser, som det vel nok er lidt flot at benævne »alle«, skønt det naturligvis må afhænge af måden, hvorpå der tælles.

Den første ekstraordinære ydelse, bornholmerne blev afkrævet, var en munderingskontribution, som dog allerede var blevet udskrevet i den danske tid og senere forlangt indleveret af svenskerne. Denne ydelse blev afleveret i løbet af efteråret.[18] Lad så ligge, at supplikken ikke nævner, at en meget stor del af kontributionsprovenuet gik til de bornholmere, der tidligere var blevet udskrevet til svensk krigstjeneste. Tilbage står da to ekstraordinære krav fra styrets side, dels en salpeterafgift, dels en pengeydelse, der her kan komme på tale. Men desværre er netop disse krav kun yderst sparsomt omtalt i det bevarede kildemateriale fra styrets sidste tid. Og just det sene tidspunkt taget i betragtning taler sandsynligheden nærmest for, at man ikke nåede at indfri disse overhovedet.[19]

Vedrørende de skriftlige »trusler«, hvortil supplikken henviser, er disse - eller muligvis kun en del af dem - fortsat vedlagt bønskriftet. De omtalte bilag er to skrivelser - ligeledes i afskrift, men oversat fra svensk - fra Printzensköld til henholdsvis samtlige indbyggere af den 20. november og ridefogden Jens Pedersen af den 25. i samme måned.[20] Den første skrivelse indeholder et almindeligt påbud om at udvise forsvarsvilje i tilfælde af påkommende krigsfare og indskærper pligten til aflevering af skatterug og

den befalede blår. Den anden en formaning om, at fogden effektiviserer sin utilfredsstillende oppebørsel af indtægterne. At begge skrivelser virkelig omhandler problemer, der i svenskestyrets sidste tid måtte føles ømtålelige, er hævet over enhver tvivl. Men dertil må dog føjes, at det anførte ordvalg og hele tonen i brevet til indbyggerne næppe - i skrivelsen til ridefogden muligvis - har været affattet truende, men naturligvis kan bornholmerne udmærket have opfattet dem som så i en situation, de følte var desperat. At disse bilag hverken kender den omtalte salpeterafgift og den ligeledes nævnte pengeskat kan skyldes, at andre skriftlige påbud om slige ydelser i tidens løb er gået tabt. Men det må dog påpeges, at de bevarede bilag i den foreliggende form overhovedet ikke nævner yderligere udskrivning til militærtjeneste som muligt sanktionsmiddel.

Som det *sjette* og sidste klagepunkt over det svenske styre anføres, at man har »fornumet« at skulle påføres flere svenske soldater, der må forudses at ville resultere i den helt store ruin. Hvad denne anklage angår, er det ubestrideligt, at Printzensköld gentagne gange siden juli havde anmodet om forstærkning.[21] Lige så lidt kan det nægtes, at en næsten samtidig svensk kilde[22] og et - dog noget senere - bornholmsk[23] vidnesbyrd mener at vide, at slots- og lenshøvdingens sidste rejse til Rønne netop havde som formål at korrespondere om denne sag. Hvorom alt er, kan bornholmernes mening om slig forstærkning ene og alene have beroet på rygter og spekulationer, men intet mere vidnefast al den stund at Printzenskölds skrivelser herom til henholdsvis kongen og generalguvernøren var interne forvaltningsakter, der som kildemateriale må betragtes som konfidentielt. Dog er det ingenlunde utænkeligt, at disse bornholmske rygter kan have haft som deres rødder opsnappede dele af samtaler mellem uforsigtige svenskere på Hammershus og andetsteds. Herom kan det dog være vanskeligt for eftertiden at have nogen eksakt viden.

Denne undersøgelse af de enkelte bornholmske klagepunkter viser med al ønskelig tydelighed, hvilket portræt bornholmerne overfor kongen ønskede tegnet af de faldne fjender. Disse var kort og godt skildret som onde, bedrageriske og ugudelige. Det nærmeste man vist kommer til dette billede er skriftens beskrivelse af filistrene.

Det er imod alt dette - det vil sige de i det foregående omtalte svenske krænkelser - at bornholmerne selv med Guds nådige hjælp har forsvaret sig med våben og værge, lyder herpå bønskriftets kortfattede fremstilling af opstanden. I fortsættelse heraf undlader skrivelsens forfattere ikke udtrykkelig at gøre opmærksom på, at den svenske kommandant, hans krigsfolk tillige med fæstninger er blevet overmandet, hvilket man altsammen vil overdrage til kongen.

Efter den foregående, gennemgående overdrevne skildring af det svenske styres foranstaltninger - præget som denne er af sin klart udtalte og tidsvis groteske svenskfjendtlige tendens - forekommer dette afsnit om de begivenheder, der for al eftertid forblev bornholmernes stolteste bedrifter, underlig mat og kortfattet, ja nærmest som en slags antiklimaks. For udenforstående kunne det virke besynderligt, uforståeligt. Det hører dog til et af denne - ofte glemte, tiere mishandlede - øbefolknings allersmukkeste karaktertræk aldrig at føre sig frem i brovtende pralen. Denne førstehånds-karakteristik af egen dåd er et talende vidnesbyrd.

Hvad bornholmerne ønskede

Vi er hermed nået frem til det centrale afsnit for det bornholmske bønskrift, der indeholder underskrivernes anmodning til den danske konge. De undertegnende syv mænd udtaler her på dette sted som deres allerunderdanigste forhåbning, at »wi derfore lige som tilforn« må blive og være under kongens protektion (beskyttelse) og nyde »woris gode dansche« love og privilegier. Til gengæld for dette stiller de selv i udsigt deres »Lief Goeds och formue« så længe de lever. Hvorefter supplikken afsluttes som omtalt ovenfor.

Lad være at bønskriftets sprog er omstændeligt og knudret og lad også ligge at brevets form lader en del tilbage at ønske, hvad angår de formelle kriterier for udformningen af slige skrivelser, men hvad indholdet angår - hvad de bornholmske forfattere mente at have erfaret og nu ønskede - er der ingen uklarhed: *Bornholmerne ønskede straks efter opstanden* på dette sted kort og godt - på baggrund af et svensk styre, som de fremstillede som hårdt, uretfærdigt og ukristeligt - *at opnå beskyttelse af den danske konge og nyde deres danske lov og privilegier.* Hverken mere eller mindre! Når de så *til gengæld* stillede *yderligere indsats* i udsigt, var det vel udtryk for en

sund, realistisk erkendelse af, at forholdene - som de nu engang var - fortsat måtte stille store krav også til dem. Supplikkens ordvalg efterlader heller ingen tvivl om, at de underskrivende bornholmere føler sig som danske, hvad dette begreb så end indebar for dem. Men det, man her androg den danske konge om, var intet mere end et ønske om at vende tilbage til *de forhold, man tidligere havde kendt til i den danske tid,* og det var i første række kongen og lovene. For så vidt et tilbageskuende, *et konservativt program,* som der ikke var formuleret ønsker om ændringer i de gennem århundreder hævdvundne forhold, når lige bortses fra de seneste måneders oplevelser. Det eneste bornholmerne ikke ville, var en tilbagevenden til de så forhadte, helt ukristelige, svenske tilstande, som de vurderede forholdene under det kortvarige fremmedherredømme.

Vi må stærkt gå ud fra - skønt ethvert belæg i kilderne herfor fattes - at det har været delegationens faste hensigt at overdrage den medførte supplik under et møde med repræsentanter for regeringen eller - i betragtning af deres dåd og dennes givetvis overordentlig store propagandistiske værdi - i audiens hos kongen. Det sandsynligste er vel også at antage, at dette er sket, blot har andet samtidigt eller senere kildemateriale intet direkte at røbe desangående.

I det hele taget er mangelen på kilder et overmåde føleligt problem, når vi ønsker at forfølge hele denne sag videre. Det er som om et uigennemtrængeligt slør fra nu af sænker sig for den historiker, der søger at have føling med spørgsmålets behandling udover det, der i sidste ende blev det færdige, officielle resultat. Især er det i denne forbindelse yderst beklageligt, at originalen til bønskriftet ikke længere synes bevaret. Vi er således berøvet enhver rimelig mulighed for at danne os et sikkert indtryk af, hvorledes reaktionen på bornholmernes henvendelse ytrede sig. Det kan i denne sammenhæng forekommer besynderligt, at netop originalen til dette centrale aktstykke er gået tabt. Hvorfor dog? At tilskrive dette faktum blot noget rent tilfældigt er en for billig løsning, der alene udelukkes af den kendsgerning - som vi nedenfor vil vende tilbage til - at modtageren virkelig har kendt og tildels benyttet den originale supplik. En anden forklaring må således findes, men hvilken?

At få besvaret dette spørgsmål er overordentlig vigtigt for denne undersøgelse. Men samtidig må vi ikke tabe af syne netop det, der først og fremmest må være det overordnede i vor sammenhæng: Hvad var regeringens eller - måske mere relevant formuleret - selveste kongens reaktion på den bornholmske henvendelse og de i denne indeholdte tanker?

KAPITEL II: FOR EVINDELIG ARV OG EJENDOM

Inden vi giver os i kast med forsøget på at besvare de spørgsmål, som gennemgangen af bønskriftet naturligt måtte rejse og sluttelig mundede ud i - det vil sige dels hvorfor den vigtige original til supplikken så påfaldende er gået tabt, dels hvorledes regeringen eller kongen reagerede på den bornholmske henvendelse - skal vi imidlertid underkaste det andet dokument, der alene omtaler betingelserne for bornholmernes tilbagevenden til Danmark, en tilsvarende analyse, nemlig det såkaldte *bornholmske gavebrev.*

I modsætning til, hvad der er tilfældet med bønskriftet, er gavebrevet lykkeligvis bevaret i *original.* Det beror i dag i Rigsarkivet, nærmere bestemt Kongehusets Arkiv i den pakke, der generelt indeholder bornholmske dokumenter vedrørende indbyggernes overgivelse og hylding for årene 1658-61.[1]

Som allerede nævnt er dette dokument mere kortfattet end supplikken. Som denne omfatter gavebrevet i alt tre beskrevne foliesider, men af disse indeholder alene de første to og en kvart side selve brevets ordlyd, den resterende part optages derimod af en række underskrifter, som vi i enkeltheder straks vil se nærmere på. Men gavebrevet er til gengæld et overmåde stateligt dokument - helt passende til den højtidelige handling, det afspejler. Blandt de ydre kriterier er det mest iøjnefaldende nok anvendelsen af en endog særdeles smuk *skriverhånd* - uden at denne virker overdrevent prangende - der har formet de ensartede og dog elegante bogstavformer i den beherskede, skråtstillede skrift.

Iagttagelsen af disse rent ydre træk er væsentlig, da denne skriverhånd ikke genfindes i andre bornholmske dokumenter fra den foregående periode. Vore »hjemlige« håndskrevne kilder bærer alle - med undtagelse af de to svenske skriverhænder fra Hammershus' skriverstue[2] - mere eller mindre et rustikt præg. Dette gavebrev virker modsætningsvis virkelig professionelt. Men dette forhold er vist ikke så mærkeligt endda: Vi bør nok søge den anvendte skriver, ikke blandt hverken brevets udstedere eller den bornholmske delegation i den danske hovedstad, men blandt sådanne personer, der til daglig færdedes enten i kancelliet eller snarere - i betragtning af skrivelsens epokegørende statsretslige tankegang - i kongens eget kammer. En antagelse, der for det første bestyrkes af det benyttede *sprog.* Den danske ordlyd er i gavebrevet - atter i modsætning til bønskriftet - klart og fast samt giver ikke læseren megen anledning til at kæmpe med sproglige uklarhe-

der, misforståelser endsige mangler. Ordlyden har tydelig mening og er virkelig sammenhængende, ligesom de formelle krav til et brevs udformning her er i orden. Som helhed giver skrivelsen indtryk af et gennemarbejdet, et »færdigt« præg.

Den således udtrykte formodning om hjemstedet for det konkrete skriverarbejde til udformningen af replikken styrkes end yderligere, når vi inddrager dokumentets *affattelse*. Gavebrevet er underskrevet i *København* i *december,* men det bemærkes straks at selve datoen for denne formelle handling står tom. Et forhold, der efter alt at dømme rimeligst kan forklares på denne måde: Under udformningen af dokumentet - der naturligvis fandt sted efter deputationens ankomst til hovedstaden og overdragelsen her af bønskriftet, men samtidig i god tid før den konkrete underskrivelseshandling, der skulle besegle den højtidelige udstedelse af gavebrevet - har skriveren sandsynligvis haft ordre til at lade pladsen for datoangivelsen stå tom, den skulle så senere udfyldes, når dokumentet var behørigt undertegnet af de formelle udstedere. Det er blot dette, der ikke er sket - uvist hvorfor - men tænkeligt er det, at der på dette punkt foreligger en ren og skær forglemmelse, en »svipser« midt i al virakken i disse hektiske dage med deres sikkert skønsomme blanding af festligheder og daglige, nødvendige gøremål. Dette - under krigsforhold ret enestående - forhold at en afstået landsdel havde kæmpet sig hjem til moderlandet helt igennem ved egne kræfter er givetvis blevet markeret under festlige former. Men samtidig stillede hele den militære situation fortsat store krav til ledelsen. Foruden den trykkede stilling omkring den blokerede hovedstad og krigsanstrengelserne på andre fronter må vi heller ikke overse de mange rent praktiske foranstaltninger, der nu var nødvendige med henblik på en dansk de facto overtagelse af øen. Meget har givetvis måttet udføres og intet forsømmes i disse dage og timer.[3]

Ret beset var hele situationen faretruende for det bornholmske foretagende. Hvornår ville de svenske forstærkninger nå frem til Bornholm, som alt længe var planlagt? Ja, hvad om rygter - for ikke at tale om sikker viden - om den bornholmske opstand nåede så betids frem, at svenske modtræk kunne forventes?[4] Hvad man i København ikke kunne vide - men nok forudse - var, at der den 27. december netop var blevet afsendt en betydelig forstærkning af rytteri fra Ystad til Hammershus.[5] Der var så sandelig ingen tid at spilde.

Men den påpegede formelle mangel vedrørende gavebrevets datering befrier selvfølgelig ikke historikeren for spørgsmålet om gavebrevets tidsfast-

sættelse: Hvornår blev øens de jure overdragelse fuldbyrdet i form af givernes underskrifter? En til vished grænsende sandsynlighed taler for onsdag den 29. december, selve treugersdagen for opstandens udbrud på klippeøen. For det første fordi denne dato findes på en række afskrifter - både samtidige og senere - af selve gavebrevet.[6] For det andet - og i denne sammenhæng nok så tungtvejende - at netop denne dag anføres som gavebrevets datering både i det af Frederik III under just den 29. december - altså helt samtidige - udstedte bekræftelses- og forjættelsesbrev[7] og i de noget senere godkendelsesbreve, som kort efter årsskiftet udstedtes af de bornholmske stænder.[8] Om datoen for brevets udstedelse synes således ikke at herske tvivl. Den herigennem påviste tidsfastsættelse passer i og for sig udmærket ind i ovenstående hypotese om dokumentets udformning, at det er præfabrikeret.

Gavebrevets udstedere

Som formelle *udstedere* af »dette Gaffue bref« - som dokumentet i sin afslutning benævner sig - har i alt elleve bornholmere egenhændigt underskrevet skrivelsen. Om disse personer kan således med fuld sikkerhed siges, at i hvert fald de deltog i københavnsfærden. Vi må nu på dette sted interessere os i enkeltheder for dette persongalleri.

Som den første underskrivende bornholmer møder vi en genganger fra supplikken, hasleborgmesteren *Peder Olsen*. Dette er ikke spor overraskende, idet flere vægtige grunde kan anføres for, at netop han måtte opfattes som en slags primus inter pares. Således i første række hans centrale rolle først under selve rejsningen derhjemme og senere herovre i hovedstaden som delegationens førstemand. Men hertil kan også føjes det - næppe mindre væsentlige - hensyn, der nu måtte tages til at han siden den 28. december - altså formentlig gårsdagen - var blevet kongeligt udnævnt til stillingen som landsdommer på Bornholm.[9] At dette så iøvrigt var sket efter Olsens egen ansøgning herom, spiller i denne sammenhæng en mindre rolle. Hvad der tæller i denne forbindelse er, at denne udnævnelse med ét indsatte ham i øens fornemste civile embede, der selvfølgelig forlenede sin indehaver med en ikke ringe anseelse i vide kredse af øbefolkningen. Af Frederik III - eller hans hjælpere - var det yderst forstandigt at sikre sig netop denne store bornholmske personlighed som redskab for kommende politiske opgaver.

For Olsen selv er der ingen tvivl om, at den store oprejsningens stund var inde. At den nye landsdommer netop opfattede den nye værdighed på denne måde fremgår klart deraf, at han i selvsamme stund, han greb den pen der nu overraktes ham til underskrift, før sit karakteriske navnetræk føjede følgende egenhændige linier på papiret efter brevets datering: »Eders Kongl: May: Thro och pligtige Vndersaatter och tienere, Paa mine egne och menige Bornholms Jndbøggeres Wegne, saa som fuldmechtig der fra, certificerer ieg och efterskrevne landsmend der fra, met egne hender her Wnderskreffuet.« Eftertiden fornemmer hans svulmende stolthed i denne time, således udtrykker alene den sig, som i fuldt mål føler suset under de udspilede vinger.

Af de øvrige ti underskrivere på gavebrevet er der foruden Olsen kun én genganger fra bønskriftet, nemlig provsten *Jens Lauridsen Malmø.* Som vi ovenfor bemærkede, havde denne efter alt at dømme spillet en vis rolle i forbindelse med oprøret mod svenskestyret, skønt vi i hans tilfælde - i modsætning til den nyudnævnte landsdommers - desværre ikke kan skimte konturerne af den spillede rolle i det ønskede omfang.

De resterende ni gavebrevsunderskrivere er derimod alle uden undtagelse nye i forhold til supplikken. Det er for det store flertals vedkommende - i alt syv - ganske naturligt mænd, der alle havde taget aktivt del i den heldigt gennemførte opstand. Alle er de mænd, som genfindes på den ovenfor nævnte liste under Olsens navn over de mest aktive rejsningsdeltagere, som just er dateret den 29. december.[10] På denne fortegnelse er samtlige syv anført som deltagere fra Rønne. Og hermed anes så småt den dybere mening med Olsens opstandsliste: Den har enten i kancelliet eller det kongelige kammer kunnet - eller muligvis snarere skullet - tjene som en art forlæg for gavebrevet for så vidt som dettes reelle udstedere herfra kunne finde de egnede bornholmske underskrivere til det højtidelige overdragelsesdokument. At dette under alle omstændigheder har været tilfældet, synes hævet over enhver tvivl. Den ekstraordinære situation fordrede så sandelig de rette, værdige underskrivere.

Til højre for og lige ved siden af Olsens karakterfaste navnetræk har *Mads Pedersen Kofoed* - ikke mindre personlighedspræget - signeret, også han med mere end blot sit navn. I hans tilfælde lyder tilføjelsen »paa sin Egen och paa Landtzens vegne«, en overordentlig dristig og selvbevidst bemærkning, der utvivlsomt havde langt større vægt i hans egen forestillingsverden end i rent faktiske forhold. Trods omtalen af Mads Kofoed under selve opstandsbegivenhederne - det gælder både det primære materiale fra svensk[11]

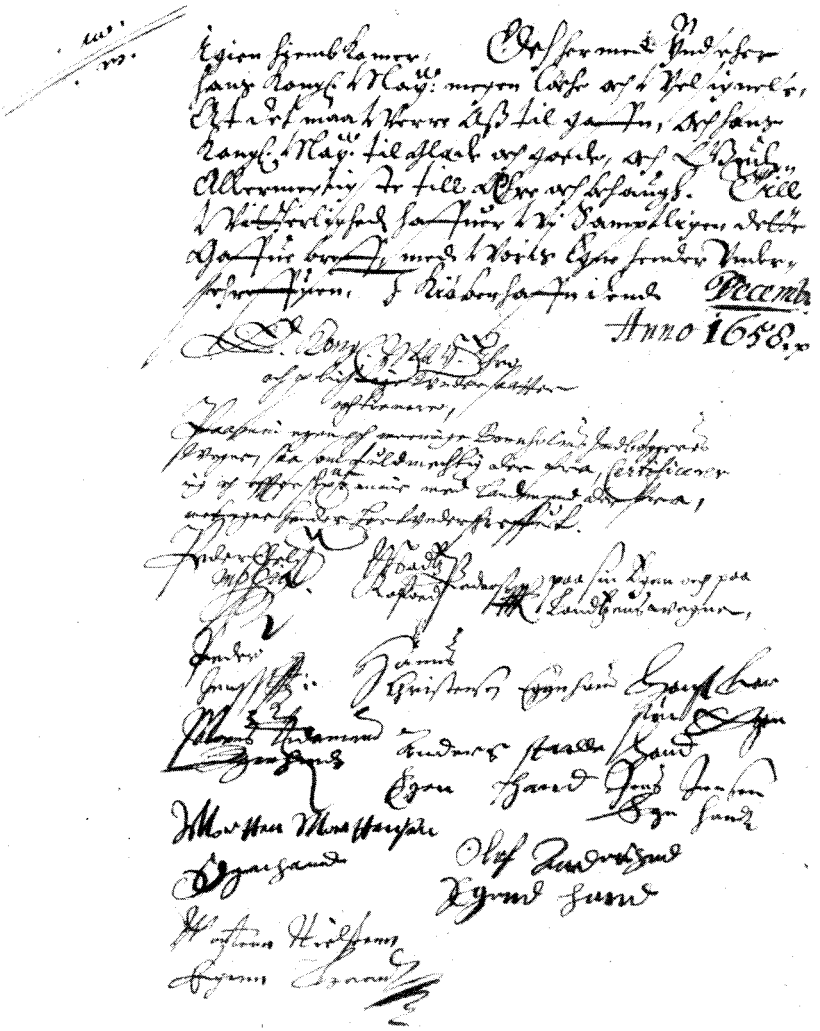

Fig. 3. Det bornholmske gavebrev 1658, antagelig den 29. december. Rigsarkivet (Kongehusets Arkiv 1). Også i dette tilfælde er dokumentets sidste side gengivet. Det bemærkes øverst hvorledes stedet for netop udstedelsesdagen står tom. Nedenfor følger de elleve delegationsmedlemmers egenhændige underskrifter, som den første efter en tilføjelse til ordlyden Peder Olsens karakteristiske navnetegning jfr. Fig. 30.

og dansk[12] hold - fortoner hans rolle sig i det mere uklare. Om hans ståsted hersker ingen tvivl, men det er tydeligt, at han under de afgørende tildragelser stod i skyggen af sin yngre broder, Jens - måske netop derfor trangen til selvhævdelse.

Men det tjener Mads Kofoed til ære, at han - og at han var manden, der stod bag, er næppe tvivlsomt[13] - benyttede den enestående lejlighed til at virke til fordel for sin iltre, ja ubeherskede lillebroder. Således udstedtes den 29. december et kongeligt brev med det indhold, at Jens Kofoed skulle være fri og uden tiltale for det fire år tidligere begåede drab.[14] Det er forståeligt, at storebroderen udnyttede den ekstraordinære situation for udvirkelse af den kongelige gunstbevisning. Og set fra giverens side såmænd intet større offer. Den ene tjeneste er dog den anden værd.

Derefter følger *Hans Christensen,* som ligeledes den 29. december blev udnævnt til stillingen som tolder og tingskriver i Vestre og Nørre Herreder, med hensyn til det sidstnævnte hverv iøvrigt Olsens tidligere bestilling.[15] Det gælder om ham som de følgende fem: *Mogens Thidemand, Anders Staelle,* skipper *Jens Jensen, Morten Mortensen* og *Oluf Andersen,* at de alle i en opstandssammenhæng alene er navne for os i det bevarede primærmateriale. Dette udelukker naturligvis ikke, at de kan have udført vigtige funktioner under opgøret med svenskerne - at dette jo netop er tilfældet har vi Olsens tungtvejende ord for. Der er ingen rimelig grund til at betvivle rigtigheden heraf i vor forbindelse.

Efter denne placering af de syv nye underskrivere mangler endnu en omtale af de to sidste mænd, der undertegnede gavebrevet, *Peder Jensen* og *Morten Nielsen.* I en opstandssammenhæng er de uomtalt i det øvrige primære kildemateriale, hvilket ikke nødvendigvis behøver at være ensbetydende med, at de så følgelig ikke kan have deltaget virksomt i rejsningen. Om Peder Jensen ved vi dog, at han den 28. december blev udnævnt til ridefoged og skriver,[16] en befordring, der rimeligvis - som de øvrige gunstbevisninger, der ydedes ved denne lejlighed - er en belønning for en sådan deltagelse, for så vidt som han var villig til at undertegne gavebrevet. Antagelsen at han og Morten Nielsen efter alt at dømme virkelig har været med i løsrivelsesværket kunne netop bekræftes ved deres deltagelse i denne kongen velbehagelige gerning. Alle de øvrige underskrivere havde jo været aktive under opstanden. Hvorfor ellers skulle de to sidstnævnte underskrive?

En yderligere bekræftelse på vor formodning turde end mere ligge i en iagttagelse af, hvilke af bønskriftets udstedere, der ikke har sat deres navne under gavebrevet. Det er her såre påfaldende, at alle, der nu gled ud til for-

del for nye, var mænd, der tilsyneladende ikke deltog aktivt i opstanden, måske havde de endog været lunkne eller i det mindste neutrale overfor det risikable forehavende: Rønnes ældste borgmester Peder Lauridsen Møller, den nu afsatte ridefoged Jens Pedersen, adelsmanden Christian Maccabæus og de to borgmestre i henholdsvis Nexø og Svaneke Karl Matthiesen og Direk Wulfsen.

Således turde nu billedet være helt tydeligt: På vejen fra supplik til replik - eller på rejsen fra Bornholm til København - er der foretaget en radikal udskiftning i forfatterpanelet. Alle sådanne mænd, der ikke klart havde deltaget i den farlige opstand mod det svenske styre, var nu i den blokerede danske hovedstad - hvor helt andre magtfulde personligheder end de nok så dristige bornholmere stillede betingelserne i det politiske spil - blev fjernet til fordel for dem, der virkelig havde risikeret liv, ære og jordisk gods som indsatsen i det fælles værk. Det var i sandhed den nye tids bornholmere, der her fremstod som værdige underskrivere på den højtidelige overdragelsesakt i de lyse kongelige sale. Dette personskifte er så påfaldende, at det *ikke* kan skyldes rene *tilfældigheder.* Vi må langt snarere forestille os, at denne dybtindgribende »udrensning« er udtryk for et beregnende politisk spil.

Hvad der således var sket på vejen fra bønskrift til gavebrev kan for overskueligheds skyld skematisk illustreres i nedenstående opstilling i petit. De *kursiverede navne* angiver sammenfaldet i henholdsvis supplikkens og replikkens underskrifter. I modsætning hertil viser de **fede** typer de navnetræk, der optoges som helt nye i gavebrevet, ligesom de normale typer står for de navne, der nok optræder i bønskriftet, men derefter gled ud i det endelige overdragelsesdokument.

Bønskrift 13.12.	*Gavebrev 29.12.*
Jens Lauridsen	*Peder Oels*
Peder Larentsen Møller	**Madtz Kofoed Pedersen**
Peder Oelssen	**Peder Jens**
Jenss Pedersen	**Hanns Christensen**
Christian Macabæus	*Jens Larsøn*
Karl Matthiessen	**Moens Tidemand**
Dirch Wulsen	**Anders staalle**
	Jens Jensen
	Mortten Morttensen
	Oluf Andersend
	Mortenn Nielsenn

Denne eklatante udskiftning i forfatterpanelet er næppe blevet gennemført på bornholmsk foranledning. Og hvad så iøvrigt de berørte bornholmere har ment herom vil sikkert forblive ukendt i al senere fremtid.

Gavebrevets disposition og indhold

Inden vi ser nærmere på spørgsmålet om hvem, der kan tænkes som ophavsmand til den skildrede udskiftning, vil det dog på dette sted være rimeligt først at studere gavebrevets øvrige *indhold.* Som allerede omtalt er replikken mindre ordrig, men til gengæld fastere *disponeret* end supplikken. Den tredelte opbygning i protokol (indledning), tekst (hovedstykke) og eskatokol (afslutning) er gennemført tydelig i gavebrevet. Af de nævnte tre dele har vi tidligere kort omtalt afslutningen, hvor de elleve mænd til vitterlighed alle underskriver gavebrevet med egne hænder. Udover det allerede sagte - og i denne forbindelse vor følgerigtige slutning, at disse virkelig var tilstede i København - har denne del af brevet ingen videre interesse i vor sammenhæng.

Af stort set lignende værdi er også indledningen. Den indeholder kun adressen, »Stormechtigste Höibaarne Förste, Allernaadigste Herre och Koning, etc.« - fra ord til andet som i bønskriftet. Selvom man således bemærker et slående sammenfald med supplikken i tiltalen - der er faktisk tale om direkte verbaloverensstemmelse - iagttages på den anden side også, hvorledes bønskriftets ønsker for kongens regering her helt er fjernet i formuleringen. Dette gælder iøvrigt også konsekvent brevets senere omtale af kongen, der tydeligt er mere formel og afdæmpet i forhold til supplikken.

Nedenstående parallelopstilling i petit turde illustrere ligheder og forskelle i de to dokumenters indledning. Systemet er det samme som ovenfor benyttet for så vidt som de *kursiverede* typer angiver sammenfald i de to håndskrifters udtryksmåde. Følgelig viser de normale typer sådanne formuleringer, der er forskellige i de to dokumenter.

Bønskrift 13.12.	*Gavebrev 29.12.*
Stoermegtigste Hoybarne Første Allernadigste herre och koning Gud Allermægtigste Eders Kongl Maytt udi Langwarige Kongl regimente opholde och Nadeligen med thimmelig [e]wige welferdt wel Signe.	*Stormechtigste Höibaarne Förste, Allernaadigste Herre och Koning.* etc.

Denne opstilling taler for sig selv. Dog må det understreges på dette sted, at de herved konstaterede sammenfald er så påfaldende, at der ikke kan være tale om den blotte og bare tilfældighed. Det iøjnefaldende sammenfald - som vi ovenfor kaldte direkte verbaloverensstemmelse - kan kun skyldes én ting, nemlig at der er tale om slægtskab mellem de to dokumenters udformning. Vi må herefter have en mistanke om, at den kongelige skriver, der efter overleveringen i København af supplikken fik i opdrag at udforme et til lejligheden mere passende dokument, under sit arbejde har skelet til bønskriftets formulering og nu og da ment at kunne gøre brug af ord og vendinger herfra.

Men i lighed med supplikken er det imidlertid også for replikkens vedkommende teksten, hovedstykket, som her må samle vor opmærksomhed. Også i gavebrevet fortælles om baggrunden for henvendelsen - men i modsætning til bønskriftet yderst fåmælt - og derpå redegøres for hensigten med denne - et afsnit som til gengæld er noget mere ordrigt end i bønskriftet.

Gavebrevets fremstilling af afståelsen

Også gavebrevet indleder sin baggrundsskildring med en omtale af *afståelsen.* Nogle interessante ligheder med og forskelle fra bønskriftet kan straks iagttages i den rent sproglige formulering. Vi nikker således genkendende til beretningen om, at »Wj dend tiid som fattige Vndersotter« er blevet overgivet til den svenske konge »udj forlehden Windter, udj dend Freds Fordrag«, som dengang blev afsluttet mellem de to riger. Også her er der et par steder ligefrem tale om verbaloverensstemmelse med supplikkens fremstilling. Men på den anden side er nu udeladt omtalen af fredstraktatens løfter om danske love og privilegier samt Printzenskölds orientering om disse og om fredsforbundet. Nytilkomment er til gengæld omtalen af hans - iøvrigt sikkert helt korrekte - ankomstdato[17] og hans militære grad oberst til hest.

Det er ligeledes iøjnefaldende, at hele det lange afsnit om dels bornholmernes tillid til de svenske løfter trods det dyrebare tab af deres gode og nådige konge, dels deres store forundring over svenskekongens angreb på den danske konge og alle danske, med hvem de var knyttet i familie- og venskabsbånd, er udeladt i gavebrevet.

Hvad dette afsnit af gavebrevet angår, vil det være ganske lønnende at illustrere forholdet mellem formuleringen i dette og bønskriftet i en lignen-

de parallelopstilling i petit som ovenfor. Principperne for denne sammenstilling er ligeledes som tidligere.

Bønskrift 13.12.

*Aller*nadigste herre och *kon*ing
Att Som wy *Fattige indboggere*
geistliche och Wertzliche paa
Boringholm udi næst
forleden winter tiid, udi de
Tractater Som da er schet
imellem Danemarck och *Schwerig*
ehr *offerdragit* med conditioner
At wi schulle Niude woris
dansche louger och privilegier
saawit iche stride imod de
Schwendsche Fundamentaliter
constitutioner Huor om och
en *Schwensche oberst* ved
Naffn *Johan prinsen Schiold*
ehr hid till Landit med
kongl befaling fra Kong Carl
Gustaff att han oss Saadan
Tractatis punkt forkyndede
Sampt att et It ewigt freds
forbund imellem disse Riger
at schulle were och bliffe Ja at
wi intit videre paa denne Liden
udi Haffvit Liggende Insul schulle
graveris, Mens vi Sikerligen at
vere vnder hanss Throiertige
protection och wern, Huor till
vi oss och throligen forloed,
dog med største hiertens
Grimmelse at wi Saaledis fra
woris megit fromme danske
Herre och koning schulle weret
fragiffen mens efftersom wi
med Allerhoieste forundring
haffer befundit at de Suendsche
Aldelis haffer occuperet ideligen
dag fra dag Siden fornævnte
tractat er schett Icke Alleneste
imod Eders Kongl Maytt woris
gode och milde ja Altid Nadige

Gavebrev 29.12.

*Aller*wnderdanigste herWed
giffuer Eders *Kon*gl. May.
tilkiende, At effter som
*Boringholm*bs land, och Wj
dend *tiid* som *fattige*
Vndersotter, til Kongl. May:
aff *Suerige udj forlehden*
Windter, udj dend Freds
Fordrag Da Jmellem Begge
Riggerne *affhandlet bleff,*
till Euindelige Eiendomb
vnder Suerigis Crone
hendgiffuen ehr, Och dend
29 Aprilis 1658, dend *Suendske*
Landshöfding *Johann*
Prindsenschiold Oberste
til hest, samme Woris
Land och Jndvohnere
er offuer lefueret.

Herre och Koning vnder huiss
Regimente, Saavelsom Eders Kongl
Maytt Sallige hoijloufflige
Ihuekommelse her Faders och
forfedris Konger i Dannemarch
føedt och Leffuit haffer Mend
end och Imod Alle woris dansche
Landsmend Som kan were
foreldre Soschinde, Swoger oc handre
megit kiere och troe wenner.

Denne opstilling er i sig selv særdeles talende. Det ovenfor påviste slægtskab med bønskriftet i indledningen fornægter sig så sandelig ikke i fortsættelsen som her i beskrivelsen af afståelsen. Men samtidig er det dog tydeligt, at de passager, hvor der kan påvises verbaloverensstemmelse med supplikkens skildring, hovedsagelig findes straks i afsnittets begyndelse. Forklaringen er efter alt at dømme den, at vor kongelige skriver i stadig mindre grad har fundet bønskriftets fremstilling overensstemmende med den opgave, der var pålagt ham. Følgelig har han derfor alt mere måttet frigøre sig fra sit bornholmske forlæg.

Gavebrevets skildring af det svenske styre

Lignende iagttagelser er ikke vanskelige at gøre, når vi fortsætter med gavebrevets fremstilling af det svenske styre af Bornholm. Om denne må først konstateres, at vi overhovedet leder forgæves efter bønskriftets indledende, stærkt tendentiøse karakteristik af det nye herredømme, at svenskerne slet ikke nærede nogen god, kristen affektion mod indbyggerne - modsat den nådige og milde danske konge - og den nok så væsentlige tilføjelse om det brutale svenske traktatbrud. I fortsættelsen er det måske endnu mere påfaldende, at hele det store svenske synderegister i seks klagepunkter - fremstillet generelt med stærk tendens, der i et par tilfælde nærmest var grotesk - her i replikken er reduceret til en enkelt, meget kort og særdeles afdæmpet sætning.

Tilbage som klagepunkt er i gavebrevet alene den anden anke fastholdt, at den førnævnte landshøvding har optrådt alt for strengt og med »Vlidelige Plager paalegger och Betöngninger, hafuer Tribulerit«, som man ikke har kunnet udstå »Vden allerstörste Ruin och Ödelegelse« efter »Voris Sandferdige publice Manifestis Widere Jndhold.« Borte er altså de mange beklagelser over hyldingen (klage nr. 1), åbningen af den nye krig med

Danmark (nr. 3), soldaterudskrivningerne (nr. 4), de daglige trusler, hvis ikke de usædvanlige pålæg og byrder blev betalt (nr. 5) og endelig rygterne om tilførslen af nye svenske soldater til øen (nr. 6).

Det er således alene det andet anklagepunkt om beskatningen, som supplikken endnu engang var tyet til som årsag til de påståede, daglige trusler (anke nr. 5), der har overlevet til replikken, rimeligvis fordi der her - som vi så det ovenfor - trods alt var tale om ekstraordinære pålæg. Men karakteristisk er, at vi netop i dette tilbageblevne klagepunkt møder en til verbaloverensstemmelse grænsende udtryksmåde. Det påviste slægtskab mellem vore to dokumenter fornægter sig altså heller ikke i dette afsnit, skønt de to versioner i denne forbindelse i langt højere grad kan synes så forskellige.

En særlig problematisk detalje i gavebrevets fremstilling af det svenske styre er udstedernes henvisning til deres - som vi så dem udtrykke sig - sandfærdige »publice Manifest,« der - som det synes ifølge deres egne ord - skulle indeholde en nærmere beskrivelse af de plager med videre, som Printzensköld skulle have udsat dem for. Om denne mere udførlige dokumentation for de svenske rædsler oplyser replikken desværre ikke yderligere. Desangående er det en ældre antagelse hos lokalhistorikere,[18] der mere indgående har beskæftiget sig med 1658-begivenhederne, at det omtalte manifest skulle være ensbetydende med det »Borringholms Manifest«, der flere år senere omtales hos krønikeforfatteren Rasmus Pedersen Ravn som kilde for hans fremstilling,[19] »et Stridsskrift afgivet til Kongen i selve Krigsaaret«. Denne kilde skulle så i tidens løb være gået tabt.

Rent umiddelbart kan denne påstand - thi andet er der ret beset ikke tale om - lyde meget besnærende. For herved skulle så eftertiden have fundet en plausibel forklaring på, hvorfor Ravns fremstilling af opstandstildragelserne oftest er forvansket og direkte upålidelig. Men samtidig må en kritisk historieskrivning dog anholde den væsentligste svaghed ved den fremførte opfattelse, nemlig dens skrigende mangel på argumentation: Der er aldrig blevet gennemført en saglig, fornuftig begrundelse for denne antagelse.

Når den ældre opfattelse ikke længere synes bæredygtig, hænger det imidlertid også på det nøjeste sammen med fremdragelsen og - vel at mærke - udnyttelsen af supplikken. Thi netop dette så længe hengemte bønskrift er nemlig efter alt at dømme det selvsamme skriftlige bornholmske vidnesbyrd, der først omtales i gavebrevet og atter - men flere år senere - nævnes af Ravn. I modsætning til, hvad der var tilfældet med den ældre opfattelse, er det ikke vanskeligt at argumentere for denne vor nye.

Fig. 4. Johan Printzensköld. Maleri (kopi) på Bornholms Museum af Carl Printzensköld 1899 efter original af ukendt kunstner i svensk privateje (og som er gengivet i »Bornholm 1658 - begivenhederne under Sveriges besiddelse af øen« = Bornh. Sml. II, 3 p. 45). Den sejlivede myte om Printzensköld som den brutale tyran - som først med dette århundrede er blevet afkræftet af den kritiske historieforskning - har ikke mindst sin historiske oprindelse i gavebrevets uhyrligt fordrejede danske skildring af hans fremfærd på Bornholm.

Lad være at datidens egen betegnelse for supplikken som »manifest« kan lyde lidt sær i vore moderne øren - fordi eftertiden herved indgives fejlagtige associationer - men forholdet er nok dette, at denne glose i tidernes løb har ændret betydning. For datidens forfattere - i gavebrev såvel som i krønike - er der ingen tvivl om, at de med dette fremmedord mente noget i retning af en på skrift nedfældet, håndgribelig beskrivelse af et sagforhold. De skal dog ikke klandres for, at vi i vore dage snarere anvender glosen om et formuleret program, programerklæring og lignende mere hensigtsbetonede erklæringer.

Men hertil kommer især to tungtvejende grunde, der taler for den nye opfattelse. Således må i første række det forhold påpeges, at vi om bønskriftet ubestrideligt ved, at det som bornholmernes egen version af begivenhedsforløbet rent faktisk blev overdraget til kongen. Det afslører netop dets - ovenfor påviste - verbaloverensstemmelse med gavebrevet, der delvis bygger på supplikken.

Men hertil knytter sig i anden række det næppe mindre væsentlige forhold, der beror på den lige så indiskutable kendsgerning, at der på nogle afgørende punkter er et slående sammenfald mellem bønskriftets fremstilling af begivenhederne og den tilsvarende skildring hos Ravn. For det første, at begge behandlinger af fremmedherredømmet er enige om, at den væsentligste årsag til opstanden var, at Bornholm havde været beskattet med så hårde besværinger.[20] For det andet deres rørende enighed om, at Printzenskölds kurs måtte tolkes som løftebrud.[21] Endelig for det tredie deres ligelydende, helt gennemførte antisvenske tendens.[22] Disse sammenfald godtgør entydigt, at vi også i dette tilfælde står overfor beslægtede kilder. Antagelig er forholdet dette, at krønikeskriveren under udarbejdelsen af sin fremstilling har støttet sig til supplikkens skildring - enten i form af koncept eller snarere afskrift.

Det korte af det lange synes således at være, at der går en lige, ubrudt linie i den overleverede, hjemlige og københavnske, skriftlige tradition om begivenhederne på Bornholm det skæbnesvangre år fra bornholmernes supplik til senere kilder i skikkelse af henholdsvis gavebrev og Ravns krønike.

For atter at vende tilbage til vor mere afgrænsede undersøgelse af forholdet mellem bønskrift og gavebrev vil det heller ikke være forgæves at illustrere dette vedrørende de to dokumenters afsnit om det svenske styre i en parallelopstilling i petit af samme art som tidligere.

Bønskrift 13.12.

Idet de Schwensche Aldelis ingen
Christen goed affection imod oss
Fattige dansche Boringholmische
eller Andre woris forbemeldte
naturalicerede haffuer bewist Meget
mindere imod Eders Kongl May
Sielff Som er wor Egen Kiere Naadige
Herre och konning Mens Alle
forschreffene freds tractater dempet
och till intet giordt, Idet wi
fattige indbyggere her paa denne
liden omfløtte Øe Aldelig ingen
fred haffuer Nødt huerken effter
Tractaterne, megit mindre effter
de løffter som oss scheedt der
wi tuongen de Schuendsche
koning hyllede i Malmøe, ey
heller effter de Løffter som
forbemeldte hanss *befallings*
Mand prinsen Schiold oss da
giorde der han denne Insul
Annammede, saa hoyligen
med Allene bare ord, Mens
Ideligen och Stedze Siden den
tid er oss ey andit beuist
end som *Ruin* och fordreffne
Soldater til oss at udschike
forschatter och usedvanlige
paaleger Som wi eij mueligen
kunne taale, och affsted komme
Ja ald trafieq oss forhindret
Loug och Rett eij nødt, der de
nu Krieg paa Nye hauffer
begend imod Eders Kong Maytt
woris fromme Baarne Herre
och Koning haffer de oss fratagit
en ulidelig deel aff woris
Mandschab till Soldater, Ryter
och Baadsmend Nemlige Mend
fra deris hustroer, Børn fra
foreldrene och foreldrene fra
børn Som aldrig tillforn heer
schedt, hworoffer woris Nering
och biering baade till Lands

Gavebrev 29.12.

Och formedelst forn. *Landshöfding*
och Oberst, Sig imod Oss
Samptlige Jndvohnere der paa
landet, alt for Strenge, med
Vlidelige Plager *paalegger* och
Betöngninger, hafuer
Tribulerit, som Wi iche
lenger Vden allerstörste
Ruin och Ödelegelse,
haffuer *kundet Vdstaae,*
efter *Voris Sandferdige*
publice Manifestis Widere
Jndhold.

och wands er gansche forschwecket
och forderffuit. Ja wi end och
ydermere dagligen er trut och
undsagt baade Mundtlige och
schrifftlige aff foremeldte
guberneur oss bønderne at
fratage och føre till kriegs dersom
de alle vdseedvandelige *paaleger*
och pressurer iche *kunde*
formaae at udgiffe Som aff
hoes folgende schrifftlige
thruseler erfaris huilket icke
er loug och rett ey heller voris
protection Mens ichun altid
som findlig oss at ville *Ruinere*
och forderffe derfore Saa och
fordi de huerken huiss løffter
som i tractaterne er giordt ey
heller der wi den Schwensche
konge thungen hyldit holdit
haffer, Men aldtid effter Lagt
oss at *ruinere och Ødelægge*
haffer wi Raabt om heffn
och Reding ved Gud Allermægtigste
at wi fattige betrengte folck och
alle andre woris Naturalierde
Naadeligen maatte enlediges
och saa haffuer fornumet
at oss med ydermere Soldater
Ryttere och Kriegs folck at
sculle paaföris haffuer
wij kiend deraff wor ganscke
Ødeligelse at Sogis och icke
nogen protection Som
wederfore ...

Heller ikke denne sammenstilling af de to dokumenters afsnit indeholdende de respektive skildringer af det svenske styre fordrer talrige og indgående kommentarer. Men det er i denne forbindelse særdeles morsomt at studere den kongelige skrivers arbejdsmetode. At han som redaktør af gavebrevets indhold fortsat har haft bønskriftet liggende foran sig på bordet og nu og da skelet til supplikkens fremstilling er helt indiskutabelt, thi denne slutning tvinger de stadig forekommende eksempler på verbaloverensstemmelse og andre slående ligheder mellem de to tekster os helt enkelt til. På den

anden side er det lige så lidt tvivlsomt, at graden af direkte afhængighed mellem de to versioner med tiden aftager. Eller sagt med andre ord er det efter ovenstående klart, at den benyttede skriver med tiden anvender sit bornholmske forlæg særdeles selvstændigt.

Resultatet af dette arbejde er følgelig ikke udeblevet. At vi ikke skal forvente egentlige nyheder i skildringen ved den benyttede fremgangsmåde ligger i sagens natur - indtil dette sted er det eneste virkelig nye i replikkens fremstilling de i og for sig ret uvæsentlige angivelser af Printzenskölds ankomst til øen og slots- og lenshøvdingens militære våbenart. Langt, langt væsentligere er imidlertid udeladelserne. Borte er nu al tale om svenskernes brudte fredsløfter og uventet overfald på Danmark. Fjernet er også hele det store og grumme klageregister over det svenske misregimente på østersøøen - som undtagelsen, der også her bekræfter regelen, er alene et enkelt ankepunkt fastholdt. Fjernet er ligervis hele den servile, ja krybende tone overfor den danske konge.

Som helhed er supplikkens omfangsrige, antisvenske skildring ændret til replikkens korte sammendrag på en sådan måde, at alt, hvad der i bønskriftet kunne udlægges som overdrevne og uberettigede beskyldninger mod den svenske konge og svenskerne, er blevet kasseret af gavebrevets redaktør. Tilbage i replikken er blevet en skildring med en fastere komposition og for så vidt en mere nøgtern redegørelse som alle urimelige udfald mod fjenden er blevet holdt ude.

Resultatet på dette punkt er dermed også blevet dette, at gavebrevets fremstilling - som roden til alt ondt - imidlertid koncentrerer sig om den forenklede - og iøvrigt forkerte[23] - påstand, at alle onder må søges i Printzenskölds helt urimelige beskatning. Men nu var denne jo også både død og kold og derfor ude af stand til at forsvare sig mod den uhyrlige anklage.

Dette er i sandhed historieskrivning i politikeres hænder.

Gavebrevet om den bornholmske opstand

Væsentligt anderledes forholder sagen sig ikke med gavebrevets skildring af opstanden. Om denne siger replikken, at man desårsag - det vil sige på baggrund af Printzenskölds urimelige beskatning - »Ved Guds Bistand« selv har grebet til våben, nedslået den svenske magt og bemægtiget sig slot og land med alle derværende svenske stykker og al ammunition.

Også her ligger begrebet verbaloverensstemmelse nær, når vi sammenlig-

ner den yderst kortfattede fremstilling med bønskriftets tilsvarende. Væsentligt er det dog også at bemærke, at tendensen i supplikken - om de ukristelige svenskere - helt er fjernet i replikken, hvilket iøvrigt også gælder bornholmernes i bønskriftet udtalte tilsagn om tilbagelevering til kongen af det erobrede.

Ligesom ovenfor vil vi for skildringen af opstanden belyse gavebrevets kildemæssige slægtskab med bønskriftets fremstilling med en parallelopstilling i petit. Retningslinierne for denne er de samme som tidligere.

Bønskrift 13.12.	*Gavebrev 29.12.*
... och der imod *med Gud*	Dis Aarsage hafue
nodige hielp haffuer oss imod	Wj *Ved Guds Bistand,*
Saadan uchristelige medfahrt	Sielff udj herrens Nafn,
med *waaben* och werge	*Waaben* Tagen i haanden,
defendiret och der offuer	og dend Suendske Magt
bleffen baade forbemeldte	Nederslagen och fangen
Guberneur och hans kriegs	Tagenn, Och til Os *Slodt*
folck tillige med *fæstninger*	och land *bemegtiget,*
offermegtige huilket wi	med *Alt* huis Stöker och
*alt*sammens igien allerunder-	Munition, som den
danigst til eders kongl	Suendske Regiering der
Maytt throligen wille *haffue*	paa Boringholmb *haffde,*
offerleuerit, ...	...

Den slutning, vi nødvendigvis må drage af denne kildesammenstilling, er stort set som ovenfor. Gavebrevets kongelige redaktør har med stigende selvstændighed udnyttet bønskriftet som forlæg. Vi konstaterer, at han arbejder efter hovedsagelig de samme retningslinier som før: Supplikkens overdrevent svenskfjendtlige tendens er fjernet i replikken, ligesom gavebrevet intet anfører om, at de sejrrige oprørere nu skulle overgive kongen nogetsomhelst, der i forvejen kunne tolkes som retmæssig kongelig ejendom. Det er her tydeligt, hvorledes den endelige formulering vil undgå at krænke den fintfølende Frederik III's ideer om majestætens autoritet.

Hvad gavebrevets forfattere ønskede

Med dette er vi omsider nået frem til det helt centrale afsnit i gavebrevet. Vi skal med andre ord i det følgende rette vor opmærksomhed mod det, der er replikkens dybeste hensigt.

Herom fortæller gavebrevets underskrivere, at de »Saa offuer Saadan

Fald« - det vil sige på baggrund af den så lykkeligt gennemførte opstand - er kommet hid til København for at opsøge »Woris Goede och Forige« herre og konge, Frederik III, »I Allerunderdanigste Forhaabning«, at denne af kongelig mildhed vil modtage samme erobrede land og undersåtter i sin kongelige beskærmelse og forsvar samt beskytte og beskærme os fra vore fjenders videre gevalt, således at man ikke ydermere skulle blive udsat for eller overdrages til deres åg og plager.

Så vidt alt godt. Indtil nu er der egentlig ikke tale om noget nyt i forhold til supplikken. Tværtimod ligger det nærmest refererede meget tæt op ad bønskriftets formulering, så tæt at der endnu kan tales om verbaloverensstemmelse. Sagt på en anden måde kan gavebrevets redaktør endnu delvis benytte det bornholmske andragende som forlæg for sin egen fremstilling, men - som det er påvist allerede - dette gøres temmelig selvstændigt. Rent faktisk er det overhovedet sidste gang, at vor kongelige skriver har kunnet udnytte bornholmernes udspil, idet gavebrevet fra nu af helt taler sit eget sprog.

Således erklærer nemlig underskriverne i fortsættelsen, at »Wj Vnderschrefne som nu ere her Neruerende tilstede« og som har været med til at vinde og tage samme land fra svenskens strenge åg og byrde, og »Wj Andre Fuldmegtige paa Woris Egne, och paa Gandsche Boringholms lands Jndbygeris«, gejstliges og verdsliges vegne nu hermed ganske »offuerdrager och hendgiffuer« samme Bornholms land med dets indtægter og indkomster til »hans Kongl: May: och hans Arffuinger, Føde och Vføde for Euindelig Arff och Eiendomb at Følge«, på hvilket vi ydermere vil forskaffe samme lands indbyggeres underdanigste bekræftelse, når Gud vil, at vi atter kommer hjem; og ønsker hermed kongen megen lykke og velsignelse, at det må være os til gavn, kongen til glæde og gode og den allerhøjeste Gud til ære og behag.

Dette er så sandelig noget helt nyt i denne sammenhæng. Den alenlange sætning - som sikkert også i samtiden næsten kunne tage pippet fra sin læser - åbenbarer et helt andet, ja epokegørende indhold i forhold til bønskriftets tilsvarende ordlyd. Hvor supplikken havde andraget om kongelig beskyttelse og nydelse af gode danske love og privilegier, fastslår replikken derimod, at underskriverne hermed overdrager deres ø og sig selv til arvelig ejendom for Frederik III og hans arvinger. I stedet for bønskriftets konservative program er trådt et helt andet, *et progressivt program,* programmet *om den arvelige - og dermed rent faktisk enevældige, absolutte - fyrstemagt.* Hvilken forandring ved Guds styrelse!

Hvad der på dette overmåde væsentlige punkt i grunden er sket på vejen fra Bornholm til København - fra supplik til replik - kan tydeligst illustreres i en parallelopstilling i petit, hvor vi nemmere end med mange forklarende ord kan sammenholde og jævnføre ordlyden i vore to dokumenter. Den herunder fulgte fremgangsmåde svarer i det store og hele til tidligere, idet de *kursiverede* typer som før viser overensstemmelserne, hvorimod de **fede** typer i kolonnen for gavebrevet angiver det i denne udgave nytilkomne indhold.

Bønskrift 13.12.

... med *Allerunderdanigst*
forhaabning, at *wi* derfore lige
som til*forn* ma bliffe och
were under eders *kongl Maytt*
naadigste *protection* och niude
woris *gode* dansche Louger och
priviligier huor paa hui
ingenlunde tuiffler *Huor*for
woriss *underdanigste* pligt der
imod *ydermer* schal Erkiendiss
med Lief Goeds och formue
Saa Lenge wi Leffuer.

Gavebrev 29.12.

... Saa offuer Saadan
Fald ere *Wj* hidkome til
Kiöbenhavn, at Søge Woris
Goede och *For*ige herre och
Koning, Koning Friderich
dend Tredie, Danmarchis
Norgis Wendis och Godtis
Koning, *J Allerunder-*
danigste Forhaabning,
At hans *Kongl: Ma:* af
Kongl: Mildhed Vilde
Annamme samme
Tagne Land och Vndersoter,
udj hans Kongl: *Beschirmelse*
och Forsuar, och Oss
fra Wore Fienders wiidere
Gewaldt, wilde Beshytte
och beshierme,
Saa Wj iche ydermeere
udi deres Aag och Plager
schulle Geraade eller
offuerdragis; **Huor**
imod Wj Vnderschrefne,
som nu ere her
Neruerende tilstede, som
samme Land med
hafuer Werit at Winde
och Tage, fra Suendschens
Strenge Aag och biürde, och
Wj Andre Fuldmegtige
paa Woris Egne, och paa

Gandsche Boringholmbs
lands Jndbygeris, Geistlige
och Werdsligis Wegne, Nu
her med samme
Boringsholms Land, -
med dis Rentter och
Jndkomster, Gandsche
offuerdrager och
hendgiffuer til hans Kongl:
May: och hans Arffuinger,
Føde och Vføde, for
Euindelig Arff och
Eiendomb at Følge,
*Huor*paa Wj *Ydermeere*
Wilde forschaffe samme
lands Jndbygeris
Vnderdanigste Bekreftelse
bref, Naar Gud vill,
Wj igien hiembkomer ...

Denne sammenstilling er et talende vidnesbyrd om den overordentlig store, ja helt suveræne dygtighed, hvormed gavebrevets redaktør har arbejdet. Indtil det sidste har han under udfærdigelsen af replikken skelet til supplikken. Selv på det tidspunkt, hvor han i formuleringen for længst har frigjort sig fra sit bornholmske forlæg - det er i den passage, hvor han lader de bornholmske underskrivere tale om øens overdragelse til kongen - ser vi ham elegant udnytte de sproglige muligheder, der lå i bønskriftet. Ved anvendelsen af stort set tre gloser fra dette er det lykkedes ham at ændre supplikkens afsluttende bornholmske tilsagn om yderligere indsats til det løfte, bornholmerne afgiver til sidst i gavebrevet, at de efter hjemkomsten videre vil søge deres landsmænds bekræftelse på overdragelsen. Den person, der har mestret dette, var så sandelig ingen novice, men en gammel rotte i faget.

Hvad eftertiden iøvrigt er vidne til her, er en ganske ejendommelig situation, specielt *i forhold til den tidligere indleverede supplik.* I denne så vi jo, hvorledes det bornholmske stændersamfund efter en lykkeligt gennemført rejsning mod et forhadt fremmedherredømme anmodede den danske konge om at vende tilbage til tiden, som den havde været før afståelsen til Sverige, hvilket i første række udmøntedes i ønsket om at få ham selv og gode danske love samt privilegier igen. Gavebrevets tilsvarende afsnit udtrykker

derimod - som vi allerede har bemærket - *noget ganske andet og væsensforskelligt nyt,* idet de elleve tilstedeværende bornholmere nu skrev under på, at de - som selv havde deltaget i løsrivelsesværket - og andre - som berettigede fuldmægtige - ved denne handling fuldt ud overdrog og hengav deres landsdel til kongen og hans arvinger til evig tid. Ikke så sært derfor, at replikken derpå efter denne sensationelle erklæring indeholder det løfte, at underskriverne yderligere ville fremskaffe de hjemmeværende, bornholmske indbyggeres underdanigste bekræftelsesbrev herpå, når den gode Gud atter ville, at de kom hjem igen.

Denne tilføjelse er fuldt ud forståelig, når vi anskuer sagen *fra en snæver bornholmsk synsvinkel.* Bornholmerne havde afsendt en deputation af ansete landsmænd - der behørigt repræsenterede alle stænder på den oprørske ø - til den blokerede danske hovedstad med en underdanig anmodning om efter den heldigt afsluttede opstand at vende tilbage til de gode danske tilstande. Men enden på det hele blev en ganske anden, idet en anderledes sammensat, en rekonstrueret, en »udrenset« bornholmsk delegation først og fremmest tællende beviseligt aktive rejsningsdeltagere kun otte dage efter deres ankomst til København havde accepteret et helt *nyt og moderne program* af ganske vidtrækkende dimensioner. Der var således opnået et forhandlingsresultat, hvortil deputationen helt enkelt *intet lovligt mandat* medførte.

At de gode gamle dage aldrig vender tilbage efter voldsomme brydningstider, gentog sig altså også her. Der var således på forhånd al mulig grund til at nære formelle betænkeligheder, hvad de intetanende, hjemmeværende landsmænd angik. At dette radikalt ændrede slutresultat skulle være fostret af bornholmerne selv, er alene af den grund absurd.

Men også *fra en bredere dansk statsretslig synsvinkel* vil det her være rimeligt at dvæle lidt ved dette spørgsmål. Der er næppe nogen tvivl om, at de nye betingelser for den af kongen accepterede modtagelse af Bornholm, som gavebrevet er et udtryk for, *gennemgribende ændrede regeringsformen for en del af selve kongeriget.* Hvor i al verden - kan man på dette sted med rette spørge - er dog *rigsrådet* i denne forbindelse? Som den forfatningspolitiske praksis havde udviklet sig i Danmark var denne adelsforsamling jo både formelt og reelt ved siden af kongen en fast bestanddel af kronen indenfor valgkongedømmets, »dyrarkiets« forfatning, som denne først og fremmest kom til udtryk i skiftende kongers håndfæstninger. På dette sted burde rådet være garanten overfor en konge, der tydeligt sigtede mod en forøgelse af sin magt på stændernes, specielt adelens bekostning. Den

aristokratiske forsamling *glimrer så sandelig ved sit fravær* i vor sammenhæng.

Således var det udtrykkelig fastslået allerede i Frederik III's foreløbige håndfæstning 1648 den 8. maj, at den nye konge skulle holde rigsrådet »wed loug skiel och ret« (artikel II). Videre forpligtede tronens kommende indehaver sig på at »elske och fremdrage Danmarkes riges raad och adel och med dennom styre og regere« riget (art. IV). Desuden var det blevet fastslået, at »om nogen slots loug worder anderledes for wandlett, da skal det ingen magt haffue vden med menige Danmarkes riges raads raad och samtycke« (art. XLVI). Kort sagt skulle Danmark være og forblive »et friet kaare rige«, som det havde været fra arilds tid (art. XLVII).[24] At Bornholm så en tid havde været afstået til fremmed magt rokkede efter alt at dømme næppe dette klart formulerede, traditionelle retsgrundlag.

Alle de citerede artikler blev siden sammen med andre gentaget ligelydende i håndfæstningens endelige udformning af den 6. juli samme år, dog med en ikke uvæsentlig tilføjelse. Det hedder således i den slutgyldige håndfæstning for kongen, at dersom noget skulle forefalde, som kunne være imod denne vor håndfæstning, lov og ret og vi af de nærværende rigsråder ikke skulle ville lade os råde og sige - som vi næst Guds hjælp ikke formoder - »da schulle wj effter dieris errindring pligtig werre alle rigensz raad att forschriffue och dierisz betenckende fornemme«; gør vi ikke det, når det af os begæres, da skal de tilstedeværende råder være pligtige og selv have magt til at forskrive deres medbrødre, de andre råder, at bevæge til det, som de eragter billigt og ret at være (art. 55).[25]

Hvad der altså burde være sket i vort tilfælde straks efter bornholmernes første henvendelse til kongen i København kan ikke være tvivl underkastet. Denne sag var utvivlsomt af en sådan karakter, at rigsrådet - helt eller delvis - burde have været inddraget i overvejelserne fra starten. Om ikke på anden måde, så dog på kongens eget initiativ. Den senest citerede artikel er vel blevet udformet som et sidste forsøg fra rådets side på at holde kongen - om hvis enevældige anskuelser og tilbøjeligheder rådet næppe kan have næret mange illusioner - fast på de af dette nedfældede forpligtelser.

Men intetsteds i det kendte kildemateriale bemærkes spor af sådanne forsøg på at involvere rigsrådet i vort bornholmske spørgsmål. End ikke de mest beskedne levn heraf kan med bedste vilje anes. Vi kan derfor ikke på dette sted undlade den slutning, at vi her er vidne til *en bevidst, hensynsløst dygtig kongelig tilsidesættelse af håndfæstningens klare bestemmelser om rådets medbestemmelsesret* i styret af riget. Med Frederik III's egenrå-

dige ordning af det bornholmske anliggende var der på længere sigt lagt op til en dybtindgribende *krænkelse af, ja brud på hele den gældende forfatningsordning.*

Det bornholmske gavebrev repræsenterer så langt fra de gode, gamle danske tilstande. Såvel i dokumentets bogstaver som ånd toner en helt ny tid, en æra med kongelig magtfuldkommenhed, os i møde. Midt i ruinerne fra det gamle system, som tiden for længst var løbet fra, rejstes således her i det blokerede København stilladset til fremtidens absolutistiske statsbygning.

Var det trods alt denne ubønhørlige udvikling repræsenteret ved behandlingen af det bornholmske spørgsmål, der i de selvsamme dage og uger - som vi nedenfor skal vende tilbage til i anden sammenhæng - endelig knækkede rigsråden Christen Albertsen Skeel og betød denne hædersmands dybt skuffede farvel til dansk politik?

Gavebrevets ophav

I det foregående har vi ladet et par vigtige spørgsmål stå ubesvaret, som det nu må være stedet at tage op til nærmere undersøgelse. Det drejer sig *for det første* om det spørgsmål, hvorledes kongen og regeringen efter overdragelsen af det bornholmske bønskrift besvarede dette og den heri indeholdte anmodning om beskyttelse samt i denne forbindelse, hvorfor den ikke uvigtige original til øboernes andragende ikke længere er bevaret. Og *for det andet* spørgsmålet om, hvorledes »udrensningen« blandt de bornholmske brevudstedere egentlig er kommet i stand. Disse spørgsmål er nemlig væsentlige for den samlede forståelse af, hvad det i grunden var, der i disse spændende juledage foregik i København i og omkring bornholmernes delegation. Disse spørgsmål omhandler ganske enkelt det helt centrale problem, der knytter sig til oprindelsen for eller - om man vil - forfatterskabet til det bornholmske gavebrev: Hvem var den reelle ophavsmand eller de rent faktiske forfattere til den epokegørende ordning, der blev det sensationelle resultat af forhandlingerne i den danske hovedstad? At søge at få dette problem løst - helt eller blot delvis - må følgelig være en helt presserende opgave for den historiker, som alvorligt beskæftiger sig med dette emne.

Set fra en bornholmsk synsvinkel må det selvfølgelig synes at være en tiltalende, ja næsten besnærende tanke at følge den ældre forsknings gennemgående antagelse, at arveregeringen virkelig blev tilbudt Frederik III af

bornholmerne selv ved deres til den blokerede hovedstad afsendte udsendinge, og at kongen følgelig uden videre modtog dette storslåede tilbud.[26] Fortolket således ville bornholmerne på denne måde have demonstreret en enestående fremsynethed, der ikke alene ville placere dem som nytænkere, men så sandelig også som nyskabere på dette forfatningspolitiske område. Vi måtte i så fald forudsætte den yderligere formodning, at det har været de bornholmske sendemænd alene, der under deres ophold i København på eget initiativ, men udfra ikke klarlagte motiver har ladet en rekonstrueret deputation foretage en radikal ændring i det konservative mandat, der indholdes i supplikkens andragende til det markant progressive program, der udtrykkes i replikkens overdragelse af arvelig regering til Frederik III og hans efterkommere.

En kritisk historieskrivning må imidlertid stille sig særdeles tvivlende overfor denne udlægning. Således i første række fordi den ældre forskning intetsteds har gennemført - endsige søgt at gennemføre - en blot nogenlunde rimelig argumentation som grundlag for sin opfattelse. Sålænge dette ikke er tilfældet, er der i grunden kun tale om et postulat. Men hertil kommer i anden række, at denne problemstilling også af andre, mere saglige grunde forekommer os ganske urealistisk.

Med hensyn til de mere afgrænsede begivenheder i den danske hovedstad er det i virkeligheden ganske påfaldende, at eftertiden ingen kildemæssige vidnesbyrd ejer, som kan fortælle os noget om de nærmere omstændigheder ved udfærdigelsen af gavebrevet. Dette er i sig selv næppe helt uden betydning. Thi forudsætter vi en overdragelse af arveregering på selvstændigt bornholmsk initiativ, er det givetvis en usandsynlig tanke, at dette ikke ville have afsat nogle spor i det kildemateriale, der trods alt er bevaret fra delegationens københavnsbesøg og kan fortælle et og andet om sendemændenes adfærd i hovedstaden.

Men hertil må utvivlsomt også anføres - som påpeget af denne forfatter i et tidligere arbejde[27] - at vi i det hele taget intetsteds finder kildebelæg for den opfattelse, at de til København afrejste bornholmere eller andre af deres hjemmeværende landsmænd med tilknytning til opstandsbevægelsen *før* løstrivelsen overhovedet har været fortrolige med disse nymodens statsretslige tankegange, endsige givet nogetsomhelst udtryk for det synspunkt, at valgkongedømmet burde afløses af en arvelig og absolut regering. Disse mænds skriftlige efterladenskaber drejer sig ikke om højtflyvende teorier om styre af land og rige, men er såre konkrete udtryk for den hårde og nøjsomme tilværelse på klippeøen.

Denne tidligere periodes bornholmske tavshed vedrørende statsretslige teorier omfatter også tidsalderens vel mest skrivende bornholmske personlighed, Rasmus Pedersen Ravn, som sikkert stod fjernt fra både sammensværgelse mod og løsrivelse fra det svenske herredømme. Denne flittige »förder« udsendte ganske vist i årene som rektor for latinskolen i Rønne (1632-54) et par andagtsbøger i henholdsvis 1647 og 1648, ligesom han senere som sognedegn i Aaker (1654-77) udarbejdede sin bornholmske krønike over en længere periode. Men dels er andagstsbøgerne oversættelse af tyske arbejder, og dels har det længe været kendt, at Ravns egentlige sysler med udformningen af krøniken særlig henhører til tiden efter 1670,[28] altså et tidspunkt, da systemskiftet herhjemme for længst var en realitet. De få steder i hans efter forholdene omfangsrige produktion, hvor en arveretslig og enevældig tendens virkelig er påfaldende - i krønikens anden notation i forbindelse med fremstillingen af den bornholmske deputation i København[29] og i fjerde og sidste notations omtale af stændermødet i Københavns 1660[30] - forudsætter selvsagt en tilblivelse efter enevældens indførelse. Ikke så sært når vi dog ved, at det færdige værk 1671 den 29. september af sin forfatter forsynedes med en - i vore øjne overmåde svulstig - dedikation til den enevældige monark, Christian V, med underdanig anmodning om befordring til trykken.[31] Vi står således helt på bar bund, når vi søger at oplede moderne natur- og statsretslige tankegange på bornholmsk grund før delegationens rejse til København.

Endelig kan det rent saglige argument mod den traditionelle opfattelse også fremføres, at *bornholmerne* - realistisk vurderet - egentlig ingen dybere interesser kunne have i, at kongemagten nu gjordes arvelig og enevældig. Thi af et sligt systemskifte måtte vel nødvendigvis følge, at deres hidtidige - rent faktisk ret begrænsede, men dog formelt eksisterende - muligheder for deltagelse i landets styre måtte blive yderligere indskrænket eller muligvis helt bortfalde. De lejlighedsvise indkaldelser til deltagelse i stændermøder - som det i den danske tid senest var sket i forbindelse med stændermødet 1657 februar i Odense[32] - kunne i hvert fald betragtes som yderst usikre under en fremtidig absolut ordning af styret. Således at fraskrive bornholmerne enhver politisk interesse og omtanke er givetvis helt urimeligt. Og dertil at tillægge dem overvejelser, der ville medføre en tydelig krænkelse af hele det danske riges hævdvundne forfatning, forekommer - netop i lyset af deres øvrige handlinger - på det nærmeste helt absurd. Selv i deres vildeste fantasi ville de ikke have drømt om på nogensomhelst måde at antaste grundlaget for det danske fædreland, de nu så ivrigt søgte om

genoptagelse i. Tværtimod har vi set dem ønske sig hjem på de gammelkendte vilkår. Sammenfattende kan det således siges, at de oprørske bornholmere i virkeligheden *ikke* havde nogetsomhelst fornuftigt *motiv* til en overgang til enevældige tilstande.

En sådan bevæggrund kan imidlertid med fuld føje tilskrives den eller de personer, der modsætningsvis ville opnå den store fordel af et sligt systemskifte, nemlig i første række *kongen* selv, Frederik III, og sikkert også hans dronning, Sophie Amalie af Braunschweig-Lüneburg. Men dernæst naturligvis også forskellige venner af og medarbejdere for kongeparret ved selve hoffet, såsom de yderst loyale og effektive hjælpere Theodor Lente og Christoffer Gabel, der ligesom dronningen var født og opvokset i en tysk kulturtradition, der betonede fyrstens rolle med en anden tyngde end den, der traditionelt tillagdes ham indenfor det danske politiske system.

Alene af den grund vil det derfor langt snarere være rimeligt at antage denne problemstilling, at den bornholmske overdragelses karakter og indhold - som allerede anført af denne forfatter i et tidligere arbejde[33] - i første række, omend ikke udelukkende, må skyldes konge og hof. Det ligger iøvrigt på linie hermed, når J. Klindt i sit nyeste arbejde[34] har understreget regeringens muligheder i forhandlingerne, men desværre uden tilbundsgående argumentation.

De foregående års politiske udvikling talte helt sit eget tydelige sprog. På Frederik III's personlige initiativ var han så tidligt som i sit første regeringsår (1648) blevet anerkendt som *arvehertug* i Flensborg af den slesvigholstenske landdag.[35] Og ti år senere (1658) var *de kongelige dele af hertugdømmet Slesvig* blevet *arvelige* indenfor kongefamilien.[36] Lad så iøvrigt ligge, at det i det sidste tilfælde var en logisk - og sikkert også realpolitisk nødvendig - konsekvens af, at hertug Friedrich III af Holstein-Gottorp, den svenske konges svigerfader, i forbindelse med fredsordningen efter Den første Karl Gustav-krig erhvervede suverænitet for sin del af Slesvig. I vor sammenhæng er det dog nok så vigtigt at fastholde, at fyrstemagtens nye stilling i det danske hertugdømme - at også Frederik III blev suveræn hertug i sin del af Slesvig for sig og sine mandlige, ægte efterkommere - både formelt og reelt var ensbetydende med, at rigsrådet nu tabte terræn på dansk grund. Dette kan ikke have været uvelkomment for Frederik III.

Vore bornholmske begivenheder repræsenterer en ny fase i den ubønhørlige udvikling frem mod indførelse af arveregering - og dermed enevælde - også i det egentlige Danmark. De indebærer nemlig, at kongen nu yderligere blev suveræn i *en del af selve kongeriget.* Da med bornholmernes tilsy-

nekomst i hovedstaden en ny - tilsyneladende uventet - lejlighed bød sig med dens muligheder for en yderligere forøgelse af kongens magt på rigsrådets bekostning var Frederik III ikke sen til at gribe den. Han havde utvivlsomt *motivet* til en ændring af de bestående statsretslige tilstande. Der var skam al mulig grund for ham til bevidst at holde rådet så langt borte fra denne sag som muligt.

At dette så rummede en risiko for en åbenlys krænkelse af rigets forfatning, kunne Frederik III - som forholdene nu engang var - sikkert tage ret let. Som det bornholmske spørgsmål blev løst, fremstod den hjemvendte landsdel helt klart for alle som *overdraget* til ham og hans ægte efterkommere *alene af* netop de mænd, der så modigt havde kæmpet sig tilbage, *aktørerne selv*. Dette havde han jo papir på, nemlig bornholmernes eget overdragelsesdokument. Rigsrådets rolle i disse begivenheder havde været lig nul, hvad dette sikkert vidste bedre end andre. Lidet anede rådet noget om en foregående bornholmsk henvendelse med et væsensforskelligt indhold, denne var rettet til kongen, der nok skulle vogte sin viden herom.

Mulige risici for at sagen alligevel skulle sive ud med udsigt til at blive almen viden, kunne dertil kongen givetvis nemt tage på sine skuldre i det blokerede København. Her var han den samlende personlighed, han var ganske enkelt den, om hvem sympatien i vide kredse samledes, det var så sandelig ikke rigsrådet. En ret udbredt opfattelse var det jo, at de mange ulykker gennem de senere år først og fremmest skyldtes en herskesyg og privilegiepukkende adel, ikke kongen.

I virkeligheden sad Frederik III med alle gode kort på hånden, medens rigsrådet nærmest var magtesløst.

Vor ovenfor gennemførte undersøgelse af forholdet mellem de to dokumenter, der alene direkte omhandler de vilkår, hvorunder de oprørske bornholmere atter gav sig ind under dansk styre i hin juletid 1658 synes således at resultere i følgende som udtryk for *det sandsynligste forløb* af de i hovedstaden stedfundne begivenheder:

Vi må således formode, at repræsentanter for de oprørske bornholmere sikkert meget hurtigt efter deres ankomst til København den 21. december har *overdraget det medbragte bønskrift* indeholdende den bornholmske befolknings andragende. Men hvem de overrækkende bornholmere har været, derom er eftertiden ganske uvidende. Det samme gælder for øvrigt vor viden om tid og sted - og dermed den konkrete adresse for henvendelsen. På disse punkter findes helt enkelt ingen bevarede kilder. Med tanke på ovenstående vil det dog være mest rimeligt at forestille sig slottet, altså at

sætte henvendelsen direkte i forbindelse med enten *kongen* eller muligvis blot repræsentanter for denne. Tilsvarende vil det i lyset af også nedenstående ligge nærmest at tænke på hasleborgmesteren Peder Olsen som den bornholmske deputations førstemand. Kan dog hænde at denne overrækkelse af bønskriftet først fandt sted et par dage senere, nemlig den 23. december, samtidig med at Peder Olsen og Mads Pedersen Kofoed som øens fuldmægtige anmodede kongen om at forordne oberstløjtnant Michael Eckstein, der før freden i Roskilde havde haft forbindelse med Bornholm, som kommandant over øen med 200 gode »dansche« soldater, 30 gode ryttere og 4 feltstykker med 2 gode konstabler.[37] Senere end dette tidspunkt skal vi i hvert fald ikke forestille os, at bønskriftet er blevet overrakt.

Hvorom alting er, kan det ikke være tvivl underkastet, at Frederik III nu - med sikker fornemmelse overfor denne belejligt indtrufne nye situations politiske perspektiver - *greb den enestående chance,* der hermed så at sige og bogstaveligt talt blev spillet i hænderne på ham. Og at denne situation herefter blev dygtigt udnyttet af kongen, fremgår klart af de påfølgende begivenheder.

Det kongelige svar på det egentlige hovedspørgsmål, der var indeholdt i den bornholmske supplik, lod foreløbig vente på sig. Muligvis blev monarkens officielle reaktion bevidst tilbageholdt eller blot udskudt indtil videre. Set med Frederik III's egne såvel som med hans rådgiveres øjne var bønskriftets indhold om en tilbagevenden til riget på valgkongedømmets traditionelle grundlag sikkert forståeligt, men ret beset lidet passende til de kongelige intentioner. Ej heller måtte alle dets underskrifter være ganske egnede for en kongelig betragtning, når dog flere af deres ophavsmænd havde stået mere eller mindre lunkne eller passive overfor den rejsning, som havde været forudsætningen for øbefolkningens massive henvendelse til ham. Utvivlsomt har man i hofkredse - sikkert hos Peder Olsen - forhørt sig om hver enkelts indsats og kunne ad denne vej få den i supplikken anførte skriftlige, men meget formelle fremstilling suppleret med hasleborgmesterens og iøvrigt også andre delegationsmedlemmers mundtlige version af begivenhederne derude på øen i Østersøen.

Men tiden blev ikke spildt af den grund. Som vi ovenfor har understreget, krævede den samlede militærpolitiske stilling så sandelig også hurtig handling. Med fuld forståelse for netop denne situations presserende krav om effektiv optræden udfærdigedes den følgende dag, den 24. december, *Frederik III's udnævnelse af Eckstein,* som endnu den selvsamme juleaftensdag med stor energi kastede sig over de nødvendige forberedelser til de

nye opgaver på Bornholm.[38] Med denne kongelige udnævnelse havde bornholmerne modtaget den første julegave fra majestætens hånd. På deres forud indgivne anmodning til Frederik III om beskyttelse fra dansk side havde de allerede hermed fået et indirekte, men særdeles utvetydigt kongesvar. Det var en lovende begyndelse på de indledte forhandlinger.

Men ikke nok hermed. Nogle få dage senere, den 28. og 29. december, udstyredes en række bornholmske enkeltpersoner - som vi har bemærket det ovenfor[39] - med nogle *individuelle rettigheder.* Kredsen af modtagere - som vi ikke her skal gå ind på i enkeltheder - omfattede både bornholmere, der nu var tilstede i den danske hovedstad, og sådanne, der på dette tidspunkt fortsat opholdt sig på øen. Men fælles for dem alle var deres aktive deltagelse i løsrivelsesværket. Fra modtagende bornholmsk hold måtte man utvivlsomt fortolke disse kongelige gunstbevisninger som monarkens belønning for den udviste indsats. Og disse belønninger tydede - i fortsættelse af Ecksteins udnævnelse - på fortsat kongelig velvilje for den bornholmske sag. Fra kongelig side måtte sagen naturligvis anskues fra en lidt anden synsvinkel. De anviste rettigheder betød næppe stort i denne forbindelse. Her var det afgørende, at kongen ved uddelingen af gunstbevisninger direkte knyttede de bornholmske opstandsdeltagere til kronen. Det ville fra nu af være vanskeligt, om ikke helt umuligt at stille sig afvisende overfor senere kongelige initiativer. Bornholmerne var hermed blevet låst helt fast i den kongelige politik, de var så at sige blevet et led i en kommende retstilstand.

Medens disse kongelige handlinger udførtes ad fuldt ud normale - det vil sige statens officielle - kanaler, hvilket endnu i denne fase af begivenhedsforløbet har muliggjort indgreb fra rigsrådets side, hvis dette ville og kunne optræde med energi og fast hånd, kan det samme derimod ikke siges om kongens samtidige behandling af bornholmernes i bønskriftet anførte anmodning om en tilbagevenden til Danmark på de gammelkendte betingelser, der i sidste ende også måtte være magtpåliggende for Frederik III at få løst på den ene eller anden måde. Men det er en beklagelig kendsgerning, at eftertidens historiker netop i denne henseende står så godt som på helt bar bund, al den stund kildematerialet helt svigter i denne sammenhæng. Udover supplikken har vi ganske enkelt ikke andre kilder til rådighed end selve gavebrevet.

Eftertiden må her sandsynligvis forestille sig - som også J. Klindt antyder noget uklart[40] - at Frederik III efter modtagelsen af bønskriftet har overdraget dette overordentlig vigtige - men i sit kerneindhold ganske upassende -

dokument til en af sine mest fortrolige medarbejdere ved hoffet - altså fjernt fra den øvrige regering såsom rigsråder og andre - om hvem han vidste, at denne fuldt ud delte sin kongelige herres politiske anskuelser og kunne holde tand for tunge. Som en art sekretær har denne kongelige medarbejder i de følgende dage været beskæftiget med den absolut konfidentielle opgave at underkaste bønskriftet et detailstudium med henblik på udformning af en revideret udgave af den bornholmske henvendelse, der med hensyn til hovedindholdet svarede nøje til kongens ønsker om arveregering og vedrørende udstederne fremstod med ene og alene underskrifter af nationalt dadelfrie bornholmere.

Dette er ikke kun en løs formodning. Vi har nemlig i det foregående kunnet påvise nogle af disse mørkets gerninger. Med dette arbejde skulle det således være forsvarligt godtgjort, at man under udformningen af den reviderede udgave af bornholmernes henvendelse, som fik sit sluttelige udtryk i *gavebrevet,* benyttede bønskriftet som forlæg, så vidt dettes formuleringer rakte. Hvilket generelt vil sige med hensyn til beskrivelsen af i første række forhistorien om afståelsen til Sverige, det svenske styre og opstanden mod dette, men specielt med henblik på netop det fremmede herredømme i en betydeligt mere afdæmpet og behersket version. Og hermed havde supplikken også udspillet sin væsentligste funktion - til gavebrevets resterende afsnit om selve overdragelsen fandt det kun liden, nærmest stykvis nytte for den kongelige redaktørs kritiske blik.

Hvad der siden hændte med originalen til det bornholmske bønskrift fortaber sig i dunkelt mørke. Rimeligst er det dog at antage, at det vigtige dokument senere blev gemt væk, så langt bort fra rigsrådets nyfigne blikke som overhovedet muligt - muligvis snarere helt destrueret for at slette ethvert spor bagud. Ligesom Frederik III efter stændermødet i København i 1660 lod sit segl borttage og underskrift udskære fra håndfæstningen for herigennem at sætte en kraftig streg over fortiden, ville en komplet destruktion af supplikkens original - der i hans kongelige øjne modsat regeringsforpligtelsen absolut ikke var et officielt aktstykke - være den eneste, helt effektive måde at fjerne selv det mindste kendskab til dets eksistens på.

Dette er naturligvis kun en hypotese, men en rimelig sådan, idet den giver os den mest saglige - og velbegrundede - forklaring på, hvorfor den vigtige original til supplikken tilsyneladende så hurtigt forsvandt. Og den falder heller ikke til jorden med eksistensen af den bevarede afskrift. Dennes tilstedeværelse kunne derimod sandsynligst forklares ud fra en bornholmsk proveniens.

Som vi ligeledes har påvist, trådte helt nye statsretslige tankegange frem i gavebrevets formulering af vilkårene for bornholmernes overdragelse af deres ø. Og denne overdragelse formede sig fuldt ud som en helt selvstændig og ønsket overgivelse af Bornholm og alle de rettigheder, der knyttede sig til denne landsdel, til kongen og hans efterkommere i al evighed som arvelig ejendom ved en gave fra bornholmerne selv.

Vi ser allerede på dette meget tidlige tidspunkt af den formelle absolutismes historie på dansk grund et klart dokumentarisk vidnesbyrd om den tese, der tilsigter at forklare den arvelige regering som udtryk for en gave fra folket, derimod ikke som noget der skylder kongen sin tilkomst. I det bornholmske gavebrev fornemmes klart et tydeligt ønske om at skildre indførelsen af arveregering som en helt igennem frivilling handling ved en del af det danske folk. Lad så i denne forbindelse være, at dette bornholmske arvedokument ifølge sagens natur til slut må henvise til en forventet yderligere bekræftelse ved øsamfundets indbyggere. Denne fremtidige handling var fra nu af kun at forstå som en ren og skær formalitet. I vor sammenhæng vejer det dog ulige tungere at henvise til, hvorledes det selvsamme historiesyn - arveregeringens tilkomst som frivillig gave fra folk til konge - senere skulle finde anvendelse, men nu i en langt kraftigere formulering og gældende for hele riget først i suverænitetsakten 1661 den 10. januar (enevoldsarveregeringsakten) og sluttelig i kongeloven 1665 den 14. november.[41] Der går således en lige linie fra de bornholmske forhandlinger i København i disse juledage 1658 til de hele riget omhandlende drøftelser på og omkring stændermødet i efteråret 1660 sammesteds. Hvad bornholmerne således indledte på kongerigsk grund fuldbyrdedes som helhed halvandet år senere. For så vidt kan man opfatte Bornholms hjemvenden som et springbræt for enevældens indførelse herhjemme og gavebrevet følgelig som indledning til kongelovens danske forfatning. Set i dette lys får de bornholmske begivenheder i skæbneåret også rigshistoriske perspektiver.

Det var således Frederik III's version af begivenhedsforløbet - og ikke bornholmernes opfattelse af tildragelserne - der udtrykte det politisk væsentlige ved »dette Gaffue bref.« Dette turde herefter være indiskutabelt. Og det må desuden betragtes som en helt given sag, at den egentlige, rent faktiske forfatter til bornholmernes gavebrev må være at finde, ikke i kredsen af modige opstandsdeltagere i den københavnske sendefærd, men i kongens umiddelbare nærhed. Så meget synes også at stå fast. Om den overordentligt dygtigt arbejdende gavebrevsredaktør så iøvrigt kan sættes nærmere i forbindelse med en bestemt kongelig rådgiver som f.eks. kam-

merskriveren Gabel eller sekretæren Lente er vel plausibelt, men lader sig ikke afgøre på det af os kendte grundlag. At førstnævnte senere optrådte særdeles virksomt i forbindelse med stændermødet i 1660 kunne muligvis være et indicium for hans rolle også i vor sammenhæng.

Det var med andre ord på Frederik III's betingelser - og på hans alene - at Bornholm atter kom hjem til det gamle land. Dette var vilkårene for de elleve bornholmske repræsentanter for øbefolkningen - så vidt vi kan se alle mænd, som ved deres aktive deltagelse i rejsningen havde lagt det rette nationale sindelag for dagen - der sluttelig og antagelig *den 29. december* - på ottendedagen for deres ankomst til hovedstaden - underskrev det smukke gavebrev, som de herefter *overrrakte* kongen. Hvor den højtidelige handling fandt sted er ganske uomtalt i det bevarede kildemateriale. Eftertiden savner derfor aldeles sikre forudsætninger for at få et indblik i selve begivenheden og de rammer, der omgav den. I lyset af sagens psykologiske og propagandistiske værdi for kongen er det imidlertid næppe urimeligt, hvis vi forstiller os en formfuldendt audiens på Københavns slot som den festlige ramme om den højtidelige begivenhed. Ved deres underskrifter lagde de brevudstedende bornholmere navne til en helt ny kongelig politik indenfor rigets grænser - den dæmrende enevælde - efter i forvejen at være blevet godkendt og fundet værdige til dette nye. I skrivende stund havde de ikke længere noget valg, idet de allerede i forvejen i en række tilfælde - gennem modtagelsen af de individuelle gunstbevisninger fra kongen - effektivt havde knyttet deres skæbne til den nye kongelige kurs. Det er i lyset af dette, at deres danmarkshistoriske optræden bør vurderes.

Udover dette kender eftertiden intet til selve overdragelseshøjtideligheden. Ligeledes er vi helt uvidende om, med hvilke tanker og følelser de tilstedeværende bornholmere undertegnede gavebrevet samt deres første reaktion på denne handling. Det er derfor meget vanskeligt - for ikke at sige umuligt - for historikeren at udlede og tage stilling til en mulig holdning fra deres side til *dette dygtigt gennemførte kongelige fait accompli.* Hvorvidt de deltagende bornholmere overhovedet - enten forud for selve undertegnelsen eller umiddelbart i sammenhæng med denne - fik lejlighed til nærmere at stifte bekendtskab med ordlyden i det fornemme dokument, endsige at gennemtænke de vidtrækkende konsekvenser af dets formfuldendte formulering, ejer eftertiden slet ikke forudsætninger for at bedømme. Sandsynligheden taler næppe herfor. Snarere må vi forestille os disse jævne mænd benovede og fortumlede af den megen festivitas med dem som helte.

Ulige væsentligere i denne sammenhæng er det dog for historikeren at

understrege, at situationen *ikke* levnede dem anden mulighed. De delegerede havde én gang for alle ladet initiativet overgå til kongen, der i forvejen havde gjort deres sag til sin og derved knyttet dem til sig selv og den fremtidige retstilstand ved en række - for dem sikkert rundhåndede - belønninger. Nu lod han denne pagt befæste ved gavebrevets underskrifter. Overfor potentielle - men lidet sandsynlige - protester fra bornholmsk side havde Frederik III endelig den trumf i baghånden, som kunne bruges med stor virkning: At et nej til hans betingelser ville være ensbetydende med et nej til bornholmernes anmodning om dansk beskyttelse. Kongen har givetvis vidst, at svenskere var det sidste, bornholmerne nu ønskede. Så vidt kom det dog ikke. De samarbejdsvillige bornholmere var sikkert i kongens greb, og de skrev under samtlige elleve mand. Og i hvert fald kunne de alle - med henblik på det, der skulle følge - trøste sig selv og hverandre med dette, at *de havde opnået hovedsagen ved deres københavnske mission:* Generhvervelse af dansk konge og lov som beskyttelse mod Sverige. Hvad der for kongen måske var det allervigtigste i denne forbindelse - de formelle forudsætninger for en overtagelse af øen - måtte for dem med deres erfaringer og udsyn være ganske underordnet. Det for dem væsentligste var dog dette: Fra at være lovløse rebeller var de nu blevet godkendt som gode danske patrioter. Den gode Gud havde så sandelig været dem nådig.

KAPITEL III:
SÅ OG HERMED CONSENTERER OG SAMTYKKER

Måske nogle af de bornholmske delegerede senere - da festrusen havde lagt sig - netop ydermere trøstede sig med det højtidelige løfte, de til slut udtrykkelig havde afgivet i gavebrevet, at de så hurtigt som muligt efter hjemkomsten ville udvirke en videre bekræftelse fra deres landsmænd. Disse var jo endnu ganske uvidende om det i den danske hovedstad passerede og ventede givetvis i utålmodig spænding på gensynet.

Hvilke tanker de hjemmegående bornholmere må have gjort sig i disse spændingsfyldte dage ejer eftertiden desværre ikke forudsætninger for at vurdere fuldt ud, da kildegrundlaget også i denne henseende svigter historikeren helt. Men med henblik på den stedfundne opstand er det næppe urimeligt at antage, at de på forhånd har anset den danske konges positive modtagelse af deres anmodning for en given ting. Sikkert har de også kunnet forestille sig, at en slig hjemkomst til det gamle land ikke uden videre ville forme sig som en dans på roser. At den forhåndenværende krigstilstand fortsat måtte afkræve dem yderligere ofre var i hvert fald en tanke, der ikke var aldeles fremmed for de mere realistiske af dem - i bønskriftet havde de jo netop selv peget på sådanne bidrag fra deres side.

Og så var der endelig det nok så tungtvejende hensyn til Sverige. Den bornholmske rejsning mod øens traktatlige besidder var nok i sig selv en bedrift, men kunne nemt vise sig at være en skæbnesvanger sådan, om den ikke hurtigt blev fulgt op af virksom bistand fra officiel dansk side. Hvis denne hjælp ikke indtraf betids, nærede sandsynligvis ikke ret mange bornholmere synderlige illusioner om den grumme straf, der ventede dem, der havde været delagtige i oprøret. Men hvor meget vidste man i grunden i Sverige om det, der var hændt på østersøøen? Dette må have været det helt vitale spørgsmål for bornholmerne i de nærmeste uger efter rejsningen, da de helt og fuldt var deres egne herrer midt imellem alt dansk og svensk.

At man fra svensk side i de samme uger nærede en vis mistanke - der dog endnu ikke havde antaget karakter af sikker viden - om de faktiske forhold på øen, var netop i disse dage - den 27. og 28. december - blev tydeligt demonstreret, da den bornholmske opstandskreds havde uskadeliggjort den ret betydelige undsætning, der fra Ystad var søgt overført til Printzensköld på Hammershus.[1] Ganske vist havde de oprørske bornholmere - atter helt på egen hånd - klaret sig fri af denne betragtelige trussel mod deres rejs-

ning, men denne deres nye bedrift havde dog ikke skaffet dem nogensomhelst sikkerhed i henseende til senere svenske anfald mod deres forehavende. Kun et yderligere pusterum havde de opnået ved den gentagne afvisning af en svensk tilstedeværelse på deres ø. Situationen var fortsat flydende - og dermed dødsensfarlig for dem. Thi hvornår ville svenskerne med sikkerhed erfare undsætningsekspeditionens fatale skibbrud og herigennem erhverve et - omend indirekte - fyldestgørende bevis på de samtidigt verserende rygter om, at der virkelig var indtruffet en militær omvæltning på øen?[2]

Hvad der så ville blive svaret i form af svenske repressalier har mangen bornholmer sikkert oplevet i drømmenes sveddryppende mareridt gennem mange, mørke vinternætter. At den svenske fremfærd - i lyset af et formeligt oprør mod den retmæssige statsmagt - ville sætte de tragiske tildragelser i 1645 med afvæbning og brandskatning, rov og plyndring[3] helt i skygge, kunne ingen nære berettiget tvivl om.

For de hjemmeværende landsmænd var det nu som før altafgørende, at den snart så længe og længselsfuldt ventede danske bistand ville indfinde sig, inden tiden randt ud. Mange har de spejdende blikke været, som de hjemmeværende øboer i netop disse dage uafladelig har kastet ud over havet i vest. Den forventede hjælp fra København ville ikke alene betyde forøget sikkerhed for dem selv ved sin blotte tilstedeværelse, men givetvis også lægge en kraftig dæmper på mulige svenske planer med en generobring af øen for øje.

Jo, de oprørske bornholmere ville sikkert nu give hvad som helst for blot et beskedent bevis på den danske stats tilstedeværelse på øen. Men at der i den danske hovedstad - samtidig med at de just for anden gang havde sikret denne ø for et dansk herredømme - var spundet fine rænker i et sælsomt statsretsligt spil med det klare sigte at genoptage Bornholm i riget ved deres aktive hjælp og dog rummende den politiske konsekvens i form af en umyndiggørelse af dem selv oversteg utvivlsomt deres vildeste fantasi.

Kongens foreløbige kvittering

Lige så givet er det, at det var for at lette denne penible sags videre behandling på Bornholm og samtidig til det formål at forsyne den bornholmske delegation med passende argumenter til de fremtidige diskussioner desangående på øen, at Frederik III endnu samme dag for gavebrevets udstedel-

se, *den 29. december,* lod udfærdige og undertegne *et åbent brev,* der kan betragtes som kongens foreløbige kvittering for den stedfundne modtagelse af Bornholm.

Heri udtaler kongen, at han - eftersom Bornholm atter er kommet under ham og kronen formedelst almuens troskab dersteds - nådigst lover og tilsiger, at han - når Gud giver bedre tilstand - vil erindre dem, der har ladet sig bruge til samme værk med privilegier og benådninger både på udskrivning, skat og i andre måder, hvorved landets bedste og opkomst søges. Til slut formoder han dog, at indbyggerne fremdeles forbliver standhaftige i deres troskab og af al magt bidrager til at holde fjenden borte.[4]

Dette lød da egentlig såre smukt altsammen. På denne tydelige måde havde således Frederik III - dog med den indskrænkning, som alene tiden ville vise - klart givet officielt tilsagn om kongemagtens vilje til at bistå øen. Hvilken forjættende kongelig tale, der måtte klinge som liflig musik i bornholmske øren. Thi der kan vel næppe være tvivl om, at det netop var denne tone, de bornholmske deputationsmedlemmer ønskede at lytte til. Sikkert har de glædet sig med kongen over denne fælles oplevelse, der ligesom åbnede nye, lysere udsigter for deres længe så betrængte landsdel.

Eftertiden må dog anskue den kongelige meningstilkendegivelse i et lidt andet lys. Trods sin sikkert ædle hensigt er også dette kongelige brev såre typisk for den klogt spillende Frederik III.

Bemærkes må i første række at brevet alene udtrykker Bornholms hjemkomst således, at øen er vendt tilbage under *ham og kronen.* Derimod siges intet om riget, ligesom både omtale af og hentydning til rigsrådet omhyggeligt er undgået i formuleringen. I denne henseende spilles altså tydeligt videre i den toneart, vi første gang bemærkede i gavebrevet, nemlig tesen om fyrsten som kronens, statsmagtens eneste bærer. En yderligere bitter pille at sluge for rådet.

Men dertil kommer at den i brevet givne fremstilling af opstanden ligeledes er såre karakteristisk for den kreds af personer, der udgjordes af Frederik III og hans nærmeste omgivelser. Bornholmernes rejsning er på dette sted helt igennem skildret som et værk af *almuen,* det vil sige de upriviligerede stænder. Formuleringen i brevet hverken nævner udtrykkeligt eller antyder i det mindste, at de priviligerede stænder såsom frimands- og adelsgruppen og især præsteskabet da ikke havde været ganske passive. At forfatterskabet omkring kongen trods alt via Peder Olsens navneliste af samme dato[5] ikke kan have været aldeles uvidende om dette, forbigås i talende tavshed. Nej, adelen havde så sandelig ingen større plads i Frederik III's hjerte.

Yderligere er der dette at påpege ved skrivelsen, at der ganske vist stilles dem, der havde ladet sig bruge ved løsrivelsesværket *privilegier og benådninger* i en række henseender i udsigt, men som allerede tidligere korrekt påvist af en ældre historieskriver[6] er disse formuleringer ingenlunde klare. Det kan således ikke entydigt ses, om der her er tænkt på alene deltagerne i opstanden eller på almuen som helhed. Til dette kan iøvrigt på dette sted føjes, at formuleringen heller ikke er synderlig konkret formet. Ordlyden åbenbarer nemlig ikke, hvilke håndgribelige privilegier og benådninger, kongen i skrivende stund kan have haft i tankerne om overhovedet nogen.

Men naturligvis glemte den kongelige brevudsteder ikke til slut at erindre sine hjemvendte bornholmske undersåtter om deres *troskab og yderligere militære bistand.* Dette bornholmernes løfte til kongen - som vi kender det fra supplikken - blev understreget her - nærmest som en kongelig ordre til de undergivne - og ikke i gavebrevet, der - som vi ovenfor så - ikke kunne bruge en svenskfjendtlig tendens. På dette sted - beregnet alene på den bornholmske befolkning - var det selvklart andre strenge, der skulle anslås.

Alt i alt en særdeles diplomatisk og beregnende henvendelse til bornholmerne, hvor Frederik III på den ene side intet bestemt lovede, men på den anden stillede tydelige krav. Hvem der nu besad magten kunne vel ikke demonstreres bedre på skrift. Men - naturligvis - yderst hensynsfuldt, ja, nærmest elskværdigt.

Moren har gjort sin pligt, moren kan gå! På dette tidspunkt havde kongen og kredsen omkring ham af bornholmerne opnået det politisk set væsentligste ved deres henvendelse i København, fra nu af har deres tilstedeværelse i den danske hovedstad reelt betragtet næppe spillet nogen større rolle i hans øjeblikkelige planer. Endnu opholdt den bornholmske deputation sig en uge i hovedstaden, medens de nødvendige forberedelser til en de facto overtagelse af øen gennemførtes af regeringen.

Det er således karakteristisk, at det danske styres opmærksomhed i de følgende dage ikke så meget angik den bornholmske delegation eller dennes dåd, men ene og alene tog sigte på den nye rolle, som Bornholm fra nu af kunne spille i den fortsatte krig som leverandør af forsyninger af proviant og som militærbase. Således udgik i dagene omkring nytår en række missiver (sendebreve) til den nyudnævnte ridefoged Peder Jensen om i første række forsyninger til den blokerede hovedstad.[7] Men også den nye kommandant, Michael Eckstein modtog samtidig retningslinier vedrørende først og fremmest udskrivning og underholdning af soldatesken.[8] Dog heller ikke de nye arveundersåtter gik som helhed forbi i denne sammenhæng.

Til disse udstedtes selvfølgelig overensstemmende ordrer med et stort set lignende indhold.[9]

Men alt dette var jo kun de logiske konsekvenser af det nye kongelige herredømme over øen. Endnu inden den militære kontrol over Bornholm rent faktisk var fuldt genoprettet, ser vi således kvitteringsbrevet blive brugt - og med stor flid - i praktisk politik. Bornholmernes gave skulle nu udnyttes effektivt i den fortsatte krig mod den svenske arvefjende.

De bornholmske stænders godkendelse

For bornholmeren er københavnsopholdet altid en behagelig adspredelse i dagligdagens trummerum, men lige så givet vokser i ham herunder snart længslen efter atter at gense klippeøens trygge hjemland. For de bornholmske delegerede må den sidste uge af besøget i den danske hovedstad have formet sig som en art antiklimaks. Nu, da deres politiske rolle her var udspillet, længtes de sikkert bare hjem. Og endelig oprandt da timen for hjemrejsen til øen i øst. 1659 den 5. januar forlod man omsider København ombord på den flådeeskadre, der samtidig overførte Eckstein og dennes styrke af fodfolk og rytteri.[10] Den længe ventede danske militærbistand til det betrængte Bornholm var omsider en realitet.

Tilbage stod med delegationens hjemkomst efter to dages sejlads - det var dagen efter Hellig Tre Konger at man atter kunne sætte foden på hjemlandets faste grund - af væsentlig formel, men næppe reel betydning alene at få indhentet den fornødne bekræftelse fra befolkningen som helhed på den stedfundne overdragelse af øen, som gavebrevsudstederne havde lovet kongen i København. Dette spørgsmål blev da også ret hurtigt klaret - forbavsende hurtigt forholdene taget i betragtning.

Kun to uger senere, *den 19. januar,* synes afholdt et møde af de bornholmske stænder til netop dette formål. Desværre fortæller ingen kilder - heller ikke berettende - direkte om afholdelsen af et sådant. Eftertiden kender derfor ikke med sikkerhed hverken lokaliteten for mødets afvikling eller nærmere detailler for de herpå førte forhandlinger. Vi har nemlig alene bevaret mødets sluttelige resultat i form af *5 beslægtede dokumenter* under denne samme dato. Disse samtidige aktstykker er alle prentet af samme nydelige skriverhånd, antagelig hidført fra København til denne lejlighed. Og de stort set enslydende skrivelser - der er med en enkelt undtagelse tale om intim verbaloverensstemmelse - er udstedt af adel og frimænd, gejstlig-

hed, repræsentanter for Hammershus Birk med fiskelejerne Allinge og Sandvig, de fem købstæder Rønne, Nexø, Svaneke, Hasle og Aakirkeby samt endelig almuen i de fire herreder.[11]

Det må på dette sted være opgaven at se lidt nøjere på dette bornholmske stændermøde, der skulle blive det sidste af sin art i øens historie. Vi vil med andre ord være eftertidens sene vidner til den uigenkaldeligt sidste lejlighed i de næste to hundrede år, hvorved en repræsentation for hele landsdelens befolkning formelt frit kunne udtale sig om øens politiske anliggender. Så meget mere må dette møde dog tiltrække sig vor opmærksomhed i denne sammenhæng som en lignende repræsentation for den bornholmske befolkning kun trekvart år tidligere, 1658 den 25. maj, havde aflagt ed til den svenske konge og krone i Malmø i kølvandet på Roskildefreden.[12]

Som allerede omtalt kendes stedet for mødets afholdelse ikke med bestemthed. Men det forekommer næppe urimeligt i denne henseende at forestille sig tildragelsen i lyset af tidligere praksis, hvilket vil sige enten Aakirkeby eller Rønne. Denne skik havde også været overensstemmende fulgt af det svenske styre. Således havde Printzensköld den 6. maj valgt førstnævnte købstad, øens ældre samlingsplads, som rammen for sin første præsentation for sine nye bornholmske undersåtter, medens sidstnævnte by - og længe langt den største - var det sted, hvortil han i dagene den 10.-17. i samme måned havde stævnet repræsentanter for befolkningen med henblik på gennemførelsen af den første kortlægning af landsdelen.[13] Hertil kan muligvis lægges den kendsgerning, at den følgende tids danske styre under den ældre enevælde meget naturligt også foretrak Rønne som øens centrum. Men ret meget længere kan vi nok ikke komme i denne henseende.

Deltagerne i dette sidste bornholmske stændermøde udviser et interessant skue. Fra *adels- og frimændenes* hensygnende gruppe undertegnede først de tre adelsmænd *Christian Maccabæus* til Skovsholm - både *fader og søn* - plus *Sivert Gagge* til Myregård. Herefter underskrev nedenfor de fem frimænd *Mads Kofoed* til Eskildsgård, *Berild Hansen* til Bjergegård, *Hans Kofoed* til Blykobbegård, *Anders Hansen* til Kynnegård og endelig *Svend Olsen* til Baggegård, de to sidste af pladshensyn på dokumentets bagside. Alle disse otte mænd beseglede samtidig med deres signeter.

Med hensyn til disse deltagere af samfundets fornemste stand må vi især bemærke to ting. For det første at langt den overvejende del af dem - i alt syv mand - er gengangere fra mødet i Malmø året i forvejen. Det gælder således alle de nævnte frimænd, hvortil Christian Maccabæus - antagelig den

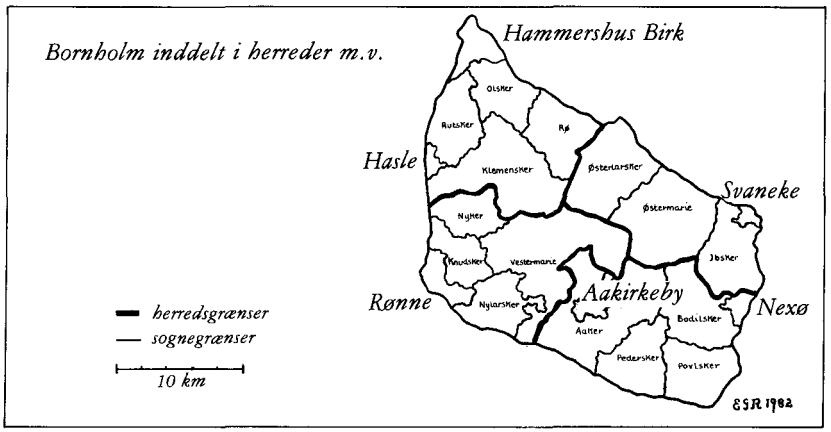

yngre - og Sivert Gagge sluttede sig. Men for det andet er det nok i vor forbindelse rimeligere at påpege, at samtlige repræsentanter for denne stand mødte frem ved denne lejlighed og herigennem bekræftede det resultat, opstanden havde fået i København. Og dette var så sandelig også hensigten med dette møde. Bekræftelsen skulle være så vidt muligt fuldstændig. Hvilken ydmygelse fra kongens side af den uglesete adel var dette dog ikke.

Det er det samme indtryk af fuldstændighed, *gejstlighedens* erklæring efterlader, dog endnu mere markant. Alle landsdelens femten sognepræster mødte lydigt op. De var i rækkefølge efter underskrift og besegling følgende: *Jens Lauridsen Malmø* til Sankt Knuds kirke og Rønne sogn, *Michel Nielsen Noseby* til St. Ib og Svaneke, *Laurids Jensen Wedel (Weyell)* til Østermarie, *Hagen Tønnesen Rønneby* til Klemensker - hvis besegling mangler - *Jacob Pedersen Tresløv (Tønnesen)* til Nykirke, *Rasmus Andersen Rønneby* til Vestermarie - hvis besegling også savnes - på dokumentets forside. På dettes bagside *Jens Huass (Hansen)* til St. Olufs kirke og Allinge, *Oluf Lauridsen* til St. Peders kirke, *Niels Madsen* til Aakirke, *Mads Michelsen* til St. Nicolai kirke - som ligeledes ikke har beseglet - *Rasmus Olsen Viborg* til Rø, *Hagen Bertelsen* til Bodilsker og Nexø - tilsvarende uden påtrykt sigil - *Michel Thomasen (Thomesen) Bornholm* til St. Pouls kirke, *Poul Ancher* til Rutsker og Hasle og sidst af alle *Oluf Nielsen* til Østerlars og Gudhjem.[14]

I denne sammenhæng springer det vist straks i øjnene, at hele fire præster ikke har beseglet, skønt dog underskrevet. Men dette ligger der næppe noget odiøst i. Vi bør utvivlsomt ikke tolke denne formelle mangel som no-

gen form for demonstration fra de pågældende pastorers side. Snarere forholder sagen sig således, at vedkommende sjælesørgere ganske enkelt ikke har været i besiddelse af noget sigil i det dokumentudstedende øjeblik. Man tænke sig armod[15] eller ren og skær glemsomhed. At kongen iøvrigt har betragtet underskriften som det egentlig retsstiftende element ved udstedelsen kan næppe betvivles.

Vedrørende de gejstliges repræsentation ved dette møde fornemmes endnu tydeligere end for adels- og frimandsstandens vedkommende det politisk betydningsfulde i sammenkomsten. Hvor alene tre præster havde deltaget i hyldingen i Malmø - foruden provsten således sognepræsterne i Nyker og Pedersker - var standens samtlige medlemmer med året senere. Dette siger ikke så lidt om kongens - iøvrigt selv uddannet til den teologiske løbebane - skarpe blik for præsternes hele placering som kongelige embedsmænd i samfundet.

Fra *Hammershus Birk* mødte i alt otte mand. Først tingets foged *Mogens Pedersen,* derpå byfogden i Allinge *Willum Hartvig* samt indbyggerne *Laurids Erichsen* og *Gabriel Schulder.* Herpå *Morten Jensen,* kaptajn over begge byer og endelig fra Sandvig byfogden *Arendt Hansen* med *Jørgen Hansen* og *Mads Jacobsen.* Alle de nævnte har både underskrevet sig og beseglet.

Her fra birket var alene fogden genganger fra Malmøhyldingen.

De fem *købstæder* var repræsenteret på tilsvarende vis med såvel bystyret - det vil sige magistrat og byfoged - som det menige borgerskab, i alt femogtyve mand. Fra *Rønne* mødte ikke unaturligt flest, syv mand høj. Først stadens to borgmestre, den ældre *Peder Lauridsen Møller* og den yngre *Claus Kam.* Derefter rådmændene *Herman* [*Mortensen*] *Bohn, Herman Clausen Bohn, Hans* [*Pedersen*] *Kofoed, Jens Anskarissen (Ansgarsen)* og borger *Peder Hansen.* Fra *Nexø* var de deltagende fem mænd borgmester *Karl Mathiesen,* rådmand *Jørgen Bonde* og borgerne *Hans Rasmussen, Peder Hansen* og *Mogens Rømer. Svaneke* sendte også fem mand, borgmester *Direk Wulfsen* med borger *Rasmus Andersen* og rådmændene *Peder Kofoed* og *Poul Kofoed* samt byfogden *Poul Hartvig. Hasle* mønstrede ligeledes fem mand, nemlig borgmester - og nu tilmed øens landsdommer - *Peder Olsen,* rådmand *Hans Mogensen* og borgerne *Oluf Madsen, Jørgen Madsen* og *Anders Jørgensen.* Færrest repræsentanter mødte for *Aakirkeby,* disse tre var borgmester *Christen Gregersen,* borger *Anders Olsen* og byfoged *Tobias Dechner.* I borgerstandens tilfælde er underskrifterne ledsaget af de enkelte købstæders påtrykte segl i den nævnte rækkefølge.

Iøjnefaldende er rent umiddelbart Aakirkebys ringe deltagelse set i relation til fremmødet fra de øvrige byer. Men heller ikke i dette tilfælde bør vi nok udlægge dette som en demonstration eller uvilje fra stadens side, snarere spiller rene tilfældigheder - som sygdom og lignende - ind her.

Væsentligere er det givetvis på dette sted at bemærke, hvorledes denne købstadsforsamling udviser flere gengangere fra hyldingen i Skåne. Fra Rønne er det helt sikkert for de første fires vedkommende, men antagelig gælder det også for den femte i vor danske liste. I Nexøs tilfælde er der tale om de to første. Hvad Svaneke angår vore nummer 2 og nummer 3. For Hasle og Aakirkeby gælder det samme, at alene førstnævnte også havde været med i Malmø. Det samlede resultat for købstæderne bliver således ti eller elleve gengangere fra den svenske hylding.

Endelig mødte fra *de fire herreder* et ikke nærmere angivet antal repræsentanter. Hvem de var oplyses ikke, men det må i denne sammenhæng - atter i lyset af tidligere praksis - være mest nærliggende at tænke på både tingfogderne og sandemændene samt muligvis andre. Men i hvert fald beseglede de her for bondestanden fremmødte med herredets prydelige signet i rækkefølgen *Vestre, Nørre, Østre og Søndre* herred.

At gengangere fra hyldingen i Malmø i dette tilfælde ikke lader sig verificere i enkeltheder ligger i sagens natur. Dog kan vi herefter ikke betvivle bondestandens rimelige deltagelse i mødet.

Det danske valgkongedømmes sidste bornholmske stænderforsamling udgjorde således en ganske talrig og alsidigt sammensat repræsentation for det lille øsamfund. Mødet har omfattet i hvert fald intet mindre end 56 navngivne plus et antal unavngivne mænd, disse sidste næppe færre end en halv til en fuld snes. Sammenlagt formentlig ikke under en 70-80 mænd fordelt på de fire stænder, altså stort set som i Malmø, hvor samlet 74 bornholmske personer lydigt knælede edsaflæggende for Karl Gustavs repræsentanter.

Vi kan således yderligere konstatere, at af disse deltagere var formentlig mindst 21 eller 22 - eller et antal der ligger mellem ⅓ og ¼ - og muligvis endda flere mænd, som mindre end et år i forvejen havde svoret Sverige og dets konge huldskab og troskab, den højtidelige og i datiden betydningsfulde ed, som så voldeligt senere blev opsagt gennem opstanden.

Denne iagttagelse er ret tankevækkende, idet den relativt store gentagelsesprocent rimeligvis åbenbarer de kriterier, mødets organisatorer synes at have lagt til grund for den faktiske udvælgelse af de enkelte stænders repræsentation ved vort møde i det nye år. Det må nemlig antages som helt

givet, at det for Frederik III og hans rådgivere har været yderst magtpåliggende på denne måde utvetydigt at få demonstreret den folkelige opbakning bag den nye danske magtovertagelse. At en meget stor del - og måske samtidig den mest agtværdige og toneangivende - af øsamfundets indvånere, som altså året før havde svoret det svenske rige og dets konge evig troskab her på markant vis indirekte tog afstand fra deres tidligere hylding og nu direkte gav sig ind under den danske konge og hans herredømme, ja dette var moralsk betraget en massiv demonstration af befolkningens politiske ønsker.

Og hvad *erklærede* da denne bornholmske forsamling så magtfuldt og enstemmigt i de stort set helt enslydende dokumenter? Første halvdel af disse indeholder en ret omstændelig redegørelse for baggrunden: Hvorledes den allermægtigste Gud har forhjulpet til en befrielse fra »de Suenckes Aag och plager« og »vi Samt Meenige Mand« har afsendt fuldmægtige til kongen udi al underdanigste forhåbning, at kongen ville »Annam*me*, och Tage os vnder Sin Kongelige Naade och protection« imod og fra bemeldte sine fjender at håndhæve og forsvare. Hvorimod vi ved vore fuldmægtige dette land Bornholm »haffuer Jgien offuer draget och Foræret« til kongen og hans arvinger »Til Egen frj Arff och Eigendom at Fölge« i henhold til vort ved nævnte fuldmægtige udgivne gavebrev af København 1658 den 29. december.

Efter denne gevaldige mundfuld fortsættes i anden halvdel med selve erklæringen, der ikke er mindre gribende: At vi for vore personer allerunderdanigst hermed har consenteret (bifaldet) og samtykket i samme gavebrev, »Saa och hermed Consenterer och Samtycker, Vdj Alle Sine ord och Puncter«, helst fordi vi »haffuer veritt hengiffne och offuer dragne« til vore fjender i de sidste fredstraktater. Hvorimod vi underdanigst forhåber og begærer kongens nådigste løfte og forjættelsesbrev, at vi ikke ydermere således skulle hengives og overleveres.[16]

Med hensyn til denne - ligeledes særdeles elegant udformede - godkendelsesformular, hvorved de bornholmske stænderrepræsentanter på hele øbefolkningens vegne *alle* bekræftede gavebrevets indhold er det i denne sammenhæng især første halvdel, der aftvinger os opmærksomhed. For det første af rent kildekritiske grunde.

Omstående parallelopstilling i petit, hvor de *kursiverede* typer som tidligere betegner beslægtede formuleringer, illustrerer på markant vis kildeforholdet. På dette sted bliver vort resultat et ikke mindre overbevisende:

Gavebrev 1658 29.12.

... Och formedelst forn.
Landshöfding och Oberst,
Sig imod *Oss Samptlige*
Jndvohnere der paa *landet,*
alt for Strenge, med Vlide-
lige *Plager* paalegger *och*
Betöninger, hafuer Tribulerit,
som Wi iche lenger Vden
allerstörste Ruin och
Ödelegelse, haffuer kundet
Vdstaae, efter Voris Sandferdige
publice Manifestis Widere
Jndhold. Dis Aarsage *hafue*
Wj Ved Guds Bistand, Sielff
udj herrens Nafn, Waaben
Tagen i haanden, og dend
Suendske Magt Nederslagen
och fangen Tagenn, Och
til Os Slodt och land
bemegtiget, med Alt huis
Stöker och Munition,
som den Suendske
Regiering der paa
Boringholmb haffde,
Saa offuer Saadan Fald
ere Wj hidkomne
til Kiöbenhaffn, at Søge
Woris Goede och Forige
herre och Koning, Koning
Friederich dend Tredie,
Danmarchis Norgis Wendis
och Godtis Koning, *J*
Allerunderdanigste
Forhaabning, At hans
Kongl: Ma: af Kongl:
Mildhed *Ville Annamme*
samme *Tagne* land och
Vndersoter, *udj hans Kongl:*
Beschirmelse och Forsuar,
och *Oss fra Wore Fienders*
wiidere Gewaldt, wilde
Beshytte och beshierme,
Saa Wj iche ydermeere
udj deres Aag och Plager
schulle Geraade eller

Adels- og frimænds stadfæstelsesbrev 1659 19.1.

... Att Efftersom *Gud*
Allermegtigste haffuer nu
Naadeligen, Forhiolpett os,
och dette *Landhz Samtlige*
Jndvaanere, Fra de Suenckes
Aag *och plager,*

Och vi Samt Meenige Mand
her paa Landit haffuer
derfore affschickett *woris*
Fuldmechtiger, til høystbemelte
hans Kongel. May:[tt] *Vdj*
ald Vnderdanigste Forhaabning
att Hans Ko: Ma: Naadigste
ville Annamme, och *Tage os*
vnder Sin Kongelige Naade
och protection, Jmod och *fra*
bemelte Sine och *woris*
Fiender, at handtheffue
och Forsuare (Nest Gudhz
Naadige Hielp)

offuerdragis; *Huorimod*
Wj Vnderschrefne, som nu
ere her Neruerende
tilstede, som samme
Land med hafuer Werit
at Winde och Tage, fra
Suendschens Strenge Aag
och biürde, Och *Wj*
Andre *Fuldmegtige* paa
Woris Egne, och paa
Gandsche Boringholmbs
lands Jndbygeris, Geistlige
och Werdsligis Wegne, Nu
her med *samme*
Boringholms Land, -
med dis Rentter och
Jndkomster, Gandsche
offuerdrager och
hendgiffuer til hans
Kongl: May: och hans
Arffuinger, Føde och
Vføde, *for Euindelig*
Arff och Eiendomb at
Følge, Huorpaa Wj
Ydermeere Wilde
forschaffe samme lands
Jndbygeris Vnderdanigste
Bekreftelse bref, Naar
Gud vill, Wj igien
hiembkomer, Och
hermed Yndscher hans
Kongl: May: ...

HuorJmod
vi wed bemelte *woris*
Fuldmegtiger, dette Land
Boringholm, Med Sine
Rentter och Jndkomster,
til høystBemelte hans
Kongl. May. och hans
Arffuinger, haffuer Jgien
offuer draget och Foræret,
Til Egen frj Arff och
Eigendom at Fölge. Effter
Samme Bemelte woris
Fuldmegtigers derpaa vdgiffne
Gaffue Breffs Vider Jndhold,
Som Er Daterit Kiøbenhaffn
dend 29 Decembris Anno
1658: Saa Ville
...

Denne sammenstilling viser helt klart, at vi ikke behøver at lede længe efter det egentlige ophav til de bornholmske stænders stadfæstelsesbreve. Forholdet er her som ved gavebrevet dette, at vi bag den officielle facade, der lader bornholmerne optræde som de brevudstedende forfattere, nemt kan påvise et kongeligt eller snarere kongeligt inspireret ophav. Det påfaldende slægtskab mellem formuleringerne i henholdsvis gavebrev og stadfæstelsesformular - ofte udtrykt helt verbaloverensstemmende - peger entydigt i den retning, at vi nok må forestille os sidstnævnte skrivelses historie således, at Frederik III eller hans rådgivere har ladet den fra København hid-

skikkede sekretær benytte gavebrevet som væsentligste forlæg til stadfæstelsestekstens første halvdel.

Muligvis tillader det intime slægtskab mellem teksterne en yderligere slutning på dette sted. Eftersom stadfæstelsesformularen kendes i fem stort set enslydende versioner - nemlig principielt en for hver af de fire stænder plus et yderligere eksemplar for Hammershus Birk - er det mere end sandsynligt, at størstedelen af den bevarede teksts ordlyd - det vil sige hele denne fraregnet indledning og afslutning med underskrifter og besegling - på forhånd har været færdigredigeret allerede før undsætningsflådens afrejse fra den danske hovedstad, antagelig på grundlag af en fælles skabelon, skønt denne formodede koncept heller ikke i dette tilfælde er fundet. Er dette rigtigt, kan vi yderligere forestille os fremgangsmåden ved de førte forhandlinger således, at de stort set færdigredigerede dokumenter - som tilfældet var med gavebrevet - blot forelagdes udstederne til bar underskrift, en fremgangsmåde, der utvivlsomt - i de egentlige udstederes øjne - ville spare bornholmerne for unødvendige bekymringer og dem selv for penible bryderier.

Om den til disse stadfæstelsesformularer benyttede skriver har været den selvsamme, som udformede gavebrevets ordlyd, er det straks ulige vanskeligere at udtale sig, al den stund koncepterne til de relevante dokumenter for længst synes tabt - hvad enten dette kan skyldes forsætlig handling eller ej. Den eminente dygtighed, hvormed arbejdet med udformningen af stadfæstelsesbrevene er udført - der jo klart forudsætter en intim indleven i gavebrevets såvel ordlyd som tankegang - kunne muligvis være et indicium for dette, men hele dette spændende spørgsmål lader sig næppe løse på det foreliggende grundlag.

At gavebrevet derimod ikke kunne anvendes som forlæg til stadfæstelsesformularens sidste del er efter det anførte indlysende.

Det påviste afhængighedsforhold mellem gavebrev og stadfæstelsesbreve er iøvrigt ikke så overraskende endda på baggrund af det, der var gået forud i København.

Når godkendelsesformularen i denne forbindelse er så interessant for os, skyldes det naturligvis også helt andre grunde end de mere metodiske. Således afslører for det andet en nøjere nærlæsning af de to beslægtede tekster en række ganske tankevækkende formuleringer i stadfæstelsesformularen, som utvivlsomt alle mere eller mindre støtter tesen om det kongelige eller kongeligt inspirerede forfatterskab.

Først vil det være rimeligt at henlede opmærksomheden på, hvorledes

formularordlyden gennemgående direkte påstår, at »Vi Samt meenige Mand« har afsendt deputationen til den danske hovedstad for at kongen kunne »Annamme, och Tage os vnder Sin kongelige Naade och protection.« Thi den påstand om den ledende rolle i begivenhederne også forud for delegationens afsendelse, erklæringen herigennem vil tildele adels- og frimandsstanden er i det hele taget - i lyset af vor øvrige viden - helt grotesk, ligesom den anførte rækkefølge af de optrædende virker afslørende ude af trit med eftertidens ret gode kendskab til, hvem de toneangivende opstandskredse under alle omstændigheder var, nemlig det borgerlige element i Nørre og Vestre herreder. Rent bortset fra at vi således kan fastslå, at en mytedannelse om begivenhederne i denne henseende er blevet igangsat, ville den benyttede formel næppe have set dagens lys, hvis vi forestiller os ordlyden udformet af de formelt udstedende, således også borgerstanden i Hasle og Rønne. Den anvendte udtryksform kan kun skyldes den rent faktiske udsteder, den kongelige redaktør. Men hvorfor? Forklaringen er ikke vanskelig at finde. Den benyttede formel har formentlig skullet bruges med det formål at få den priviligerede stands medlemmer til nemmere at sluge den beske pille, der lå i erklæringen om majestætens ubegrænsede magtfuldkommenhed, når løsrivelsesværket - som her - blev fremstillet som primært et adelens og frimændenes foretagende.

Efter alt hvad vi i det foregående har set, skal vi heller ikke her frakende repræsentanterne for en styrkelse af fyrstemagten enhver evne til at tænke i længere, fremtidige baner. Disse nymodens tænkende mænd må dog have haft en fornemmelse af, at det før eller siden ville komme til et uundgåeligt - og sikkert bittert - opgør mellem kongen og adelen i kongeriget som helhed. Som sagerne nu stod, var der sikkert lagt op til en styrkeprøve mellem en målbevidst monark, der på dette tidspunkt allerede havde virkeliggjort sine envældige intentioner både i det sønderjyske hertugdømme og i en del af selve kongeriget - på Bornholm - og en adelig opposition, der nok var svækket og splittet, men alligevel langt mægtigere end de fåtallige og lidet velhavende repræsentanter for deres stand, som på den fjerne østersøø fristede en beskeden tilværelse, der næppe adskilte sig fra den øvrige bondebefolknings. Til denne afgørende stund ville Frederik III givetvis have behov for ethvert brugeligt argument, der kunne tale til gunst for hans opfattelse om det ønskelige i en grundlæggende ændring i de forhåndenværende forfatningspolitiske tilstande, også dette at den bornholmske adel allerede tidligere havde godkendt den ønskede forandring - den adel som her var fremstillet som primus motor i opstanden mod de svenske.

I samme retning peger stadfæstelseserklæringens tale om, at vore fuldmægtige dette land Bornholm »haffuer Jgien offuer draget och Foræret« til kongen og hans arvinger at følge disse til arv og ejendom. Således ville bornholmerne - og da slet ikke af ædel byrd - ikke have drømt om at udtrykke sig. Tværtimod. Vi har ovenfor set disse anmode om en genoptagelse i det danske statsfællesskab på valgkongedømmets traditionelle grundlag. Modsætningsvis har vi ligeledes i det foregående påvist, hvorledes kongen konsekvent undgår at tale om riget og følgelig helt undlader en omtale af rigsrådet. Det er principielt det samme kongelige standpunkt, der møder os her, dog endnu mere markant udtrykt. For det første fordi begrebet kronen - der efter den gældende forfatning også omfattede rådet - ganske enkelt er helt uomtalt. Men for det andet også fordi tekstens forfatter ved at bruge det lille, men farlige ord »Jgien« lader de bornholmske brevudstedere postulere, at Bornholm tidligere - det vil sige i tiden før den svenske periode - havde ligget som arvelig besiddelse under kongeslægten. Og denne påstand er - statsretligt anskuet - helt fejlagtig, da Bornholm i det foregående tidsrum - altså også i det 16. århundredes lübske pantsætningsperiode - formelt havde udgjort en del af riget på lige fod med de andre lande såsom Jylland, Sjælland og så videre.

Dengang lige så sikkert som senere. Heller ikke i vor egen tid viger politikere fra tid til anden tilbage for at føre vælgerbefolkninger bag lyset ved at bruge beslægtede lyssky metoder for at nå de af dem så eftertragtede mål. Går den, så går den. I vore dage tales så højtideligt af mange om manipulation, som om dette begreb var en nymodens opfindelse. Men hvor finder vi i grunden et bedre eksempel på denne taktik end netop her? Dygtigt er det lavet, frækt er det gjort. Men den gik altså! Den som intet vover intet vinder.

En tredie formulering i stadfæstelsesformularen skal fremdrages her til belysning af den kongelige politik med hensyn til Bornholm. Det er i dokumentets sidste halvdel, hvor teksten consenterer og samtykker i gavebrevets samtlige ord og punkter. Som begrundelse fremføres da, at dette sker helt fordi vi »haffuer veritt hengiffne och offuer dragne« til vore fjender i de sidste fredstraktater.

At der hermed hentydes til afståelsen til Sverige ved freden i Roskilde turde i og for sig være usagt og burde følgelig ikke nødvendiggøre yderligere kommentarer på dette sted. Men til yderligere belysning af hele tendensen i vor tekst er det ikke irrelevant at påpege, at det dog samtidig helt lades usagt, hvem der på statens vegne sluttede den ulyksalige fred og altså

dermed - indirekte - var medansvarlig for bornholmernes fortrædeligheder. Men om bebrejdelser endsige beklagelser over Frederik III's ydrepolitik og den panik, der førte frem til det danske ønske om fred, er der af indlysende grunde ingen tale i denne sammenhæng.[17] Sket var jo sket. Det nu så pinlige intermezzo skulle hurtigst muligt gå i glemmebogen.

Endelig bemærker vi, hvorledes stadfæstelsesformularerne - i alle fem eksemplarer - til sidst både udtaler håb og fremsætter en direkte anmodning om et fremtidigt løfte- og forjættelsesbrev fra kongens side med det indhold, at vi - det vil sige bornholmerne - ikke ydermere skal blive hengivet og overleveret på denne måde. Vi ser således, at kongen eller det af ham inspirerede ophav til teksten lader den bekræftende bornholmske stænderforsamling udtale et femfoldigt ønske om en kongelig garanti mod slige ubehagelige gentagelser i fremtiden.

Hvorfor dog? Thi mærkeligt kan det forekomme, at kongen herigennem pålægger sig selv og sine efterfølgere forpligtende indskrænkninger vedrørende fyrstens absolutte frihed til at disponere over den hjemvendte landsdel. Og så endda i forholdet til bornholmerne.

Denne tilsyneladende inkonsekvens får dog fornuftig mening alligevel, hvis vi i stedet for at anskue dette problem i en fremtidig indenrigspolitisk sammenhæng ser dette i en ydrepolitisk. Thi forholdet var jo dette, at Roskildefreden forsat - formelt i hvert fald - var gældende international aftale, og traktaten hjemlede følgelig fortsat Sverige ret til den bornholmske afståelse. Dette har Frederik III og hans mænd naturligvis været fuldt vidende om, men lige så sikkert har de erkendt, at den dag ville komme - før eller senere - hvor der skulle tages stilling til et nyt fredsværk. Og herunder ville svenskerne lige så sikkert som amen i kirken stille krav om at få deres rettelige ejendom tilbage. De havde jo papir på - tilmed godkendt af det førende udland - at øen henlå under Sveriges rige.

Hvad det altså gjaldt om for Frederik III at gøre inden da var at få bornholmernes opstand fremstillet som udtryk for den lokale befolknings usigelige kærlighed til i første række ham og hans hus, hvilke stærke folkelige følelser han ikke kunne sidde overhørig. Men naturligvis fremstillet uden alt for mange omsvøb og andre falbelader. Følgelig måtte man til en kommende fredsunderhandling med Sverige møde frem med den fornødne dokumentation for denne påstand, en dokumentation der indeholdt det til lejligheden relevante - det folkelige krav - men endelig intet stødende - svenskfjendtlige formuleringer måtte således ikke medtages. Dette er formentlig den væsentligste forklaring på, at al svenskfjendtlig tendens er fjer-

net bevidst fra de dokumenter, man senere skulle støtte sig til under de kommende samtaler med de svenske således først og fremmest gavebrevet og stadfæstelsesformularerne, der jo på papiret fremstod som de mest iøjnefaldende meningstilkendegivelser fra den bornholmske befolknings side. Denne folkelige manifestation ville utvivlsomt virke dæmpende på den svenske appetit, især med tanke på den succesrige opstand på øen og muligvis også under indtryk af tidsvis ganske store vanskeligheder med tidligere danske undersåtter i de øvrige landsdele, Sverige erhvervede ved Roskildefreden.

Den danske konges forsikring

De bornholmske stænder havde med stor styrke udtalt et brændende, enstemmigt ønske om en kongelig garanti mod fremtidig afståelse til fremmede magter. Det var nu op til Frederik III at virkeliggøre dette.

Hvorledes dette politiske spil blev ført til ende skal vi nu se lidt nærmere på.

Afslutningen skulle dog lade vente på sig i endnu en rum tid. I denne sammenhæng bør vi ikke tabe det lidt større perspektiv af syne. Det nye år medførte mange andre - og mere presserende - opgaver for den danske konge og regering. Længe havde mørke skyer hvilet over det blokerede København. Uvejrets time nærmede sig. Endelig i natten mellem den 10. og 11. februar brød det løs med den svenske konges stort anlagte - men mislykkede - stormangreb på den stædige danske hovedstad, akilleshælen for virkeliggørelsen af Karl Gustavs storstilede drømme om et svensk hegemoni i østersøområdet. Resultatet måtte selvsagt vurderes som en sejr fra dansk side, som det gjaldt om at drage størst mulig fordel af i samarbejde med rigets forbundsfæller. I de følgende uger og måneder sattes da også mange kræfter ind for at udnytte den svenske fiasko.

Først med forårets komme har Frederik III og hans rådgivere antagelig fået stunder til atter at vende tilbage til det bornholmske spørgsmål. *Den 3. maj* udstedes et nyt *åbent kongeligt brev* om denne sag. Indledningsvis henviser skrivelsen dels til Roskildefredsværket, hvor blandt andet Bornholm afstodes, dels til hvorledes dette lands indbyggere som følge af den svenske regerings »uhørlige Procedures« og »onde Omgiængelses skyld« er blevet tvunget til at afkaste en sådan »ubillig Byrde« ved Guds nådige bistand, hvorefter de ved deres fuldmægtige har overdraget øen og alt hvad dertil hører til kongen, som det fremgår af deres gavebrev og den derpå givne konfirmation (bekræftelse) ved adel og uædel, gejstlig og verdslig. På

denne baggrund lover og forpligter Frederik III sig selv og sine arvinger til ikke alene at ville tage og annamme Bornholm med samtlige dets indbyggere under sin og sine arvingers protektion og beskærmelse, men også »dennem aldrig til vore Fiender de Svenske« at overgive.[18]

Det vil i denne forbindelse være rimeligt også at se lidt nøjere på denne skrivelse, der til slut - umiddelbart før henvisningen til den kongelige underskrift og besegling - betegner sig som et »forsikrings-Brev«. Principielt fordi den som helhed giver en kortfattet skildring af hele det foregående begivenhedsforløb gennem mere end et års tid, som den danske konge ønskede dette beskrevet overfor sine arveundersåtter og andre. Men også mere specielt på grund af nogle af de konkrete formuleringer, der er benyttet i teksten.

For det første falder det straks i øjnene, at dette åbne brev giver udtryk for en ganske kraftig antisvensk tendens. Som den nådige Gud griber ind i historiens gang til bedste for sine forfulgte bornholmere mod de svenske undertrykkere er sagen her fremstillet i gammeltestamentlige toner: Det er næsten en gentagelse af de bibelske historier om israelitternes heltemodige kamp mod filistrene. Vi har tidligere set, at disse svenskfjendtlige strenge stort set ikke havde været anslået siden den bornholmske delegations ophold i København. Når disse nu toner så kraftigt på dette sted, skyldes det næppe en ændring i bedømmelsen af fjenderne hos kongen og hans mænd. Snarere er forklaringen den meget enkle, at Fredrik III til dette brev, der kun var beregnet på intern dansk brug - adressen var i første række bornholmerne - udmærket kunne give luft for de stemninger, som flertallet i det danske folk - også han selv ligesom bornholmerne - nærede for arvefjenden. I denne sammenhæng var den kongelige brevudsteder ikke hæmmet af fintfølende hensyn til modparten i nogle kommende fredssamtaler, og så kunne der godt smøres tykt på. Disse toner har utvivlsomt lydt lifligt i de tidligere sammensvornes øren som et yderligere bevis på, at forbundet mellem konge og opstandskreds nu videre var blevet befæstet.

Når herpå Frederik III udtrykkelig lovede dem, sine tro bornholmske undersåtter, ingensinde senere at afstå dem til den fælles fjende, svenskerne, var dette næsten himmelsk musik.[19] Thi hermed var stændernes enstemmige anmodning fra mødet i januar virkelig blevet opfyldt af kongen. Set med tidligere opstandsmænds sikkert længe flakkende øjne var retfærdigheden langt om længe sket fyldest. Omsider havde begivenhederne udmøntet sig i en fast alliance mellem den enevældige konge og hans bornholmske arveundersåtter.

Og hermed havde Bornholm langt om længe indtaget sin plads indenfor det danske rige.

Den bornholmske arveregering - Sammenfatning

I det foregående har vi fulgt forhandlingerne - først i det blokerede København, siden også på klippeøen - i de kolde vintermåneder 1658-59 med henblik på en genoptagelse af Bornholm i det danske rige efter øboernes væbnede opgør med det svenske herredømme, landsdelen og dens indbyggere var blevet udleveret til knapt et år tidligere ved freden i Roskilde. Vi har herunder bestræbt os for at skildre denne side af Bornholms historie skridt for skridt, som det forhåndenværende kildemateriales vidnesbyrd tillader det. I *skematisk oversigt 1* gives et sammentrængt udblik over denne udvikling.

I denne sammenhæng har vi forsøgt at analysere hvert enkelt af disse trin så vidt dette har været muligt for en senere eftertid. Og det synes herigennem - med en til vished grænsende sandsynlighed - at være godtgjort, at de bornholmske begivenheder, der var forhandlingernes faste udgangspunkt, *opstanden mod det svenske styre, helt bevidst blev udnyttet af Frederik III og hans omgivelser til fremme for klart statsretlige formål.* I den ne forbindelse bør vi naturligvis ikke skjule den vanskelighed, der fortsat beror på den ubestridelige kendsgerning, at vi herunder ikke har fremdraget noget endegyldigt bevis på, at det virkelig forholdt sig på denne måde. På den anden side var dette næppe heller at vente. Men i hvert fald synes alle væsentlige vidnesbyrd - kildemæssige såvel som saglige - entydigt at tale til fordel for denne tolkning af tildragelserne, hvorimod ingen tilsyneladende modbeviser den.

Eller sagt med andre ord: Når i løbet af forhandlingerne *de hidtidige, traditionelle tilstande tydeligt undergik en mærkbar ændring i form af valgkongedømmets fuldstændige tilsidesættelse til klar fordel for en fyrstelig arveregering - og dermed rent faktisk enevælde,* var dette ene og alene en funktion, ikke af en bornholmsk politik, men af en bestemt, villet kongelig fremfærd.

Og hermed skulle det rimelige i vor anden tese være så vidt muligt godtgjort.

Når forhandlingerne om dette spørgsmål blev så forholdsvis langvarige, hang det utvivlsomt sammen med flere ting. Således i første række den ge-

nerelt vanskelige situation i et tidsrum af krigen, da klimaks - stormen på København - stundede til og gav konge og regering mere end rigeligt at se til. Faldt hovedstaden, ville hele staten måske gå under. I den pressede situation måtte Bornholm - trods alt - komme i anden række. Men når sagen trak ud så længe skyldtes det givetvis også, at *de forhandlende parter* - på den ene side bornholmerne og på den anden den danske konge - har formuleret *væsensforskellige ønsker* i den foreliggende forhandlingssituation. Men dertil kom sikkert også, at *den kongelige politik byggede på en klar tilsidesættelse af rigsrådet* i dette spørgsmål.

Bornholmernes udgangsposition var ikke til at misforstå. Efter den voldelige opstand mod svenskestyret ønskede øboerne klart en tilbagevenden til det danske rige på det traditionelle valgkongedømmes grundlag. Ikke så underligt, thi dette var de danske forfatningstilstande, de havde kendt før afståelsen. Det var således dette ønske, de i skriftlig form lod overdrage til kongen af deres til København afsendte stænderdeputation.

Frederik III's ønsker var lige så klart helt andre. I forlængelse af sin tidligere fremfærd i hertugdømmet ønskede kongen - og de mænd der omgav ham - at opnå en knæsættelse af arveretsprincippet og dermed en styrkelse af sin stilling overfor rådet i kongeriget. Og dette formål kunne Bornholm nu tjene.

Forhandlingerne førtes konsekvent på kongens betingelser, men ikke uden en vis hensynsfuldhed overfor de bornholmere, der nu blev hans redskaber. Reelt set var han den eneste af parterne, der i forhandlingssituationen repræsenterede en vis magt, den bornholmske modpart var ene og alene simple rebeller, der nu - fjernt fra den hjemlandets befolkning, i hvis mandat de var afrejst - befandt sig i hans varetægt. Hvis således bornholmerne ikke accepterede hans krav, kunne kongen uden videre afslå de bornholmske ønsker om at komme hjem. Hvilket forfærdeligt alternativ set med øboernes øjne - det ville betyde Sverige igen og givetvis en grum hævn fra svensk side over de formastelige. Så var det alligevel bedre at gøre gode miner til slet spil. Initiativet blev fra starten kongens som resultatet hans.

Denne magtfordeling bestemte hele forhandlingsforløbet. De overrakte bornholmske ønsker blev vel ikke helt fejet af bordet, men elskværdigt taget af til brug for den endelige redaktion i overensstemmelse med de kongelige krav, hvor nogle af de mere intetsigende bornholmske formuleringer kunne anvendes. Men iøvrigt er det karakteristisk for denne fase af begivenhederne, at rigsrådet intetsteds fik - sit i håndfæstningen hjemlede - indseende i eller føling med sagens gang. For så vidt er der tale om forfat-

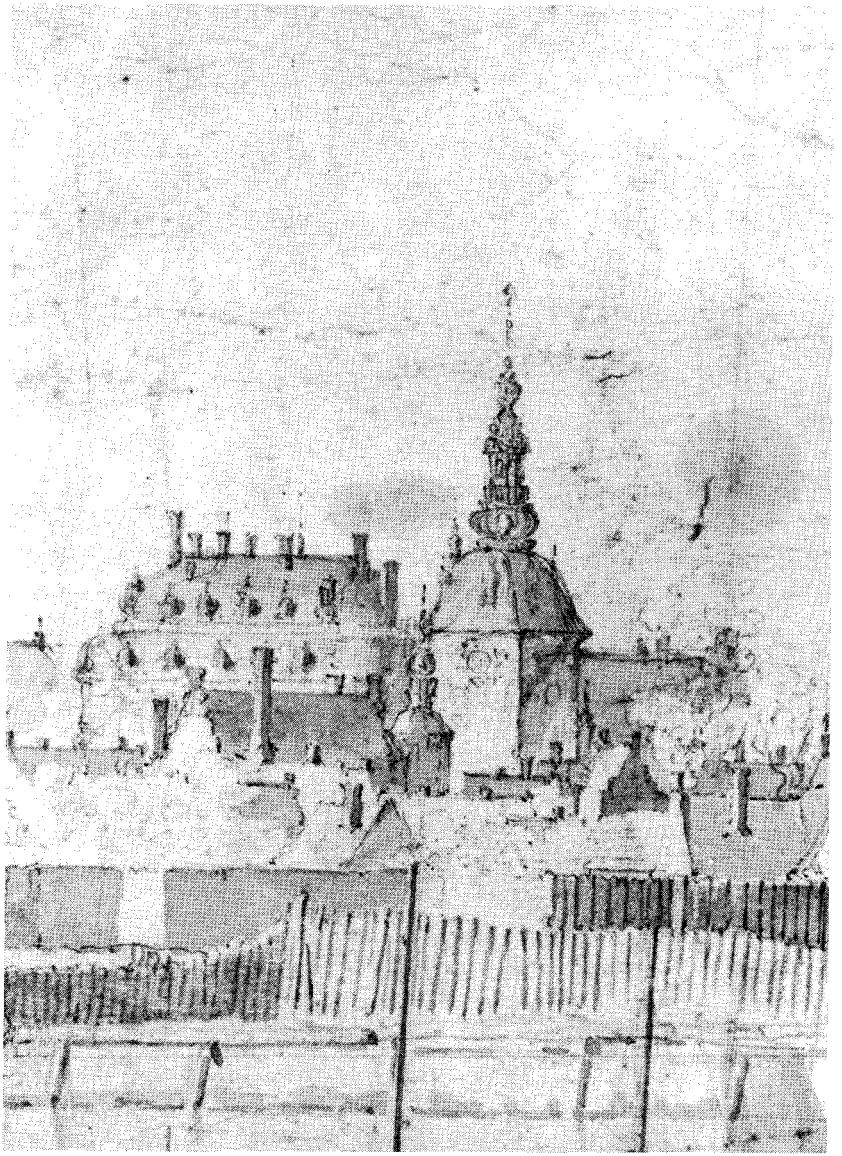

Fig. 5. København Slot 1658. Den kongelige Kobberstiksamling. Prospektet er et lille uddrag af et større hele forestillende den hollandske hjælpeflåde på reden og udført af »scheepsteyknaar« Willem van de Velde d.æ., der befandt sig om bord. Det var efter alt at dømme på dette slot - der endnu bærer mindelser om sin middelalderlige fortid - at den bornholmske delegation førte de forhandlinger, der mundede ud i gavebrevets udstedelse.

ningskrænkende adfærd fra Frederik III's side. Symptomatisk er det i denne sammenhæng også, at den magtstræbende konge nu knyttede en række opstandsdeltagere - først og fremmest Peder Olsen og andre delegationsmedlemmer - til sin lyssky politik ved overdragelsen af særlige, individuelle gunstbevisninger, der fra nu af låste dem helt fast til den kommende tilstand. Det var stort set de samme mænd, som kort efter lydigt undertegnede det i mellemtiden i kongens nærhed færdigredigerede bornholmske gavebrev, der indeholdt den epokegørende nyhed på kongerigsk grund, at Bornholm overdroges til kongen og hans efterfølgere på arveretslige vilkår - dog for en forms skyld under henvisning til en senere godkendelse af hele øens stænderbefolkning.

Godt begyndt er halvt fuldendt. Endnu inden den rent faktiske overtagelse af Bornholm var gennemført fra dansk side, søgte kongen energisk at forberede fortsatte bidrag til den videre krig af sine nye bornholmske arveundersåtter. Og efter at den militære undsætning af øen var en realitet i begyndelsen af det nye års første måned, kunne en talrig bornholmsk stænderforsamling endelig udtale et enstemmigt, femfoldigt ja til den nye tingenes tilstand afsluttet med en indtrængende bøn til kongen om garanti mod senere afståelse til Sverige. Først i foråret løb kunne kongen afslutte forhandlingerne gennem udstedelsen af denne forsikring.

I det foregående er det også blevet godtgjort, hvorledes *de offentlige dokumenter,* der fortæller eftertiden om den danske konges overtagelse af Bornholm, som helhed udformedes *uden den stærkt svenskfjendtlige tendens,* der oprindelig mødte os i de bornholmske stænders første anmodning til den danske konge om beskyttelse. Så gennemført dette er, kan det ikke være nogen tilfældighed. Snarere må det betragtes som overvejende sandsynligt, at dette skete *med henblik på de senere fredsforhandlinger* med øens formelle besidder, Sverige, som forfatterne vidste måtte komme før eller senere. Hvad det drejede sig om i denne fremtidige sammenhæng var alene at fremlægge de bornholmske stænders dybe kærlighed til Frederik III og deres gave til netop ham som udgangspunkt for danske ønsker om en fastholdelse af øen. Det ville næppe virke befordrende for disse samtaler at svælge i gensidige, nationale beskyldninger.

Vi berører hermed det udenrigspolitiske område, der angår det bornholmske spørgsmål efter krigen som alene en funktion af forholdet mellem de to stater, et emne der klart ligger udenfor grænserne for nærværende arbejde. Kun kan det i vor sammenhæng være rimeligt at fremhæve, at når det efter fjendtlighedernes endelige ophør i foråret 1660 blev nødvendigt i

Skematisk oversigt 1. Kilderne til den bornholmske arveregering.

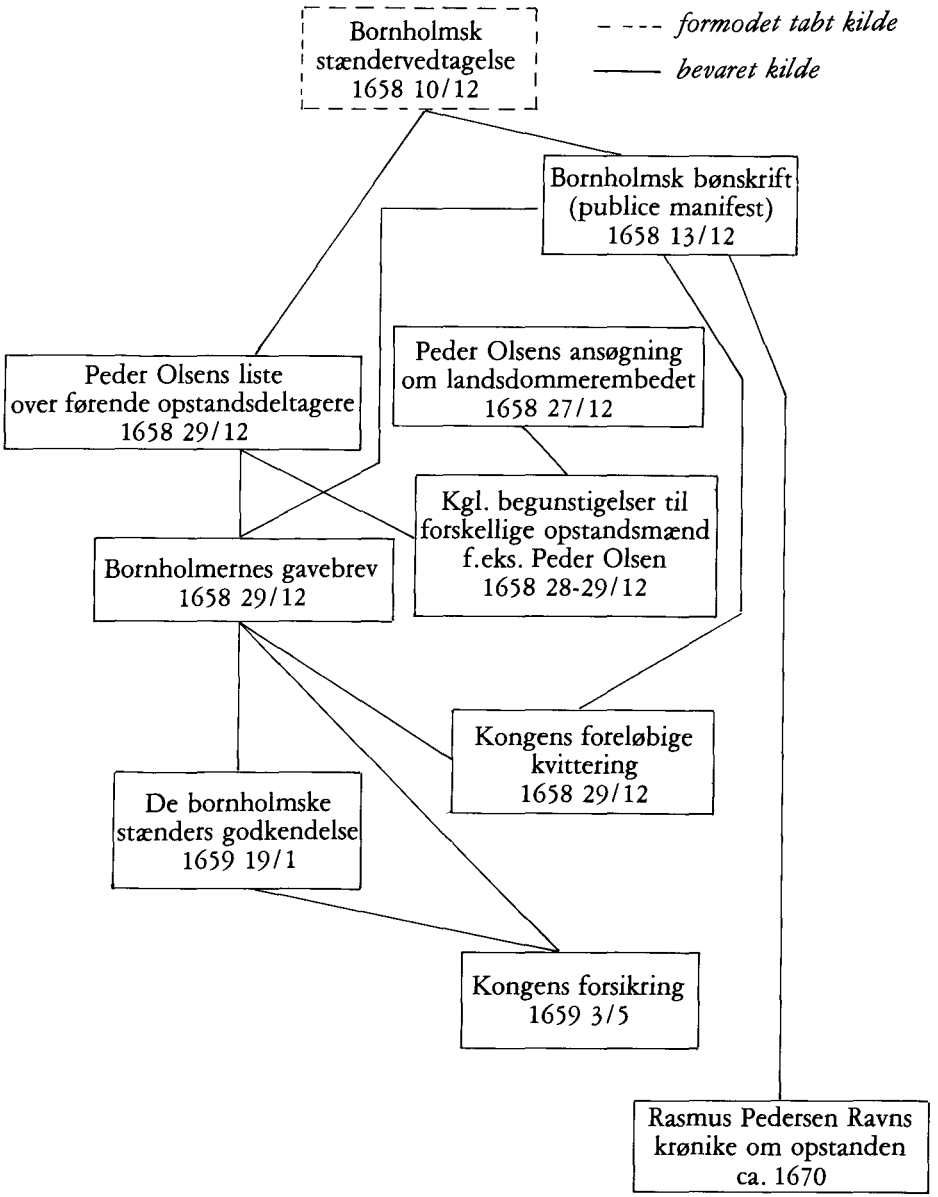

forbindelse med freden i København yderligere at behandle Bornholm i en særlig akt, der senere førte frem til sommerens forhandlinger i den svenske hovedstad med den endelige løsning af sagen, hænger det formentlig sammen med, at det virkelig lykkedes fra dansk side at overbevise modparten om det formålstjenlige i en svensk anerkendelse af øens særegne stilling indenfor det danske rige som arvelig besiddelse under kongeslægten.

Denne svenske godkendelse kunne af kongen på længere sigt anvendes som yderligere pres på rigsrådet.

Vi må jo ikke glemme på dette sted, at den placering, Bornholm indtog indenfor kongeriget siden de her skildrede forhandlinger, var helt exceptionel. Det må have virket yderst hæmmende på det i forvejen svækkede og hensygnende rigsråd, at kongen nu suverænt kunne udøve magt på et rigsområde, der tidligere havde været omfattet af håndfæstningernes bånd på kongen.

Det må endvidere formodes, at denne helt særegne bornholmske stilling ikke har været Frederik III uvelkommen under de drøftelser, som nogle måneder efter freden fandt sted på efterårets københavnske stændermøde. Som tidligere nævnt blev hertil ingen bornholmske stænderdeputerede indbudt,[20] ligesom mødets vigtigste resultat - stænderrepræsentanternes overdragelse til kongen af formel arveregering og dermed den reelle enevælde under former der kan minde en del om de tilsvarende bornholmske halvandet år før - ikke fik formelle konsekvenser for Bornholm. Dette var rimeligt nok: Vor ø havde allerede tidligere indtaget den stilling til kongemagt og rige, der skulle blive gældende for de næste par hundreder år.

Moren havde forlængst gjort sin skyldige pligt.

ANDEN DEL:
BORNHOLM I DEN KONGELIGE POLITIK

Bornholm som led af den danske regerings overvejelser og optræden
1658 august - 1659 juli

KAPITEL I: IMOD FORSIKRING

Kommet så vidt i vor undersøgelse af forholdet mellem Bornholm og København fra slutningen af 1658 til ind i det følgende forår vil det i det følgende være rimeligt at rette opmærksomheden mod den historiske baggrund, der således førte aktørerne i det politske spil - henholdsvis den bornholmske deputation og kongen samt dennes rådgivere - sammen i de ovenfor skildrede forhandlinger i den betrængte danske hovedstad.

Dette spørgsmål synes klart lettest at besvare i bornholmernes tilfælde. Hvad dem angår var det ganske enkelt - som også berørt flere gange ovenfor - den succesrige opstand mod svenskerne og den nye situation som retsløse rebeller, de hermed havde anbragt sig selv i, der logisk afstedkom deres ærinde hinsides havet. Dette står fast. Problemet er dog i denne sammenhæng, hvorvidt der i disse mænds oprørske adfærd har indgået impulser og anden påvirkning udefra f.eks. fra Frederik III og hans omgivelser såsom den danske regering og eventuelt andre. Det er dette i forskningen hidtil stort set ubehandlede aspekt i begivenhedsforløbet, vi *for det første* nedenfor vil forsøge at afdække, så vidt kilderne tillader det.

Langt, langt vanskeligere er det modsætningsvis at besvare det stillede spørgsmål vedrørende kongens og de kongelige omgivelsers forudsætninger. For en lokalhistoriker vil det selvsagt altid være overordentligt problematisk at spørge om et emne, der rent umiddelbart - al den stund det først og fremmest er rigshistorie - befinder sig udenfor hendes eller hans arbejdsområde. På den anden side er det denne forfatters velovervejede skøn, at han i denne forbindelse - hvor hans mere afgrænsede emne som ovenfor påvist helt klart også har antaget karakter af den større sammenhæng - ikke alene har ret, men også pligt til at sprænge den lokale ramme. Dertil kommer at udvidede perspektiver skulle kunne virke befrugtende på hans fortsatte sysler indenfor denne.

Problemstillingen er da i fortsættelsen også denne, om den nye tingenes

tilstand - indførelsen af den formelle arveregering og dermed rent faktisk enevælden for Bornholms vedkommende - blev skabt pludselig fra den ene dag til den anden foranlediget af uventet optrædende tildragelser, som kongen så blot udnyttede konsekvent eller det nye fremstod som udtryk for planer, der allerede var lagt i forvejen med henblik på, at en slig situation kunne indtræffe. Var den kongelige adfærd med andre ord resultatet af en ren og skær opportunistisk helhedsvurdering og deraf følgende praktiske tilpasning i den givne situation, da denne nu forelå, eller kan det med rimeligt føje klarlægges, at Frederik III og hans omgangskreds allerede *inden* de bornholmske opstandstildragelser har næret visse, mere eller mindre konkret udformede planer med hensyn til Bornholm efter et sammenbrud af det svenske herredømme her? I det følgende vil vi *for det andet* angribe dette aspekt i det omfang et kildegrundlag vil være tilstede.

Den således skitserede arbejdsopgave er i sig selv særdeles kompliceret. Alene dette er en vanskelighed, at denne problemstilling ikke tidligere er blevet formuleret indenfor historieforskningen vedrørende 1658-begivenhederne. Hertil kommer de forhindringer, der hidrører fra at vi befinder os på et felt, der i datidens magtkamp mellem kongemagt og aristokrati måtte føles yderst ømtåleligt. Endelig kan den ubehagelighed anføres, der meget vel kan være en logisk funktion af den forrige vanskelighed, at visse omstændigheder i forbindelse med forhandlingerne i København om Bornholm unægtelig - som vi så det ovenfor - antyder, at kongen og hans kreds har bestræbt sig for at slette nogle af sporene bagud, der ellers kunne have fortalt eftertiden om den fulgte vej.

På forhånd må vi altså gøre os klart, at vi ikke tilfulde kan søge til bunds i begivenhedsforløbet. Vi kan alene gøre ét, at søge så vidt muligt at udnytte de kildevidnesbyrd, der synes brugbare. Nogle få holdepunkter findes dog trods alt, der kan give os en vis fornemmelse af, hvad der er foregået.

Den kongelige proposition

Det vil her være lønnende at gå noget tilbage i tiden, nærmere bestemt til det tidspunkt der - efter Sveriges fornyede angreb på Danmark i sensommeren 1658 - i den nye krig måtte synes allermest kritisk for den danske konge og regering i det belejrede København. Det er helt nøjagtigt den periode af Den anden Karl Gustav-krigs første fase, da den svenske belejring af den danske hovedstad havde varet i næsten samfulde to måneder, uden

at man i den belejrede by havde skaffet sig fuld vished om ankomsten for og omfanget af den nederlandske undsætningsflåde.

I begyndelsen af oktober kan vi se regeringen særdeles indgående overveje den samlede situation, herunder udsigterne til den forventede undsætning fra udlandet og - ifald den virkelig indtraf inden det ville være for sent - de danske muligheder for en mere effektiv krigsførelse. At situationen måtte føles yderst trykkende af de implicerede ligger i sagens natur. Der var virkelig kun få lyspunkter at ane.

I *den kongelige proposition* (diskussionsoplæg) til rigsrådet den *5. oktober*[1] tvivlede Frederik III selv ikke på, at den hollandske undsætning nok skulle komme. Men skulle den alligevel ikke følge, ville det være nødvendigt i tide at drøfte, hvad man så skulle foretage sig og hvorledes hjælpen fra Brandenburg kunne bringes hid pr. skib.

Med denne næsten påtvungne optimisme havde kongen her sat de spørgsmål til debat for rådet, som netop nu måtte føles allermest påtrængende. Meget andet kunne Frederik III næppe gøre i disse dage.

At det kongelige initiativ blev vel modtaget i rigsrådet, ejer vi flere vidnesbyrd om. Først og fremmest er eftertiden i lykkelig besiddelse af et helt personligt, konfidentielt materiale til belysning heraf i form af den private dagbog, der - ved siden af den officielle rådsprotokol - omhyggeligt førtes af rådets sekretær, Christen Albertsen Skeel.[2]

Sin absolut positive - men ikke kritikløse - modtagelse af det kongelige udspil formulerede han således den følgende dag: 1) At vi - det vil sige rådet - med ikke ringe glæde har modtaget kongens nådigste proposition, hvoraf vi fornemmer, at kongen ikke ganske har fjernet sig fra os, vort råd og betænkning. Vi beder fortsat om kongelig gunst, idet vi intet andet søger end »hans Kong. M^tts^ och Fædernelandets beste« og at kongen vil betro os de sager, som vedkommer riget, således at vi ikke ganske skal være afhængige af fremmede, der skulle råde over os. At vor stat derimod må regeres efter gammel lov ved et velbetænkt og udformet consilium (råd). 2) Det foreslås kongen at føje stændernes ønsker og tage sig en kansler, som kunne have indseende med både Tyske og Danske Kancelli og iøvrigt befordre majestætens og rigets anliggender, hvad der er højst nødvendigt. 3) Dertil at kongen vil forordne en rigens marsk til øverste leder af krigsmagten. 4) At man endvidere burde overveje, hvad man skulle foretage sig, hvis den hollandske undsætning udeblev: For det første om vi har så meget godt og bevæbnet mandskab, at vi kan holde fjenden ude. For det andet hvorvidt vi er forsynede med ammunition, således at der ikke fattes os krudt, kugler og

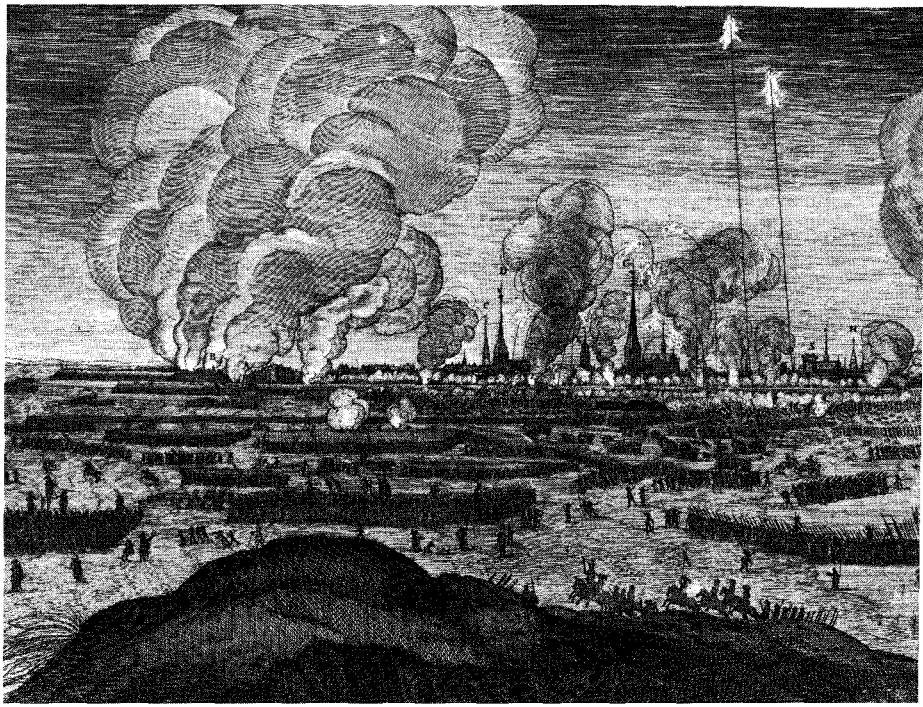

Fig. 6. Københavns belejring. Stik af Albert Haelwegh. Den kongelige Kobberstiksamling. Det var hovedstadens nærmest fortvivlede stilling specielt før den her skildrede styrkeprøve 1659 10-11/2, der i ledende danske politikeres øjne skulle lettes gennem en aftale med Lübeck om forsyninger, og hvori Bornholm blev tilbudt som sikkerhed.

andet nødvendigt. For det tredie at hvis vi er vel forsynede med disse og andre ting, da fraråder jeg at slutte fred. »Mig siunis, att wj skulle ervarte Gudz time oc Vente hielp aff hans hand, som raader baade offuer Vind oc Vejr oc offuer alle Menneskers tancker oc Anslag.« Imidlertid tilrådes det at tage hensyn til undersåtterne, som er så villige og redebonne til alt, hvad der begæres af dem, ligeledes at holde soldatesken villig, således at soldaterne hjælpes med sko, strømper og anden fornødenhed. 5) Men hvorledes den brandenburgske hjælp kunne hidføres pr. skib, ved jeg intet middel dertil, da fjenden har bemægtiget sig alle provinsers fartøjer uden at hollænderne i Vlie samler skibe hertil. Gud give det måtte ske med det første.

I det højadelige rådsmedlems øjne var der ikke megen tvivl om, hvad der burde gøres her og nu. Det gjaldt helt enkelt om fra dansk side i den nye krig - modsat under den forrige - at yde størst mulig modstand i enighed. Man burde med stor energi kaste sig over de mange fælles opgaver, denne situation rummede, det er det helt væsentlige for den fædrelandskærlige og gudsfrygtige adelsmand. Den optimisme, der vel også kan fornemmes i dette dagbogsuddrag, virker ikke så påtvungen som tilfældet var i den kongelige proposition. Vor dagbogsforfatter virker mere jordbunden, mere realistisk. Men heller ikke hans højadelige tendens fornægter sig i denne forbindelse. I den store modstandskamp burde kongen gå i første række ved først og fremmest at leve aktivt op til de krav, forfatningen - håndfæstningen - for længst havde foreskrevet ham, og som han på papiret havde godkendt. Det ligefrem lyser ud af det citerede stykke, at Christen Skeel - på rådets vegne - ligefrem sukker efter at kunne få mulighed for at beskæftige sig med de rigsanliggender, som rådet mente også henhørte under dets

kompetence. Uviljen mod de fremmede - vel kongens tyske medarbejdere og venner - er umiskendelig.

Men denne højadelige kritik er dog blid, ja nærmest elskværdig sammenlignet med den sønderlemmende revselse af hele den kongelige politik, som senere formuleredes af den syge Skeel i hans brev til de andre råder den 24. november,[3] der direkte omtaler kongelige forfatningsbrud, og endnu senere udtrykkes i hans skrivelse til Frederik III den 27. februar i det nye år,[4] hvor han ved hjælp af »min liden Søn Mogens Skeel, som er ikkun otte Aar gammel« udtrykkelig anmodede kongen om - under henvisning både til sin tiltagende svagelighed og kongens grundlovsstridige adfærd - fritagelse for rigsrådshvervet.

Det var sygdom kombineret med Frederik III's egenmægtige fremfærd, der tilsyneladende nedbrød den gamle hædersmands modstandskraft. Noget tyder på, at han allerede i vor sammenhæng i oktobers begyndelse klart så skriften på væggen. Og muligvis var det endog kendskabet til de senere indtrufne begivenheder omkring Bornholm - hvor rådet helt holdtes udenfor - der gav ham det sidste knæk.

Rigsrådets betænkning

Også på anden måde godtgør bevarede kilder, at kongens proposition blev gunstigt modtaget af rigsrådet. Ligeledes med Christen Skeel som hjemmelsmand[5] kan vi se, at rådet - dog uden rigshofmester Joachim Gersdorff, Jørgen Seefeld og Peder Reedtz - den 7. oktober var samlet for at votere. At det kongelige udspil var til drøftelse ved denne lejlighed er næppe tvivlsomt.

Og endelig under den *10. oktober* er bevaret ordlyden af *en betænkning fra rigsrådet*[6] som dettes svar på den kongelige proposition.

Indledningsvis omtaler de tilstedeværende ti rigsråder, der underskrev dokumentet i rådstuen på Københavns Slot - Joachim Gersdorff, Oluf Parsberg, Jørgen Seefeld, Hans Lindenov, Frederik Reedtz, Mogens Høg, Christen Skeel, Otte Krag, Axel Urne og Peder Reedtz - den kongelige proposition fem dage tidligere om deres opgave at fremkomme med betænkning ifald den hollandske flåde »emod ald forhobning« skulle udeblive samt hvorledes den brandenburgske undsætning kunne hidbringes.

Det er - fortsætter råderne - deres underdanigste betænkning, at der på baggrund af indgåede traktater - der tænkes vel her især på alliancen med

Fig. 7. Rigshofmester Joachim Gersdorff. Ca. 1655-59. Stik af Albert Haelwegh. Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. Den i rang fornemste rigsembedsmand spillede en næppe uvæsentlig rolle i de drøftelser i den danske ledelse, som i efteråret 1658 anbefalede kongen at søge bistand i Lübeck mod pantsætning for at redde den belejrede hovedstad. Og endnu senere ses Gersdorff, der før Roskildefreden havde været den sidste danske indehaver af Hammershus Len, hvor han fortsatte sine forretninger også efter afståelsen, at have været dybt engageret i den bornholmske sammensværgelse.

Nederland af 1649 - og senere skrivelser, løfter og tilsagn fra såvel Generalstaterne selv som fra de kongelige residenter - ambassadørerne eller gesandterne i Haag - ingen tvivl om, at svar og kraftig undsætning vil finde sted, således at kongen samt hans riger og lande kan bevares og de svenske hensigter forpurres. Men skulle disse forudsætninger alligevel glippe »ved en eller anden uformodelig tilfald« foreslår rådet, at der i tide oprettes magasiner af det forråd, der er i byen - det vil sige København - og på Christianshavn ved fornuftige og vederhæftige folk, og at der yderligere forskrives fra de beholdne øer Møn, Lolland og Falster samt at der videre tænkes på forråd af penge, ammunition, klæder, sko og strømper til vagtmandskabet mod den forestående kulde. I denne forbindelse peger de forsamlede råder på, at hvad der således er nødvendigt, men ikke kan fås i byen selv, mest bekvemt synes at kunne forskrives fra Lübeck og hidbringes ved bedste lejlighed »emod forsikring enten i gods, eller paa huad maade oc maneer det best bekommis och till veje bringes kand.«

Men skulle tilstanden forlænges uden undsætning og nøden tage til - fortsætter råderne - kan man gribe til de midler, der er taget i anvendelse tilsvarende andre steder i slige fald, at alle utjenlige og unyttige folk udsendes til de beholdne øer. Men for at forebygge uvilje og klage er det dog nødvendigt at nå til en fælles ordning med de andre stænder om dette.

Sluttelig dvæler rådet ved fremtidens militære udsigter: Når den hollandske undsætningsflåde er ankommet og søen renses - nemlig for svenske krigsskibe - vil det falde helt let at hidbringe den brandenburgske hær, men i alle tilfælde behøves nogen hjælp af fodfolk derfra. Det tilrådes derfor, hvis denne kan fås, at der her - vel i København - og på de beholdne øer udrustes og klarholdes nogle skibe til den ende samt at man ansøger borgmestre og råd i Lübeck om, at de for betaling og »paa forige forsikring« vil underholde kurfyrsten - nemlig af Brandenburg - og lade ham overføre enten til Lolland eller hid. Dette må formodes at være muligt, da deres egen handel og frihed afhænger deraf, ligesom flere i Østersøen vil lide skade, hvis den svenske krone opnår sin hensigt.

Denne betænkning maler et rystende, men næppe overdramatiseret billede af dansk afmagt. Situationen var i virkeligheden meget hurtigt efter det svenske overfald nærmest katastrofal i de fleste henseender. Af det danske rigsområde, der et halvt år tidligere - ved Roskildefreden i februar - var blevet så kraftigt reduceret gennem tabene af de østdanske landsdele, var i realiteten kun hovedstaden selv og nogle få - hovedsagelig mindre - øer fortsat under dansk kontrol. Men hvorlænge?

Militært betragtet var der ingen jordisk chance for ved landets egne kræfter at tage en virksom kamp op mod den krigserfarne og sejrsvante svenske hær. Det lyser igennem hele betænkningen, at rigsrådet på dette tidspunkt af krigen - ligesom Frederik III og Christen Skeel - ligefrem nægter at se den mulighed i øjnene, at der ikke skulle komme hjælp fra forbundsfællerne, Nederland og Brandenburg, og riget dermed helt gå til grunde. Vi ser således landets ledende mænd næsten desperat klynge sig til alene håbet om hjælp udefra.

Økonomisk og finansielt var stillingen ligeledes fortvivlende ringe. Gennem den militære besættelse og udnyttelse af størstedelen af landet havde alene reelt svenskerne mulighed for at udnytte de enkelte lens indtægter - ordinære såvel som ekstraordinære. Finansieringen af en fortsat dansk krigsførelse måtte hovedsagelig - så meget mere som landet allerede før krigen havde været forarmet - løses, ikke ved landets egne kræfter, men gennem låntagning i udlandet.

Både i forbindelse med fremskaffelse af fornødenheder af penge, ammunition og udrustning iøvrigt til forsvaret af København - i den foreliggende situation den eneste nogenlunde sikre base for en modoffensiv - og vedrørende den lige så nødvendige forplejning af den kurfyrstelige, brandenburgske armé - som situationen tegnede sig ligeledes det eneste virksomme instrument, der syntes i stand til at rense større landområder for den svenske besættelseshær - måtte rigsrådet henvise til leverancer udefra. Det pegede først og fremmest på Lübeck som adressen for slige danske henvendelser. Men det er dybt symptomatisk, at man til gengæld for denne helt nødvendige hjælp ene og alene kan pege på »forsikring enten i gods, eller paa huad maade oc maneer det best bekommis och till veje bringes kand,« altså udenlandsk kreditgivning mod sikkerhed i fast ejendom - eller hvorledes denne iøvrigt kunne erhverves. Dette er lånevilkår på de hårdest tænkelige betingelser: Debitor må indstille sig på kreditors krav. På den anden side var der næppe andet at forestille sig her og nu, hvis man da overhovedet ville overleve. For så vidt må vi på dette sted medgive rådet dets realitetssans.

Hvorvidt denne vurdering er holdbar i henseende til rådernes tanker om først og fremmest Lübeck som potentiel kreditor i denne forbindelse er derimod langt mere åbent for diskussion. Utvivlsomt var det her korrekt, når rådet forestillede sig, hvorledes de ekspansive svenske hensigter på længere sigt kunne blive til stor skade for ikke alene Lübecks egen, men også andre østersøbyers fremtid, hvis disse ikke nu støttede den danske sag. Men dette var der på den anden side egentlig ikke noget nyt i.

Som forholdene gennem de sidste århundreder havde udviklet sig, levede både Lübeck og de øvrige tyske hansestæder nu i skyggen af fordums storhed. Af den engang så mægtige Hanse var vel - reelt betragtet - på dette tidspunkt ikke meget mere end navnet tilbage. De tider var for længst forbi, da den vendiske stad ved Trave i spidsen for en magtfuld koalition af hanseatiske byer med stor styrke kunne gribe så virkningsfuldt ind i hele det nordeuropæiske kulturområde - også i politiske og militære sammenhænge - til værn af og fremme for sin handel og øvrige mangfoldige interesser. Gennem mere end et hundrede år havde de nordtyske byer ligget under for en stadig mere følelig konkurrence af de nederlandske stæder, der ofte begunstigedes af regeringer og private i de nordiske lande. Og under de næsten evindelige krige i det 16. og 17. århundrede mellem Danmark, Sverige, Polen og Rusland i østersøområdet søgte hver enkelt hansestad som regel snarere at lempe sig selv igennem problemerne af hensyn til sine egne helt partikulære interesser.[7]

Set på denne baggrund måtte de aktuelle udsigter for et yderligere svensk hegemoni i Nordeuropa naturligvis synes foruroligende nok for de berørte tyske stæder. Men disse farligere perspektiver var næppe væsensforskellige fra de faretruende situationer i fortiden, da man i de respektive byer havde levet under truslen af en dansk dominans. Problemet var således dybere set af ældre dato. Kun for så vidt som styrkeforholdet mellem de rivaliserende nordiske kongeriger i tidens løb havde undergået en markant ændring til fordel for Sverige kunne den foreliggende situation siges at indeholde nye momenter. Som det tidligere først og fremmest havde været Danmark, der repræsenterede faren, var det nu nabostaten, der legemliggjorde denne. Men det må nok antages for givet, at ingen bedre end de tyske stæder selv og deres købmænd forstod at vurdere deres egen placering og muligheder i helhedsbilledet.

Således også i Lübecks tilfælde. Og i denne engang så mægtige handelsby ved Trave havde man dertil næppe synderlig mange grunde til at nære særlig varme følelser specielt overfor Danmark. Glemt var sikkert ikke - hverken i byens magistrat eller blandt dens købmænd - alle de mange, trættende trakasserier med den nuværende danske konges bedstefar, Frederik II, vedrørende bl.a. uoverensstemmelserne om det bornholmske pant, som man - set fra lübsk side - så brutalt var blevet frataget endeligt i 1576, endnu inden byens tidligere udlæg til fordel for den danske kongemagt fuldt ud var blevet tilbagebetalt.[8] I frisk erindring i de forulempede nordtyske kræmmeres sind stod sikkert også de mangfoldige besværligheder med

den danske konges fader, Christian IV, f.eks. i forbindelse med dennes anlæg af fæstningen Glückstadt efter 1620, skønt dette forsøg på at tiltvinge sig kontrollen over Elbe vel i første række var rettet mod Hamburg.[9] Det må således også antages for givet, at hvis Lübeck - og iøvrigt andre østersøbyer - virkelig skulle bekvemme sig til at optræde som Danmarks kreditor i den forhåndenværende situation, ville det så sandelig ikke være udsprunget af nogen synderlig sympati for denne stat og dets konge, men ene og alene fremtvunget af en helt nødvendig hensyntagen til egne muligheder for at overleve så godt som muligt under den nye krig mellem de to nordiske kongeriger.

Frederik III havde anmodet rigsrådet om dets tanker i den foreliggende situation, og rådet havde nu med sin betænkning opfyldt det kongelige ønske. Når denne betænkning er så overordentlig væsentlig i vor sammenhæng skyldes det, at den danske konge og hans nærmeste hjælpere i de følgende uger virkelig fulgte rådets anvisninger både med hensyn til den diplomatiske linie og den argumentation, der fremførtes til støtte for den. Således iværksattes nu henvendelser i netop Lübeck, ligesom man i denne forbindelse just pegede på de fremtidige udsigter for byens handel og frihed.

Men for os er denne rigsrådsbetænkning dog først og fremmest så interessant, fordi den i sin klart udtalte hensigt - at ville råde kongen og den øvrige regering til udenlandsk låntagning primært mod pant i fast ejendom, subsidiært på anden vis som en nødvendig forudsætning for overhovedet at klare dagen og vejen i den belejrede hovedstad - skulle blive begyndelsen til et helt nyt - og tidligere aldeles ubemærket - kapitel i Bornholms historie. Fremdragelsen og udnyttelsen af det vigtige dokument giver således begivenhederne omkring vor ø i skæbneåret en ganske ny dimension.

KAPITEL II:
BORRINGHOLMS LAND TIL PANT?

Den danske regerings henvendelse til hansestaden Lübeck fandt - så vidt det kan ses - sted ad to forskellige kanaler. Det var i denne sammenhæng helt naturligt, at man først og fremmest benyttede den forhåndenværende udenrigstjeneste til dette formål.

Denne side af den danske forvaltning var - målt med en senere tids alen - ret beskeden. På dette tidspunkt omfattede den i forlængelse af Tyske Kancellis virksomhed i København foruden de egentlige residenter - i vore dage ville vi sige ambassadører og gesandter - i forskellige hovedstæder (Stockholm, Haag, London, Paris, Wien m.v.) også et antal agenter eller faktorer, der jævnsides at gøre tjeneste som en slags konsuler til fremme af handelen foretog indkøb for kongen. Ligesom residenterne indsendte faktorerne fra tid til anden indberetninger om sådanne anliggender, der måtte skønnes at være af interesse for regeringen. Slige agenter var f.eks. virksomme i stæder som Köln, Danzig, Hamburg med flere.[1] I Lübeck synes i hvert fald to faktorer at have været virksomme i den danske regerings tjeneste i vor periode. Siden 1656 havde Heinrich Würger på forskellig måde optrådt som agent,[2] en rolle, hvori også vi skal møde ham nedenfor. Men den mand, som først og fremmest optrådte som dansk agent i vor sammenhæng i den nordtyske handelsby, var Johan Pawelsen (Poulsen), idet det især var med ham som mellemled, at regeringen henvendte sig til staden ved Trave og som indberettede hjem om sine forhandlinger vedrørende vort anliggende.[3]

Men hertil kom at den danske regering heller ikke undlod at foretage den direkte henvendelse fra Frederik III til Lübecks borgmestre og råd.[4] Den alvorlige hjemlige situation fordrede så sandelig også et energisk spil på flere strenge på samme tid.

Det er disse forskellige henvendelser, vi nu skal se lidt nærmere på.

De kongelige ordrer til Johan Pawelsen

Formodentlig har Frederik III på forhånd - det vil sige allerede før han i betænkningens form havde modtaget rigsrådets formelle svar på den kongelige proposition - ikke været helt uvidende om de tanker, råderne havde gjort sig om den foreliggende situation. Thi allerede to dage før rådet ende-

lig havde færdiggjort sin betænkning til kongen, havde den danske regering i virkeligheden betrådt den bane, som rigsråderne mente var den rigtige at slå ind på.

Således udstedtes *den 8. oktober* en kongelig skrivelse til Johan Pawelsen i Lübeck.[5] I denne befalede Frederik III sin agent, at »du taler med« borgmestre og råd i den nordtyske hansestad med den hensigt, at de mod »rigtig oc billig betaling« ville levere 4 eller 5000 par strømper og sko til soldater, som kunne fremsendes hurtigst muligt. Det tilføjes, at de - det vil sige den stedlige magistrat - hermed gør kongen en tjeneste, som han »udi forefaldende occasioner igien ville erkiende.«

Denne ganske korte skriftlige ordre fra regeringen til Pawelsen var den spæde begyndelse. Vi bemærker her, at den danske konge uden omsvøb beordrer faktoren at tage mundtlig kontakt med det lübske styre om en helt konkret leverance af varer, der tænkes anvendt i militært øjemed. De ønskede kvanta synes i høj grad at bekræfte indtrykket af en skrigende mangel i den danske hovedstad på selv de mest elementære forsyninger til soldaterne. Skrivelsens ordlyd efterlader ingen tvivl om, at agenten fra starten må love, at man fra dansk side er villig til at betale, et punkt der i høj grad måtte være væsentligt for de lübske købmænd, der næppe var ganske uvidende om den helt kaotiske finanssituation i kongeriget. Muligvis har man i forvejen fra regeringshold næret visse betænkeligheder med hensyn til lübeckernes vilje til overhovedet at levere under de forhåndenværende usikre forhold i Danmark. For at fjerne en slig usikkerhed kunne det netop være, at agenten skal påpege, at staden herved gør den danske konge en tjeneste.

Så vidt synes ordrens ordlyd at give mening uden videre. Lidt mere kryptisk forekommer dog ordene om en senere belønning, ifald man fra lübsk side skulle bekvemme sig til at gøre den danske konge den af ham ønskede tjeneste. Naturligvis er det tænkeligt, at der fra dansk side blot var tale om sædvanligt diplomatisk mundsvejr, det atter kunne glemmes, når den danske stat igen kom til kræfter og kunne stå på egne ben uden - som nu - at være nødt til at støtte sig på de lübske krykker. Men det er selvfølgelig også muligt - i betragtning af det, der skulle komme - at Frederik III og hans regering allerede på dette tidspunkt har barslet med konkrete planer, som man her kun ville antyde for på denne måde at vække de tyske købmænds interesse. Sikkert lader en fortolkning af den dunkle passus sig ikke gennemføre her. Kun er det sikkert, at netop dette punkt måtte give Pawelsen og - i det tilfælde han ordret refererede ordlyden til sine tyske samtalepart-

nere - ligeledes de lübske modtagere af det danske budskab al mulig anledning til nærmere eftertanke.

Om det var sådanne overvejelser eller - måske snarere - de betænkeligheder, denne officielle anmodning fra dansk side om bistand i det nye militære opgør med Sverige utvivlsomt måtte foranledige i den lübske magistrat, kan ikke siges med sikkerhed. Kun så meget står fast, at der i hvert fald intet skete de nærmeste par uger. Underligt er det derfor ikke, om den lübske tavshed måtte føles knugende i København, hvor situationen dag for dag udviklede sig til det værre uden vished for hjælp fra udlandet.

Med begyndelsen af den nye måned - mere end tre uger efter rigsrådsbetænkningens udfærdigelse og mindre end en uge efter at den nederlandske undsætningsflåde nu endelig var nået frem til den danske hovedstad - rørte den danske regering atter på sig, men denne gang med større kraft. Den nye henvendelse til Lübeck omfattede nu ikke alene en kongelig skrivelse til agenten i den nordtyske by, men også - som noget helt nyt - en direkte henvendelse fra kongen selv til stadens styre.

De nye ordrer til Pawelsen er dateret *den 3. november.*[6] Det befales nu agenten, at han »paa vore vegne handler« med såvel borgmestre og råd som borgerskabet i byen om »forstrechning udi denne tid« af flæsk, kød, korn og anden proviant såvel som af ammunition imod »billig betaling oc forsichring, indtil betalingen skeer«. Dersom de - det vil sige magistraten og borgerskabet - ville begære »Borringholms land til pant«, vil kongen bekvemme sig til at »forskaffe, lefvere oc derved maintinere« dette for dem. Til slut indskærpes det faktoren, at han hurtigst muligt skal indberette, hvad han udretter i dette spørgsmål.

Denne nye regeringsskrivelse til den lübske agent er ganske interessant i flere henseender i forlængelse af de tidligere retningslinier for Pawelsen. Væsentligt er det først og fremmest at bemærke, at de nye ordrer klart udtaler en udtrykkelig bemyndigelse til faktoren at kunne indlede egentlige forhandlinger på regeringens vegne ikke alene med bystyret, men nu også det menige borgerskab. På dette punkt er der altså tale om en klar, formel udvidelse af Pawelsens beføjelser, som agenten selv utvivlsomt har hilst velkommen, al den stund at dette - alt andet lige - måtte styrke hele hans stilling i de kommende drøftelser.

Men det fremgår også tydeligt, at den danske regerings behov for leverancer er steget stærkt i den næsten forløbne måned. Dette indtryk virker ikke urimeligt. Tæret alvorligt på hovedstadens beholdninger havde sandsynligvis både det almindelige forbrug gennem de senere uger og - sikkert

ikke mindst - den voldsomt stigende efterspørgsel, som ankomsten af den nederlandske undsætningsekspedition helt naturligt måtte medføre. Kun kan man muligvis i netop denne forbindelse undre sig over, at denne militære nyhed af format - der når alt kom til alt i væsentlig grad måtte styrke den danske stilling, også i en forhandlingsposition overfor staden ved Trave om økonomiske anliggender - ikke blev fremført her som et led i den danske argumentation, der utvivlsomt ville have lettet også modtagerens hverv. Men som vi skal se nedenfor, forbeholdt Frederik III sig selv denne fornøjelse.

Umiskendeligt er det endvidere, hvorledes hele registret af behov er udvidet. Nu er der ikke længere tale om blot sko og strømper til soldater, men ønskeseddelen er kraftigt forøget til at omfatte også væsentlige grupper af madvarer og ammunition. Hvis det ikke var sket før, måtte i hvert fald disse nye ønsker, som faktoren nu skulle fremføre i Lübeck, givetvis stille stadens vise mænd i et dilemma: Her var virkelig penge at tjene - ifald køberen var betalingsdygtig og varerne kunne leveres uden for store omkostninger - men på den anden side var der hensynet til hele stadens eksistens. For hvad ville i så fald Sverige gøre?

Endelig er den kongelige skrivelse til agenten særdeles oplysende, idet den tydeligt illustrerer det - nok i denne forbindelse væsentligste - danske problem, den skrigende mangel på betalingsmidler. Regeringen i København er udmærket klar over, at den kontante betaling, man kan præstere i øjeblikket, ikke er nær fyldestgørende. Man må følgelig - som netop rigsrådet tidligere havde anbefalet - i stedet love sikkerhed i form af fast ejendom. Og her det det nye - og i vor bornholmske forbindelse nærmest chokerende nye - at regeringen nu fremsætter et utilsløret, konkret tilbud om Bornholm som pant. Dette er naturligvis ikke ment som en spøg i denne sammenhæng, men utvivlsomt som et alvorligt udspil fra dansk side for tydeligt at demonstrere, hvor seriøst der eventuelt kan handles. At man i København virkelig har opfattet sit tilbud således, synes iøvrigt utvetydigt at fremgå af fortsættelsen: Hvis virkelig Lübeck ønsker dette pant, udvides det danske tilbud til også at omfatte tilvejebringelsen, overdragelsen og opretholdelsen af dette. For naturligvis var heller ikke lübeckerne uvidende om, at Bornholm på dette tidspunkt var retmæssig - traktatlig - svensk ejendom.

Det var muligvis dette konkrete tilbud, der foresvævede den danske regering næsten en måned tidligere.

For en velafbalanceret vurdering af den danske regerings handlemåde i forbindelse med det fremsatte tilbud må det dog på dette sted - i fortsæt-

telse af tidligere - kraftigt understreges, at hele situationen - rent ud sagt - var mildest talt fortvivlende. Hvis der ikke blev gjort noget alvorligt her og nu, måtte det værste - med hensyn til hele statens videre eksistens - med rette befrygtes. Som sagerne stod, var der kun ét at gøre, nemlig at koncentrere sig om bestræbelserne for at få hovedstaden - det eneste realistiske centrum for en videre krigsførelse - til fortsat at overleve. Ganske vist var for nylig nederlænderne ankommet til undsætning, men denne opmuntring afstedkom- som vi har bemærket - atter nye problemer. At få sikret København med dens - under en belejring - stærkt overdimensionerede befolkning og militærapparat var det helt fundamentale problem, uden hvis snarlige løsning en katastrofe ville indtræffe. At regeringen under dette pres måtte lade dette hensyn overskygge alle andre lader sig næppe diskutere. På dette punkt kan eftertiden ikke klandre de styrendes adfærd.

Det er vel egentlig også logisk, at den samme regering med de ringe finansieringsmuligheder, der stod til rådighed for den - og at disse skulle have undergået en bedring i de senest forløbne uger er næppe tænkeligt, tværtimod - måtte føle sig tvunget til at fremkomme med et mere konkretiserende betalingstilbud end før, så meget mere som det man nu rent faktisk bad om i anden omgang var mere end før. I denne sammenhæng tjener det regeringen til ære, at man, da man hermed tilbød - med navns nævnel-

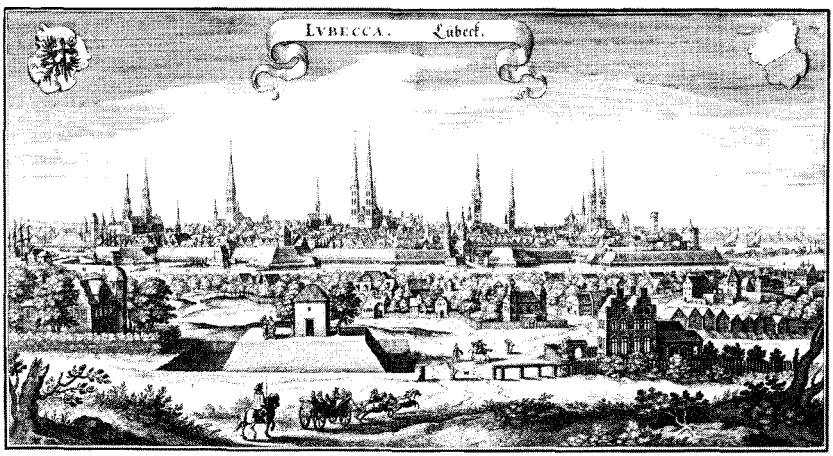

Fig. 8. Lübeck ca. 1640. Stik i Matthäus Merian: Topographia Germania. Det kongelige Bibliotek (Kortsamlingen). Den nordtyske hansestad, der 1525-76 havde forvaltet Hammershus Len som brugspant, blev atter i efteråret 1658 tilbudt Bornholm som sådant af den vanskeligt stillede danske regering.

se - et bestemt landområde til pantsætning, ikke foreslog et eller andet vestdansk landskab - Falster eller lignende - der endnu var i behold. Man undgik på denne måde at tilbyde sådanne områder, der fortsat kunne være af umiddelbar værdi for det nødstedte København - og dermed for den fortsatte krigsførelse. I så fald ville man have savet en af de grene over, hvorpå man sad.

Derimod lader det sig i høj grad diskutere, hvorvidt det i denne sammenhæng - overfor Lübeck - var klog politik at tilbyde Bornholm. Dette navn måtte da vække meget blandede følelser til live i den nordtyske hansestad. Ganske vist havde man ved Trave rige erfaringer fra den bornholmske pantsætning i årene 1525-76 at øse af, der kunne komme staden til gode ved en ny overtagelse af øen. Men på den anden side levede sikkert endnu i Lübeck ubehagelige minder om de genstridige og stejle indbyggere på klippeøen, ligesom man næppe havde glemt de danske regeringers emsige bestræbelser for at blande sig i den tyske forvaltning af pantet. Kan også hænde at den lübske bitterhed især tog til med tanke på den seneste del af denne tidligere pantsætningsperiode, årene mellem freden i Stettin 1570 og den danske krones nærmest brutale overtagelse af Hammershus slot og len kun seks år senere.[7]

Muligt er det dog også, at det danske tilbud virkelig - fra ophavsmændenes side - skulle forstås som en elskværdighed. Fremsættelsen heraf kunne i så fald indebære en indrømmelse - omend indirekte - fra dansk side af tidligere begået uret.

Som et videre udtryk for denne så pludseligt nyvakte venlighed overfor den nordtyske kræmmerstad kunne det opfattes, når den danske regering oven i købet tilbød Lübeck ikke alene at skaffe pantet til veje, men så sandelig også at sikre hansebyen en fastholdelse heraf al den stund at Bornholm befandt sig i svensk besiddelse.

Men hvorledes har regeringen i København dog tænkt sig, at man skulle komme så vidt? Betegnende er det, at skrivelsen til Pawelsen intet hverken udtrykkeligt siger eller blot antyder, at agenten burde svare i den forbindelse på nyfigne lübske forespørgsler. En direkte flådelandsætning med henblik på en veritabel generobring af øen for øje var i sig selv et særdeles voveligt foretagende, der sikkert i den foreliggende situation langt oversteg rent danske kræfter. Hvis denne meget store opgave skulle krones med held, forudsatte den helt enkelt bistand fra nederlandsk side. Det kan næsten betragtes som givet, at admiral Obdam ville nægte at risikere mandskab og skibe til et sligt hasarderet foretagende.

Vi har intetsteds i arkiverne fundet spor - blot sporadiske - af slige planer. Men naturligvis gaves der også i datiden helt andre - og perspektivrige - generobringsmuligheder, som vi senere skal se.

Ser man derimod det fremsatte tilbud fra en lokal bornholmsk side, vil man nok - med nogen føje - kunne klandre den danske regering for så vidt som den endnu engang - ret kynisk - var beredt på at gøre Bornholm til genstand for en pantsætning til udenlandske kapitalstærke herrer. Som i 1525 var der naturligvis ingen, der her i 1658 spurgte dem, der rent faktisk skulle lægge krop og sjæl til det smukt udtænkte arrangement, hvis alt nu også kom til at gå efter den danske regerings tankegang. Bornholmerne var blot på ny blevet offer for magthavernes politiske vanetænkning.

Kongens officielle henvendelse

Allerede dagen efter den sidste skrivelse til Pawelsen rettede Frederik III selv direkte skriftlig henvendelse til Lübecks borgmestre og råd om situationen i Danmark. Agentens budskab fra regeringen skulle ikke stå alene, tværtimod skulle det kraftigt understreges gennem selveste regentens interesse for sagen. Og at kongen virkelig var interesseret i denne synes klart at fremgå af den umiddelbare forhistorie.

Det var nemlig ikke længe siden, Frederik III sidst på denne måde havde tilskrevet den lübske magistrat. Blot en uge tidligere, den 27. oktober, havde kongen således kontaktet bystyret i såvel denne hansestad som i byerne Hamburg og Bremen,[8] men - som det synes - umiddelbart i en helt anden anledning. Denne tidligere skrivelse var egentlig et svar på en henvendelse fra de nævnte stæders borgmestre og råd af den 1. juni vedrørende - tilsyneladende - et beklageligt uheld i Bergen, hvor den kongelige amtmands tjener var blevet stukket ned i nødværge på det derværende hansekontors område.

I sin svarskrivelse til de nordtyske stæder - næsten fem samfulde måneder efter demarchen fra disse - understreger den danske konge, at han er blevet orienteret om den kedelige sag og ivrigt tilstræber en retfærdig rettergang, men at sagen endnu ikke er blevet afsluttet på grund af den nuværende krigstilstand og hovedstadens belejring. Sluttelig udtrykker han håbet om, at dette mellemværende med tiden kan blive ordnet på bedste måde.

Som vi ser, angår denne kongelige henvendelse slet ikke vor sag direkte, men dens ordvalg efterlader på den anden side et umiskendeligt indtryk af

en dansk konge, som nu - på et tidspunkt hvor sagen formentlig havde mistet sin aktualitet - virkelig bestræber sig for at løse et hidtil uafklaret, pinligt problem i forholdet til de tyske stæder, som i mellemtiden havde vakt hans interesse i en helt anden - nemlig vor - sammenhæng. Kun for så vidt som denne forståelse af det tidligere kongelige brev er korrekt, har også den en - omend kun indirekte - betydning for os. Tilsyneladende skulle de udestående problemer så vidt muligt ryddes af vejen, før kongen selv ville henvende sig til Lübeck om det egentlig presserende, tysk hjælp til Danmark i den betrængte situation.

Det var dette vigtige skridt, der nu toges med Frederik III's skrivelse af *den 4. november.*[9]

Kongen meddeler indledningsvis, at da hans residensstads belejring nu er ophævet og Østersøen befriet for den fjendtlige flåde til fremme for handelen ved bistand af de særlig gode venner og allierede, Generalstaterne, vil han gerne gøre modtagerne af sit brev bekendt hermed for at handel og vandel fra deres side atter kan blive genoptaget. Hvad han således vil få tilført af ammunition og proviant kan - indtil en anden ordning fastsættes - ske med begunstigelse i toldfrihed. Men da København - fortsætter han - gennem den udståede hårde belejring i tolv uger er noget blottet for levnedsmidler og andre nødvendige artikler, har kongen meddelt »unsern Agenten und Lieben getrewen« Johan Pawelsen den nådige befaling »mit euch Zu reden«, hvorledes denne mangel kan afhjælpes og »dehnen so dem Vorschuss thun, billichmessige erstattung und Versicherung geschehen mügte«. Idet kongen således antager, at dette vil blive optaget på bedste måde, udtaler han håbet om, at bystyret vil foranledige borgerskabet til godvilligt at bistå ham for at det nødvendige endnu før vinteren kan blive afskibet [til København]. Til slut udtaler den kongelige brevudsteder sin store velvilje overfor byens styre og staden selv.

Det var næppe uklogt af Frederik III at forbeholde sig selv glæden at kunne meddele hansestadens magistrat Københavns undsætning. At han - kongen - selv gjorde dette i en direkte, formel henvendelse til Lübeck kunne ikke undgå at gøre et vist indtryk på modtagerne. Der er næppe heller tvivl om, at nyheden om, at den danske hovedstad igen var åben for trafik og handel specielt til søs, er blevet modtaget med tilfredshed netop i byen ved Trave, hvis livsnerve var handelen. Når kongen i samme åndedrag tilføjede, at også Østersøen var befriet, var det vel en forståelig overdrivelse, som sikkert skulle tjene samme formål, nemlig at disponere købmænd også fra Lübeck til hurtigst muligt at genoptage sejladsen på og handelen med

kongens residensstad. Som det kongelige brev er udformet er det dette - den danske konges her påtagne overordentlige interesse for den frie vareudveksling - der er skrivelsens vægtigste motiv. Det fremgår ligeledes klart ved det udtalte løfte om toldbegunstigelse, der er lokkemaden.

Men lige så sikkert er det, at kongens tale om bistanden af nederlænderne, som oven i købet er beskrevet som hans særlig gode venner og allierede, måtte skurre fælt i ørerne på de lübske købmænd, der jo snart så længe havde måttet døje under den generende konkurrence fra deres overlegne nederlandske kollegers side. Men muligvis kunne der også i dette ligge en spore til handling for netop lübeckerne.

Men hensyn til omtalen af forholdene i København er det også bemærkelsesværdigt, hvorledes Frederik III her yderst behersket - næsten bagatelliserende - bare omtaler manglen her som noget blottet. En alvorlig situation er der i denne forbindelse ikke tale om. Kongen påpeger heller ikke noget direkte behov for leverancer af bestemte artikler, kun er helt generelt anført, at blottelsen angår levnedsmidler og andre nødvendige ting, ihvorvel han betoner det ønskelige i, at leverancer bør overføres til København inden vinteren sætter ind.

Betegnende er det på samme måde, at Frederik III angående det helt væsentlige problem at foranledige forsyninger fra Lübeck ene og alene henviser til sin ordre - antagelig den fra den foregående dag - til agenten, i hvilken forbindelse kongen naturligvis forudsætter en positiv lübsk holdning, således at resten i det hele taget kan ordnes i forhandling mellem lübeckerne og Pawelsen på den danske konges vegne. Det er således helt evident, at Frederik III - også i denne forbindelse - vogter sig for at fremsætte nogen direkte anmodning om bistand, men alene udtrykker håbet om, at bystyret vil påvirke sine borgere i den ønskede retning.

For os må det især være interessant at bemærke, hvorledes kongen forholder sig til det pinlige, men uundgåelige finansieringsproblem. Heller ikke han kan her helt skjule vanskelighederne, men undgår iøvrigt at dvæle alt for længe ved denne side af sagen, idet han i ét åndedrag nævner forskud, billig betaling og sikkerhed. Men om nogen konkretisering specielt af den sikkerhed, som også Frederik III har vidst, måtte stilles for det meste af de ønskede leverancer, er der slet ikke tale på dette sted. Den danske konge end ikke antyder, at han har et bestemt landområde - f.eks. Bornholm - i tankerne.

Denne kongelige henvendelse til den lübske magistrat er - som dokument betragtet - af en helt anden kaliber end den samme Frederik III's ord-

rer til faktoren sammesteds, skønt begge er konfidentielle og institutionelle udtryk for den kongelige politik i den samme konkrete sag. Forskellen beror især på adressen og forfatterens hele holdning til modtagerne. I Pawelsens tilfælde ser vi kongen give bestemte retningslinier nedad, faktoren bliver rimeligt orienteret om regeringens vanskelige situation og får i forlængelse heraf ret vid fuldmagt til på kongens vegne at gå direkte i forhandlinger med disse så foragtede kræmmere. Den prekære finanssituation er ikke skjult, der må stilles sikkerhed - hvad kongen angår gerne Bornholm og i så fald vil han samarbejde til virkeliggørelsen heraf. Helt, helt anderledes hvad angår Lübecks magistrat. Vi oplever her den danske regent - høflig, værdig og afmålt - henvende sig til styret i en fremmed stat. Formuleringen er nøje afpasset til denne lejlighed, ordene er vejet på en guldvægt. Dette er udenrigspolitik på højeste plan. Derfor den venlige tone og hele interessen for det, som modtagerne gerne vil høre, de forbedrede muligheder for den trængte søhandel. Der dvæles ved rigets styrkede situation efter Københavns undsætning, vanskelighederne bagatelliseres. Lübske købmænd er velkomne - allerede før vinteren - også til handel med København, i hvilket fald de er sikre på afsætning af deres varer på begunstigede vilkår og til god sikkerhed. Det er den rene idyl.

Med disse diplomatiske skrivelser til Lübeck havde den danske regering fra begyndelsen af november med dobbelt kraft fortsat den kurs, der var blevet lagt næsten en måned tidligere. Men trods alle forskelle udviser de seneste to henvendelser i den nordtyske hansestad - det vil sige regeringens ordre til faktoren af den 3. november og den direkte henvendelse fra kongen selv af den følgende dag - en smuk overensstemmelse i det væsentlige - realpolitiske - indhold: Man anmodede den tyske handelsby om at genoptage sin søtrafik specielt på København med løfte om toldbegunstigelse og sikkerhed iøvrigt. De videre detailler kunne klares af den kongelige agent på stedet, der var blevet betroet denne opgave.

Det var nu op til Lübeck at tage stilling til den nye situation.

KAPITEL III:
EDERS TROFASTE OG GODE AFFEKTION

At den danske regering i København således havde rettet henvendelse ad to forskellige kanaler til magistraten i Lübeck betød ikke, at man herefter satte sig uvirksomt hen i afventning af, at et svar på et eller andet tidspunkt nok ville indløbe. Snarere må det medgives regeringen, at den også på andre områder med en vis energi levede op til de forventninger, der sikkert stilledes til den fra mange sider. På samme måde kom den nederlandske undsætning i slutningen af oktober til at indvirke på arbejdet i den øverste politiske ledelse. I kølvandet på den sejrrige forbundsfælle lod man ikke fem være lige. Tværtimod var man klar over, at krigen gik videre trods den øjeblikkelige lettelse af presset på hovedstaden. Og der måtte smedes, medens jernet endnu var varmt.

Tanker i rigsrådet efter den nederlandske undsætning

Hvad der således rørte sig i den øverste politiske ledelse i den fortsat indespærrede hovedstad - og særligt i rigsrådskredse - på dette vigtige tidspunkt af krigen, giver Christen Skeels dagbogsnotitser fortsat et vist fingerpeg om. Under den 30. oktober[1] kommenterede han således - sikkert med stor glæde - hvorledes gårsdagens hollandske søsejr ved indsejlingen til Sundet havde medført den så længe ventede undsætning og afstedkommet, at fjenden om natten havde stukket ild i sin lejr foran København, »huorfaare Gudz Guddommelige Naffn vere ærit.« Men i den opløftede stemning erkendte han dog, at der netop nu ingen tid var at spilde, tværtimod måtte man straks overveje, hvilke forholdsregler, der burde iværksættes og som man - inden fjenden atter satte sig fast - måtte træffe beslutning om.

At vor dagbogsforfatter virkelig omfattede sit hverv i rigens råd med megen alvor vidner det om, at han herefter i tolv punkter skitserede sine egne forslag til en storstilet modoffensiv: Hvortil det hollandske [krigs]folk kunne anvendes (1). Om man ikke straks burde kaste noget folk i land i Skaane og se til at nogle af fæstningerne blev erobret, inden fjenden lader dem besætte, »effterdj vi vide, att Vndersaatterne ere til vor haand« (2). Om hollænderne turde betros voldene (3). Foranstaltninger til at hindre at det

svenske røvergods blev overskibet til Malmø og Landskrone (4). Montering af den resterende del af flåden med henblik på sammen med hollænderne at ruinere fjendens flåde (5) og iværksætte en overførsel af kurfyrstens folk (6), der kunne indskibes ved Kiel, Eckernførde eller Sønderborg (7), og hvor disse skulle lande og tage kontakt med fjenden (8). Om man ikke burde udsende skibe for at støtte Obdam (9), ligesom en rulle på det hollandske folk var ønskelig (10). Endelig i tide at sørge for rug og malt fra Lolland, Danzig og Lübeck (11) samt penge til [krigs] folket, da stænderne intet mere formår (12).

Som vi ser et virkelig omfattende program for en intensiveret dansk krigsførelse, der klart tog højde for det midlertidige tilbagefald for den svenske stilling, som nederlændernes ankomst umiddelbart havde medført. Overraskelsen på svensk side foreslås udnyttet straks på flere, ikke alene de rent militære felter. Især er det interessant for os her at bemærke, hvorledes den pligtopfyldende højadelsmand med stor forståelse for den nye situation peger på værdien af militære modangreb i de områder, der var afstået til fjenden otte måneder før. Vel nævner han her alene Skåne - i og for sig særdeles rimeligt, da dette var det største og rigeste af de tabte landskaber - men han kunne udmærket lige så godt have føjet Bornholm til. Muligt er det dog, at Skeel med det anvendte geografiske navn også kan have indbefattet vor ø. Hans forståelse af helheden udelukker slet ikke dette, men taler muligvis endog for denne tolkning. Og hans argumentation - den afståede befolknings holdning - vidner klart om, hvor forholdsvis velorienteret han har været om forholdene hinsides Sundet.

Hans blik for betydningen af hovedstadens snarlige forsyning med proviant er ikke præget af mindre forståelse for de meget presserende krav i den overbefolkede by. Ikke alene foreslår han det endnu beholdne Lolland, men også de nordtyske hansestæder - indbefattet Lübeck, hvor han sikkert kendte regeringens henvendelse - i alle tilfælde lokaliteter, hvorfra forsyninger måtte formodes at kunne nå frem uden for stor risiko for en svensk beslaglæggelse, da trafikken måtte foregå til søs, hvor man sikkert kunne påregne bistand af den just ankomne undsætningsflåde. At han også gerne så denne benyttet ved overførsel af brandenburgerne er forståeligt, fra dansk side alene evnede man ikke denne store opgave.

Det går som en rød tråd gennem hele dette skrivebordsarbejde - thi et sådant er det jo kun - at der nu bør handles med stor energi. Men hertil også at forfatteren i første række havde en forøget indsats fra dansk side i tankerne, nederlænderne - og for den sags skyld de kurfyrstelige - opfattes alene

som den nødvendige støtte. På den anden side lå der også for ham en klar begrænsning i den kendsgerning, at man ikke yderligere kunne bede stænderne om økonomiske ofre.

I højere grad lader det sig diskutere, hvor vidt disse tanker rakte i henseende til konkrete politiske handlinger. I det foregående har vi berørt et andet aspekt i den foreliggende situation, der nok fra tid til anden kunne virke hæmmende for den kraft, hvormed der kunne optrædes fra dansk side, det kølige forhold mellem konge og rigsråd. På den anden side har vi netop set, hvorledes disse to bestanddele af kronen i det hele og store godt kunne gå i spænd, når det drejede sig om den side af anstrengelserne, der tog sigte på at skaffe hjælp fra Lübeck.

I hvert fald må det antages, at Christen Skeel har fremført sine tanker i påfølgende samtaler med rådskolleger og diskussioner i selve rådet, ligesom det også må formodes, at han ved disse lejligheder har argumenteret for sine synspunkter. Muligvis er endog herunder Bornholm blevet fremdraget som et godt eksempel på et tidligere dansk område, hvorfra man - på grund af en formodet velvilje for den danske sag - har ment efter et opnået fodfæste at kunne falde den svenske fredsforstyrrer i ryggen.

Hvad Skeel - og med ham sikkert flere - angik, kunne der ikke herske tvivl. Det gjaldt således fortsat om - men nu i styrket samarbejde med forbundfællerne - at volde fredsbryderen al mulig afbræk, hvor man kunne ramme ham mest føleligt. Det var særdeles nærliggende at inddrage i overvejelserne - foruden forsvaret af København og småøerne - ikke alene foranstaltninger i de nylig besatte dele af landet, men også i de senest afståede landsdele, hvis befolkninger - som det formodedes - ville hilse slige tiltag velkommen. Men lige så såre måtte man få løst det vitale forsyningsproblem.

I sin private dagbog har Skeel - antagelig noget efter begivenheden - berettet om et *forhandlingsmøde* i rådet *den 6. november,* hvor også Frederik III var nærværende.[2] Hans referat fra denne lejlighed anfører i det væsentlige hans eget indlæg: At dersom kongelig majestæt ikke pantsætter i Danmark, Norge eller Holsten »alt ded der begiæris oc vel kiert er, att redde oss med«, da er både hans majestæt og det ganske land tabt, »oc sørger ieg deroffuer« at se min konge og fædreland i den stand. Vi er uden consilia (råd), måtte vi dog forsamles og overveje, hvorledes vi kan skaffe penge, proviant med mere til soldatesken, og hvorledes vi kan få brandenburgerne herover. Den stedlige garnison skal også have noget at leve af, ellers må mytteri og oprør befrygtes »thj Stenderne formaar icke Lenger dennem att føde.« Ade-

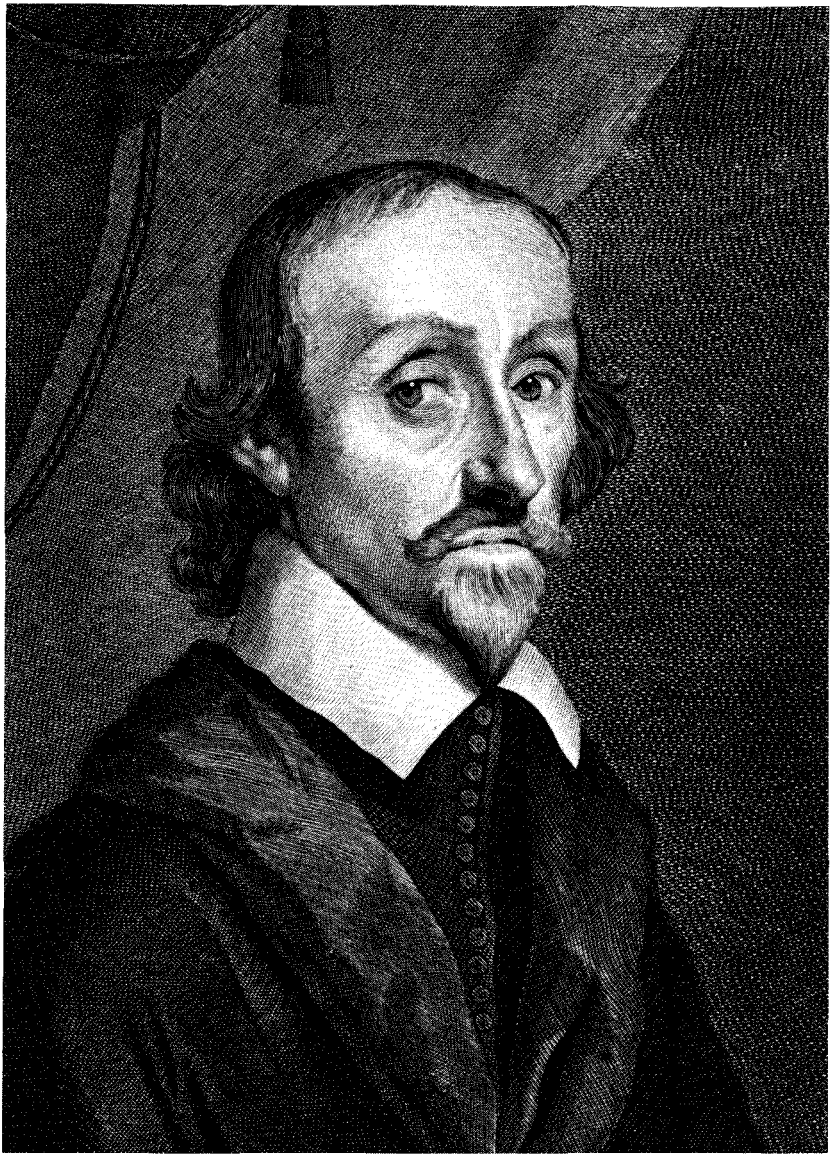

Fig. 9. Rigsråd Christen Albertsen Skeel. Ca. 1655-59. Stik af Albert Haelwegh. Den kongelige Kobberstiksamling. Den patriotiske og fromme højadelsmand trak et tungt læs i det overbebyrdede rigsråd i den indesluttede hovedstad, men evnede ikke at optræde som fast samlingspunkt for de aldrende kolleger overfor kongen og hoffet, om hvis enevoldsbestræbelser han ingen illusioner nærede.

len har ikke mere noget at leve af - selv har han måttet låne nogle penge til sine egne daglige fornødenheder, og de er allerede brugt - hos gejstligheden er der heller intet at få, og det er under de nuværende forhold synd at bede om flere af borgerstandens midler.

I det følgende noterer han - ikke uden en vis tilfredshed - hvorledes kollegaen Otte Krag sekonderede »hehl vel oc sagde att hand holdt dem for Skielmer oc Forræder, som Kunde hielpe oc giorde det icke«.

Væsentligt er det her for os at bemærke, hvorledes rigsråderne i den forværrede situation trak linjen op fra betænkningen næsten en måned før, dog tydeligere for så vidt som der nu endnu mere indtrængende pegedes på det nødvendige at skride til pantsætninger ikke alene i Holsten og Norge, men så sandelig også i selve kongeriget. Om disse råders ønsker var der heller ingen tvivl ved begyndelsen af november. Man måtte ty til de yderste midler blot for at få til dagen og vejen. Situationen var helt desperat.

Indirekte fremkom således ved mødet fra fremtrædende råders side en anerkendelse af kongens optræden i forholdet til Lübeck. Men det er også klart - hele tendensen taler for sig selv - at man fra rådernes side ikke var udelt tilfreds med den kongelige adfærd. Et forstemmende billede tegnes af manglen på sammenhæng i den øverste politiske ledelse. Dette lovede ikke godt for den nærmeste fremtid.

Frederik III's henvendelse til bornholmerne

Når den danske regering kun få dage tidligere i sin fornyede og udvidede ordre til agenten i Lübeck havde pålagt denne - i det tilfælde staden ønskede det - at tilbyde Bornholm som pant for finansiering af leverancer fra hansestaden, hører dette tilbud uden tvivl hjemme i den historiske sammenhæng, som udgjordes af hele det problemkompleks, der på dette tidspunkt var til behandling i den øverste ledelse. Denne konstatering falder smukt i tråd med den kendsgerning, at vi i de selvsamme ledende kredse har set den i og for sig fornuftige idé fremsat - og antagelig nærmere drøftet - at søge opnået militært fodfæste i de afståede landskaber for herigennem - støttet til en offervillig befolkning - at anfalde fjenden i ryggen. Hvorledes disse to aspekter af den påtænkte danske modoffensiv - finansiering ved hjælp af pantsætning og militære initiativer fra uventet hold - knyttedes sammen i det bornholmske tilfælde, skal vi nu se nærmere på.

Indenfor den tidligere forskning vedrørende begivenhederne på Bornholm i 1658 har man traditionelt betragtet Frederik III's åbne brev til bornholmerne af *den 8. november*[3] som et udefra kommende - næsten helt isoleret - vidnesbyrd om kongens nyvakte nationale omsorg for sine tidligere undersåtter. Indenfor den bornholmske historieskrivning har vi følgelig alle - mere eller mindre - ensidigt fæstnet os ved den overraskende skrivelses konkrete indhold - den direkte opfordring, den udtaler - og de mulige konsekvenser, denne kongelige henvendelse måtte få på vor ø blot en måned før den heldige rejsning løb af stabelen. Om alvorlige - på en forsvarlig argumentation hvilende - bestræbelser for at anskue det kongelige brev på en anden bagrund end den snævert bornholmske har der ingensinde været tale. Som en undtagelse har denne forfatter dog i et mindre arbejde for nylig[4] søgt at forstå Frederik III's budskab til øboerne i den bredere sammenhæng, som netop på dette tidspunkt omfattede regeringens mange gøremål i den desperate situation. Men den fremførte argumentation for den nye opfattelse kunne ikke - ej heller af rent praktiske grunde - siges at være tilfredsstillende.

Det er denne nye forståelse af Frederik III's direkte indblanding i svenske anliggender som et led af dansk politik udadtil i tiden efter den nederlandske undsætning af København, vi nu skal bestræbe os for at uddybe i den noget bredere problemstilling. Thi på baggrund af den foregående skildring kan der næppe herske nogen tvivl om, at den kongelige skrivelse har sine direkte historiske forudsætninger i de forhandlinger, regeringen forud havde indledt med Lübeck kombineret med de aktuelle overvejelser at falde Sverige i ryggen. Kynisk vurderet skulle Bornholm tilsyneladende tjene som middel til at virkeliggøre det store mål - sejren over arvefjenden - men på en helt anden - ligefrem dobbeltsidet - måde end hidtil antaget.

Indledningsvis henvender kongen sig »kierligen och Euindeligen med Gud och wor Naade« med sin hilsen til »alle och enhuer«, det vil sige gejstligheden, frimandsstanden, borgerne og den menige almue. Han fortsætter med at påminde modtagerne om - »efftersom eder wel witterligt er« - hvorledes kongen af Sverige mod indgåede traktater og uventet har overfaldet landet ved sit angreb på Sjælland, således at København er blevet belejret både til lands og til vands, men at man nu »Aff Gudz Naadis bistand« takket være hollændernes anseelige undsætning er blevet lettet så meget, at man ikke længere »nest Guds Hielp« - skal frygte den fjendtlige flåde, ligesom fjenden har forladt sine belejringsværker foran byen. Da kongen ikke - lyder det videre - tvivler på »eders troefast och goede Affection imoed oss

och Eders fæderne Land« vil han »eder sambtlige haffue formanet, och paamindt«, at de på ingen måde forsømmer lejligheden til at tænke på de midler og veje, hvorved de - »Nest Guds Naadige bistand« - kan befri sig fra de svenske. Til hvilken ende - pointeres det - de især må overveje, hvorledes garnisonen på Hammershus så vidt muligt med alle ruineres og landet igen sættes i forsvarsstand for dem selv, eftersom de intet bør frygte fra den svenske flådes side. Endelig slutter kongen med at stille belønning i udsigt for dem for troskaben »naar Gud fredelig tilstand giffuer« samt - hvis de således godvilligt giver sig ind under hans regering - sådanne privilegier og benådninger, som vil være gavnlige for dem.

Det er så sandelig en helt anden side af Frederik III's personlighed og politiske tankegang, der møder os i denne henvendelse til de tidligere undersåtter. Hvor vi ovenfor har iagttaget kongen henvende sig til en fremmed stat, Lübeck, i et særdeles diplomatisk sprog i tilbagetrukket, ophøjet fyrsteværdighed, bemærker vi på dette sted en ganske anderledes dybt engageret, helt kompromisløs og voldsom - indtil det ubeherskede - udtryksmåde. Forklaringen er sikkert den samme som tidligere: Her hvor adressen - og iøvrigt hensigten - er en anden, har den kongelige fremtrædelsesform gennemløbet en overensstemmende ændring.

Det lader sig naturligvis diskutere, hvorvidt Frederik III selv har udformet de officielle skrivelser, der bærer hans underskrift, eller om kongen på forhånd alene har godkendt ordlyden, eventuelt blot et udkast hertil. Det sidste må vel siges at forekomme rimeligst, også med tanke på de vanskeligheder eftertidens historikere er stødt på under deres forsøg på at afdække netop denne konges personlighed. Men i hvert fald er det givet, at vi også i denne sammenhæng præsenteres for et overordentligt nøjeregnende og udtænkt brev, der i sin hele udtryksform evnede at sige netop det, som modtagerne ønskede at høre. Og hvis skrivelsen oven i købet - enten helt eller delvist - virkelig er et produkt af sin forfatters væsen, må dette utvivlsomt have været særdeles sammensat og i hvert fald også omfattet en sjælden forstillelsens kunst.

På dette sted skal det ikke skjules, at brevet i sin adresse indeholdet et par mindre ejendommeligheder. Således at adelen slet ikke er nævnt som sådan, når dog frimændene optræder. Dette synes i sig selv at udelukke en bevidst holdning fra brevudstedende hold - man tænke sig kongens mistro overfor den priviligerede stand - men dette ligesom ikke tjener noget fornuftigt formål på dette sted. Thi det er jo allerførst pointeret at budskabet henvender sig til alle indbyggerne. Snarere er forklaringen den såre simple,

at man i kancelliet uden videre har slået de yderst få repræsentanter for adelen, øen kunne mønstre - i alt tre familiefædre som vi bemærkede ovenfor - i hartkorn med de trods alt lidt talstærkere frimænd.

Man kan også studse noget over, at det er den lærde stand som - i modsætning til den forrige gruppe - omtales først. Dette ligger egentlig smukt på linie med kongens og hans hjælperes senere - klart demonstrerede - interesse for præstestanden i forbindelse med stændernes godkendelse af arveregeringen, som vi ligeledes bemærkede tidligere. Muligvis antydes også herved en klar erkendelse hos den brevudstedende konge om, at standens loyalitet overfor kongemagt og rige repræsenteret ved ham selv var ulige større end præsteskabets kristne lydighedspligt overfor den svenske stat og dens konge.[5]

Udelukkes kan det imidlertid ikke, at disse ejendommeligheder i den bevarede ordlyd har sin enkle forklaring i skødesløs indføring i kopibogen i kancelliet.

Derimod er der ingen tvivl med hensyn til det centrale indhold i brevet. Dets hensigt er overordentlig klar. Frederik III fremsætter her en utilsløret opfordring til den bornholmske befolkning - alle uden undtagelse - om at iværksætte en veritabel opstand mod det svenske styre. Hverken mere eller mindre. Der synes således her at være tale om en stort set parallel plan til den, der nogenlunde samtidig voksede gradvis frem for Skånes vedkommende som forudsætning for den omfattende rejsning i ryggen på svenskerne.[6]Også i denne henseende synes der således at være et væsentligt sammenfald i bedømmelsen af den samlede situation og dennes krav hos henholdsvis konge og kredse i rigsrådet. Vi har jo ovenfor set Skeel stå som fortaler for denne idé.

Der er heller intet slør over, hvad den ønskede opstand efter kongens opfattelse skal rette sig imod. Det drejer sig helt enkelt - og tydeligere kan det vist ikke siges - om en total eliminering af det svenske herredømme på Hammershus, der derefter skal overtages af bornholmerne med henblik på deres eget forsvar. Også på dette punkt svarer de kongelige tanker til ideerne i rådet, hvor Skeel netop havde understreget fæstningernes store betydning.

Endelig er der principielt ingen sløret tale om den dybere politiske mening med en slig revolte, denne er utvetydigt at bornholmerne herefter godvilligt giver sig ind under »woris Regiering.« Men hvad der konkret menes på dette sted med netop de just citerede ord kan i høj grad beskrives som uklart og dermed blive udgangspunkt for forskellige fortolkninger. I

rigsrådskredse måtte man givetvis - hvis man da overhovedet har været opmærksom på udstedelsen af dette brev - udlægge ordvalget til at betyde Danmarks rige eller lignende, i hvert fald forstået som den danske krone repræsenteret ved både regenten, kongen *og* rigsrådet. At Frederik III personlig og hans nærmeste omgangskreds absolut ikke ville være tilbøjelige til enighed på dette - for rigets forfatning helt essentielle - punkt ligger det snublende nær at gå ud fra. I hvilket fald rigsrådet burde have råbt vagt i gevær overfor kancelliets brug af den anvendte formel.

I vor sammenhæng er det væsentligste spørgsmål overhovedet på dette sted, hvor vandene skiltes: Hvad lagde Frederik III - den bornholmske opstands første formelle talsmand, så vidt bevarede kilder taler - i dette tilsyneladende uskyldige udtryk, hvorledes forstod kongen her og nu - i skrivende sammenhæng - de ret så beset sprængfarlige ord? Lagde han allerede på dette tidlige tidspunkt *før opstanden* det statsretlige indhold i formuleringen, at denne betegnede *en regering ved kongen som kronens eneste lovlige repræsentant* eller hvorledes? Ovenfor så vi, hvordan kongen mindre end to måneder senere - i forbindelse med bornholmernes overdragelse til ham alene af deres ø - opfattede kongemagtens rolle og konsekvent handlede helt overensstemmende med sin opfattelse. Men dette kan og bør vi ikke opfatte som et fældende bevis på, at Frederik III så også var af den samme mening i begyndelsen af november. En overordentlig kedelig omstændighed er dels, at eftertiden næppe længere ejer yderligere materiale til belysning af de kongelige ambitioner på dette tidspunkt, og dels er der en tidsforskel og en forskel i omstændigheder mellem dette og de senere begivenheder. Ved juletid var opstanden bragt lykkeligt i hus, og kongen havde på Københavns slot den bornholmske delegations medlemmer i sin hule hånd. I den sene efterårsmåned var det ikke engang givet, at bornholmerne lydigt ville følge de kongelige ord og i hvert fald var de rent faktisk udenfor hans kontrol.

På den anden side vil det også være rimeligt at fremføre, hvorledes netop Frederik III - som vi tidligere berørte - med hele sin baggrund, omgangskreds og delvis også i sin kongelige gerning ved et par lejligheder ligefrem havde lagt op til den situation, hvor arveregering også burde indføres i selve kongeriget. For så vidt en ubøjelig konsekvens og sammenhæng generelt. Men hertil må også anføres den kendsgerning - som vi ligeledes har været inde på - at vort bornholmske emne først optrådte som panttilbud til Lübeck, derpå omfattedes af bestræbelserne for militært at falde den svenske modstander i ryggen for senest i dette kongelige brev at indeholde den di-

Fig. 10. Frederik III. Formentlig 1648. Stik af Albert Haelwegh. Den kongelige Kobberstiksamling. Kongen, hvis personlighed er en vedvarende gåde for historikerne, demonstrerede en sjælden evne til forstillelse i sin politiske adfærd i efteråret 1658 og de følgende vintermåneder. Dette var ikke mindst tilfældet i hans behandling af det bornholmske spørgsmål.

rekte opfordring af Frederik III til gennem en heldig opstand at give sig ind under et dansk styre, som kongen betegner som »vor regering.« Og hvad dette angår, synes der at være tale om både sammenhæng og konsekvens. Og dette er for denne forfatter særdeles væsentligt.

Endelig skal for en ordens skyld bemærkes, at eftertiden heller ikke ejer nogle vidnesbyrd om, hvorledes de brevmodtagende bornholmere forstod de problematiske ord. Med deres jævne baggrund og relativt snævre udsyn er det ikke så underligt, i sidste ende var de ene og alene de blotte redskaber for en kynisk kongelig politik.

Sammenfattende må det således erkendes, at den konstaterede vanskelighed ikke kan løses her på det forhåndenværende kildegrundlag. Af mangel på et tilstrækkeligt bevismateriale må vi derfor fremsætte som en art *hypotese,* at det må antages som *det mest nærliggende,* at Frederik III *allerede i begyndelsen af november,* da han udformede sin skriftlige opfordring til bornholmerne om at gøre opstand, må formodes - med en til vished grænsende sandsynlighed - at have gjort sig *tanker om en overtagelse af øen på arveretslige vilkår* efter indbyggernes oprør mod fremmedherredømmet, som kongen må have næret stærke forventninger om ville krones med held. Det var tilsyneladende denne fremtid under hans regering, der kort skitseredes i hans budskab til de forhenværende undersåtter. I så fald kunne kongen have et yderligere, mere snævert afgrænset motiv end ønsket om en forøgelse af hans egen magtstilling, nemlig det der - som det synes - lå i de *påbegyndte forhandlinger med Lübeck* om en pantsætning. I tilfælde af et ja fra hansestadens side - og hertil kan den danske konge meget vel have haft sine velmotiverede grunde, som eftertiden blot ikke har samme indseende i - ville det formentlig blive langt nemmere for et bestemt åremål at overdrage øen til den nordtyske panthaver al den stund kongen herved blot disponerede over sin formelle arvelige ejendom, og indbyggerne selv - i det absolutte afhængighedsforhold, de da ville befinde sig i overfor kongen, næppe ville evne at protestere mod det smukke arrangement. Og i hvert fald kunne kongen overfor den danske opposition - der givetvis ville blive fremført især indenfor adels- og rigsrådskredse - med fuld ret fremføre, at en slig ordning havde været til hele rigets bedste og at denne jo slet ikke indebar, at Bornholm på nogen måde var tabt for dette, men atter ville være hjemfaldet under kronen, når gælden igen var indfriet.

Er denne hypotese blot nogenlunde sandsynlig, er udfærdigelsen af det kongelige brev et yderligere vidnesbyrd om rigsrådets manglende evner til med fast hånd at gribe ind overfor den kongelige politik. Råderne vil i så

fald have negligeret deres forfatningsmæssige ansvar i lige så høj grad, som tilfældet i hvert fald blev mindre end to måneder senere.

Argumentationen i Frederik III's henvendelse er det også værd at hæfte sig ved. Som i skrivelsen få dage før til Lübeck males et - nærmest rosenrødt optimistisk - billede af rækkevidden af den nederlandske undsætning. De gode bornholmere behøver så sandelig ikke at frygte for den svenske flåde, ligesom København på det nærmeste er skildret som en åben by. Men modsat den lübske skrivelse er det i vor bornholmske forbindelse iøjnefaldende, hvorledes kongen overfor disse modtagere af hans ord appellerer voldsomt til følelserne: Der slås kraftigt på gudsfrygt, kongetroskab og fædrelandskærlighed, særdeles vigtige strenge i det 17. århundredes folkelige bevidsthed.

Alt dette skal selvfølgelig disponere de forhenværende undersåtter til revolte, og til samme ende bemærker vi, at kongen ikke undlader at stille løfter om belønning i udsigt, skønt han - karakteristisk nok - undlader en nøjere konkretisering af hvad dette kunne indebære.

Spørger vi til slut om det - for de pludseligt så tilbejlede bornholmere - nok så væsentlige spørgsmål, hvad Frederik III til gengæld for deres opstand kunne love af faktisk støtte under udførelsen af det risikable foretagende, som et oprør mod den lovlige statsmagt altid vil være, bliver vi ganske enkelt svar skyldig. Thi kongen har - symptomatisk - ikke forpligtet sig til den mindste konkrete bistand. Det er denne barske kendsgerning - åbent fremstillet i al sin kynisme - der mere end noget andet sætter de senere sammensvornes risikofyldte forehavende ind i sit virkelige relief. Alene dette at de vovede at begive sig ud på denne helt tynde is er i sig selv en bedrift af format. Men det samme kan så sandelig ikke siges om den danske regerings bidrag, når det på dette tidspunkt drejede sig om at gribe til aktive militære fremstød udenfor hovedstadens skærmende volde. Evnerne svarede her slet ikke til hensigten. Da blegnede den rosenrøde farve.

Tanken om en opstand på Bornholm mod de svenske undertrykkere var hermed for første gang udkastet - så vidt det bevarede kildemateriale åbenbarer - ikke af bornholmerne selv, men af deres tidligere danske konge. Motivet hertil var - stadig ifølge det samme materiale - heller ikke udsprunget af nogen synderlig omsorg for de afståede landsmænd på klippeøen, tværtimod var bornholmerne alene tiltænkt rollen som statister - man fristes næsten til at sige gidsler - i et særdeles kynisk spil, hvorom de ikke havde - og skulle have - den fjerneste anelse.

I én henseende var disse øboer dog hovedpersoner - her var de endog til-

tænkt den fornemme hovedrolle - i den groteske, kongelige plan. Det var nemlig dem selv, der skulle gøre det grove arbejde med stykkets øvrige optrædende - og naturligvis de uindbudte svenskere - som de imponerede tilskuere. Og da - men først da - ville pointen stå lysende klar for både de lübske herrer og Johan Pawelsen, thi således ville Frederik III bistå hansestaden med at tilvejebringe det tilbudte pant.

På dette punkt kan vi ikke betegne tankegangen som vanetænkning. Denne danske plan var virkelig perspektivrig og fantasifuld i al sin enestående originalitet.

Det kongelige brevs tilblivelse og rejse

Men hvorledes skulle man finde frem til en bornholmsk Bartolomæus Mikkelsen, en mand på klippeøen, som i kraft af sin erfaring, autoritet og brede kontaktflade kunne organisere denne parallel til malmøsammensværgelsen?

De nærmere omstændigheder umiddelbart omkring kongebrevets tilblivelse og dets rejse til Bornholm står ikke synderlig klart for eftertiden, et beklageligt forhold der udspringer af det bevarede kildemateriale.

Ingen absolut samtidige kilder kan således fortælle os noget om netop denne spændende fase i vor historie. Vi må derfor ty til *en senere tradition,* hvortil der desværre knytter sig en lang række forskellige problemer af både kildekritisk og anden art.

I Det kongelige Bibliotek er til vore dage bevaret et håndskrift med titlen *»En oprigtig Patriot, forrestillet udi Landsdommer Jenss Lasson aff En ved hanss Meriter alleene Obligerede Venn Till Paris, som aff En U-sigelig Længssel dragis att see sitt Kjære Fæderne Land I fornøjelig Vellstand.«*[7] I dette håndskrift finder vi den skildring, der mest direkte beskæftiger sig med det kongelige brevs tilblivelsessituation og videre afsendelse til Bornholm.

Her fortæller beretningens forfatter, at han »har oc fornummet«, hvorledes han - det vil sige kongelig renteskriver, senere landsdommer og admiralitetsråd Jens Lassen, der er skildringens hovedperson - »gaf anslag«, hvorledes kongen skulle gøre sig anstrengelser for at overtale bornholmerne til at afkaste det svenske åg. Det hedder videre, at hans majestæt var enig i dette som i andre af hans gode anslag, hvorpå Lassen selv opsatte koncepten til det kongelige opmuntringsbrev, som straks blev renskrevet og underskrevet

af kongen. Herefter affærdigede Lassen sin broder i en norsk fyrrejolle gennem den svenske flåde foran København. Broderen ikke alene ankom vel did - det vil sige til Bornholm - men forrettede endog så lykkeligt sit hverv, eftersom han - nemlig Jens Lassen - havde ham - broderen - »indprædicket, med hvem Han skulle Conferere«, såvelsom hvad han skulle fortælle dem - altså bornholmerne - mundtligt. Hvorpå - slutter beretningen - såvel fæstningen som hele landet »faa dage der effter« blev befriet fra svenskerne.

Denne skildring er jo spændende, nærmest dramatisk i sin udformning. På den anden side er den imidlertid behæftet med en række - tit iøjnefaldende - problemer, som bevirker, at vi må stille os ikke så lidt kritisk overfor denne version.

Som det første er det et klart minus ved beretningen, at vi ikke med sikkerhed kan efterspore dens proveniens. Det vides således ikke, hvem forfatteren egentlig er, det oplyses kun, at han på affattelsestidspunktet opholdt sig i den franske hovedstad, og at han har stået i et nært venskabsforhold til den senere så uheldige hovedperson. Alene denne svaghed bør vække vor agtpågivenhed. Endvidere oplyser forfatteren ikke andet om sit eget kildegrundlag end at hans viden herom er noget han har hørt. Men det siges ikke, af hvem han har hørt det. Og det er jo - også i vore dage - en kendt sag, at der siges så meget, og derfor behøver det ikke at være rigtigt.

Dertil kommer det nok så tungtvejende, at forfatterens formål så tydeligt er at forsvare - og forherlige - vennen, der nu er stedt i dyb ulykke. Denne åbenlyse hensigt må stille os særdeles tvivlende overfor de enkelte meddelelser. Til netop dette problem knytter sig endelig et andet, at beretningen er udateret, men formentlig nedskrevet det meste af en menneskealder senere, *antagelig* i *1681*. Dette forhold har i hvert fald ikke gjort de påståede bedrifter mindre.

Sluttelig bør vi i denne sammenhæng ikke glemme, at beretningen alene kendes i en afskrift. Noget originalmanuskript findes således ikke bevaret.

Til disse rent kildekritiske indvendinger kan føjes en række saglige forbehold, der svækker beretningens troværdighed.

For det første falder vel forfatterens vaklende tidsfornemmelse i øjnene, idet han uden videre lader opstanden løbe af stabelen få dage efter at brevet har nået sit bornholmske bestemmelsessted. Mindst tre uger må i hvert fald være forløbet, inden rejsningen tog sin begyndelse.

For det andet er det påfaldende, at beretningen principielt vil tildele Jens Lassen den hele ære for dette løsrivelsesværk, men specielt og især, at han var ophavsmanden til den kongelige skrivelse. Den første betragtning

er så helt tydeligt i modstrid med vor øvrige viden som den anden er såre tvivlsom. Med tanke på den skildrede forhistorie om Bornholms placering i regeringens overvejelser kan det ikke være rimeligt at forestille sig en renteskriver som central skikkelse i denne forbindelse. At Lassen skulle være hjernen til hele dette anslag er en påstand, som vi alene møder på dette sted. Dette behøver i sig selv ikke at være en borgen for, at påstanden så må være fejl. Men i dette tilfælde er sagen imidlertid ikke så simpel endda. Thi vi ved dog andetsteds fra, at renteskriveren netop opholdt sig i København under belejringen. Således anfører Christen Skeel i sin private dagbog under den 24. oktober[8] et forslag fra Lassen om at lade fem skibe løbe ud for at sekundere de svenske, hvilket næsten synes at forudsætte renteskriverens personlige tilstedeværelse i rådsstuen, ligesom datoen ligger forholdsvis tæt på det tidspunkt, hvor den endelige beslutning må være taget om, at Bornholm skulle tilbydes som pant. Ulige tungere vejer det dog her, at den kongelige skrivelse bør ses i sammenhæng med regeringens fortrolige forhandlinger med Lübeck, og til disse har renteskriveren næppe haft adgang.

Disse første to forbehold synes snarere at tyde på, at beretningens forfatter sandsynligvis ikke har stået de skildrede begivenheder nær. Dette indtryk bestyrkes af flere ting.

For det tredie det dramatiserende element, som ofte er karakteristisk for senere beretninger, der har fjernet sig fra det primære element i overleveringen. Tydeligst kommer denne fortælleform til udtryk i skildringen af transporten gennem de svenske linier. Selvfølgelig behøver heller ikke dette at udelukke, at der er tale om kendsgerninger. For det troværdige kan dog anføres, at Jens Lassen så tidligt som 1657 - det var i maj - fik udstedt tre kaperbreve,[9] hvorfor det da er plausibelt, at et eller flere af renteskriverens fartøjer netop i november 1658 kan have ligget sejlklare udenfor København. På den anden side virker dette træk ret uvirkeligt al den stund den svenske flåde meget hurtigt efter den nederlandske ankomst som bekendt havde søgt tilflugt i Landskrone. I hvert fald må vi også på dette punkt erkende, at beretningen ikke lader sig verificere.

For det fjerde - og endnu mere interessante - er der beretningens omtale af broderens adfærd på Bornholm, hvor kongebrevet blev afleveret og ledsaget af mundtlige bemærkninger. Atter står vor beretning helt alene, når afleveringen tilskrives Jens Lassens broder. Netop hvad dette angår, er den tydelige mangel på facts at beklage. Hvad vi i denne henseende alene kan konstatere med absolut vished er, at kongebrevet nåede frem - det tyder eftertidens mange afskrifter foretaget herovre direkte på, ligesom de efterføl-

gende voldsomme begivenheder er et andet - omend mere indirekte - vidnesbyrd.

På et enkelt punkt er det dog lige så utvivlsomt, at denne problematiske kilde bærer troværdighedens klædebon. Når forfatteren i sin skildring netop lader København være stedet, hvor ideen om en bornholmsk rejsning først fostredes, at bornholmerne skulle overtales til at ryste det svenske herredømme af, ja så svarer dette stort set til vor øvrige viden. Men på baggrund af alle de foregående problemer, der knytter sig til just denne beretning, må man dog skeptisk stille sig selv det rimelige spørgsmål: Er der på dette punkt tale om virkelig kendsgerning eller løber forfatterens alt for livlige fantasi blot af med ham? Dette kan være vanskeligt at afgøre.

Sammenfattende må vi derfor sige, at denne senere beretning om Jens Lassens bornholmske indsats *som helhed næppe* er *stort bevendt som kilde* til disse begivenheder. Den gennemførte kildekritiske og saglige prøvelse må nødvendigvis føre frem til denne vurdering. Dertil kommer specielt de mange uverificerbare træk, uholdbare påstande og mangel på kendsgerninger. *Kun på et par punkter fortjener denne skildring vor opmærksomhed: For det første* at det var København, der var arnestedet for planen om den bornholmske opstand, og *for det andet* - men kun muligvis - at Jens Lassen på en eller anden måde, som eftertiden ikke klart kan gennemskue, har haft berøring med denne sag. Men i hvert fald har rentskriveren ikke spillet den rolle, beretningen gerne vil tildele ham

Sandsynligvis er der langt mere holdbarhed i den påstand, der allerede var blevet fremført - som vi antager - hele ti år tidligere fra kompetent bornholmsk hold. *1671 den 30. december* anførte *Peder Olsen* i hovedstaden, hvortil han havde begivet sig for at føre sin sag - kort forinden havde han mistet både borgmesterstillingen i Hasle og landsdommerembedet - i sit *bønskrift til Christian V,*[10] at også dette kongelige brev i særdeles blev tilskrevet ham. Ganske vist hører påstanden om deltagelse også i denne forbindelse hjemme i et tydeligt forsøg på at opnå en personlig oprejsning hos den enevældige monark. På den anden side må det - med den rolle, der snart blev Olsens først i sammensværgelse, senere i opstand - med rette formodes, at påstandens ophavsmand virkelig vidste, hvad han talte om. At han så oven i købet mødte velforberedt frem og medførte skriftlig dokumentation støtter yderligere hans ord. En videre prøvelse af denne kilde til fordel for Olsens egen fremstilling vil vi dog udskyde til senere, hvor vi mere indgående vil beskæftige os med denne supplik.

Blot beklageligt at Olsen i denne forbindelse kun udtrykker sig så kort

som her refereret. Netop på dette vanskelige sted ville yderligere enkeltheder fra brevskriverens hånd - de være sig næsten ubetydelige - have kunnet være af uvurderlig nytte for historikeren i arbejdet for at kortlægge en af de største lakuner i den bornholmske opstands dunkle forhistorie. På ét eneste punkt - men det allervigtigste i denne forbindelse - lades vi dog ikke i tvivl. Det er også for Olsen ubestrideligt klart, at den bornholmske rejsnings hele forløb tog sin egentlige begyndelse med Frederik III's brev, som - påstår han utvetydigt - blev tilskrevet just ham.

Det troværdige i denne udtalelse, at Peder Olsen - og ingen anden - var den bornholmske adresse på kongebrevet, lader sig naturligvis ikke direkte verificere af andre, absolut samtidige kilder. Hele den bornholmske opstands historie er beretningen om en af datidens bedst bevarede ikke alene bornholmske, men også danske hemmeligheder. Det er jo en ubestridelig kendsgerning, at alle kilder til belysning af såvel sammensværgelse som rejsning er blevet affattet senere end de begivenheder, de skildrer - mere eller mindre. Denne samtidige tavshed er et tydeligt fingerpeg om, at de sammensvorne alle - ledelse såvel som menige deltagere - fra arbejdets første begyndelse har tilstræbt og evnet at slette alle umiddelbare spor bag sig. Med velberåd hu og overordentlig dygtighed gennemførte konspiratorerne en effektiv og skudsikker mørklægning af så godt som alle sine lyssky aktiviteter. Herved demonstrerede de en langt større omtanke og situationsfornemmelse end de af deres ligesindede landsmænd, som stort set samtidig fra Malmø forberedte en lignende aktion på det skånske fastland.

Men *indirekte* er der dog væsentlige *saglige indicier* for, at Olsens påstand ikke er grebet ud af luften. Thi dens ophavsmand var ingen ligegyldig hr. hvem som helst - hverken på Bornholm eller udenfor klippeøen. Hans livsforløb før 1658 afslører en række personlige egenskaber - således flid parret med udholdenhed, desuden såvel et sjældent talent for forstillelse som en klar evne til at stå fast uden at dette dog udelukkede den fornødne smidighed til at bøje af overfor stærkere kræfter - der klart distancerede ham fra flertallet af sine landsmænd. Hertil kom de overordentlig rige, praktiske erfaringer, et virksomt liv - både i medgang og i modgang - havde forlenet ham med. Set på denne baggrund var det ganske naturligt, ja politisk klogt af de ledende mænd i den danske hovedstad at søge at vinde først og fremmest denne begavede og rutinerede mand for sagen.

Hvem var da denne sjældne personlighed, som *i de følgende uger og måneder* skulle blive *den danske konges mest virksomme redskab i arbejdet at rejse en revolte* bag fjendens ryg?

Selvom Peder Olsens aner fortaber sig i det dunkle, antages det almindeligvis - næppe med urette - at han må være født ca. 1610, formodentlig i Hasle. Om hans ungdom og tidligste manddom vides heller ikke meget, kun dette at hans opvækst blev formet af det købmandsmiljø, der sikkert også var det toneangivende i den lille fiskerby. Men det står fast, at han i 1639 - i en alder af kun ca. 30 år - ved Sander Pedersen Leslers død blev valgt til dennes efterfølger som borgmester i fødebyen, på dette tidspunkt rimeligvis øens mindste købstad.[11]

Til dette - selv ved siden af den fortsatte købmandsvirksomhed - næppe opslidende hverv, der også i Hasle pålagde sin indehaver rollen som kaptajn for borgerkompagniet, føjede den unge borgmester i de følgende år en række andre offentlige bestillinger. Først erhvervede han stillingen som landstingsskriver (1640), dernæst hvervene som skriver ved Vestre herred (1643) og Nørre herred (1644). Endelig udnævntes han i 1649 til sættelandsdommer, det vil sige landsdommer i sådanne sager, hvor landstingets ordinære dommer - enten på grund af sygdom eller for nær tilknytning til en af sagens parter - måtte vige sit sæde.[12] Denne kometagtige karriere, der ikke alene vidner om en sjælden stræbsom flid, men også afslører en ikke ofte forekommende overordentlig interesse for samfundets mangfoldige borgerlige anliggender, må have skaffet Olsen berøring med folk af alle befolkningsgrupper over hele landsdelen. Tilmed har den indgivet ham en mere end almindelig indsigt i de mest forskelligartede forhold på øen. Han har allerede da været en kendt og agtet mand på Bornholm. Han var ganske enkelt landsmanden, hvem alle kendte personligt eller i hvert fald af omtale, dette var manden, de alle trygt kunne henvende sig til.

Men udover alt dette rent lokale var der også Peder Olsens optræden i de større rigspolitiske sammenhænge, skønt også denne var en funktion af hans bornholmske virksomhed. Som Hasles borgerkaptajn deltog han aktivt i Torstenssonkrigens hjemlige tildragelser, der som bekendt i 1645 resulterede i militsofficerernes forsmædelige overgivelse af øen til svenskerne, der herefter indledte et kortvarigt rædselsherredømme overfor den sagesløse befolkning. Men på det følgende års herredag - højesteret ville vi sige i vore dage - klarede Olsen dog frisag i modsætning til flertallet af sine militære kolleger. Som rønneskipperen Herman Clausen Bohn gik han pure fri, fordi han havde handlet efter ordre.[13] Hasleborgmesteren havde vel optrådt i en lidet flatterende sammenhæng, men dicideret skyld i denne misere havde rigets højesteret ikke evnet at finde for hans vedkommende. Det korte af det lange var dog, at Olsen nu var blevet landskendt, lad så være at

indtrykket ikke udelt var af det gode. At disse barske oplevelser ikke gik sporløst hen over ham selv personligt synes klart at fremgå af den kendsgerning, at Peder Olsen altid siden demonstrerede et vågent blik for det formålstjenlige at stå på god fod med magthaverne i København.

Denne tæft for det politisk hensigtsmæssige skulle han snart lægge tydeligt for dagen, første gang under Ebbe Ulfeldts lensmandstid i årene 1646-51. Både for den kongelige svigersøn og hans bornholmske undersåtter blev denne periode en prøvelsernes tid. Under de mange skærmydsler og sammenstød mellem den selvrådige lensmand og de selvbevidste bønder kom Peder Olsen snart - vel først og fremmest i kraft af sine skriverstillinger - til at stå på sine fortørnede landsmænds side. Til udformningen af de bornholmske klager over lensmandens fremfærd var hans centrale rolle i begivenhedernes brændpunkt helt klar. At dette i første omgang måtte medføre, at Ulfeldt fik den besværlige haslebo fjernet fra både borgmesterstol og skriverstillinger var vel til at forudse. Men hele den tilspidsede situation - at lensmanden havde lagt sig ud med såvel menige indbyggere som offentlige bestillingsmænd i lenet - blev yderst farlig for Ulfeldt, da tronskiftet 1648 inden længe varslede nye tider. Som led i Frederik III's store indenrigspolitiske opgør med hele svogerpartiet blev også Ulfeldt - efter sagens nøje granskning af en kongelig kommission tællende bl.a. rigsråd Christen Skeel - fjernet fra lenet, der herefter overdroges til rigshofmester Joachim Gersdorff. At Peder Olsen nu blev genindsat i alle sine gamle bestillinger[14] var selvsagt en personlig triumf for ham.

Olsens hele aktive og dristige deltagelse i dette voldsomme opgør mod et upopulært lensmandsregimente kan ikke andet end yderligere have befæstet den tillid, man på lokalt hold i forvejen nærede til ham. Men nok så betydningsfuldt er det i vor sammenhæng at pointere, at det må have været dette energiske og risikable virke, der nu for alvor bevirkede, at den nye konge og hans mænd klart fik blik for den nytte, man i fremtiden kunne have af den geskæftige hasleborgmester. Han var mere end nogen anden bornholmeren, der tilsyneladende kunne sejle helskindet igennem selv de voldsomste storme, manden der så utvetydigt havde lagt sin loyalitet for dagen samtidig med at han nidkært vogtede sine landsmænds interesser. Han der ikke var bange for at vove pelsen, men alligevel nok skulle vogte sig for at spise kirsebær med de store.

At den danske regering nu mente, at den trygt kunne stole på Peder Olsen, er næppe tvivlsomt, omendskønt eftertidens konkrete viden herom er ret begrænset. Men et enkelt eksempel er trods alt lykkeligt bevaret. Da

regeringen senere under Den første Karl Gustavkrig mente det nødvendigt at pålægge også den i forvejen slemt plagede bornholmske befolkning yderligere ekstraordinære pålæg - der næppe heller ville være populære på øen - fandt man det på centralt hold nødvendigt foruden til lensmanden at henvende sig til borgerne gennem netop Olsen. Således blev det kongelige påbud om levering af strømper, klæde og sko 1657 den 28. september til købstæderne i kancelliet netop adresseret til borgmester og råd i Hasle. Lad så være at de afgørende krigsbegivenheder og dermed fredsslutningen helt løb fra virkeliggørelsen af denne munderingskontribution.[15] For os er det her afgørende, at der påviseligt før Bornholms afståelse til Sverige var konkret fortilfælde for, at man i det danske regeringskancelli lod henvendelser til den bornholmske befolkning ekspedere med Olsen som den bornholmske kontaktmand. Når dette altså atter påstås - omend langt senere - at have fundet sted i den svenske periode, falder dette udsagn smukt i tråd med vor øvrige viden. I så henseende indleder Frederik III's henvendelse til bornholmerne ingen ny praksis i regeringskontoret, der var tværtimod tale om en forståelig genoptagelse af ældre sædvane.

At kongebrevet just afsendtes med Peder Olsen som adresse, er da også et par gange blevet fremsat som en antagelse af den ældre forskning.[16] Men som følge af manglende kendskab til hele den delikate forhistorie, hvori dette brev indgår, har man - naturligt nok - ikke formået at udnytte denne formodning, der som forholdene var, helt måtte svæve i luften. Med vor påvisning af den politiske sammenhæng i det foregående skulle således forbindelsen med realiteterne være knyttet og den ældre fremsatte antagelse følgelig klart bekræftet.

Sammenfattende må vi altså fastslå på dette sted, at bornholmerne med Frederik III's brev, der muligvis på en eller anden - men for eftertiden ikke gennemskuelig - måde kan sættes i forbindelse med renteskriver Lassens virke i hovedstaden, men påviseligt er gået over Peder Olsens borgmestergård i Hasle, for det første modtog en direkte dansk regeringsopfordring til at gøre opstand mod svenskerne og for det andet erhvervede en grov skitse til, hvorledes dette bedst skønnedes at kunne realiseres. I al sin korthed lød dette budskab: Gør som gode danskere jeres pligt mod konge og fædreland, men I kan ikke under udførelsen heraf påregne hjælp fra vor side.

Hvornår det epokegørende kongebrev er nået frem til sin bornholmske adresse er eftertidens historieforskning af gode grunde uvidende om. Ligeledes kender vi heller intet nærmere til den måde, hvorpå kendskabet til brevets ankomst og indhold er blevet spredt af modtageren. Som sagerne stod måtte man træde varsomt, men på den anden side skal vi næppe forestille os, at alle i samtiden i lige høj grad forstod at holde tand for tunge.

I denne sammenhæng vil det givetvis være realistisk at tale om et bornholmsk kendskab til Frederik III's brev i to betydninger. For det første i den forstand, at man direkte er blevet adspurgt om og har accepteret deltagelse i det underjordiske arbejde og derefter er blevet indviet i detaljerne omkring den kongelige appel, hvorfor ens viden må antages at have været førstehånds. Men dette var sikkert de færreste beskåret, netop dem der således risikerede liv og ejendom ved deltagelse i den organiserede sammensværgelse. Men for det andet må vi heller ikke glemme den viden om kongens budskab - stor eller lille - der har beroet på andre forhold såsom afslag fra adspurgte, der således afviste deltagelse på grund af frygt eller udfra andre motiver, ligesom vi selvfølgelig ikke bør overse dem, der af forskellige grunde optrådte uforsigtigt og talte for meget. At have vidst noget i denne forstand er ikke uden betydning i vor sammenhæng, thi på dette grundlag opstod en naturlig rygtedannelse, der nemt kunne blive farlig for de sammensvornes arbejde. På dette grundlag dannedes endelig en bestemt holdning i befolkningen, der hurtigt ikke kunne være styret fremmed.

På Bornholm havde den almindelige stemning i befolkningen længe været ganske rolig. Livet gik sin vante gang, siden august atter under krigsforhold, men dette var jo sket så ofte før også i den danske tid med de ubehagelige følger, dette medførte i form af stigende byrder for civilbefolkningen.

Det bedste kildemateriale, eftertiden ejer, til belysning af, hvorvidt man fra svensk hold vidste lidt eller meget, er utvivlsomt de officielle, konfidentielle indberetninger, slots- og lenshøvdingen fra tid til anden fremsendte dels til kong Karl X Gustav, dels - og især - til sin nærmeste overordnede, den skånske generalguvernør Gustav Otto Stenbock.

Endnu den 7. november, da Printzensköld fra Hammershus rapporterede til kongen[17] i anledning af afsendelsen af 40 bådsmænd til Ystad, synes alt at ånde fred og ro. Iøvrigt kunne brevskriven berette, at almuen just havde vedtaget en særskat på 16 daler sølvmønt af hver helgård at svares i tre ter-

miner, skønt han dog samtidig nærede nogen tvivl med hensyn til almuens evne til at betale den første termin i penge. Men der er intetsomhelst foruroligende at spore i denne skrivelse. Tilsyneladende var alt ved det gamle.

Helt, helt anderledes er situationen imidlertid kun elleve dage senere, da Printzensköld atter tilskrev sin konge og iøvrigt samtidig generalguvernøren. Denne 18. november kunne han - som allerede berørt i indledningen til dette arbejde - fortælle om alarmerende udslag af en radikalt ændret holdning fra befolkningens side. Mest detailleret er dette skildret i brevet til kongen, hvem han gentagne gange tidligere[18] havde anmodet om forstærkning af slotsgarnisonen. Til Karl Gustav berettede han således[19] om befolkningens åbenlyse trusler mod ham selv, de danske artillerimedhjælperes almindelige upålidelighed og endelig bøndernes offentlige vægring mod alle påbud og uvilje mod overhovedet at levere en eneste skilling af deres skatter og afgifter. »Och der som något fiendtligt föreföllo, skulle

Fig. 11. Hammershus. Foto ved Bendt Kjøller, Allinge. Dette billede fra søen i vest gengiver bedre end mange ord den fortvivlede isolation, som den svenske lensadministration befandt sig i længe før opstanden i december.

iagh intet understå migh att blifwa hos them uthe på landet, för theras argheet skull.«

Denne vurdering fra slots- og lenshøvdingens side sættes i det allerskarpeste relief på baggrund af hans samtidige skildring af garnisonens forhold: Generelt uerfarent mandskab, der yderligere var blevet stærkt decimeret på grund af sygdom og død, slottets vidtløftige og forfaldne tilstand, at han savnede de fornødne svenske artillerifolk og rytteri overhovedet samt endelig manglede sin næstkommanderende, der havde ledsaget de udskrevne bornholmske matroser på transporten til Sverige.

Det samme dystre billede genfindes i den samtidige indberetning til Stenbock,[20] på et enkelt punkt dog med en alarmerende tilføjelse. End ikke præsteskabet udtrykker mindre vrede og uvilje mod kongelig majestæt og den svenske krone end almuen. Printzensköld anmodede derfor generalguvernøren om at gøre sin indflydelse gældende gennem biskop Peder Vinstrup.

Lad være at visse detaljer - f.eks. om slotsgarnisonens kampdygtighed - kan være malet i vel kraftige farver. Men selve helhedsbilledet, som det nu udfoldede sig fra det forfaldne slot her i anden halvdel af november, er hævet over enhver rimelig tvivl: Der var nu indtruffet et markant skred i befolkningens hele indstilling til det svenske styre.

Dette stemningsskred kan således - ret sikkert - tidsfæstes til at ligge indenfor de elleve dage *mellem den 7. og den 18. november.* Men hvorfor?

I sine breve under sidstnævnte dato anførte slots- og lenshøvdingen - som ligeledes berørt i indledningen - den mulighed, at befolkningen kunne korrespondere med den danske hovedstad og berette om tilstanden på øen. Intet tyder dog på, at han - hvad denne eventualitet angår - besad nogen konkret viden. Hvis dette havde været tilfældet, ville han sikkert have handlet overensstemmende. Men han vidste intet.

Eftertidens historiker er i denne henseende alene bedre orienteret på dette punkt for så vidt som han - med en til vished grænsende sandsynlighed - kan godtgøre, at den farlige forbindelse mellem Bornholm og København på dette tidspunkt allerede var en realitet, men indledt i stik modsat retning af, hvad den svenske befalingsmand forestillede sig: Det må være modtagelsen og den videre meddelelse på øen i netop disse dage af *Frederik III's brev til bornholmerne,* der *har medført dette radikale stemningsskred.* Og dermed begyndte hele grunden at skride under det svenske hammershusstyre.

Den danske konge havde sandelig ikke skrevet forgæves. Og samtidig må

vi formode, at de første forberedelser nu var i gang med henblik på at danne en sammensværgelse med det formål helt at fjerne den svenske tilstedeværelse på øen.

Sammensværgelsen i Hasle og Rønne

Næsten midtvejs mellem det flade rønneområde i syd og det nordlige Hammerens imponerende klippemassiv - just syd for det sted på Bornholms vestkyst, hvor de forblæste sandklitter gradvis afløses af grundfjeldets granit - ligger den dag i dag Hasle, arnestedet for bornholmernes opgør mod det svenske styre.

Hvorledes den lille købstad så ud i enkeltheder i 1658 - da først og fremmest mænd fra denne by gik i første række for at afkaste fremmedherredømmet - lader sig næppe fyldestgørende genfortælle af vor så sene eftertid. Ingen absolut samtidige beskrivelser, kort eller billeder er bevaret til vore dage - hvis de overhovedet har eksisteret - det nærmeste vi i denne henseende kan komme er Resens grundplan over det lille bysamfund.[21] Men denne tegning stammer dog fra den senere menneskealder - fra tiden omkring 1680 - ligesom dens ophavsmand, tegneren, ikke kendes. Kun ved vi, at lokale folk havde bistået med indsamling af stof til denne egnsbeskrivelse, hvori den tegnede grundplan hører hjemme. Mere end et tilnærmelsesvis billede af byen skal vi næppe vente at finde i denne udformning, selvom bybilledet givetvis ikke kan have ændret sig synderlig i de mellemliggende år.

Hasle er heller ikke byen, der i vore dage med stolthed kan fremvise markante bygninger, maleriske rækker af bevaringsværdige huse eller spændende ruiner, der kunne have hjulpet historikeren til en beskrivelse af byen på tidspunktet for dens borgeres største historiske indsats. Senere tider har måske været hårdere ved denne by end så mange andre. Ildsvåde og almindelig menneskelig uforstand i skøn forening har for evigt fjernet alle væsentlige spor af det ældre middelaldersamfund, som sikkert endnu - må vi formode - havde bevaret sit udseende i midten af det 17. århundrede. For størstedelens vedkommende daterer byens nuværende bygninger sig fra tiden efter forrige århundredes store økonomiske opsving.

End ikke det bevarede navnestof er synderlig anvendeligt i dette tilfælde. Navne på gader og stræder i Hasle kendes for alvor først optegnet fra det sene 18. århundrede.[22]

Så længe heller ikke Hasles formodede ældre bydel er blevet underkastet arkæologiske undersøgelser, er vore kilder de dårligst tænkelige. Vi må søge at sammenholde hovedindtrykket af Resens omtrentlige grundplan med spredte oplysninger i det øvrige kendte skriftlige kildemateriale og drage rimelige paralleller med bedre belyste tilfælde.

Én ting er dog helt givet. Som by betragtet var Hasle - som ofte nævnt - lille, nærmest ubetydelig, vel ikke meget mere end et forvokset fiskerleje. Fremvokset gradvis ved den stenede strandbred nedenfor de ret anseelige - med hassel og anden løvvækst bevoksede - bakker mellem to vandløb - en nordlig og en sydlig å - oplevede også Hasle en tydelig fremgang i løbet af middelalderen. Sikkert tidligt blev det beskedne bysamfund mødested for øens nordlige herred for senere at opnå status som købstad. Givetvis var det også i dette tilfælde det indbringende sildefiskeri - især i sæsonen fra august til oktober - der betingede denne udvikling.[23]

Tildelingen af købstadsrettigheder betød dog ikke, at Hasle af den grund blev en stor by. Som købstad har byen altid været hæmmet af sit nære naboskab med Rønne, skønt oplandet i Hasles tilfælde var større og den rimeligt gode jord gav afgrøder herfra et godt ry.[24] Forholdene var fremdeles små. I 1624 var byen på nippet at blive kasseret som købstad, den havde da kun en lille havn og »idell fattig almue.«[25]

Dette var næppe meget anderledes en generation senere. Under rønnemødet i maj 1658 - da det svenske styre samlede sig den første foreløbige viden om den nye erhvervelse på grundlag af lokale folks oplysninger[26] - oplystes således, at Hasle alene havde 60 borgere, ligesom der her i byen blot var én båd hjemmehørende. Dette var - lige bortset fra Aakirkeby - de laveste tal for øens købstæder. Hertil svarer meget godt, at Ravn[27] nogle år senere angav borgertallet til 80 mand.

Omsat til vore dages sprogbrug vil det sige, at der ved midten af det 17. århundrede alt i alt levede en befolkning på ca. 300-400 sjæle i byen. Alle har de mere eller mindre haft deres væsentligste udkomme fra landbrug og fiskeri, kun et fåtal har magtet at ernære sig selvstændigt i form af håndværk og købmandskab.

Den lidt senere tegnede grundplan bekræfter dette indtryk af byens beskedne størrelse. Vel genfindes ikke her den tidligere omtalte havn - denne bestod næppe af andet end en simpel bådebro af træ bygget direkte ud fra den stenede strand. Det væsentlige er dog dette, at bebyggelsen - med dybe haver bag de enkelte ejendomme - klumper sig sammen på et meget begrænset areal, der i hovedsagen lå vest for ikke alene det højtliggende mid-

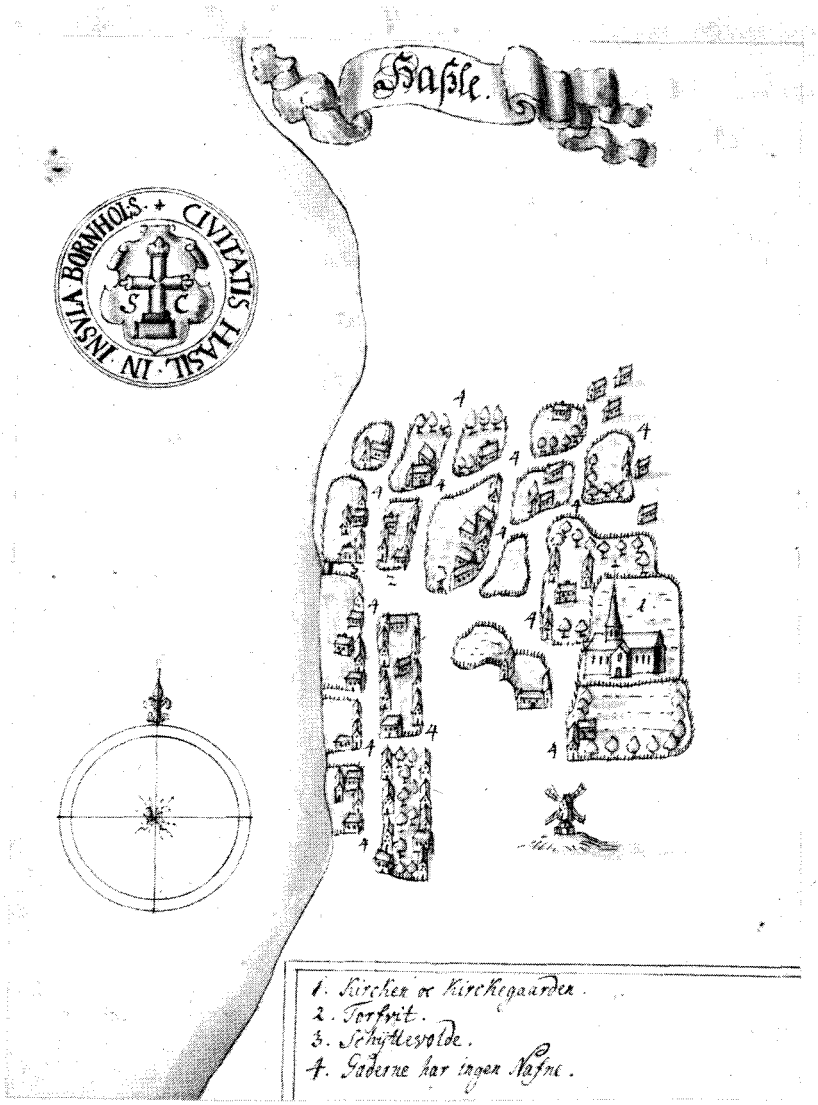

Fig. 12. Hasle 1684. Resens grundplan over byen fra Danske Atlas. Det kongelige Bibliotek (Ulldal nr. 186 fol. III). Skønt tegningen ikke kan gøre krav på fuldstændighed, giver den sikkert et i hovedsagen rigtigt billede af købstadens lidenhed næsten en menneskealder før, da sammensværgelsen organiseredes her omkring byens foretagsomme og ambitiøse borgmester. Det er rimeligvis korrekt, når tegningen ikke har forsynet byen med et egentligt rådhus, således som den samme - men iøvrigt anonyme - korttegner omhyggeligt har anført for Rønne, konspirationens andet vigtige tilholdssted jfr. Fig. 26.

delalderlige kapel - kirken - men også for det senere hovedstrøg, Storegade. Det nuværende torv var en åben grønning, der mod syd bredte sig ud til byens dyrkede mark med stubmøllen. På østsiden var pladsen kun sparsomt bebygget, alene mod nord krøb den op ad bakken til gudshuset. Den egentlige bebyggelse knuger sig snævert omkring den formodede hovedgade - senere tiders Vestergade - hvis samlede længde næppe oversteg et par hundrede meter, men smukt følger strandkantens blidt svungne linie - naturligt afgrænset i nord af den bratte stigning i terrænet omkring nuværende Korsgade og i syd af Søndre Bæk. De få tværgående forbindelsesveje fra land til strand - vore dages Toldbod - og Havnegade samt længst mod syd Gasværksvej - fremgår tydeligt af planen.

Den eneste bygning, der klart udskiller sig fra det overskuelige bybillede er naturligt nok kirken nær de åbne marker i øst. Og det er sikkert rigtigt, når vi ikke i Hasle - som i den tilsvarende gengivelse af Rønne[28] - finder noget rådhus afmærket. Thi et sådant fandtes næppe. De offentlige anliggender var ikke større end at byens magistrat - borgmester og råd - kunne overkomme disse fra deres respektive gårde. Også i den forstand var forholdene små. I dette tætsluttede, beskedne miljø af lerklinede, stråtækte gårde ved byens lille hovedgade skal vi rimeligvis forestille os borgmesteren, Peder Olsen, efterhånden tilkalde og samle omkring sin myndige skikkelse i borgmestergårdens lavloftede stuer den gruppe af hovedsaglig yngre mænd fra byen, som han kendte indgående fra sin omfattende travle daglige gerning og derfor mente at turde indvie i den henvendelse fra den danske konge, der for nylig var tilgået ham.

Var købstaden end lille og indbyggertallet kun ringe synes Hasle netop i 1658 - ved skæbnens sjældne gunst - at have dels huset, dels fostret en række mænd af just den støbning, der nu var påkrævet. Thi herom stemmer vore primære kilder entydigt ens. *Hasles dybt engagerede deltagelse* illustreres tydeligst - og iøvrigt også bedst, da kilden jo går tilbage til konspirationen selv - af den liste over opstandens 22 særligt aktive - forfatteren iberegnet - som Peder Olsen nogle uger senere udformede i København til brug for kancelliet.[29] På denne fortegnelse optræder - *Olsen* selv medtalt - som den første gruppe navnene på i alt 10 mænd med tilknytning til Hasle. Alle de resterende 12 har tilsvarende forbindelse med Rønne.

Under Hasle har forfatteren meget naturligt som den første angivet *Poul* [*Hansen*] *Ancher.* Decideret haslebo var denne mand vel ikke, kun fire år tidligere var han blevet kaldet til at beklæde embedet som sognepræst i Rutsker, hvortil Hasle hørte som anneks. Også aldersmæssigt skilte den be-

skedne og stilfærdige skånske »förder« sig ud fra de øvrige i gruppen, født omkring 1630 var han sikkert dennes Benjamin. Men disse ulemper opvejedes tilsyneladende mere end fuldtud af hele hans velafbalancerede væsen og den naturlige autoritet, der knyttede sig til hans person som sjælesørger for så mange af de øvrige. I en sammensværgelse måtte endvidere hans gode kontakter til kolleger både på og udenfor Bornholm være et særdeles vigtigt aktiv.

Som den næste på listen anføres *Jens Pedersen Kofoed,* i mange henseender Anchers diamentrale modsætning. Men heller ikke han, der sikkert kun var et par år ældre end sin sognepræst, var i grunden typisk haslebo - også han havde oplevet verden udenfor Bornholm - på rejser i det sydlige udland - og kun fem år tidligere slået sig ned i Hasle som købmand sammen med sin hustru, en datter af Olsens forgænger på borgmesterstolen. Et særdeles uroligt hovede var han, denne ætling af øens førende slægt, der under den afvigte vinter var frosset inde på fødeøen med orlov fra de i Skåne mod svenskerne kæmpende hærstyrker - da forlagt til Køge - hvori han havde deltaget som rytter. I Kofoeds tilfælde fornemmes tydeligt et naturel, der sprudler af en pulserende energi, en uimodståelig trang til at virke, der ofte mundede ud i rastløs handling. Tit var denne blot udsprunget af et øjebliks tilskyndelse, en patologisk ejendommelighed, der var parret med et stejlt og iltert - til tider ganske uligevægtigt - sind. Med disse karaktertræk givetvis en mand der både var yderst værdifuld og samtidig farlig i en sammensværgelse. Men til fordel for samme måtte dog lige så tungt veje Kofoeds værdifulde familieforbindelser til de toneangivende kredse overalt på øen og hans for nylig erhvervede - men sikkert overskuelige - militære erfaringer.

En lignende - men større og ældre - militær viden er sikkert blevet bibragt konspirationen af *Niels Gumløs.* Denne vel kun få år ældre skåning var som de to foregående tilflyttere. Først ankommet til øen som en af Ebbe Ulfeldts ryttere havde han siden tiårets begyndelse beklædt embedet som byens foged.

Værdifuld i en helt anden henseende for sammensværgelsen blev givetvis også *Jens Lauridsen [Risom],* der på Olsens liste er opført som nr. 5 under Hasle. Som de foregående var også han - men senest - flyttet til byen udefra. Risom, der var jyde af fødsel, havde en årrække virket som Joachim Gersdorffs ridefoged på Hammershus, hvilket aldersmæssigt henfører ham til de forholdsvis ældre i gruppen, vel kun få år yngre end lederen. Siden august samme år havde han, der sikkert ernærede sig fortrinsvis af handel, været bosat i byen, hvor det svenske styre holdt et vist øje med ham.

Når Risom er så væsentlig i denne sammenhæng skyldes det ikke først og fremmest hans karakteregenskaber - han synes iøvrigt at have været en energisk og dygtig mand - ej heller hans afstamning - »förder« som han var - men hans nærmeste fortid, der knyttede ham til den danske rigshofmester og dermed regeringens formelle leder, et forhold som den tidligere historieskrivning næppe har tillagt den fornødne betydning i den aktuelle sammenhæng.

Således vides at Gersdorff - indehaveren af Hammershus len indtil Roskildefreden - under Frederiksborgmødet i marts af Karl X Gustav var blevet bevilget retten til fortsat at nyde sine tidligere lensindtægter også efter afståelsen til Sverige. Og det er senere godtgjort - af denne forfatter i en tidligere sammenhæng[30] - at rigshofmesteren virkelig gjorde brug af denne gunst helt frem til i hvert fald juni. Det må forudsættes som givet, at den forhenværende ridefoged - netop under denne ordning - følgelig har stået i en vis tjenesteforbindelse til sin tidligere herre også ind i den svenske periode. At dette virkelig var tilfældet helt ind i efteråret, fremgår med al ønskelig tydelighed af Printzenskölds embedskorrespondance. Den 8. oktober vedlagde han i sin indberetning til kongen en afskrift af et overslag fra Risom, dateret Hasle den 28. september,[31] der utvetydigt viser, at den tidligere danske ridefoged fortsat var beskæftiget med de endnu uafsluttede danske pengetransaktioner på øen, herunder den restance, han endnu selv stod i til den tidligere lensmand. Endda så sent som den 20. november skulle den svenske regering interessere sig for Risom og hans forretninger.[32] Der har altså eksisteret en fortsat - større eller mindre - forbindelse mellem rigshofmesteren i København og hans tidligere ridefoged i Hasle, selvom kilder ikke længere synes bevaret, der kunne give et dybere indblik i denne trafik.

At der også senere - under selve opstanden - har været tråde mellem den danske regering og den bornholmske sammensværgelse, fortæller Olsens liste os direkte, netop i forbindelse med Hasle. Som deltager nr. 4 - altså umiddelbart før Risom - anføres »Riigens Hoffmesters Thienner«, iøvrigt helt uden navn, ligesom nr. 9, Hans Matthiesen, benævnes »tienner Rigens Hoffmester.«

Hvem de pågældende imidlertid har været, er det yderst vanskeligt at fastslå. Ganske vist har en tidligere bornholmsk historieskriver påstået, at *Hans Matthiesen* skulle være en tidligere tjener for Gersdorff på Hammershus,[33] ligesom han som *den unavngivne rigshofmesterens tjener* har forestillet sig, at denne skulle betyde Laurids Brodersen, tidligere underskriver på Hammershus.[34] Fra en kritisk historieskrivnings side er slige påstande

dog næppe holdbare. Thi så længe der ikke anføres rimelige kildebelæg og en fornuftig argumentation, kan det fremførte ikke have andet end påstandens værdiløse skær over sig, der er og vedbliver at være tale om rene og skære postulater. Lad så være at den påstand kunne synes ret rimelig, at en af de tidligere slotsbetjente - i Hans Matthiesens tilfælde - efter sin embedstid kunne være flyttet til Hasle og her slået sig ned som borger. Dette var jo, hvad Risom havde gjort. Men beviset for den skråsikre udtalelse mangler ikke desto mindre.

Dette er i høj grad også tilfældet med det andet postulat, at Laurids Brodersen skulle være den unavngivne rigshofmesterens tjener. Hvad dette angår, må vi imidlertid yderligere fremhæve, at den foreslåede løsning næpper heller er holdbar set fra en saglig synsvinkel. Postulatet ligesom ikke rimer med vor øvrige viden om den aktuelle sammenhæng. Thi hvorfor skulle da netop Laurids Brodersen - hvis forbindelse med opstanden ellers ikke kendes - optræde uden navn, og så oven i købet i et helt fortroligt dokument, der af forfatteren alene udfærdigedes til intern brug i regeringskontoret? Dette hænger ganske enkelt ikke sammen.

Ulige mere hold er der dog i den betragtning, at den unavngivne person er angivet som anonym, fordi Olsen ganske enkelt på tidspunktet for sit københavnsophold ikke har været vidende om hans navn og øvrige identitetslige bortset fra det væsentlige, at den anonyme var udsendt af rigshofmesteren. I modsat fald ville den samarbejdsvillige hasleborgmester utvivlsomt have opgivet i hvert fald navnet på personen, som han gjorde det i de øvrige tilfælde. I vor sammenhæng vil det være mere rimeligt at forestille sig udtrykket brugt om en person, der kun optrådte så flygtigt, at hans rette identitet aldrig åbenbaredes for sammensværgelsens leder under selve slagets gang, ligesom man sikkert også i datiden har kendt til skikken at optræde under falsk navn eller dækbetegnelse pålagt forbud mod at afsløre sit rigtige navn. Når Olsen alligevel har nævnt manden, synes hans rolle ikke at have været så ringe endda. Den bornholmske delegationsleder har givetvis i skrivende stund følt sig forpligtet til at medtage den ukendte, måske fordi han trods alt vidste om hans forbindelse til rigshofmesteren.

Formodentlig står vi i højere grad overfor en art budbringer, der fra København formidlede kommunikationen mellem rigshofmester og de sammensvornes kreds i Hasle, da denne nu også omfattede den tidligere ridefoged og Matthiesen, rimeligvis kunne man endog antage selveste budbringeren af det epokegørende kongebrev. Det er slet ikke så utænkeligt, som det måske kunne lyde. Thi i den tidligere beretning om Jens Lassen har vi

netop set, at renteskriveren, der havde sit daglige virke i det særlige kontor i kancelliet, som beskæftigede sig med statens regnskaber - renteriet - og hvis øverste formelle chef just var rigshofmesteren,[35] skulle have formået sin - øvrigt unavngivne - broder til at overbringe kongebrevet på Bornholm. Er denne *hypotese* antagelig skulle vi altså hermed kunne forklare en interessant detalje i kommunikationen mellem København og Bornholm på tidspunktet før rejsningen.

De øvrige hasledeltagere på listen, *Aage Svendsen, Claus Nielsen* og *Erland Olufsen* (nr. 6-7-8), hvoraf de to første også kendes i beretningerne, skal vi ikke beskæftige os nærmere med her. Alene dette at de optræder på denne liste borger for deres aktive deltagelse. I det daglige har de vel levet og virket i den lille by.

Næsten det samme indtryk af snæver afgrænsethed omkring kirke, bystyre og fremstående borgerskab udviser *den kraftige tilslutning fra Rønne,* landsdelens førende by kun halvanden mils vej syd for Hasle - men med en formodet tre til fire gange større indvånerskare.[36] Ikke så underligt, når vi dog fornemmer, hvem der har rekrutteret nabostadens aktive. At afvigelser naturligvis forekommer ligger i sagens natur.

Når Olsen først på sin liste over Rønnes deltagere har opført borgmester *Claus Kam,* nr. 10 på den samlede fortegnelse, er det ganske naturligt. At foretagendets leder allerede på et forholdsvis tidligt tidspunkt af sammensværgelsens opbygning har sikret for forehavendet nabobyens yngre borgmester forekommer sandsynligt, så meget mere som han sikkert havde jævnligt omgang med denne. Sammen havde de iøvrigt tidligere på året både deltaget i Malmøhyldingen og det af Printzensköld arrangerede undersøgelsesmøde i just Rønne. At Kam senere kom til at spille en central rolle i rejsningen har længe været kendt, derimod ikke - hvad vi nedenfor skal se - at han også gjorde det før denne. Han har givetvis bidraget til sammensværgelsens forgrening i Rønne på lignende måde som Olsen i Hasle. At rønneborgere som *Hans Christensen* (listens nr. 11), *Hans Lauridsen* (nr. 13), *Jens Jensen* (14), *Anders Staelle* (15), *Morten Mortensen* (16), *Oluf Andersen* (17), og *Mogens Thidemand* (19) blev vundet for sagen skyldtes sikkert ikke mindst hans fortjeneste.

Muligvis havde den energiske yngreborgmester også en finger med i spillet ved kapringen af de besvogrede *Villum Clausen* og *Mads Pedersen Kofoed* (nr. 12 og 18), skønt det nok her er rimeligere først og fremmest at forestille sig Jens Kofoeds indflydelse. Denne synes helt klar ved rønnegruppens to sidste navne (20-21), Mads' og Jens' fætre på Blykobbegård i Nyker sogn, *Hans* og *Claus Olsen Kofoed.*

Ikke nævnt i vor liste, men omtalt i andet materiale som deltagere i opgøret med Sverige, vil det dog netop i forbindelse med Rønnes bidrag være rimeligt at nævne provsten, sognepræsten til Knudsker og Rønne *Jens Lauridsen Malmø* - allerede omtalt ovenfor i denne sammenhæng[37] - og dennes kollega i Nyker, *Jacob Pedersen Tresløv* - som vi skal møde senere. I disse tilfælde ligger det nærmest for at forestille sig Poul Ancher som manden, der formidlede kontakten til dem.

Kun gradvis og uhyre varsomt må denne kreds af behjærtede mænd være blevet ført sammen omkring de to byers borgmestre, som det synes, men iøvrigt ikke er til at eftervise nøjere som følge af kildernes beskaffenhed. Åbenlyst og overilet kunne man af selvindlysende grunde ikke gå frem. Det gælder både i Hasles og i Rønnes tilfælde. Materialet nævner således en svenskvenlig borger i Peder Olsens by,[38] og i Rønne ville det næppe være forsvarligt for Claus Kam at betro sig til sin ældre kollega i disse anliggender.[39] Gennemgående var de deltagende yngre folk omkring de 30-40 år, der sikkert alle har betragtet den noget ældre og erfarne hasleborgmester som den fødte leder for forehavendet. Han har utvivlsomt været kendt af dem alle og har stolet på dem, som de på ham. Eftertiden skulle vise dette.

De noget senere beretninger bekræfter alle i det væsentlige hovedindtrykket af sammensværgelsen, som fremstår af Olsens liste. Nedenfor skal vi således genfinde den centrale ledelse omkring de to borgmestre i en fortrolig dansk gesandtindberetning, der ikke tidligere har været anvendt af forskningen vedrørende disse tildragelser.[40] Og efter at senere opstanden var løbet af stabelen med drabet på Printzensköld i Rønne karakteriserede en næsten samtidig dagbog, ført af en unavngiven forfatter enten i eller nær Svaneke,[41] aktionens deltagere rammende som »Hassleboe, og deris Medfølgere«. Endelig kunne Ravn endnu nogle år senere - i sin beskrivelse af Hasle - om byens borgere notere, at »den Ros følger dennem, at de først vilde kaste Printzenskölds haarde og ulidelige Aag af deres Halse.«[42]

I et af vore ældre bornholmske ordsprog tales der om, at der er tre ting, man skal vogte sig for, nemlig »småsypa, plokgjæjl å Hazlebo.« Hvor gammelt dette mundheld er skal ikke kunne siges her, men muligvis er dets udformning netop inspireret af de senere indtrufne begivenheder, i hvert fald ligger den dybere mening med talemåden stort set på linie med de omtalte kilder. Det var en sen ære den berettiget stolte lille købstad først på tærskelen til vor egen tid - i 1908 - viste sine store sønner, da man på torvet rejste en mindesten med navnene - i en lidt ændret rækkefølge - fra Peder Olsens liste.

Hvornår det forberedende arbejde vedrørende sammensværgelsen kan siges at være ført så langt frem, at kredsen af konspiratorer har betragtet sig selv som rede til aktion, tør vel også i fremtiden blive et ubesvaret spørgsmål. Men som vi senere skal se, var der allerede senest en uge før månedens udgang - da sammensværgelsen helt uventet endnu engang fik kontakt med den danske regering - tale om et velfungerende hele, der tilsyneladende arbejdede med en plan om at sikre sig slots- og lenshøvdingens person i et kup, hvor Olsen selv skulle optræde i midtpunktet af begivenhederne.

Nej, Peder Olsen var ikke den mand, der blev siddende passiv, når der blev kaldt på ham. På godt og vel to uger havde han nu - med den for ham vanlige arbejdsomhed og forsigtighed - til fulde levet op til den tillid, man i København nærede til ham. De bornholmske forudsætninger for en virkeliggørelse af den kongelige plan var således lagt til rette.

Tilbage stod nu blot spørgsmålet om hvornår man skulle skride til værket.

KAPITEL IV:
VMBRA ANTIQUÆ GLORIÆ

Sikkert nogenlunde samtidig med at den kongelige skrivelse blev kendt på Bornholm i en indviet kreds, var den danske regerings officielle henvendelse formodentlig indtruffet i Lübeck.

Helt nøjagtigt hvornår den danske anmodning blev forelagt for hansestadens magistrat, er vi dog uvidende om i enkeltheder. Ligeledes kender vi ikke de nærmere detaljer i sagens videre behandling i staden ved Trave. Men der kan næppe herske nogen tvivl om, at borgmestre og råd har modtaget de forskellige skriftlige udtryk for den danske diplomatiske ouverture, der jo for hansestadens vedkommende gjorde en stillingtagen af en eller anden art presserende nødvendig under den nye nordiske krig, med meget blandede følelser. Ej heller behøver eftertiden at tvivle om, at sagen, der således stillede byens neutralitet på en overordentlig vanskelig akut prøve, blev yderst omhyggeligt undersøgt og behandlet.

Pawelsens første officielle svar

Det første slør over sagens videre gang i hansestaden løftes en kende i den første af de bevarede indberetninger, som stammer fra Johan Pawelsens hånd. Vi kan også konstatere, at denne indberetning af *den 17. november* blev præsenteret for Frederik III den 5. december,[1] altså mere end fjorten dage senere.

Vi har tidligere set, at den danske agent havde fået udtrykkelig ordre til at melde tilbage hurtigst muligt, når han vidste noget. Det var dette, der nu skete. I indberetningen, der til slut netop nævner at være blevet affattet »in eyll« - hvad den så sandelig også bærer sit tydelige præg af - kan faktoren meddele, at han efter at have modtagets kongens nådige skrivelse af den 3. i samme måned har ladet sig anmelde hos den stedlige magistrat med det formål at foranledige de ønskede leverancer. Dog - føjer han straks til for ligesom at forebygge de mest optimistiske forventninger hos sin regering - synes den gode stad på baggrund af tilbagegang i handelen for tiden at leve »vmbra antiquæ gloriæ« (dvs. i skygge af fordums storhed) og desuden i stor iver for på ingen måde at genere nogen af de nordiske potentater for herigennem desto bedre at bevare neutraliteten. Alligevel har magistra-

ten henvist ham til videre forhandling med det derværende bergenkompagni, som endnu samme dag, som agenten nu indberetter, har taget sig på at bistå kongen med en leverance af sko, strømper, spæk, kød og korn mod sikkerhed i bergenstolden.

Hermed var den første kontakt sluttet. Den danske anmodning var blevet modtaget rimeligt godt i Lübeck for så vidt som svaret var blevet et ja, omend et behersket sådant. Som vi bemærker ønskede staden - som officiel hansestad betragtet - ikke at tage direkte del i noget arrangement under klar henvisning til sit ønske om at fastholde en neutral holdning under krigen, men på den anden side ville byens vise mænd ikke afvise den danske henvendelse, men henviste til private købmænd, der til gengæld var villige til at påtage sig leverancer mod sikkerhed i norske toldindtægter.

Det er fuldt ud forståeligt, at Pawelsen med dette foreløbige svar fra de lübske myndigheder og købmænd ilede til at orientere sin regering derhjemme i allerstørste hast. Nu gjaldt det jo i første omgang om at holde den værdifulde forbindelse ved lige. Han slutter da også sin indberetning med at udbede sig kongens allernådigste resolution.

For agenten var der herom ingen tvivl. Det var nu op til kongen.

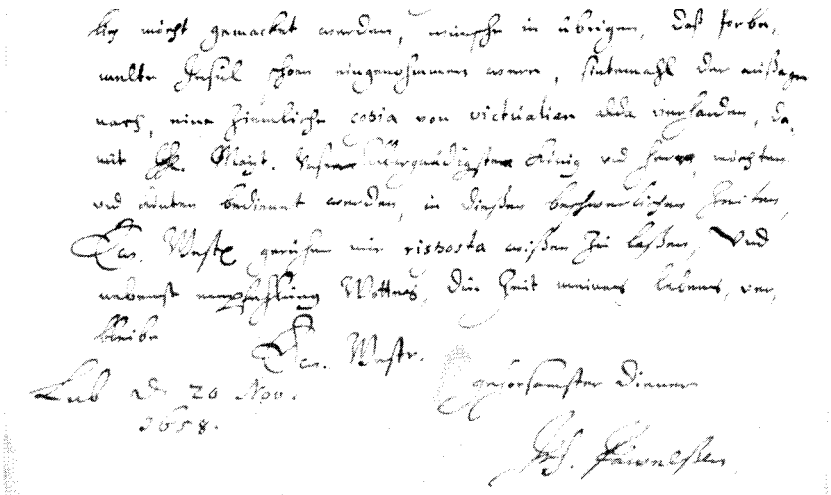

Fig. 13. Johan Pawelsens underskrift på den nedenfor omtalte skrivelse til øverstesekretær Erik Krag dateret Lübeck 1658 20/11. Rigsarkivet (Danske Kancelli). Det var i dette privatbrev at den danske regerings agent i hansestaden fortroligt indviede sin mægtige velynder i nogle penible detailler af sine forhandlinger om det bornholmske pant med den stedlige magistrat.

Så vidt alt godt. Men også Pawelsen selv synes nu - efter udfærdigelsen af indberetningen - at have følt det noget uhensigtsmæssigt i den så hurtige optræden. Kun tre dage senere, *den 20. november,* tilstillede han øverstesekretæren i Danske Kancelli i København, Erik Krag - i disse år med kanslerembedet formelt ubesat kancelliets egentlige leder - et brev, som vi kan fastslå modtoges i de rette hænder den 10. december,[2] denne gang med en post, der således varede næsten tre uger.

Efter straks at have erindret modtageren om den kongelige skrivelse af den 3. november og dens indhold, som oversekretæren »ohne Zweiffel« har i frisk minde, redegør agenten atter for den aktuelle sag, men denne gang lidt mere omhyggeligt end tilfældet havde været i indberetningen tre dage tidligere.

Hvad kancelliets myndige leder nu yderligere blev delagtiggjort i, var især to ting. For det første omstændighederne omkring den forsyning med varer, der nu syntes indenfor rimelig rækkevidde. Herom kunne Pawelsen fortælle, at når bergenkompagniet allerede havde besluttet sig til at stille sig til tjeneste for den danske konge med leverancer, var dette sket efter aftale med kontorerne i stæderne Bremen og Hamburg. I denne forbindelse tydeliggøres, at denne forsyning med sikkerhed i bergenstolden vil blive præsteret i form af en obligation, der senere skal betales tilbage i forskellige terminer.

Denne redegørelse for det mere betalingstekniske i det aftalte arrangement er uden videre forståelig i denne sammenhæng. Den angår tydeligvis selve sagen direkte. Derimod virker agentens begrundelse noget kunstig. Som begrundelse fremfører han nemlig, at dette har han altsammen indberettet til kongen under den 17. i samme måned. Dette er kun rigtigt til en vis grad, idet Pawelsen tidligere netop ikke havde redegjort for, at kompagnikontorerne også i andre nordtyske hansestæder skulle involveres, ligesom han til kongen ikke havde talt om betalingsmæssige detaljer.

Men forklaringen er formodentlig ikke svær at finde. I det følgende føjer faktoren nemlig til, at når han ikke desto mindre understår sig i at gentage det overfor sekretæren »alss meinem alten Pad[ro]ne«, sker det for ikke at svække den kongelige interesse i sagen. Thi hvor dybt Frederik III og den øvrige regering interesserede sig for det lübske væsen, kunne agenten næppe have nogen rimelig forestilling om. Langt snarere synes vi på dette sted at være vidne til en i og for sig oprigtig - dog yderst kunstlet formet - bekla-

gelse fra Pawelsens side over sin egen indberetningsvirksomhed. Han har vel i løbet af de seneste tre dage selv erkendt manglerne herved og ville nu på denne måde gøre sagen god igen. Derfor skrev han nu mere udførligt til sin velynder, sikkert i forventning om at denne nok skulle overbringe sin viden på rette sted. At agenten så samtidig - som det vedføjede P.S. viser - hoslagde noget materiale til forelæggelse for kongen fra residenten i Hamburg, Martin Rasch, synes på denne baggrund blot at have været et rent ydre påskud for ham til denne henvendelse.

For det andet gik Pawelsen i det følgende nærmere ind på tanken om det bornholmske pant. Han gør udtrykkelig oversekretæren opmærksom på, at han desuden i den kongelige skrivelse var »befehliget worden, die Insul Bornholm Zum vnderpfant Zu setzen«, skønt øen endnu befinder sig på fjendens hænder. Imidlertid er der nu sket dette, at den dér - det vil sige i Lübeck - residerende svenske krigsråd, Haffner, har ladet alt dette gå videre til Wismar og Pommern, »als habe vnvergreifflich in diesem passu behütsam Zugehen vermeinet.« På denne måde vil en erobring - nemlig af Bornholm - vel ikke blive lettere. Iøvrigt kunne han ønske - slutter han - at denne ø allerede var blevet indtaget, da der dér - efter forlydende - skal være en ret betydelig mængde fødevarer for hånden, som i disse besværlige tider kunne være til stor hjælp for kongen.

At faktoren således få dage efter sin officielle indberetning til kongen på denne måde tilskrev sin hjemlige velynder et mere fortroligt brev om sagens videre gang er ikke så mærkeligt, som det ved første øjekast kunne se ud. Man fornemmer såvel i dette brev som mere generelt i indberetningerne til regeringen, at Pawelsen på den post, der var betroet ham i den nordtyske hansestad, virkelig har forsøgt at gøre et stort arbejde for at formidle et samarbejde med Lübeck, ligesom de anvendte kilder også viser, at han har ønsket at stå i et godt lys hos konge og regering. Efter sin første hastige - vel for hastige - indberetning i den aktuelle sag ser vi ham her bestræbe sig for - via velynderen - at formidle nogle aspekter i sagen, som han selv har betragtet som væsentlige.

Uvæsentligt for regeringen i København kunne det således i sidste ende ikke være, hvorledes den ønskede leverance blev præsteret og af hvem. At de nordtyske købmænd - som dette brev viser tydeligere end indberetningen - selvstændigt fastsatte betalingen kan vel ikke undre på baggrund af den kaotiske økonomiske og finansielle situation hos køberen. Snarere måske at det lübske bergenkompagni gik i samarbejde med kolleger i Bremen og Hamburg med henblik på denne forsyning. Dette giver os måske en for-

nemmelse af, hvor omfattende kvantiteter der - uden at vi har kendskab til de fornødne detaljer - var blevet bedt om fra dansk side. Muligvis oversteg de - også af agenten mundtligt - fremførte ønsker bergenkompagniets lokale kræfter i staden på dette tidspunkt, men det kan også hænde at Lübeck med dette skridt - som i sig selv kunne være farligt nok for den prekære neutralitet, byen påberåbte sig under denne krig - også har ønsket politisk rygdækning blandt de andre nordtyske hansestæder ved ligesom at søge tilbage til tidligere tiders samarbejde på tværs af de enkelte byers særinteresser.

Fig. 14. Øverstesekretær Erik Krag. Efter 1669. Stik af Albert Haelwegh. Den kongelige Kobberstiksamling. Den indflydelsesrige og myndige mand - der i disse år med ubesat kanslerembede rent faktisk udfyldte pladsen - var den, hvem protegé'en Pawelsen fra Lübeck privat betroede, at det for så vidt var gået galt med forhandlingerne i hansestaden som regeringens tilbud om en pantsætning af Bornholm ved indiskretion var sivet ud til svenskerne.

At slige mere politisk betonede hensyn spillede ind i den aktuelle sammenhæng er der andet, der synes at tyde på. Det forekommer nemlig i denne forbindelse mere end besynderligt, at det fra dansk side gennem faktoren fremførte tilbud om Bornholm som muligt pantsætningsobjekt straks er sivet ud og så oven i købet til Pawelsens svenske kollega og modpart på stedet, der angiveligt prompte lod sin viden om det fantastiske projekt, der selvfølgelig må have forekommet ham at være en utidig og farlig indblanding i rent svenske anliggender, gå videre til nærmeste svenske myndighed. Utvivlsomt har den danske faktor ret, når han formoder, at der givetvis foreligger en alvorlig indiskretion. Men han nævner altså ikke, hvem der kan have begået denne handling. Dog er det her nærliggende at antage som næsten givet, at magistraten, der alene havde haft kendskab til den penible sag, selv med fortsæt har indviet den svenske resident i sin viden. Hvorfor? Det er her mest sandsynligt at forestille sig, at det lübske bystyre på denne måde har villet lægge et plaster på det sår, samme borgmestre og råd havde tilføjet Sverige ved trods alt at have besvaret den danske henvendelse positivt, hvilket i sig selv var muligt at opfatte som en svenskfjendtlig handling. Lad så være at staden ikke havde forpligtet sig selv, en kendsgerning var det dog, at den nu agtede at lade sine købmænd fragte værdifulde varer til den danske arvefjende.

Urimeligt er det imidlertid heller ikke at tænke sig et helt andet politisk motiv for denne adfærd. Hvis bystyret nemlig på denne bekvemme måde lod sin viden gå videre til Danmarks modpart, slap man jo ganske for at tage nærmere stilling til det fremsatte tilbud, idet man - i overensstemmelse med sandheden - kunne henvise til, at sagen beklageligvis var blevet en offentlig hemmelighed. Dette ville utvivlsomt fratage danskerne enhver lyst til at gå videre ad den vej. Sagen var uddebatteret.

At magistraten så herved viste vejen for de interesserede købmænd er en helt anden ren lübsk sag. Thi nu kunne disse jo selv fastsætte deres betaling. Og hermed måtte også de være ovenud tilfredse.

Det virker iøvrigt særdeles troværdigt, at Haffner har reageret, som angivet af Pawelsen. Og visse svage træk i det bevarede kildemateriale kunne muligvis endog sættes i forbindelse med den sensationelle viden, han nu bragte videre. I hvert fald synes fra denne måneds slutning mere energiske svenske undsætningsbestræbelser at være blevet udfoldet netop i Pommern med henblik på Bornholm. Således indberettede generalløjtnant Müller den 23. november fra Greifswald til Karl X Gustav, at de for Bornholm bestemte knægte, der nu i fjorten dage havde været holdt tilbage på grund af

modvind, mangel på skibsrum og hård frost, med størst mulig anstrengelse skulle blive overført til Printzensköld.[3] Men desværre nævner generalen ikke årsagen til den pludselige hast. Det er derfor umuligt med bestemthed at afgøre, om disse planlagte dispositioner kan have været søgt iværksat under indtryk af alarmerende meddelelser, der var tilgået fra den svenske resident i Lübeck.

Eftertiden forstår tilfulde det berettigede i Pawelsens betragtning, at forslaget om det bornholmske pant ville have været lettere at virkeliggøre, hvis øen allerede nu havde været erobret. Denne hans overvejelse efterlader desuden ingen tvivl om, at heller ikke den danske faktor har været indviet i de finere nuancer af den kongelige plan. I denne henseende delte han helt kår med bornholmerne. Utvivlsomt forestillede han sig - med slet skjult undren - en regulær dansk erobring som måden, hvorpå det tilbudte pant måtte tilvejebringes. Men iøvrigt var hans vurdering af øens øjeblikkelige værdi for så vidt rigtig, som øen meget hurtigt efter den danske overtagelse viste sig leveringsdygtig.[4] Men det er en helt anden historie.

Paul Haffners virksomhed

Således var da på et meget tidligt tidspunkt - og for den danske regering sikkert et særdeles uheldigt sådant - det bornholmske element af en mulig dansk-lübsk ordning sivet ud fra de drøftelser, Johan Pawelsen på den danske regerings vegne førte i Lübeck med den stedlige magistrat. I vor aktuelle sammenhæng må det derfor her være særdeles rimeligt at forsøge at følge dette spor i det omfang, dette er relevant i lyset af vor opgave. Til hvilke svenske myndigheder og på hvilke tidspunkter kan det af eftertiden konstateres, at Paul Haffner har foretaget indberetning fra Lübeck? Og hvor meget eller hvor lidt kan det herved fastslås, at den svenske resident har vidst at befordre videre vedrørende Bornholm? Helt at lade denne side af undersøgelsen ligge ville ikke være forsvarligt.

Som det så ofte er tilfældet med historisk arbejde er det også på dette sted ulige vanskeligere at besvare de formulerede spørgsmål fyldestgørende.

Tilsyneladende er til vore dage fra Haffners hånd i alt bevaret fire indberetninger til den svenske konge fra dette tidsrum siden slutningen af november frem til udgangen af februar 1659, alle udformet i Lübeck på tysk. Hertil slutter sig desuden en yderligere skrivelse til en unavngiven oberst,

der iøvrigt næppe lader sig verificere længere.[5] I sig selv er det ikke overvældende meget. Alle giver de nævnte skrivelser imidlertid indtryk af en nidkær og vågen resident, der på bedste måde fra staden ved Trave varetog sin regerings mangehånde interesser. Specielt indberetningerne udgør ofte en god pendant til Pawelsens samtidige skrivelser til den danske regering. Lad være at Haffners indberetninger gennemgående er noget mere omfattende end den danske kollegas, lad også ligge at tilstande og begivenheder er skildret og vurderet - hvad naturligt er - med svenske øjne, langt væsentligere er det dog, at den svenske residents viden tit kan bekræfte vigtige sider af indholdet i Pawelsens indberetninger. Herigennem understøtter de to sæt indberetninger gensidigt hverandre.

I Haffners indberetninger fornemmer vi også ganske tydeligt det lübske bystyres offentligt tilkendegivne bestræbelser for at fastholde stadens neutralitet under de krigeriske forviklinger.[6] Vi nikker også genkendende til skuder, der til trods for byens officielle upartiskhed under det nye nordiske opgør ikke desto mindre er ved at blive lastet med flæsk, brød, salt og andre nødvendige varer til København.[7] Det kalder næsten på et smil, når residenten tidsvis beretter om, hvorledes han har været udsat for et rend af medlemmer fra og embedsmænd under magistraten, der gerne vil bedyre myndighedernes alvorlige forsøg på at standse denne trafik.[8] Dette kan i og for sig være underholdende nok, men om det, der for os er det helt centrale emne i denne sammenhæng, residentens viden om Bornholm, er tavsheden desværre talende. I disse indberetninger omtaler Haffner hverken sin danske kollega eller øen i Østersøen, han end ikke antyder det aktuelle problem. Hans vågne opmærksomhed er helt klart rettet først og fremmest mod de for Sverige farlige fjendtlige troppebevægelser i Nordtyskland og på den jyske halvø, ligesom han med iver søger at følge både de svenske og de dansk-nederlandske flådebevægelser i de nærmeste farvande.

Dette kan være, hvad det være vil. Pawelsen havde dog indberettet til den danske oversekretær i København, at Haffner havde ladet sin viden gå videre, ikke til den svenske regering direkte - som de her undersøgte, bevarede indberetninger stammer fra - men indirekte, nemlig via de lokale myndigheder i Wismar og Pommern. Og denne skriftlige side af hans virksomhed synes desværre ikke længere bevaret. Formodentlig indgik også denne viden i det pommerske arkiv, som en snes år senere - i begyndelsen af december 1678 - gik aldeles til grunde ved det store flådeforlis omkring Sose på Bornholm.[9] I så fald skæbnens ironi.

På dette spændende punkt må vi altså beklageligvis konstatere, at det

næppe uvæsentlige spor ender ganske blindt, for så vidt som bevarede svenske kilder ikke kan bidrage til sagens videre opklaring. Vi må følgelig alene henholde os til Pawelsens udsagn om, at det danske forslag om Bornholm som muligt pantsætningsobjekt sivede aldeles ud, og at den svenske modpart straks fik færten af denne så smukt udtænkte plan. Om rigtigheden af agentens ord er der næppe grund til at nære tvivl.

Lübecks officielle svar

Efter at planen om det bornholmske pant således var sivet ud i Lübeck og herfra med det samme bragt videre til svenske myndigheder, måtte den i langt højere grad end før virke urealistisk. Men nærmere enkeltheder om hvorledes den danske regering har reageret på den alarmerende nyhed, der nu tilgik den fra agenten via Erik Krag, er vi dog helt uvidende om. Men givet er imidlertid at man i København med endnu mere spænding og yderligere utålmodighed end før må have afventet det formelle svar fra hansestaden på kongens henvendelse.

Endelig den 10. december, altså samme dag som øverstesekretæren modtog brevet fra Pawelsen, oprandt timen, da det officielle svar fra Lübecks magistrat, dateret *den 27. november,* blev præsenteret for kongen.[10] Som vi ser, havde postgangen også i dette tilfælde strakt sig over fjorten dage.

Borgmestre og råd udtaler indledningsvis, at hvad kongen nådigst har ladet dem vide under den 4. i indeværende måned, har hans agent, »der Edler vnd vester herr« Johan Pawelsen allerede dagen i forvejen overbragt dem. Dernæst takker man i fortsættelsen »dienstlichst« for den nådige meddelelse om, at belejringen af den kongelige residensstad København nu er ophævet til vands og til lands, således at handel og vandel atter kan genoptages sikkert og uhindret samt at kongen kan få tilført ammunition og proviant mod toldbegunstigelse, indtil en anden ordning fastsættes. Hvortil magistraten føjer »Von Herzen wünschend« det håb, at den almægtige Gud atter kan dæmpe den genopblussede krigsflamme, og at de to naboriger snart kan blive hjulpet til den ønskede fred og ro.

Magistraten undlader heller ikke at bemærke, at dette også vil være gavnligt for stadens borgere; man har i denne forbindelse henvist agenten til »vnsern Kaufman«, således at han med sikkerhed kan tilvejebringe et parti af de ønskede nødvendige varer.

I hele den resterende del af skrivelsen - det drejer sig om godt og vel halv-

delen - dvæler bystyret ved de fremtidige muligheder for atter at drive sejlads i de danske farvande. Man anmoder indtrængende kongen om nådigst at udvirke en forordning for alle skibe i hans tjeneste, både danske og hollandske, såvel orlogsskibe som kapere, at disse af hensyn til staden - »welche sich iederZeit in Offrichtiger Neutralität gehalten« - og for handelens skyld lader trafikken passere og ikke antager den for kontrabande på farterne i Østersøen eller i Bæltet eller iøvrigt andetsteds, således at den så nødlidende østersøhandel ikke besværes yderligere.

Med en forsikring om at kongen ikke bør tvivle om magistratens beredvillighed også i fortsættelsen slutter staden sin skrivelse, iden den udtrykker sine høfligste ønsker for kongen og hans hus.

Dette officielle svar fra Lübecks borgmestre og råd på Frederik III's henvendelse er ganske talende. Således bemærker vi, at magistraten naturligt måtte notere med tilfredshed meddelelsen om, at Københavns belejring nu var et overstået stadium. Men selvfølgelig måtte stadens styre især anskue denne nyhed som led i sin erhvervspolitiske helhedsvurdering af østersøhandelen. Det er også såre karakteristisk, at man accepterer udsigterne til handel mod toldbegunstigelse. Heller ikke kan det undre os, at byens vise mænd udtrykkelig undlader at kommentere, at det var nederlænderne, deres arge konkurrenter, som havde undsat den danske hovedstad. Forholdene i København er dem egentlig også ret ligegyldige efter svaret at dømme: Hvad der interesserede dem, var før alt andet handelens vilkår.

Med hensyn til det der tilsvarende i første række havde interesse for den danske regering - og det var jo spørgsmålet om hurtige leverancer af en række nødvendige varer - er det lübske svar langt mere forbeholdent. Man indskrænker sig til at henvise til de af Pawelsen indledte samtaler i byen, ligesom man ikke direkte går nærmere ind på den danske anmodning om bistand end - i kraft af den korte omtale heraf - at give et indirekte, men bekræftende svar. Problemet om den - set med danske øjne - så ømtålelige finansiering drøftes overhovedet ikke, det overlades så helt og fuldt til bergenkompagniet at klare denne med faktoren. Endelig undgår man en længere redegørelse for den neutrale holdning, som nok kunne virke noget upassende i modtagende sammenhæng.

I det store og hele et særdeles diplomatisk svar, der vidner om et langvarigt og grundigt forarbejde i det lübske kancelli. Resultatet var blevet et klart, men bestemt svar på den danske henvendelse: Som stad betragtet ville Lübeck ikke engagere sig direkte i den dansk-svenske konflikt, men magistraten henviste generelt til de allerede igangværende kontakter mellem

den danske faktor og de interesserede lübske købmænd, hvorfor yderligere detaljer - herunder finansieringsproblemet og tidspunktet for eventuelle leverancer - helt kunne lades uomtalt. Dog var tonen helt igennem venlig og høflig, helt passende til den tone, hvori man var blevet adspurgt.

Værdigt havde Lübeck nu givet igen med samme mønt.

Forberedelserne i Lübeck

Skønt vi ikke kender enkelthederne, må det antages som det mest sandsynlige, at det officielle lübske svar er blevet modtaget med en blanding af skuffelse og glæde i danske regeringskredse. Thi ganske vist havde Lübeck reageret ret forbeholdent på den danske henvendelse, men på den anden side var der nu knyttet en kontakt med visse muligheder, som det gjaldt om at udnytte.

Hertil kom snart nye positive elementer. Samme dag som den lübske magistrat havde udfærdiget sin svarskrivelse til den danske konge, *den 27. november,* tilstillede Johan Pawelsen fra Lübeck sin regering en ny indberetning om sagen.[11] Hvornår denne er ankommet til København og her blevet præsenteret for regeringen, vides imidlertid ikke. Sandsynligheden taler dog nærmest for, at det må være sket nogenlunde samtidig med modtagelsen af bystyrets officielle svar.

Det var en ret kortfattet indberetning, der hermed indløb. Det er da også tydeligt, at det ikke var de epokegørende nyheder, agenten denne gang kunne meddele regeringen udover, hvad den i forvejen vidste. Alligevel indeholder hans nye skrivelse nogle yderligere momenter i sagen, som givet måtte få en opmuntrende virkning på den københavnske modtager.

Således ved faktoren for det første at berette, at nogle skibe, der allerede er fragtede, nu ligger sejlklare i staden for med den første gunstige vind at kunne stikke til søs i tillid til at overfarten måtte blive skånet for alskens fjendtlighed og kaperi.

Ulige mere interssant er utvivlsomt den anden nyhed, faktoren her kunne præsentere regeringen for. Med slet skjult glæde fortæller han nemlig også, at bergenkompagniet udover det allerede etablerede samarbejde med kontorerne i de øvrige nordiske hansestæder har tilbudt yderligere leverancer på egen hånd mod afkortning i bergenstolden.

Trods sin fåmælthed måtte denne seneste indberetning i høj grad virke opmuntrende i den danske regering. Thi endelig syntes der at ske noget i

den ønskede retning vedrørende de så hårdt savnede forsyninger. Tilsyneladende ville disse snart være på vej. Men samtidig tydede faktorens skrivelse også på det næppe mindre væsentlige, at der - trods magistratens beherskede interesse - rent faktisk var kredse i hansestaden, der fortsat havde så megen tillid til Danmark og dets regering, at yderligere leverancer kunne imødeses i København. Kræmmerstadens officielle ønske om at fastholde en streng neutral kurs mellem de stridende nordiske stater havde tilsyneladende sine alt tydeligere begrænsninger.

Situationen var således slet ikke håbløs, da vinteren nu stod for døren. Tværtimod var der - i det samlede forhold mellem Danmark og Lübeck - rimelig grund til behersket optimisme for de involverede parter i henseende til den nylig etablerede forbindelse mellem den danske regering i København og interesserede private købmandskredse især i den nordtyske hansestad.

I denne sammenhæng er det dog nok så væsentligt for os at påpege, at Bornholm tilsyneladende på dette tidspunkt - så vidt kilderne belyser det - havde undgået at blive inddraget i arrangementet, som dette nu tegnede sig. Det synes således, at man fra lübsk side - officiel som privat - med velberåd hu ganske har forbigået det danske tilbud om denne ø som pantsætningsobjekt.

Og hermed havde den danske regering i København frembragt en paradoksal ny situation: Utilsløret havde man opfordret bornholmere til væbnet opstand mod svenskerne med det utvivlsomme formål efter en vellykket rejsning at kunne overdrage øen som sikkerhed til Lübeck, og nu havde det mod beregningerne vist sig, at Bornholm slet ikke havde den samme interesse for den nordtyske handelsby.

Hvorledes den danske regering har reageret på dette stiltiende lübske afslag, der tidligst var den i hænde den 10. december, er vi desværre i enkeltheder uvidende om. Men så meget synes i hvert fald at stå fast: Nogen kontraordre til Peder Olsen og hans kreds af medsammensvorne udgik herefter ikke fra København.

Dette ville i og for sig også have været ganske omsonst. Thi sammensværgelsen på Bornholm sejlede ikke desto mindre videre i kølvandet på Frederik III's appel til revolte mod fremmedherredømmet. Regeringen havde her iværksat en udvikling, der i virkeligheden slet ikke længere lod sig standse.

For allerede to dage før det lübske svar blev kendt i København, havde bornholmerne taget sagen i egen hånd.

KAPITEL V:
EDERS UBEKENDTE DOG VEL AFFEKTIONEREDE VEN

I den mellemliggende tid havde situationen på Bornholm udviklet sig nærmest med eksplosiv hast. Den nu dannede sammesværgelse omkring Peder Olsen havde så sandelig ikke siddet med hænderne i skødet i de forløbne par uger. Grundlaget for det svenske herredømme på øen var i virkeligheden allerede begyndt at skride.

I det foregående har vi i enkeltheder påvist, hvorledes Frederik III i begyndelsen af november - på et tidspunkt da alt endnu åndede fred og ro på klippeøen - havde tilstillet bornholmerne sin utilslørede opfordring til at gøre opstand mod de svenske magthavere som en nødvendig forudsætning for at det til Lübeck fremsatte tilbud om en pantsætning af Bornholm kunne have et reelt indhold, der svarede til rigsrådets krav om at stille sikkerhed i fast ejendom. Ovenfor har vi også godtgjort udførligt for, hvordan denne markante henvendelse fra den danske regerings side - der naturligt tilskreves Peder Olsen - hurtigt gjorde et endog meget stærkt indtryk ikke alene på hasleborgmesteren selv, der nu tog initiativet til dannelse af en decideret sammensværgelse med det formål at virkeliggøre den kongelige appel men tilsyneladende langt ud i befolkningen iøvrigt.

I sidste halvdel af samme november måned var situationen på Bornholm meget spændt. I dølgsmål var nu dannet en slagkraftig konspiration med sæde i Hasle og forgreninger til Rønne samt de omkringliggende sogne, der utålmodigt, ja nærmest desperat afventede den gunstige situation, der skulle udløse aktionen. På overfladen sporedes derimod en alt tydeligere gærende uro og vrangvilje - specielt blandt øens upriviligerede stænder - der især var rettet mod den svenske beskatning og - karakteristisk for denne fase af udviklingen - ikke var uden en tone af danskhed.[1]

Den tidligere berørte svenske uro og nervøsitet - som især er fremherskende i Printzenskölds breve på dette tidspunkt[2] - var virkelig velbegundet trods sin åbenlyse mangel på håndgribelige beviser.

Hvor liden kontrol det svenske hammershusstyre i grunden evnede at føre med de bornholmske sammensvornes fordægtige gøren og laden i disse spændingsladede uger illustreres med al ønskelig tydelighed af den åbenlyse, ja nærmest provokerende, dristighed, hvormed den anden - sidste og store - politiske kontakt, eftertiden kender, kunne knyttes mellem den danske hovedstad og østersøøen netop nu. Men i modsætning til den tidli-

gere henvendelse fra den danske regering næsten en måned før, var denne senere overhovedet ikke planlagt. Tværtimod efterlader de foreliggende kilder et umiskendeligt indtryk af tilfældighed og improvisation.

Hans Oldelands anden ambassade til Moskva forberedes

Den nye henvendelse til bornholmerne fra det officielle Danmarks side udsprang - ganske tilfældigt - af en helt anden side af statens internationale aktivitet i perioden efter den første undsætning fra udlandet end den vi i forvejen har berørt vedrørende Lübeck. Den fremstod - helt spontant - af den ambassade, den unge lavadelige kancellisekretær Hans Oldeland (1628-92) til Uggerslevgård på Fyn blev udsendt på til Rusland i slutningen af november.

At Danmark på dette tidspunkt skulle søge at etablere en officiel forbindelse med Rusland og dets czar Alexej Michailovitsch (1645-76) af huset Romanov med henblik på et samvirke mod Sverige var ingen ny tanke i danske regeringskredse og da heller ikke nytænkning i København under Karl Gustav-krigene. Allerede i juni 1657 - altså på et tidspunkt af den første krig, hvor endnu ingen med rimelighed kunne forudse dennes senere gang - havde i virkeligheden et første forsøg været gjort ivørigt med netop Oldeland som gesandt.[3] Men at russernes begejstring for et samarbejde med Danmark kølnedes under efterårets og vinterens lidet fremgangsrige danske krigsførelse var vel kun naturligt.

Men nu skulle et nyt fremstød gøres på denne front. Efter det svenske overfald på Danmark i august 1658 måtte det således være en nærliggende tanke i danske regeringscirkler at gøre et nyt og alvorligt forsøg på at få skabt et effektivt samarbejde med Sveriges mægtige fjende i øst.[4]

Eftersom denne diplomatiske sendelse - helt uventet - skulle komme til at gribe betydningsfuldt ind i den bornholmske historie på dette spændende tidspunkt, vil det på dette sted være rimeligt at gå lidt nærmere ind på livet af den i dens forberedende og indledende faser.

Den forberedende fase illustreres ved, at kancelliet i København *den 14. november* udfærdigede tre dokumenter til brug for Oldeland på hans udenrigske mission.

Det første aktstykke er en mere end syv sider lang *instruks* til »Os Elsch:« Hans Oldeland om, hvorledes han skal forholde sig på den ham befalede rejse til storfyrsten af Moskva.[5] Det hedder her indledningsvis, at han straks

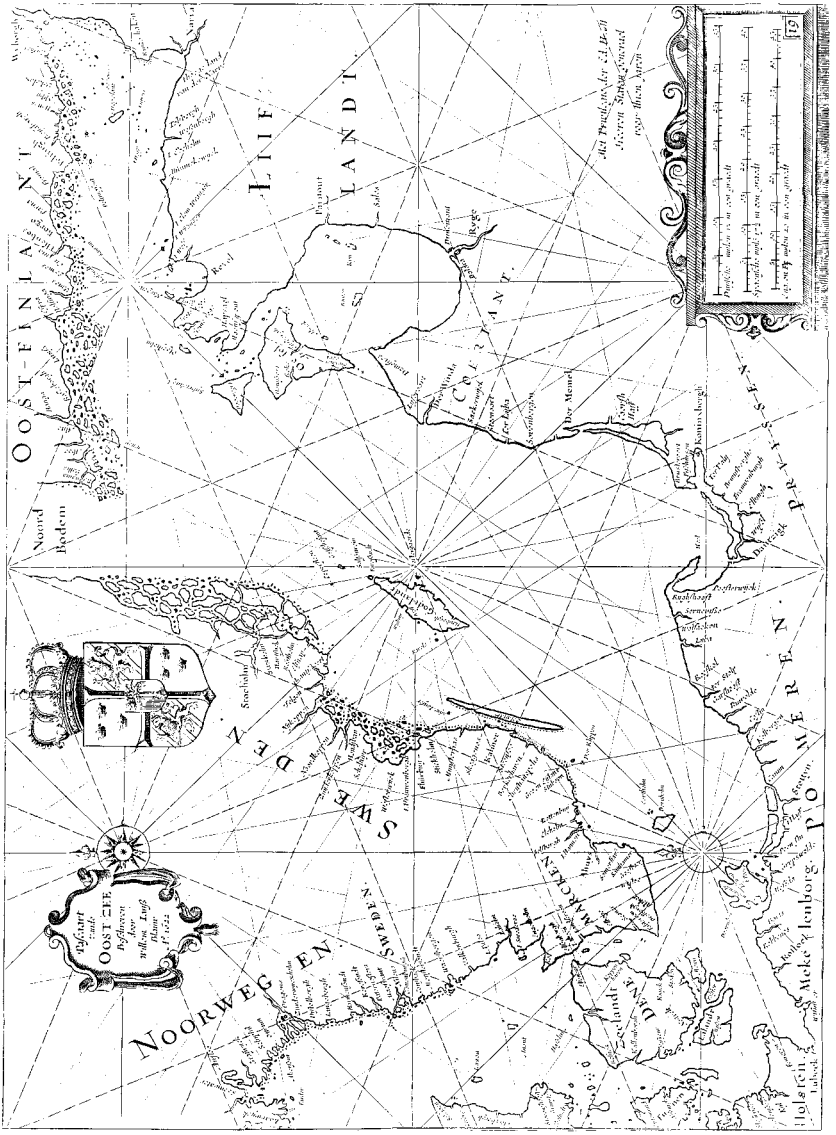

Fig. 15. Søkort over Østersøen 1622 tegnet af Willem Janssen Blauw. Bornholms Museum. Kortet giver et godt indtryk af datidens forestilling om farvandets udseende i første halvdel af det 17. århundrede.

»med förste leylighed« skal begive sig herfra med den opgave at opsøge czaren og med ham og hans kommissærer søge at opnå en nærmere alliance og fortrolig forbindelse mod den fredsbrydende svenske konge. Efter at have overleveret de nødvendige dokumenter - dvs. de nedenfor nævnte fuldmagt og kreditiv - skal han først takke czaren for forrige sommers kornleverance og undskylde og forklare den hastige fredsslutning i sidste krig og endelig argumentere for dette nye danske skridt med henvisning til tidligere samarbejde også i ældre tid og til fordelene ved at indtræde i samvirket med Danmark og dets øvrige forbundsfæller.

Selve teksten, der i alt omfatter ni punkter, forudser et oprigtigt og stadigt venskab og uryggeligt militærforbund mod Sverige, der skal angribes til lands og til vands, hvor det faldet belejligst (punkt 1). For i begge allieredes interesse at fratage fjenden hans østersøfæstninger foreslås russiske angreb på Riga, Reval, Narva eller andre steder allerede i vinter for fra foråret i fællesskab at kunne afskære fjenden hans tilførsler. Dog ønskes at czaren til gengæld leverer en sum rede penge og et parti rug, af begge dele mest muligt og årligt så længe krigen varer (2). Det forudses, at czaren ved forhandling kan bringes til at overdrage Danmark øen Øsel, staden Reval og nærmeste omegn (3). Til gengæld herfor vil man fra dansk side forsikre at undlade at slutte fred udenom czaren (4), hvilket bør modsvares af tilsvarende russiske forsikringer (5). Der omtales forholdsregler, der bør iværksættes gensidigt, hvis den ene af parterne efter en fredsslutning, som er billiget af begge parter, atter skulle blive angrebet af Sverige (6). Yderligere foreslås tilvejebringelse af gensidig handelsfrihed for begge fyrsters købmænd uden told eller andre indskrænkinger (7). Er gesandten kommet så vidt, at man nu kan koncipere og skrive ned, bør han være meget opmærksom på det penible protokolhensyn (8). Endelig er det ønskeligt at bistå hertugen af Kurland, som man nu har erfaret, er blevet overfaldet af Sverige (9). Til slut pålægges det gesandten, at han, dersom noget andet begæres af czaren, som ikke er anført her, skal antage det ad referendum og senere, når han har afleveret sin skriftlige relation herom til kongen, afvente videre resolution.

Det andet aktstykke er Oldelands *fuldmagt* til at forhandle med storfyrsten.[6] I dette bemyndiges gesandten kort og godt at »tractere og slutte« med czar og storfyrste Alexej Michailovitsch etc. eller hans tilforordnede fuldmægtige. Ordlyden af denne officielle skrivelse er ligesom det tredie og sidste aktstykke, *kreditivet* til gesandten,[7] af ren formel art og derfor intetsigende for os.

I denne sammenhæng samler vor interesse sig naturligvis om det førstnævnte dokument og den opgave, der heri blev pålagt Oldeland. Om det denne overdragne hverv lades vi ikke i tvivl. Helt tydeligt - og derfor ikke til at misforstå - er der tale om en decideret diplomatisk sendelse. Gesandten skal kort og godt så hurtigt som muligt give sig afsted på en rent ydrepolitisk mission med én og kun én opgave, nemlig den at opsøge den russiske czar og med ham og hans repræsentanter virke for indgåelsen af en gensidig bistandstraktat - militæralliance om man vil - vendt mod Sverige så længe krigen varer.

Derimod skal vi ikke på dette sted beskæftige os med de realpolitiske udsigter for dette danske ydrepolitiske udspil, ligesom vi heller ikke her vil interessere os mere indgående for, hvorledes Oldeland i de kommende måneder søgte at løse den ham herved betroede opgave. Disse udenrigspolitiske aspekter ligger helt klart udenfor rammerne af dette arbejde. Hvad der alene i denne forbindelse er vort anliggende, er bestræbelsen for at klarlægge, hvad der var den nærmere årsag til, at Oldeland - så pludselig og uventet - dukkede op ved Bornholm.

Og vi kan hermed fastslå, at gesandtens optræden på den bornholmske skueplads - så vidt kilderne taler - ingenlunde var en opgave i sig selv, hverken helt eller blot delvis. Der var tale om en helt uforudsigelig situation. Det var den geografiske nødvendighed - at Bornholm nu engang lå på sejlruten - parret med klimatiske tilfældigheder - vejrgudernes omskiftelige lune - der således førte Hans Oldeland til et utilsigtet og langvarigt ophold under den vestvendte bornholmske kyst.

De sidste, rent praktiske forberedelser til ambassadens afrejse spores kun svagt og glimtvis i det bevarede kildemateriale, der hovedsagelig er af berettende art. Antagelig den *19. november* stillede den nederlandske admiral Obdam de fornødne *transportfaciliteter* til disposition for sørejsen over Østersøen, der samtidig skulle medføre Johan Melchior Röhttlin, den nyudnævnte agent til Danzig. Den beskedne eskadre bestod dels af et hollandsk orlogsskib - navn og type nævnes dog ikke - med konvoyeringsopgaver, dels to hollandske fluiter (fløjter) - tidens almindeligste nederlandske koffardifartøj - nemlig DER SCHWARZE RABE (DEN SORTE RAVN) og FINHUSEN under henholdsvis skipperne Meinert Albertsen og Jan Dirchsen Moy, der var fragtet til den østpreussiske hansestad, hvorfra der skulle afhentes proviant af mel, rug og brød til den danske hovedstad.[8] Sikkert den følgende dag, *den 20. november, gik rejseselskabet ombord* i København. Oldeland med tjenere indlogeredes ombord på DER SCHWARZE

RABE, medens Röhttlin formodentlig indkvarteredes ombord på FINHUSEN.

Første gang overnattede man på den københavnske red. Først dagen efter, *den 21. november, satte den lille flådeafdeling sejl.*[9] En besværlig - men betydningsfuld - sørejse var hermed indledt.

Oldelands forhandlinger med den bornholmske sammensværgelse

Det er just for nylig blevet påvist,[10] at hovedkilden til vort kendskab til Oldelands virksomhed ved Bornholm først og fremmest er *gesandtens egenhændige relation,* som han næsten et helt år senere, *1659 den 12. oktober,* affattede *i København* efter afslutningen af ambassaden. Til denne »Memorial anlangende dend sidste Reyse til Muschoff« - som forfatteren selv har betitlet sin yderst kortfattede beretning om sine oplevelser - knytter sig endvidere en kopi af den »Cohortation skriffuelse«, som gesandten hævder at have tilstillet bornholmerne og som bærer dateringen den 3. december »Paa Reeden for Borringholmb wed Rønne.«

Dette kildemateriales autenticitet kan der - principielt betragtet - ikke være nogen rimelig grund til at betvivle. Selve relationen er jo skrevet af forfatteren selv og bygger således helt igennem på et øjenvidnes skildring. Naturligvis er det en ulempe, at kildens art er berettende, tilmed at den først er ført i pennen næsten et helt år senere end begivenhederne, idet erindringsforskydninger, fejlhuskninger og andre forstyrrende småfejl kan have spillet fortælleren et puds. Eftertiden kan heller næppe helt frikende Oldeland fra mistanken om, at han - på tærskelen til den succesrige bornholmske rejsning så få dage efter hans afrejse fra Bornholm - her kan have været disponeret for en trang til at ville understrege sin egen betydningsfulde rolle i begivenhedsforløbet, skønt denne tilbøjelighed ikke er voldsomt påfaldende. At særlige problemer må knytte sig til beretningens dokumentariske islæt, det vedføjede brev, er indlysende, men vil senere blive berørt i sin rette sammenhæng.

Efter den gennemførte undersøgelse af denne lidt senere skildring af gesandtens oplevelser blev vor konklusion, at vi med Oldelands beretning - omfattende både den egentlige relation og det dertil knyttede brev til bornholmerne - stod med en primær, omend lidt senere, men utvivlsomt i hovedsagen troværdig skildring af begivenhedsforløbet, som gesandten ved tilblivelsestidspunktet knap et år senere erindrede sig dette.

I relationen[11] beretter Oldeland i al korthed, at han den 20. november gik til skibs i København og første gang overnattede ombord på reden. Den følgende dag, den 21., satte man sejl og kom to dage senere - altså den 23. - ind under Bornholm, hvor man »udj en haard Frost og streng Contrarie Nord-Ost wind« lå stille uden for Rønne i en afstand af omtrent en halv mil.

Medens man således lå underdrejet her, kom »tuende borgere aff Rønne« ombord, og de beklagede sig højlydt over »Suenskens haarde pressurer« og gav gesandten udførlig kundskab om tilstanden på landet. Hvorpå - fortsætter Oldeland - han »och igien« betroede dem, hvorledes »Gud os fra woris fiender saa Naadelige haffde bewart« og ved den hollandske flådes lykkelige træfning i Sundet holdt den svenske flåde således indespærret i Landskronas havn, at »ey et eeniste skib kunder der udkomme.« Københavns belejring var ligeledes ophævet, »saa det loed sig i alle maader for os igien wel anse.«

Og eftersom han mærkede - går forfatteren videre - at landet »lettelige« skulle lade sig bekvemme til frafald fra svenskerne, »gaf ieg der til ald muelig anledning«, men kunne dog »effter deris begiering« ikke undsætte dem med et halvt hundrede mand, ved hvis hjælp de foregav straks at ville overlevere mig landet på hans majestæts vegne. Derfor gav jeg dem en kohortationsskrivelse til menige landets indbyggere, ligesom gesandten da også straks forvissede dem om undsætning af folk fra København og samtidig tilskrev Otte Krag i ciffre herom.

Endelig - slutter Oldeland i sin knappe beretning - den 4. december gik man atter til sejls med god vind. Han befalede nu skipperen at sejle så langt omkring landet, at man fik så lidt vind, at »de too borgere, som da haffde werit hos os paa 2 dags tid« for den store storms skyld, som imidlertid kom op, kunne velbeholdne og uskadte komme i land, hvilket også lykkeligt skete. Rejsen kunne nu fortsættes, og den 6. december ankom man på reden for Danzig.

En videre tolkning af denne - på engang spændende og gennemgående nøgterne - beretning mundede følgelig ud i den vurdering,[12] at den foreliggende skildrings altafgørende værdi lå i det forhold, at vi herigennem langt om længe har erhvervet en sikker, skønt senere, viden om en ubestridelig kommunikation mellem på den ene side en officiel udsending fra regeringen i København og svenskfjendtlige kredse på østersøøen. Samtidig måtte vi naturligvis erkende, at gesandtens beretning ikke var uden problemer, f.eks. i henseende til den påfaldende tavshed om, hvilke svenske foranstalt-

ninger bornholmerne nu beklagede sig over og naturligvis også, hvem de to mystiske, ombordstegne mænd kan have været. Men ikke desto mindre blev hovedresultatet, at vi med kritisk brug af denne skildring sammenlagt med vor øvrige viden nu på en ganske anden måde end tidligere kan klarlægge nogle af forudsætningerne for den bornholmske opstand. I denne forbindelse pegedes både på den så længe mørkelagte sammensværgelse og Peder Olsens hidtil oversete rolle.

Men hvorlænge var Adam i paradis? For historikeren er det ikke altid sådan, at et langvarigt, slidsomt arbejde med kilderne på én gang afsluttes med et fuldt og færdigt resultat. Undertiden oplever hun eller han den ubeskrivelige glæde - størst måske når arbejdet drejer sig om ældre historie - at fremkomsten af hidtil upåagtet kildemateriale tvinger vedkommende ud i fortsat forskning, som mere eller mindre nøder én til hel eller blot delvis revision af det før opnåede resultat. Nye problemstillinger må følgelig formuleres og løses så vidt muligt.

Yderligere forskning har således kunnet godtgøre, at der til belysning af Oldelands ophold under den bornholmske kyst i nærheden af Rønne - hvorom den ovenfor omtalte egenhændige beretning indtil nu har været vor eneste tilgængelige kilde - faktisk findes et betragteligt supplerende materiale. Disse nye kilder skal vi i det følgende - for første gang indenfor forskningen vedrørende de bornholmske 1658-begivenheder - underkaste en nøjere undersøgelse og tolkning set i relation til vor øvrige viden.

Først og fremmest skal vi således på dette sted inddrage en anden version af Oldelands forhandlinger med bornholmerne, der næsten - så vidt det er muligt for en beretning, der trods alt er senere - bærer samtidighedens klædebon. Den indeholdes - udformet som kode - i den *egenhændige originalindberetning, som gesandten 1658 den 11. december* - kun syv dage efter afrejsen fra Bornholm - *fra Danzig forfattede til kongen* ifølge den endnu herhjemme benyttede julianske tidsregning, i den østpreussiske stad dog den 21. december efter den dér anvendte gregorianske stil. Det er ikke hele brevet, der har interesse for os i denne sammenhæng, men alene de to første trediedele - resten omhandler de nyheder fra Polen og Kurland, som gesandten samtidig mente så væsentlige, at de burde tilgå regeringen hjemme med samme post. Det store plus ved denne skildring er jo helt indlysende, eftersom indberetningen er bevaret i original. At den som nævnt er udformet i kode - således at alle navne på personer og geografiske lokaliteter, talangivelser og andre vigtige begreber og størrelser er angivet i ciffre - for dette afsnits vedkommende modsat tekstens sidste trediedel, volder os ikke

de helt store problemer, idet den anvendte kode i det store og hele er opløst hjemme i kancelliet efter modtagelsen. Denne opløsning er her anført ovenover kodens enkelte udtryk i originalteksten. Men alene dette at det bornholmske afsnit - og kun det - er udformet i cifferskrift, er et ganske talende vidnesbyrd om den store betydning gesandten tillagde sine bornholmske oplevelser.

Oldeland indleder sin indberetning[13] med at gøre opmærksom på, at han nu har været på rejsen hertil - det vil sige til Danzig - på tredie uge for »modbør och haarde stormVinde«.

Medens han ni dage lå for anker - går han videre - har »Borgere Vdi Rønne«, som man lå i nærheden af, ladet fornemme »huad folch Vi Vaar«. Og eftersom de »for Danm Vel intentioneret paa convoy« erfarede alting, blev de nogle dage derefter »aff tuende Borgemestere een Vdi Rönne och Peder Olssen Vdi Hasslef« om natten hemmelig sendt til mig for at orientere om »Lands Tilstand saa Velsom om den affektion for Kongen aff Danm«. De berettede, at kunne vi assistere dem med 40 mand fra skibet, ville de levere os det ganske land, og at de ville »med lif Och blod« bevise deres troskab overfor kongen af Danmark.

Om forholdene på Bornholm fortalte de endvidere - fortsætter beretningen - at der på slottet lå en svensk kommandant »Prinnenshiold med en liutenant och Cornet til haabe 101 Mand« og i Rønne to svenskere, og iøvrigt var der »ichun« 6 svenske. Svensken har udtaget 500 mand af landet og skikket dem til Stralsund. Landet er nu så uvilligt, at »hand tør ey med magt no[get] anfange eller paabiude«. For 1400 daler har han sat landet i kontribution at betale i 3 terminer; i de dage, vi lå der, skulle den første være betalt, men de turde ikke lade sig mærke dermed, medens vi var der med skibet; »ieg bad dem opholde« med betalingen så længe som muligt og at udtærske deres korn så langsomt »Vdi forhaabning at de snart schulde Vorde befriet«.

Den svenske kommandant har også anmodet om at få alle geværer op til sig på slottet så vel som fire kanoner, der er rønneborgernes, »mens Vil det ey lade tage fra sig«. De lovede mig, at ville kongen af Danmark sende en ringe hjælp af soldater, så »Vilde de selff komme och hielpe dem« i land og »mage det saa at Peder Olsen Vdi Hasle schulde bede [?] til gieste och i saa maade bemegtige sig hannem«, så kunne de få slottet uden modstand.

De måtte blive hos os på tredie dag - går skildringen videre - og kunne ikke komme i land, ellers havde de skaffet mig almuens skriftlige intention derom, »mens skiperen Vilde der ey Saa lenge bliffue«, at jeg kunne få breve

fra land. Så »skreff ieg med dem« til borgmestre og almue der på landet og »styrchede dem i deris forset och raade dem til samdrechtighed med huer andre« med sikker tillid til, at de snart skulle blive befriet fra det svenske åg.

På landet skal være stor overflod af korn og proviant, de »loffuede« dersom vinden ville føje sig og frosten tage af hemmelig »at løbe der fra med en Skude« kød og smør til København. Sendte da også kodeskrivelse herom til Otte Krag. På landet ligger et stort parti smør, som skal til Kalmar. Obersten venter også 300 mand, som han har skrevet efter, men »som ieg har forsichret dem« om subsidier fra Danmark »inden stachen tid« vil de ikke have dem på landet.

Obersten - slutter endelig beretningen - »tør ey komme Aff Slottet Vden til Peder Olsen i Haeslef som haffuer maattet assicurere hans lif« overfor almuen »och er ellers Vdi Hierted god Dansk«.

Det første umiddelbare blik på denne gengivelse af gesandtens møde med det afståede Bornholm efterlader ingen tvivl om, at denne beretning fra hans pen skildrer de samme tildragelser, som han året efter - i en noget anden udformning - nedfældede i sin ovenfor omtalte relation om begivenhederne. Ligheden er faktisk slående. Således er der i det store og hele tale om tydeligt sammenfald i de to versioners formulering med hensyn til både situationsbeskrivelsen - altså tid og sted for tildragelserne - og selve det centrale indhold i fortællingen - de førte forhandlinger mellem gesandten og bornholmerne. På den anden side er det dog lige så åbenbart, at de to versioner af gengivelsen rummer en lang række større eller mindre forskelligartede træk og enkeltmomenter.

For en kildekritisk betragtning må det på dette sted være elementært i det følgende at underkaste forholdet mellem de to versioner en nærmere undersøgelse med det dobbelte hovedformål så vidt muligt at få fastslået både de to kilders *udsagnsevne* og deres *udsagnskraft.* Det drejer sig således for det første om at undersøge hvilke oplysninger vore kilder indeholder om det spørgsmål, der her har vor interesse. Men for det andet må vi også søge at analysere hvor troværdige disse oplysninger er, altså lodde den vægt der kan tillægges dem fra historisk hold. Før dette arbejde er tilendebragt, vil det næppe være rimeligt at drage for vidtgående slutninger af materialet.

Eftersom forfatteren til begge versioner er den samme, må vort udgangspunkt være den kendsgerning, at der på en eller anden måde er tale om slægtskab mellem dem. Hvorledes dette ytrer sig i enkeltheder vil yderligere fremgå af nedenstående parallelopstilling i petit, hvor de *kursiverede* ty-

per mere eller mindre viser versionernes overensstemmende formuleringer, ligesom de **fede** sådanne illustrerer de mere individuelle træk i skildringerne. De sidstnævnte typer er dog for overskueligheds skyld udeladt i kohortationsskrivelsen.

Relation 1659 12/10

Memorial anlangende dend sidste
Reyse til Muschoff.

Anno 1658 den 20 Nouember gick
ieg fra Kiøbenhaffn til schibs
och bleff den nat ligendes offuer
paa Reeden her for Byen. Om anden
dagen den 21. Dito gienge wj her
fra til Seyls och komme da
på 2 *dags tid* **hen** *under*
Borringholm, huor *wj* udj
en *haard Frost* och *streng*
Contrarie Nord-Ost wind laa
der stille *u-den for Rønne*
ungefehr ½ miil indtil den
4:de December; Imidlertid wj
laa der stille kom os *tuende*
borgere aff Rønne om Borde,
som klagede hart på Suenskens
haarde pressurer, och gaf *mig*
udførlig kundskab *om landsens*
tilstand og **som ieg och igien**
fortroede huorledes Gud os fra
woris fiender saa Naadelige
haffde bewart, och wed den
Hollendske Fladis lyckelig treffning
udj Sundet holdt Hans Kongl:
Maytz: den suenske Flaede
saaledes i Landzcrons Haffn
insperret, at ey et eeniste skib
kunder der udkomme. Kiøbenhafns
Beleyring war i lige maade
optagen, saa det loed
sig i alle maader for os
igien wel ansee.

Indberetning 1658 11/12

Stormegtigste Høybaarne Første,
naadigste Herre och Konge.

Paa det aller Vnderth: aviheris
her med hans Kong: Mayht: at
effter[-]som **ieg** for *modbør*
och haarde stormVinde **haffuer**
Verit paa 3 der Vgis tid paa
reysen hid och disimidler
Vnder Borringholms **nie** *dage* for ancher
ligget haffuer *Borgere* Vdi *Rønne*
som *Vi laa strax Ved* **ladet**
fornemme huad folch Vi Vaar,
och som de for Danm Vel
intentioneret paa convoy alting
erfared bleffue de **nogle dage**
der effter *aff tuende*
Borgemestere een Vdi
Rönne och Peder Olssen Vdi Hassleff
om natten Hemmelig Sende *mig*
om Lands Tilstand **saa Velsom**
om den affektion for Kongen
aff Danm at forstendige och
berettede at Kunde Vi assistere
dem med 40 Mand aff skibet
Vilde de *lefuerit* os *det*
gandske land och **at de Vilde**
med lif Och blod diris troskab
for Kongen aff Danh bevise,
och at paa slottet laa en Svensk
Commendant [?] Prinnenshiold
med en liutenant och Cornet til haabe
101 Mand och i Rønne 2 Svensk
och offuer alt paa landet ichun
6 Svensk [.] 500 Mand haffuer

Och som ieg formerckte
at landet schulle lettelige
lade sig bequemme til
Affald fra Suensken, gaf
ieg der til ald muelig
anledning, *kunde* dog *effter*
deris begiering ey wndsette
dem med et halff hundrede
Mand, wed huis *hielp dee*
gaffue fore strax *at wilde*
leffuere mig *landet* paa
hans kongl. maysts: Wegne
huor wdoffuer ieg *gaff*
dennem en Cohortation
skriffuelse med til *meenige*
landsens Indbyggere som
her effter indføris Lit. A.
Huor paa och Executionen
er fuldt den fierde dag
som waar den 8:de Decemb.
nest effter; *Jeg forvissede*
dem da och strax om
Secours af Folck *fra*
Kiøbenhaffn, skreff och
samme tid med dennem *in*
Ciffris Otte Krag til der om.

Dend 4:de Dec: gick wj igien
til Seyls med goed wind och
befoehl jeg *skiperen* at seyle
landet saa uit omkring
indtil wj haffde saa slet
wind at *dee* too borgere, som
da haffde werit hos os paa
2 dags tid for den store
storm skyld som midlertid
paakom, kunde welhalden
och wskad *komme til Landz*
som och lyckeligen skede;

Den 6 Dito ankomb
paa Reeden for Dantzig ...

Kiøbenhaffn den 12 Oct.
1659

Hans Oldelandt.
mpp.

Svensken taget aff landet och schichet
til Stralsund [.] Landet er [?] saa
vuillig at hand tør ey med
magt no[get] anfange eller
paaBiude, for 1400 daler
haffuer hand sa[tt] Landet
udi contribution til paa
3 tiider at betale [,] i de dage
Vi laa der schulde dend første
termin Veret betalt mens torde
de ey lade sig der om merche
dend stund Vi Vaare der med
skibet [,] ieg bad dem opholde
betalingen saa lenge mueligt
Vaar och deris korn langsom
at V dterske Vdi forhaabning
at de snart schulde Vorde
befriet, Commendant
haffuer och ladet opfordre alt
geVehret til sig paa Slotet
saa Vel som 4 Sty[ckr] som
borgerne haffuer i Rønne mens
Vil det ey lade tage fra sig,
de loffuede mig at Vilde Kongen
i Danh. sende nogen ringe
assistence aff soldater, Vilde de
selff komme och *hielpe* dem
i landet och mage det saa at
Peder Olsen Vdi Hasle
schulde bede [?] til gieste
och i saa maade bemegtige
sig hannem saa Vaar slottet
Vden modstand at bekomme[,]
de maatte bliffue hos os
paa 3die dag och Kunde ey
Komme i land ellers haffde
de forschaffet mig der om
almuens skrifftlig intention
mens *skiperen* Vilde der ey
saa lenge bliffue at ieg
Kunde faa breffue fra landet
thi *skreff ieg med dem til*
Borgemestre och almuen
der *paa landet* och styrchede

Lit: A:
Erlige och weluise *Borgemestere,*
Borgere sampt *meenige almue paa*
Boringholmb, helsen med Gud wor
Herre.
Jeg tuifler icke paa, at naar I
betencker dend frihied, som I hafuer
nydt wnder eders fromme Herre och
Konning, Kongen aff Danek. og Norge
etc. I och derfore betencker huad
adtskillige mange og store
Besuerligheder eder dagligen aff
Kongen aff Suering at wdstaa paaleggis
da findis wel ingen iblandt eder, som
jo [iche] ønske sig *fra saadant Suensk*
Aag snarlig at blifue erlediget, och
efftersom Alting igien (Gud skee Loff)
med Kiøbenhaffn, saawelsom Andre aff
Høystbemt: Kongen aff Danmarckis Lande
nu boede ehre och mere hereffter (som
haabis) at komme udj bedre tillstand,
da will ieg formode nest Guds Hielp,
at saa snart om Eders Lands tilstand
i Kiøbenhaffn kand forstendiges, I da
med førderligste skulle worde forløste
formoder derfore *att ehn huer aff eder*
disimidlertid *med huer andre at blifue*
enddrechtige, och for eders Naadige
Herre och Konning i Danmarck som troe
mend och i fremtiden tilkommendis
wndersatter Igien wnder Høystbemt:
Kongen aff Danmarck sig erligen
at beuise, ey tuiflendis paa at saadan
eders troskab och welwillighied eder
Jo i fremtiden will bliffue belønnet,
och I udj saa maader snarlig for
treldomb skall faa frihied, och
will da hermed haffue eder
samptligen Gud befalet. Eders
ubekiendte dog well affectionerede
wehn

H: Oldeland.
Paa Reeden for Boringholmb wed
Rønne, dend 3 Decembr: Anno 1658.

dem i deris forset och *raade*
dem til samdrechtighed med
huer andre med Visse tilforsicht
at de *snart* schulde *bliffue*
fra det Suenske Aag befriet [,]
paa landet shall Vere stor
offuerflodighed aff Korn och
proviant, loffuede om om
Vinden sig Vilde föye och ey
for *hart frust* **hemmelig at**
løbe der fra med en Skude
Kiöd och Smør til Kiöbenhafn
schichede da och schriffuelse
med Vdi Ciffris til Otte Kragh,
paa landet ligger en stor
parthi Smør som shall til
Calmar, offuersten Venter och
300 Mand som hand haffuer
schreffuet effter, mens som
ieg har forsichret dem om
subsidier fra Danh *inden*
stachen tid **Vil de ey haffue**
dem paa landet, Øfuersten tør
ey komme Aff Slottet Vden
til Peder Olsen i Haeslef
som haffuer maattet
assicurere hans lif for
Almuen, och er ellers Vdi
Hierted god Dansk; Vdaff
dend Pohlenske leyr for
Thorn kom tidinge igaar
at ...

Hans Kong: Mayhts.
Aller Vnderdanigste troe
och plichtige tiener

Hans Oldelandt
mpp

Dantzig den 11 Decembr
21 1658

Dend 4:de dito bleff denne Copies Original wed tuende well instruerede Rønne fiskere skicket i Land huor effter og Boringholmb dend 8 dito lagde det suenske aag aff, och strax derefter førde Nogle 100 tdr. *Kiød och Smør till Kiøbenhaffn,* huilcket skeede 3 wgger førind de suenske stormede till Kiøbenhaffn. Kundskab herom bekom ieg dend 12 Januar st. vet. till Dantzig fra Hr. Christen Skieel til menning, at dend første expedition for Boringholmb war goed, ock gick løckeligen aff huor om Hans skriffuelse endnu tilstede ehr udj ciffres skriffuen ...

Denne sammenstilling er ganske talende, idet vi herigennem helt tydeligt får præsenteret både ligheder og forskelle i de to versioner af gesandtens beretning. Det er disse ejendommeligheder, vi nu i det følgende må underkaste en nærmere undersøgelse af såvel tekstkritisk som saglig art.

For en umiddelbar betragtning falder utvivlsomt de mange *ligheder* i øjnene. Af disse er nogle endda så påfaldende, at der ligefrem kan tales om hel eller delvis verbaloverensstemmelse. At disse *træk af slægtskab* just optræder på helt centrale steder i skildringen kan ikke undre.

For det første hæfter begge beretninger sig klart ved *vejrliget,* at det især var overordentlig kraftig modvind, der afstedkom en nødvendig pause i den videre sejlads. Hvor den ældre version beskriver dette som »modbør och haarde stormVinde«, taler den yngre om »haard Frost och streng Contrarie Nord-Ost Wind.« Ordvalget kan synes afvekslende, men meningen er klart den samme i begge versioner. I denne forbindelse er det mindre væsentligt, at den lidt senere relation i starten skænker de lave kuldegrader særlig opmærksomhed, thi at det virkelig var bitterligt koldt i dagene for ambassadeeskadrens bornholmske underdrejning fremgår jo også med al ønskelig tydelighed til slut i den ældre indberetning med dennes ord om »hart frust.« Når imidlertid den brevskrivende Oldeland ikke - som året efter da han udfærdigede sin relation - har dvælet synderligt ved dette træk, er forklaringen utvivlsomt den enkle, at dette var helt irrelevant for ham i

indberettende stund: Hvad han da ønskede var kort og koncist at forklare sin regering derhjemme, hvorfor hans ambassade rejste så langsomt. Det var først og fremmest vindforholdene, mindre temperaturen som sådan, der tvang ham til at ankre op under den beskyttende, vestvendte bornholmske kyst.

Rent bortset fra den kendsgerning, at sejlruterne i Østersøen fra arilds tid - afhængige som de søfarende var af vind- og strømforhold, middelmådige søkort og beskedne tekniske hjælpemidler[14] - længst muligt holdt landkending, hvorved Bornholm - for denne som utallige tidligere og senere sørejser i den centrale del af farvandet - var et af de faste punkter, sejladsen under alle omstændigheder måtte passere, fremgår det ganske klart af begge versioner, at det hverken var tilsigtet at ankre op her eller at ligge underdrejet på dette sted så længe som tilfældet blev. Dette er for os det helt væsentlige i denne sammenhæng.

Som det andet er vore to skildringer også helt overens om den valgte *ankerplads* nær Rønne. Her er det mindre væsentligt, at den ældre version beskriver denne som »strax Ved« byen, hvor den yngre udtrykker sig med et »u-den for« og en tilføjelse, der præciserer stedet for ankerkastningen til »ungefehr ½ miil.« Thi principielt udelukker de to udtryksmåder ikke hverandre. Naturligvis er det trist, at Oldeland slet ikke opgiver den helt nøjagtige position for underdrejningen - om denne fandt sted nord eller syd for Rønne - men atter må forklaringen være den simple, at denne detalje hverken var af interesse for ham under indberetningen i Danzig eller under det senere forfatterskab i København. Hvad der i disse situationer formentlig var væsentligt for ham var at redegøre henholdsvis for sit møde med de bornholmske opstandskredse og sin egen rolle herunder.

Det vil således fortsat være rimeligt at tænke sig ankerpladsen nord for Rønne ved den sandede vestkyst bag de skærmende klitter nogenlunde i skjul for manges nyfigne blikke, sandsynligvis i bugten mellem Nebbeodde i syd og den nordligere Hvideodde, som foreslået for nylig af denne forfatter i et mindre arbejde på grundlag af den da kun kendte yngre skildring.[15] Men naturligvis kan der også argumenteres for andre placeringer, men næppe i kraft af den nu fremdragne ældre beretning.

Et tredie punkt med næsten den samme formulering i vore to versioner er beskrivelsen af *de bornholmere, der opsøgte den underdrejede ambassade.* Næsten med samme ordvalg er de betegnet som borgere fra Rønne, i og for sig yderst plausibelt med tanke på ankerpladsen. Lad så være at alene den senere relation kan angive deres tal som to, i sig selv et rimeligt træk,

da det næppe ville have været formålstjenligt at troppe for talstærkt op til dette strengt forbudte møde med den svenske konges argeste fjender. I denne henseende er det dog langt væsentligere, at begge beretninger iøvrigt ikke direkte kan oplyse noget konkret om deres identitet, måske lige bortset fra at det sandsynligvis, men ikke givetvis er de selvsamme to mænd, der i efterskriften til den yngre version er omtalt som velinstruerede fiskere.

Som det ligeledes er blevet foreslået af denne forfatter i et tidligere mindre arbejde om Oldelands relation[16] utvivlsomt et bevidst ønske fra bornholmsk side om at forblive anonym mest og længst muligt.

For det fjerde er der overmåde stor overensstemmelse i de to skildringer, når de begge omtaler *det budskab, som de ombordstegne rønnebo overbragte* som meddelelse om landsens tilstand. En nærmere omtale af dette punkt vil vi imidlertid - på grund af de iøvrigt markante forskelle mellem de to versioner i denne forbindelse - ikke foretage på dette sted, men udskyde kommentarerne herom til sin rette sammenhæng nedenfor.

Et femte påfaldende sammenfald i vore to versioners udtryksform er formuleringen af *bornholmernes tilbud* under den forudsætning, at det underdrejede gesandtskab - som de ønskede det - kunne afgive et antal soldater til at hjælpe dem her og nu mod det svenske styre på øen. I så fald ville de intet mindre end levere landet, det vil sige overdrage øen til danske hænder. Begge gesandtberetninger ligner rimeligvis hinanden på dette punkt, at de klart har formået at skildre bornholmerne som særdeles målbevidste, ja nærmest desperate.

En sjette helt til ordvalget sammenfaldende udtryksmåde møder os i formuleringen af det, der efter ombordstigning og forhandling på eskadren til slut blev de dristige *rønnebos praktiske problem.* I begge versioner er for det første *opholdets længde* næsten ordret skildret samsvarende til en varighed af ikke mindre end 48 timer - lad så være at den ældre udtrykker sig på den måde, at de »maatte bliffue hos os paa 3die dag«, hvor den yngre fortæller, at da havde de »werit hos os paa 2 dags tid.« Meningen er dog sagligt den samme. For det andet er de to udformninger af gesandtens fortælling også enige i at udtrykke sig overensstemmende med hensyn til *vanskelighederne* at »komme« i land, rimeligvis - som den yngre version forklarer det - på grund af det stormende uvejr. Enhver - også nutidig - med blot nogenlunde kendskab til den vestvendte bornholmske kyst under uroligt vejr vil kunne godtage denne forklaring.

En syvende - godt nok lille, men i og for sig ret afslørende - ting er, at

begge versioner også direkte nævner *»skiperen«*. Lad så ligge at enigheden vedrørende denne hermed ophører - i den ældste beretning er det denne skipper, der - naturligt nok som den for sejladsen ansvarshavende sømand - ikke ønsker at ligge underdrejet længere ved den farlige kyst, så gesandten må afkorte sin kommunikation med bornholmerne, hvorimod Oldeland i sin yngre relation hævder, at det - for en saglig betragtning ret usandsynligt, men menneskeligt yderst forståeligt - var ham selv, der ved afrejsen dikterede skipperen kursen. Væsentligere er det dog at konstatere, at begge versioner indirekte tydeligvis er enige om, at forskellige hensyn til slut brødes mellem diplomaten og sømanden. Det var begivenhedernes mægtige tryk, der avlede denne modsætning. Muligvis antyder vort materiale på dette sted de spæde reminiscenser af et egentligt mundtligt sammenstød, hvorunder parterne stod stejlt på deres respektive standpunkter. Kompetencestridigheder kendtes også på datidens arbejdspladser.

For det ottende møder vi en påfaldende verbaloverensstemmelse med hensyn til det, der blev *resultatet* af gesandtens ønske om at henvende sig yderligere skriftligt til de afståede landsmænd derinde bag de tavse klitter, hvis håb om øjeblikkelig hjælp han her så sig nødsaget til at beskæmme. For vor sammenligning er det mindre betydende - derimod ikke sagligt som vi nedenfor skal se - at den yngre beretning taler om en »Cohortationsskriffuelse« - det vil sige et brev med et opmuntrende eller formanende indhold - og yderligere som dokumentation har tilføjet ordlyden af denne. For den tekstkritiske undersøgelse er det dog væsentligere, at den ældre version siger, at gesandten sammen med dem - de ombordstegne bornholmere - »skreff« til borgmestre og »almuen«, hvor den yngre tilsvarende omtaler adressen som »meenige landsens Indbyggere.« Den samstemmende udtryksmåde er også her så iøjnefaldende, at den ikke kan skyldes tilfældigheder.

Som et niende eksempel på dette forhold kan fremdrages *det andet skriftlige udtryk for forhandlingerne om bord* på det nederlandske fartøj, som begge versioner samstemmende nævner, nemlig henvendelsen i kodebrev til rigsråd Otte Krag. Hvor indberetningen omtaler, at Oldeland da skikkede »och schriffuelse med Vdi Ciffris« til Krag, bruger relationen ordvalget »skreff och« samme tid »med dennem in Ciffris« råden til derom. Den eneste - men i denne sammehæng afgjort mindre væsentlige - forskel er, at den yngre beretning modsat den ældre også lader den bornholmske forhandlingspart få andel i forfatterskabet til kodebrevet, som desværre ikke har kunnet efterspores.[17]

Til slut skal i denne sammenhæng opmærksomheden henledes på et sidste og tiende eksempel på sammenfald i teksternes udtryksmåde. Det er i forbindelse med afslutningen af drøftelserne ombord på gesandtens skib, da *dilemmaet* i samtalerne tegner sig helt tydeligt - at den fra bornholmsk hold så indtrængende udbedte hjælp her og nu blankt må afvises af gesandten. På dette sted lader den ældre version tilføje, at »ieg har forsichret dem om subsidier« fra Danmark »inden stachen tid«, medens den yngre tilsvarende taler om, at »Jeg forwissede dem da och strax om Secours« af folk fra København. Atter kan vi konstatere det samme forhold: Ordvalget har gennemgået en minutiøs ændring fra den ældre indberetning til den yngre relation, dog ikke mere end den saglige mening med ytringen fortsat er den selvsamme.

Vi kan hermed forlade de passager i vore to skildringer fra Oldelands hånd, der indeholder stort set det samme ordvalg i formuleringen til fordel for den ikke mindre påtrængende opgave at undersøge de mere *saglige* - historiske om man vil - *oplysninger,* der fremtræder i respektive versioners beretning. Hvilke saglige meddelelser fremkommer gesandten med i henholdsvis sin tidligst nedskrevne indberetning til regeringen og senere i den yngre relation, og hvorvidt er disse oplysninger forenelige med vor øvrige viden om tilstandene på Bornholm under det svenske herredømme, især i dettes slutfase? Eller sagt med andre ord: Hvilken viden åbenbarer Oldeland os i sine to beretninger, og hvilken brug kan historikeren gøre af disse kilder?

Den mest overskuelige fremgangsmåde til løsning af denne opgave vil utvivlsomt være at samle undersøgelsen om en række *aspekter* ordnet efter indholdet, der - som vi jo har set i det foregående - grovt set er identisk i de to versioner. I det følgende har vi således indordnet stoffet efter i alt *fem* sådanne synspunkter: Gesandtskabets rejse til og ophold ved Bornholm (1), forløbet af forhandlingerne mellem Oldeland og bornholmerne (2), den af bornholmerne fremførte beskrivelse af forholdene på deres ø (3), skildringen af forsyningerne på Bornholm (4) og endelig gesandtens kendskab til sammensværgelsen (5). Da der her således er tale om forskellige sider af én og samme kilde - omend i to forskellige udformninger - kan det naturligvis ikke helt undgås, at visse overlapninger - også i forhold til de ovenfor berørte steder, hvor versionerne udviser slægtskab i formuleringen - må imødeses. Dette er dog ret underordnet for os i denne forbindelse. Hvad det gælder om på dette sted er dog før alt andet at fastholde det nødvendige overblik under løsningen af den stillede opgave.

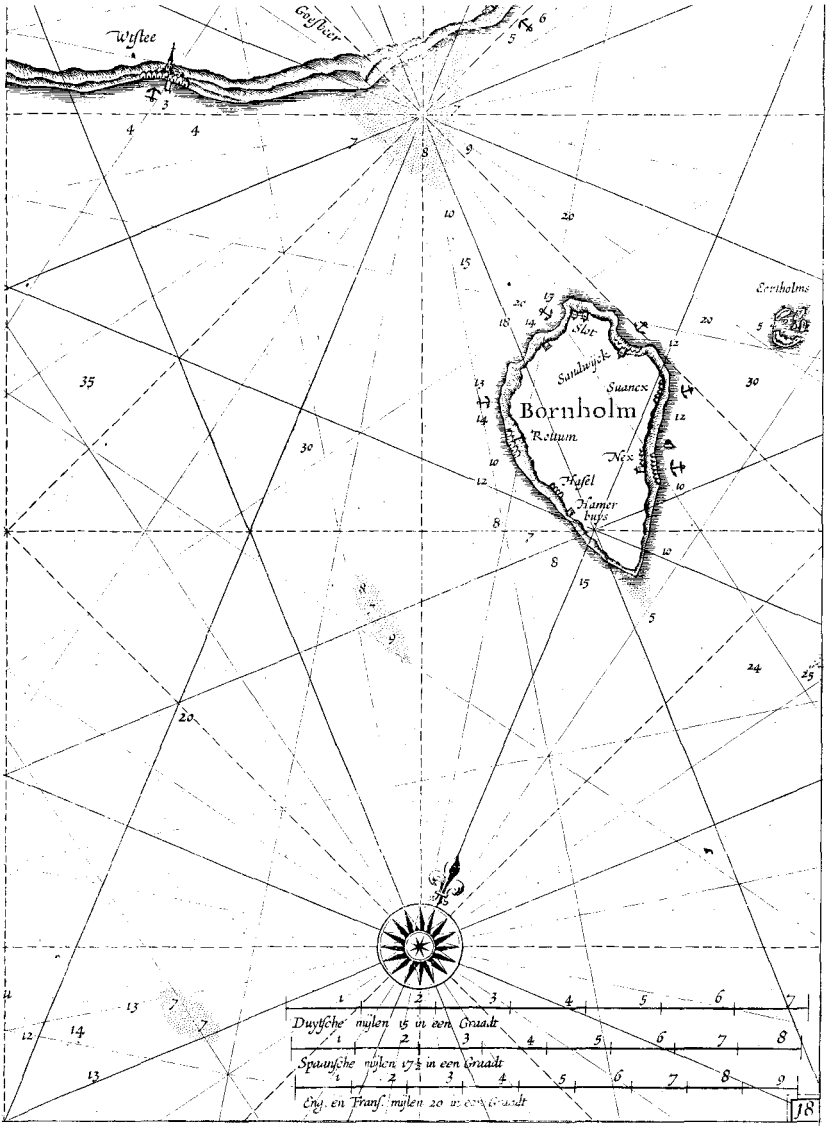

Fig. 16. Uddrag af søkort over Østersøen mellem Møn, Rügen og Bornholm 1643 antagelig ligeledes tegnet af Willem Janssen Blauw jfr. Fig. 15. Bornholms Museum. Om Bornholm bemærkes den omvendte placering af øens nord-sydlige lokaliteter på vestkysten, men i denne sammenhæng er det vigtigere at lægge mærke til, at kortets ophavsmand - der utvivlsomt har interesseret sig mere for placeringen af verdenshjørnerne end for de for søfolk ret ligegyldige lokaliteter på land - har angivet ankerplads ved Rønne nord og ikke syd for byen jfr. Fig. 17.

1) Det første aspekt i beretningerne om *den lille eskadres sørejse til og underdrejning ved Bornholm* volder ikke de store problemer. I sin indberetning til regeringen fortæller Oldeland kort og præcist, at han formedelst »modbør og haarde stormVinde« på tredie uge har været på rejsen hid - det vil sige til Danzig - og i mellemtiden har ligget ni dage for anker under Bornholm ved Rønne. Han giver således her i den østpreussiske hansestad mindre end en uge efter sin ankomst hertil - for første gang under den uventet langvarige sørejse - en ordknap redegørelse for den så ubehagelige forsinkelse, som i aller højeste grad og først og fremmest måtte være af stor interesse for regeringen hjemme i København. Den korte fremstilling passer som fod i hose til indberetningsformålet.

I den senere relation er skildringen tilsvarende langt bredere. Der gives her en mere detailleret fremstilling af gesandtskabets færd fra ombordstigningen den 20. november i København over afrejsen den følgende dag til ankomsten to dage efter, den 23., ved Bornholm. Opholdet her kom til at strække sig frem til den 4. december. Også i denne yngre version er vejrliget bestemmende for opankringen. Der var »haard Frost och streng Contrarie Nord-Ost wind«. I denne sammenhæng bemærkes, hvorledes forfatteren især erindrer sig de hårde kuldegrader, et træk ved det barske vejr, som - så vi ovenfor - indberetningen også nævner, men i en anden forbindelse. På dette sted får vi også den ubehagelige vindretning at vide med ords nævnelse, men heller ikke i denne henseende er der egentlig tale om noget nyt, da indberetningen jo havde omtalt modbøren.

Vi kan således fastslå, at de to versioner i det store og hele har samme saglige indhold. De anførte forskelle er uvæsentlige for en historisk betragtning og kan rimeligvis forklares med udgangspunkt i de forskellige formål, som forfatteren har villet opfylde i sine to forskellige udfærdigelsessituationer: I den første sammenhæng uden al tvivl det rent praktisk-officielle, hurtigst muligt at indberette hjem til regeringen om udførelsen af det ham pålagte hverv. Derimod er hensigten ikke ganske så åbenbar i den senere forbindelse, men antagelig var denne nu en noget anden, mere privat, formentlig til egen senere brug, hvor det var mere afgørende for ham at fastholde sin egen rolle i begivenhedsforløbet.

På spørgsmålet om, hvorvidt Oldeland her - vedrørende rejserute og varighed - blot giver to senere beskrivelser ved hjælp af alene hukommelsen eller ved udarbejdelsen har kunnet støtte sig til nedskrevne kilder - eventuelt i form af en art rejsedagbog eller lignende - kan der vel ikke gives noget helt entydigt svar. Ovenstående undersøgelse af lighederne i de to versioner

synes dog - ligesom denne beskrivelse af rejsen og dens varighed samt senere enkeltheder i beretningerne - at tyde på det sidste som det overvejende sandsynligste. Dertil kommer det mere tidstypiske for sådanne rejser til udlandet, at rejsende fra renæssancens tidsalder netop blev anbefalet at føre udførlig dagbog.[18] Men hvis en sådan vitterlig har eksisteret i Oldelands tilfælde, synes den desværre ikke længere bevaret.

Sammenfattende vil det næppe være for dristigt at godtage gesandtens fremstilling i dens hovedpunkter: Afrejse fra den danske hovedstad søndag den 21. november med ankomst til og opankring ved Rønne tirsdag den 23. Videre at underdrejningen i ly af vestkysten - antagelig nord for byen - tilsyneladende strakte sig over samfulde ni dage, en tidsangivelse i indberetningen, som til fulde bekræftes af en helt anden, stort set samtidig kilde,[19] som vi nedenfor vil vende os til. Først lørdag den 4. december tillod vejret atter en genoptagelse af den afbrudte sejlads - kun fire dage inden den bornholmske opstand løb af stabelen.

2) Derimod er det tydeligt, hvorledes de to versioner efterhånden glider fra hinanden i det følgende. Det fornemmes allerede klart i det næste punkt vedrørende *forløbet af forhandlingerne mellem gesandten og bornholmerne*. Mest udførligt er dette - ikke unaturligt - skildret i den første version, Oldeland nedskrev. I denne indberetning fortælles, at de ombordstegne rønneborgere først har ladet fornemme, »huad folch Vi Vaar« og dernæst gav udtryk for deres følelser for Danmark. Da de således erfarede alt, blev de nogle dage derefter hemmeligt ved nattetide af to borgmestre, en i Rønne og Peder Olsen i Hasle, atter sendt til gesandten for at berette om landets tilstand så vel som om deres affektion overfor den danske konge. De fortalte, at kunne man assistere dem med 40 mand af skibet, ville de overlevere det ganske land, og at de ville bevise deres troskab overfor kongen af Danmark med blod og liv. De argumenterede især med en beskrivelse af den svenske militære stilling og de svenske udskrivninger.

Under disse genoptagne samtaler kommer Oldeland gradvis ind i billedet. Første gang i forbindelse med udskrivningen af skat, hvor han »bad« dem holde igen med betaling med henvisning til håb om snarlig befrielse, anden gang i sit - åbenbart af skipperen forpurrede - ønske om en nærmere kommunikation med land, hvis resultat blev de to breve. Først skrev gesandten sammen med de ombordværende bornholmere til borgmestre og almue og styrkede dem i deres fortsæt og rådede dem til indbyrdes samdrægtighed med sikker tillid til snarlig befrielse fra fjendens åg. Det på dette sted anvendte ordvalg svarer næsten helt verbalt til ordlyden i kohortati-

onsskrivelsen og kan meget vel være hentet fra en bevaret koncept til eller afskrift af dette brev. Derpå affattede gesandten et kodebrev til rigsråd Otte Krag i København.

Endelig kommer Oldeland ind i billedet for tredie og sidste gang efter at indberetningen har omtalt, at Printzensköld afventer forstærkning af 300 mand. Han gør det på denne måde, at han »har forsichret« dem om subsidier fra Danmark inden føje tid, således at de ikke længere skulle have svenskere på landet.

I den senere relation er det samme forløb skildret noget mere kortfattet og nuanceblottet. Her fortælles tilsvarende, hvorledes de to rønneborgere kom om bord og klagede hårdt over de svenske foranstaltninger samt gav gesandten udførlig kundskab om landsens tilstand. Hvilke foranstaltninger, der hentydes til, og hvilket indhold kundskaben har haft lades vi aldeles uvidende om. Men gesandten betroede bornholmerne »och igien«, hvorledes Gud så nådigt havde bevaret Danmark fra fjenderne: Ved den hollandske flådes lykkelige sejr i Sundet holdtes den svenske flåde ganske indespærret i Landskronas havn, ligesom Københavns belejring tilsvarende var hævet. I alle måder lod det sig igen vel anse fra en dansk synsvinkel.

Og da Oldeland nu mærkede, at landet let skulle lade sig bekvemme til frafald fra Sverige »gaf ieg der til ald muelig anledning«, men kunne dog ikke på deres begæring undsætte dem med et halvt hundrede mand fra skibet, ved hvis hjælp de foregav straks at kunne overlevere ham landet på kongens vegne. Herpå gav han dem en kohortationsskrivelse til landets menige indbyggere - hvis ordlyd der henvises til - og forvissede dem også straks om undsætning af folk fra København. Samtidig skrev han med dem et kodebrev til Otte Krag.

Når det nu drejer sig om at fastholde, hvad der egentlig skete - og ikke som det måske ideelt betragtet burde se ud - er der ingen tvivl om, at versionen i indberetningen kommer det sandsynlige sagsforløb nærmest. For det første på grund af hensigten med netop denne skildring, der just var at orientere regeringen, hvorimod formålet med den senere relation tilsyneladende var et noget andet af mere privat karakter. Og for det andet fordi beskrivelsen i den ældre version helt igennem virker mere realistisk end den yngre affattelse set på baggrund af forholdene, som de nu engang var.

Det kan her ikke noksom understreges, at de - formentlig to - ombordstegne rønnebo i virkeligheden løb en umådelig risiko i en dødsensfarlig situation ved at opsøge Oldeland på hans skib. I det foregående har vi understreget, men må atter pointere her, hvorledes den stort set samtidige, men

tilsyneladende mere omfangsrige skånske sammensværgelse med udgangspunkt i Malmø - ved en tragisk blanding af uheld og uforsigtighed - blev røbet og dygtigt trevlet op af de svenske myndigheder,[20] hvorimod det sikkert mere beskedne bornholmske foretagende undgik denne kranke skæbne. Når sammensværgelsen lykkedes just på øen i Østersøen, hænger dette - foruden måske takket være det lille samfunds mere isolerede beliggenhed - sandsynligvis først og fremmest sammen med den ubestridelige kendsgerning, som dels illustreres af eftertidens totale mangel på absolut samtidige kilder fra de sammensvorne selv, som kunne afsløre deres forehavendes interne arbejde, dels hvad vor gesandtindberetning i langt højere grad end relationen er et uomtvisteligt og slående vidnesbyrd om: Hele vejen igennem blev modstandsarbejdet ledet og gennemført med den mest vågne agtpågivenhed og i højeste grad nøjeregnende forsigtighed.

I netop indberetningen er det realistiske forhold fastholdt, hvorledes bornholmerne - der under samtalerne ombord på DER SCHWARZE RABE med Oldeland var dem, der nødvendigvis måtte udsætte sig for den fare, der lå i en utidig afsløring af deres forehavende - meget længe bestemte, hvad der skulle siges under forhandlingerne. De udbasunerede ikke deres farlige viden med ét skrald, tværtimod. I grunden virker deres optræden så bornholmsk som få ting. Først da de havde set deres folk - den anden part i underhandlingen - an, åbenbarede de gradvist og forsigtigt lidt af deres fordægtige hemmelighed. Og kun derpå, da de havde givet udtryk for deres følelser for den danske sag - og her var Oldeland som fremadstræbende ung mand i Frederik III.s tjeneste ikke manden, der ville modarbejde dem - lod de to borgmestre, den unavngivne i det nærliggende Rønne og Peder Olsen i det fjernere Hasle mod nord netop »Hemmelig« om natten de egentlige drøftelser gå igang - vel som vi må antage om bord på Meinert Albertsens nederlandske skude. Først på dette fremskredne tidspunkt - da bornholmerne så åbenhjertigt havde skildret landets tilstand og givet udtryk for dets indbyggeres hengivne følelser for den danske sag - kom man endelig frem til det centrale: Den direkte forespørgsel om militærhjælp øjeblikkelig mod at overdrage klippeøen til gesandten i kongens navn. Det var så sandelig ikke uprøvede folk, der fra bornholmsk side stod bag denne forsigtige, men målbevidste taktik.

Det samme indtryk af kølig, velovervejet, ja nærmest professionel dygtighed i behersket forhandlingsteknik præger også argumentationen for det fremsatte forslag - at bornholmerne selv ville yde deres såvel som den næppe meget forkert fremstillede svage svenske position - og endelig de fortsat-

te drøftelser, da gesandten - naturligt nok - så bestemt måtte sige fra. Kun yderst langsomt - skridt for skridt - skimtes de svage konturer af en art plan, der tilsigtede en tilfangetagelse af den svenske kommandant, som skal bydes til gæste hos - Peder Olsen. Hele vejen igennem ligger konsekvent et uigennemtrængeligt slør af dyb tavshed over væsentlige sider af det forehavende, der nu åbenbart var i gære derinde bag den dystre bornholmske kyst. Om sammensværgelsens nøjere forgrening, dens magtmidler og taktik iøvrigt samt interne opbygning og centrale ledelse fik den danske konges gesandt - lige bortset fra afsløringen af de to borgmestre, hvor alene Peder Olsens identitet blev åbenbaret - overhovedet intet indblik i. Eftertiden forbløffes af denne suveræne bornholmske ouverture i forholdet til en repræsentant for den danske konge, der kun ni måneder tidligere havde afstået sine undersåtter på den alt for ofte ringeagtede del af kongeriget. Dette kan ikke være udtryk for en yngre frembrusende generations utålmodige vilje, men alene værket af det ældre, mere besindige, ja træske naturel.

Disse væsentlige træk er nærmest helt udvisket i den senere relation, der snarere præges af forfatterens ønske at fremhæve sin egen, aktive indsats i forhandlingsforløbet: Symptomatisk for denne version er, at han hurtigt - næsten straks - griber ind i det pludseligt opdukkende problem og nærmest suverænt styrer de senere drøftelser. I relationen er det lykkedes Oldeland senere at fremstille sig selv som den myndige rådgiver for nærmest rådvilde og desperat fortvivlede bornholmere. Men netop her er vi formodentlig i stand til at afdække, hvad der egentlig var formålet med denne senere beretning. Antagelig har det været forfatterens hensigt at skildre sin egen betydningsfulde rolle for den så kort tid efter heldigt gennemførte opstand mod svenskevældet, som han jo udtrykkelig også henviser til. Det værdifulde ved denne yngre version ligger således snarere på det mere personlige end på det saglige plan, og den giver eftertiden en dramatiseret skildring af, hvorledes en udenforstående med ret perifer tilknytning til såvel Bornholm som sammensværgelsen på øen ønskede at eftertiden burde opfatte hans berøring med opstanden. På denne vis måtte det helt personlige, psykologiske element blive betonet fremfor de mere saglige, historiske oplysninger.

Men i denne vurdering af relationen må det trods alt medgives Oldeland, at det i denne senere version af hans oplevelser ved Bornholm - i langt højere grad end i den mere samtidige, næsten sagligt tørre indberetning - er lykkedes ham med stor dygtighed at fastholde det ubehagelige dilemma, som forhandlingerne ombord på den duvende nederlandske skude så brutalt stillede deltagerne overfor: Den indtrængende anmodning om militær-

hjælp fra gesandtskabet - Oldelands senere udtryk et halvt hundrede mand er i bund og grund ikke væsensforskelligt fra hans første angivelse fyrre - som dens formelle leder af helt naturlige grunde klart måtte afvise. Hvorfor han - menneskeligt set - ikke kunne strække sig længere end til at fremhæve den seneste, positive udenrigspolitiske udvikling for Danmarks vedkommende og styrke dem i deres förehavende. At han gjorde dette, er begge versioner af hans beretning jo enige om.

Endelig skal det heller ikke forglemmes, at denne senere version - til forskel fra den ældre - har sin store værdi for eftertiden ved at have bevaret ordlyden af den vedføjede kohortationsskrivelse, som vi nedenfor skal vende os mere indgående mod.

Sammenfattende må det således på dette sted fremhæves, at det til belysning af de førte forhandlinger ombord på DER SCHWARZE RABE helt utvivlsomt vil være lønnende som helhed at tage udgangspunkt i den ældre indberettende udgave af gesandtens skildring. Thi alene herigennem kommer vi begivenhederne så tæt ind på livet, som det nu engang er muligt for den senere eftertid. Kun hvad den omtalte kohortationsskrivelse angår, kan den yngre version i relationen fortsat siges at have primær interesse for os.

3) Endnu mere slående er forskellen mellem de to versioner af gesandtens beretning, når vi anskuer det tredie aspekt, der angår *den af bornholmerne fremførte beskrivelse af tilstandene på deres ø*. Iøjnefaldende er det således straks, hvorledes den yngre relation glimrer ved sin gennemgående fåmælthed, når sagen drejer sig om konkrete meddelelser. Denne beretning er stort set holdt i meget generelle linier, hvortil kommer, at de valgte udtryk er særdeles vage. Det fortælles her, at de to rønneborgere straks efter deres ombordstigning på gesandtens skib hårdt beklagede sig over »Suenskens haarde pressurer« og derpå gav Oldeland »udførlig kundskab« om landsens tilstand. Andet og mere konkret oplyses rent faktisk ikke. Hvilke hårde foranstaltninger og hvilken kundskab er der tale om? Antagelig hentydes der hermed - det har vi den ældre indberetnings ord for - til dels de svenske foranstaltninger i form af udskrivninger, dels den nu fremherskende folkestemning på øen kombineret med den svenske stilling iøvrigt.[21] Blot siges det ikke. Hvorfor? Vel fordi det ikke interesserede Oldeland på det senere tidspunkt, da han i København forfattede sin relation. Da var - som vi må mene på dette sted - hans formål i og for sig ikke det historiske, men det psykologiske. Hvad han da ville redegøre for var, hvorledes han selv - næsten som en Guds frelsende engel - kom til undsætning for den så længe stærkt plagede bornholmske befolkning.

Den faktiske viden, bornholmerne overbragte gesandten om bord på DER SCHWARZE RABE, må vi hente i den ældre indberetning, hvor hans formål med beskrivelsen omvendt var det historiske, nemlig dette at orientere sin regering om et spørgsmål, der - som vi ovenfor har set - var væsentligt for den mere optimistiske og energiske udenrigspolitik, den danske ledelse ønskede at føre efter den første undsætning fra udlandet. At denne orientering måtte være så vidt muligt udtømmende ligger i sagens natur. Derfor indeholder denne version så forholdsvis mange detailler som eftertidens historiker hilser velkommen. På den anden side bør vi næppe godtage hele denne nu fremdragne fremstilling ganske kritikløst, vi kan heller ikke i Oldelands - som i Pawelsens - tilfælde uden videre se bort fra den indberettendes og hans kilders tilbøjelighed til at udvælge og betone netop det, man vidste at modtageren ønskede at høre. For så vidt er forfatteren - ligesom iøvrigt hans hjemmelsmænd - også her forudindtaget. Hvorvidt denne hang kan spille ind, er det dog yderst problematisk at bedømme fuldt ud i det konkrete tilfælde. Men der er næppe megen tvivl om, at vi i dette tilfælde i det væsentlige skulle være rustet til at lodde en sligt tendens her, da dette punkt omhandler netop en fremstilling af de forhold på Bornholm i dette tidsrum, som i forvejen er rimeligt belyst i andre, uafhængige kilder.

Den ældre versions viden om dette aspekt kan overskueligst samles i *tre hovedpunkter* omhandlende den svenske stilling på øen (a), de svenske udskrivninger (b) og endelig den bornholmske folkestemning og i denne sammenhæng Printzenskölds vurdering af forholdene (c).

a) *Den forhåndenværende svenske styrke* - hedder det - udgøres af kommandanten, Printzensköld, med en løjtnant og en kornet samt i alt 101 mand soldater på slottet, det vil sige Hammershus. Dertil findes i Rønne 2 svenske og iøvrigt på landet 6 mand. Endelig oplyses det senere, at obersten, det vil sige Printzensköld, afventer 300 mand til forstærkning.

Disse af bornholmerne overbragte oplysninger er i og for sig ikke nye, de svarer i det store og hele ganske godt til vor øvrige viden om det samme spørgsmål samtidig, som hovedsagelig er baseret på svenske kilder, især slots- og lenshøvdingens egne interne indberetninger dels til Karl X Gustav, dels til generalguvernør Stenbock.[22] Således ved vi i forvejen, at den beskedne slotsgarnisons næstkommanderende, kaptajn Nils Holm, ikke var i tjeneste på Hammershus i disse dage, eftersom han den 7. november var blevet udkommanderet til at ledsage de 40 udskrevne bådsmænd på rejsen til deres bestemmelsessted over Ystad,[23] hvorfor den gode officer først kunne returnere mod sit bornholmske tjenestested i julen - lige i det uventede

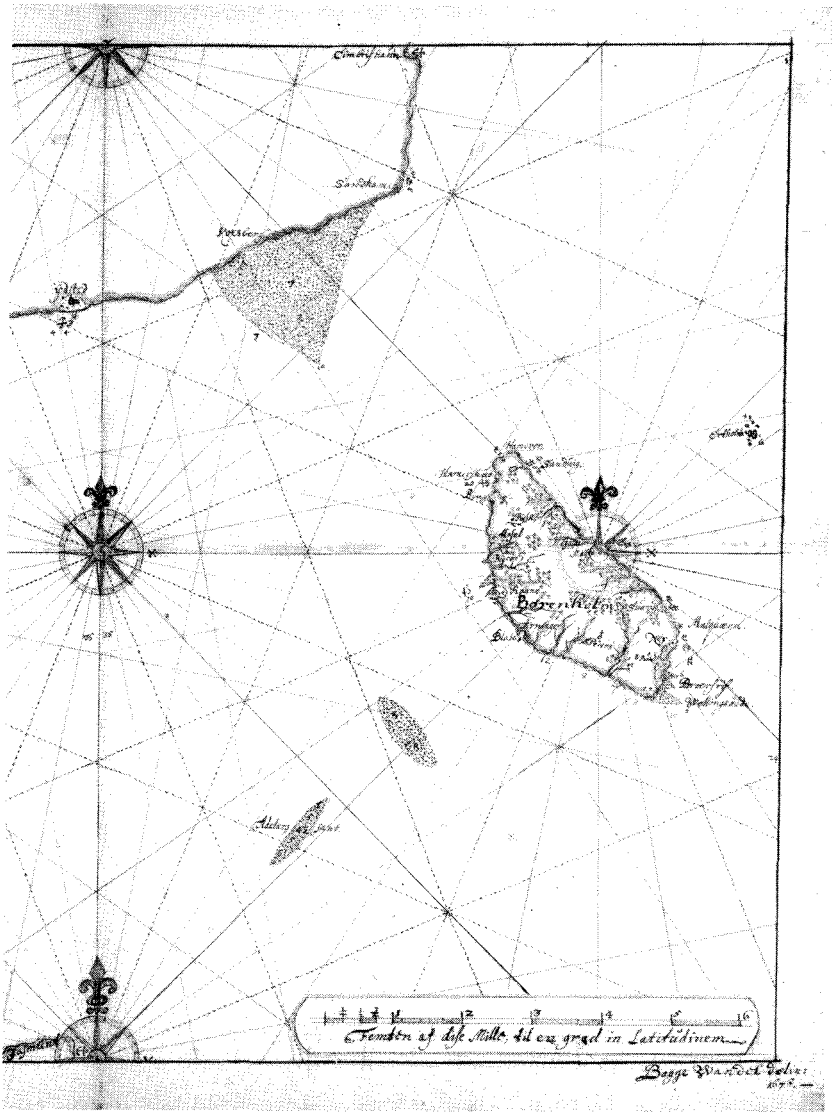

Fig. 17. Søkort over Østersøen omkring Bornholm. Bagge Wandel 1676. Det kongelige Bibliotek (Ny kongelig Samling). Det bemærkes her - hvor vi ved at korttegneren gennem længere tid opholdt sig på øen - at de bornholmske stednavne på vestkysten nu er korrekt placeret. Uligevigtigere i denne forbindelse er det dog, at den anbefalede ankerplads ved Rønne også i dette tilfælde jfr. fig. 16 klart er anbragt nord for byen.

fangenskab.[24] At næste officer i rang var en løjtnant - nemlig Per Lagman - er derfor i smuk overensstemmelse med, hvad vi på forhånd vidste dels på grundlag af den bevarede rulle over det svenske mandskab,[25] dels fra kildematerialet af berettende art belysende Hammershus' senere overgivelse i december.[26]

En smule vanskeligere er det at bedømme indberetningens angivelse af, at den faktiske svenske slotsgarnison på dette tidspunkt talte 101 mand, men i princippet svarer også dette til vor øvrige viden. Problemet er i denne sammenhæng, at sygdom og død allerede meget tidligt havde gjort sine alvorlige indhug blandt det til Bornholm overførte mandskab,[27] således at det kan være forbundet med vanskeligheder at redegøre tilfredsstillende for de på en given tid til rådighed stående kampduelige svenske soldater. Når Printzensköld den 18. november både overfor kongen[28] og generalguvernøren[29] angav, at han kun disponerede over i alt 60 mand »som kunna bruka gewähr« kan han her meget vel have skrevet syge, men iøvrigt levende soldater fra, medens bornholmerne lige så naturligt kan have talt hele styrken i nummer.

De sidste bornholmske oplysninger er endnu mere problematiske. Men i og for sig lyder det ikke urimeligt, at der skulle ligge 2 mand i Rønne - øens største købstad og den eneste sådanne med mere end blot en ansats til et virkeligt havneanlæg. I denne forbindelse bør det nok fremhæves, at vi iøvrigt ved, at de sammensvorne senere gik på jagt her i byen efter svenskere umiddelbart efter drabet på Printzensköld.[30] Ligeledes forekommer det sandsynligt, at der udover disse kunne befinde sig atter andre svenskere ude på øen - tilfredsstillende verificeres kan det blot ikke, når måske bortses fra Ravns senere - men ikke mindre problemfrie - beretning om, at bønderne den første opstandsnat dræbte blandt andet 6 svenske soldater.[31] Skønt dette sammenfald i talangivelsen er ganske påfaldende, er alt dette dog petitesser.

Nævnes må det også, at det ej heller er helt ny viden, når bornholmerne mente at vide, at Printzensköld afventede forstærkning. Fra lens- og slotshøvdingens egne indberetninger kendes hans flere gange fremsatte anmodninger om tilførsel af nyt mandskab dels til erstatning for tabene ved dødsfald, dels til forstærkning af den også ensidigt af fodfolk sammensatte garnison.[32] Dog er det en kendsgerning, at der aldrig - såvidt kilderne kan oplyse - for det første tilgik den agtpågivende kommandant væsentlige tilskud til den i mandskab decimerede styrke og for det andet fra den svenske regerings side stilledes ham i tal bestemte forstærkninger i udsigt, før det var for

sent.[33] Så i den henseende gravede Sverige sin egen bornholmske grav. Men iøvrigt må det nok pointeres, at bornholmerne med hensyn til deres viden på dette punkt - hvor de jo af gode grunde ikke kunne være bekendte med interne svenske meddelelser - snarere har været ofre for rygter og tankespind.

Men bortset fra denne ene undtagelse virker det slående, så godt man fra bornholmsk hold har været underrettet om den svage svenske stilling, hvad i hvert fald militært mandskab angår. Underligt kan det måske synes, at de slet ikke - så vidt Oldeland har gengivet det - har hæftet sig synderligt ved Hammershus' brøstfældige tilstand,[34] men at de - hvoraf flere også fra de sammensvornes egen kreds må formodes at have oplevet slottet ved selvsyn i denne periode - har været vidende herom, lader sig næppe diskutere. Men atter må det understreges, at det nok må være mere end tvivlsomt, om de overhovedet har haft nogen reel viden om den beskedne militære udrustning, den svenske slotsgarnison var udstyret med.[35] Dog er det herefter ganske indiskutabelt, at den prekære svenske stilling som helhed har været kendt blandt de oprørske gemytter på østersøøen, en farlig viden som eftertiden nu sikkert kan fastslå blev røbet af dem overfor den danske konges gesandt.

b) *De svenske udskrivninger* er ligeledes forholdsvis omhyggeligt fremstillet af Oldelands bornholmske hjemmelsmænd. Først redegøres for de militære foranstaltninger i så henseende i denne periode, derefter omtales den seneste finansielle byrde, som styret for nylig havde forlangt præsteret og tilslut kommer beretningen ind på de aktuelle militære krav, som Printzensköld senest hævdes at have stillet.

Også disse meddelelser svarer i hovedsagen meget langt til vor gamle viden, der atter primært beror på det svenske embedsmaskineris skriftlige materiale. Når bornholmerne således som det første kunne oplyse Oldeland om, at svensken har taget 500 mand af landet, ligner dette tal i størrelsesorden det fra svensk side opgivne provenu af udskrevne bornholmere til krigstjeneste uden for øen: Først den 7. juli 350 mand fodfolk til Pommern,[36] senere den 8. oktober 45 mand rytteri til Riga[37] og endelig antagelig den 7. november 40 matroser til Hälsingborg via Ystad.[38] Lad være at det i gesandtens indberetning opgivne bornholmske tal ligger noget over det rent faktisk udførte antal bornholmere - de svenske tal giver således tilsammen 435 mand - og lad også ligge at bornholmerne overfor Oldeland anførte Stralsund som afleveringssted for alt udført mandskab, når det kun var fodsoldaterne, der afgik til Pommern, antagelig Stettin og herfra videre

rimeligvis til netop Stralsund. Rent bortset fra at bornholmerne som hjælp til oplysning om disse svenske militære dispositioner givetvis ingen adgang har haft til de fortrolige skrivelser i hele dette spørgsmål, er vi atter tilbage i småtingsafdelingen. I den politiske sammenhæng har det vejet ulige tungere, at de svenske udskrivninger af bornholmerne blev *opfattet* som væsentlig tungere end de tilsvarende i den danske tid skønt de - som påvist tidligere[39] næppe afveg væsentligt fra disse.

Noget vanskeligere er det imidlertid at tage stilling til den bornholmske oplysning, når de ombordstegne rønnebo påstod, at han - det vil sige Printzensköld - for 1400 daler havde sat landet i kontribution til på tre tider at betale, hvoraf den første termin skulle have været betalt »i de dage Vi laa der«. I denne forbindelse hænger vanskelighederne især sammen med to problemer, der indtil videre hindrer forskningen i at nå frem til en tilfredsstillende løsning på dette i og for sig afgrænsede spørgsmål. For det første er det en ubehagelig kendsgerning, at denne ekstraskat tilsyneladende optræder under vidt forskellige - og derfor ikke umiddelbart sammenlignelige - betegnelser i det bevarede kildemateriale - svensk som dansk. For det andet er det lige så ubestrideligt problematisk med bestemthed at fastslå, hvor følelig denne byrde kan have været for det bornholmske samfund på dette tidspunkt. Netop på dette vigtige område savner vi stærkt tilstedeværelsen af metodisk forsvarlige undersøgelser, ikke mindst af det hidtil ganske uudforskede helgårdsbegreb herovre.

Hvad vi indtil nu alene med sikkerhed ved er, at Printzensköld den 3. november - altså knap tre uger før Oldelands eskadre så uventet dukkede op under den bornholmske vestkyst - havde fået almuens ja til en bevilling på 16 daler sølvmønt af hver helgård at betale i just tre terminer.[40] Denne fastsættelse af tidspunkter for betalingen i det gammelkendte materiale synes dog at tyde på, at der således er tale om den samme ekstraordinære ydelse, som bornholmerne nu indviede den danske konges gesandt i. I hvert fald tvivlede slots- og lenshøvdingen næsten fra starten på almuens evne til at betale blot den første termin i penge,[41] formentlig den ydelse, der - som det fremgår af gesandtens beretning - skulle falde netop på det tidspunkt, Oldeland lå underdrejet ved Rønne.

Helt umuligt at verificere er gesandtindberetningens omtale af det seneste militære krav fra svensk side, hvor det af bornholmerne fremføres, at Printzensköld »haffuer och ladet opfordre« til sig på slottet alle geværer og 4 kanoner, der tilhørte rønneborgerne, hvad der naturligt - i den foreliggende spændte situation - måtte vække uvilje. Problemet er her det ganske

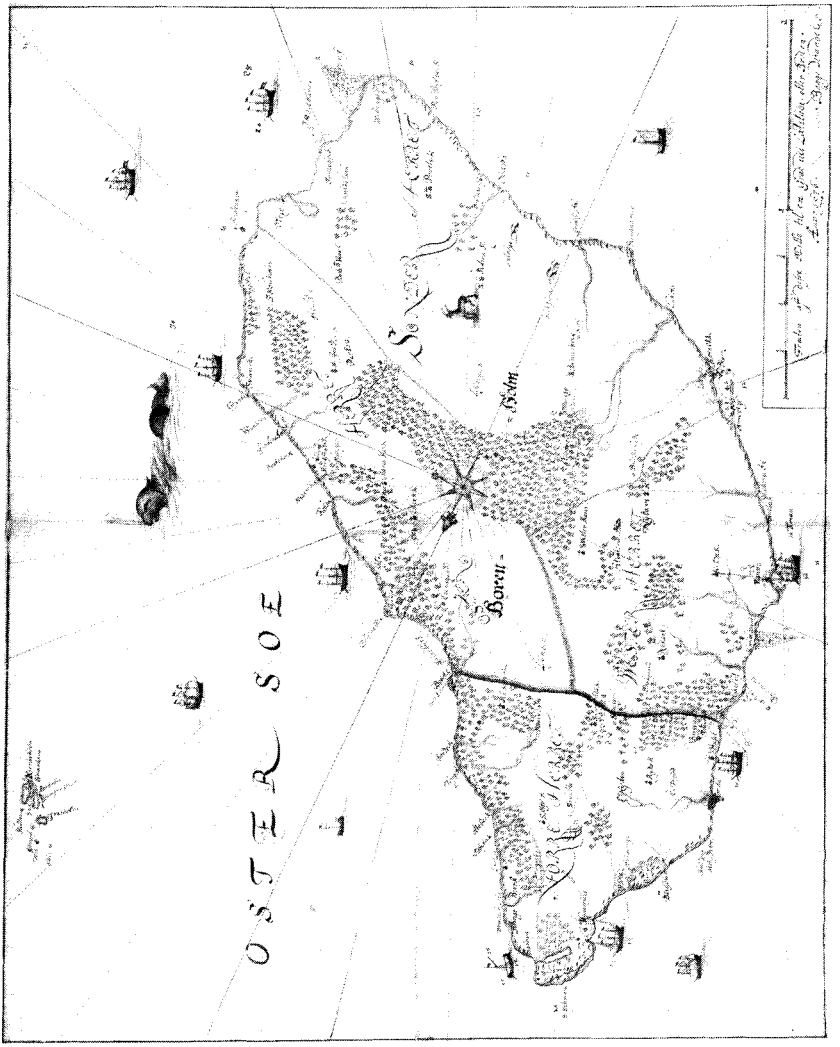

Fig. 18. Bagge Wandels bornholmskort 1676. Det kongelige Bibliotek (Ny kongelig Samling). Dette kort, som vistnok senere blev brugt som forlæg for det af Johan Husman stukne kort til Resens Atlas Danicus i 1680'erne, giver et godt indtryk af det senere 1600-tals forestillinger om Bornholm. På kortet bemærkes især de angivne herredsgrænser.

enkle, at dette påbud i forvejen hverken er omtalt i det forhåndenværende danske eller svenske materiale. I denne forbindelse ved vi kun, at slots- og lenshøvdingen engang inden den 8. oktober til forstærkning af Hammershus lod afhente to af i alt fem kanoner, der stod ved Nexø,[42] men om artilleristykker ved Rønne ligesom om en generel rekvisition af alle bornholmske håndskydevåben tier kilderne overhovedet. På den anden side er det svenske forlangende slet ikke utænkeligt under de nu så skærpede forhold.

Som helhed virker det også iøjnefaldende her, hvor rimeligt velorienterede bornholmerne var, hvad i hvert fald væsentlige sider af den svenske udskrivningspolitik angår, især dennes militære side. At der i indberetningen dog ikke er givet et fuldt udtømmende billede af denne, er vel ikke så underligt. Bornholmerne har åbenbart indviet Oldeland i de aspekter af sagen, som de måtte mene at gesandten havde brug for til den deltagelse i det fælles værk, som de nu forsøgte at overbevise ham om rigtigheden i. At åbenbare andet for ham var i og for sig irrelevant.

c) Med hensyn til endelig *den skildrede folkestemning på øen og* i denne forbindelse også *Printzensköld's vurdering af forholdene* er det også lykkedes Oldelands bornholmske kilder at give klart udtryk for disse. Heller ikke i disse henseender ligger det her påståede så forfærdeligt langt fra vor øvrige viden.

De bornholmske hjemmelsmænd anførte således som noget af det første, at de »for Danm vel intentioneret« og dertil deres »affection« for den danske konge, hvem de ville bevise deres troskab med liv og blod. Og - som de tilføjede - landet er så »vuilligt«, at han - det vil sige Printzensköld - ej tør begynde eller påbyde noget med magt. Endelig fremhævede de i forbindelse med kontributionsydelsens første termin, at denne nu skulle have været betalt, men »torde de ey lade sig derom merche dend stund Vi Vaare der med skibet.« Sluttelig anførte de også om indehaverne af de nu rekvirerede geværer og rønneborgere, hvis kanoner ligeledes skulle afleveres, at disse »Vil det ey lade tage fra sig«, men lovede tværtimod Oldeland, at ville den danske konge blot sende ringe hjælp, ville de selv komme og hjælpe denne i land.

Hvorvidt slige udtalelser i den foreliggende situation har været generelle - altså dækkende befolkningen som helhed - eller alene omfattede en snævrere kreds af personer - nemlig den, der beviseligt udtrykte dem - lader sig naturligvis diskutere. Men indiskutabelt er, at svenske embedsmænd netop i disse dage omgikkes tanker, der i det væsentlige indhold smukt svarer til de bornholmske ytringer. Selv betroede Printzensköld - som ovenfor omtalt

- den 18. november kongen,[43] at størsteparten af bønderne vover at vægre sig mod alt, hvad der påbydes og ikke vil levere en penning af deres skatter og afgifter, ligesom han overfor generalguvernøren supplerede, at præsteskabet ikke mindre end den menige almue gav udtryk for vrede over og uvilje mod den svenske konge og krone.

Ildevarslende kunne slots- og lenshøvdingen udtrykke sig således overfor sin konge, at hvis noget fjendtligt skulle forefalde, da »skulle iagh intet understå migh at blifwa hos them uthe på landet för therass argheet skull.«[44] Ikke mindre uheldsvangert beskrev han samtidig sin stilling overfor generalguvernøren på denne måde, at han »måste öfven så mycket fruchta för sielfue Inbyggiarne, som een oppenbahre Fiende.«[45] Det var rene ord for pengene. Hvad Printzensköld angår, nærede i hvert fald han ingen illusioner. Snarere kan vi fastslå, at han længst muligt holdt et vågent øje med den stadig farligere situation uden at være i besiddelse af de fornødne midler til at imødegå den.

At den svenske kommandant ikke led af personlig forfølgelsesvanvid fremgår med al ønskelig tydelighed af den beskrivelse, den nøgterne bogholder Johan Nilsson den 20. november forfattede i Simrisham.[46] Selv var han just ankommet fra Bornholm og kunne nu til den kongelige sekretær Taubenfeldt i Malmø berette, at øens præster, borgere og bønder var helt opsætsige og ophidsede og ikke ville betale skat, men offentlig lod sig forlyde med, at de var og skulle forblive at være »goda Danska«. Hvis ikke Printzensköld ville blive undsat med rytteri både med den opgave at sikre øens ydre forsvar og med henblik på kontrol med almuen, ville en »total ruptur« være at formode. Dette var ikke mindre klart formuleret. Også Nilsson anede, hvor udviklingen bar hen.

Vidnesbyrdene synes i det hele og store at være enige. Så vidt også de primære svenske kilder taler, fremvoksede på Bornholm - som vi ovenfor i detailler har redegjort for - i slutningen af november en gærende uro og alt tydeligere vrangvilje mod Sverige, svensk regereri og svenske embedsmænd. Som mindre end ti år tidligere en berettiget bornholmsk vrede havde eksploderet mod den ærekære og magtsyge Ebbe Ulfeldt, nærmede man sig nu på klippeøen en lignende situation, hvor stadig mere undertrykt harme koncentreredes mod det fremmedherredømme, for hvilket den mådeholdne og forstående Printzensköld blev et uundgåeligt symbol.

Dette billede får vi klart bekræftet gennem Oldelands bornholmske hjemmelsmænd. Disse kilder forsynede ikke den danske gesandt og dermed regeringen med en viden, der på nogen måde var ringere end den, der

samtidig tilflød den svenske ledelse. At Sverige ikke i tide greb ind blev skæbnesvangert for dets herredømme over øen derude i Østersøen. På dette sted kan vi således *sammenfattende* understrege, at ikke mindst på dette tredie punkt om situationen på Bornholm indeholder den ældste version af Oldelands beretning en ganske overordentlig værdifuld og - situationen og kilderne taget i betragtning - forholdsvis sobert fremstillet viden.

Thi netop herigennem er det for første gang blevet muligt for alvor at belyse et væsentligt aspekt i begivenhedsforløbet med andre og uafhængige, ikke-svenske kilder. Om just stemningsbilledet i disse dage er de øvrige danske kilder, som i det væsentlige er bornholmske af berettende art, lidet givtige. Enten er de for fåmælte - det gælder de nærmest samtidige - eller også er de så stærkt tendensiøse - som årene går - at de slet ikke er brugbare til vort formål.

At kvaliteten af de hidtil kendte svenske kilder samtidig er blevet bekræftet turde ligge i sagens natur.

4) Det fjerde aspekt i de oldelandske versioner af hans bornholmske oplevelser drejer sig om, hvilken viden gesandten erhvervede om *forsyningerne på Bornholm.* Om dette taler begge.

I indberetningen nævnes vel i denne henseende især to interessante ting. Således at der på Bornholm »shall Vere stor offuerflodighed aff Korn och proviant« og at bornholmerne lovede, at de, om vinden ville føje sig og frosten ikke være for hård, ville løbe derfra med en skude kød og smør til København, hvorefter - og muligvis netop herom - kodebrevet afsendtes til Otte Krag. Men dertil også at der på øen lå »en stor parthi« smør, som skulle til Kalmar.

Hvilke og hvor store kvanta af de forskellige produkter, der her hentydes til, kan det være overmåde vanskeligt på dette sted at fastslå. Det er rimeligvis det samme emne, der til slut er omtalt i relationen, hvor Oldeland senere skrev, at der straks efter opstanden blev afsendt nogle hundrede tønder kød og smør til København.

I denne sammenhæng er det store problem at slige kvanta af de nævnte kategorier landbrugsprodukter tilsyneladende ikke omtales i det bevarede svenske materiale, der belyser dette relativt sene tidsrum af Sveriges besiddelse. I sit senest kendte originalbrev af den 18. november indberettede Printzensköld, at han efter at han i forvejen havde afsendt 80 tønder landgildesmør til Simrishamn med Nilsson kun havde 9 7/8 tønder tilbage i slottets magasin.[47] Muligvis er der dog her tale om smør, der ganske vist var forfaldent, men endnu ikke afleveret på Hammershus.

Thi at Bornholm virkelig var leveringsdygtig straks efter opstanden synes klart at fremgå af de ovenfor - i forbindelse med delegationens ophold i den danske hovedstad - omtalte ordrer til Peder Jensen og bornholmerne af den 31. december[48] om smør og proviant med mere samt i øvrigt af de vidnesbyrd i materialet om sådanne leverancer til København fra slutningen af januar, der kendes hos forfatteren Hjørring.[49]

Når Oldeland selv i sin senere relation netop anfører, at dette skete tre uger før svenskerne stormede København, er der utvivlsomt tale om de selvsamme bornholmske tilførsler, men hvorfra han har hentet sin viden herom kan være langt mere usikkert at fastslå nøje. Hans opgivelser på dette punkt repræsenterer i hvert fald ikke en personlig iagttagelse, da han først vendte hjem fra sin anden moskovitiske ambassade senere i det nye år.[50] Dette er nu heller ikke så vigtigt for os på dette sted, da hans viden herom i bund og grund er andenhånds og - på baggrund af de nævnte primære vidnesbyrd - antagelig sekundær og dermed ret værdiløs.

Sammenfattende må vi også på dette tidspunkt fastslå, at den ældre version i indberetningen klart må foretrækkes fremfor relationens yngre. Dette skyldes i første række, at vi kender hjemmelsmændene til oplysningerne, og at meddelelserne - i hvert fald delvis - lader sig bekræfte af andet, uafhængigt materiale. Også i denne henseende må vi karakterisere indberetningsversionen som ganske rimeligt orienteret. Modsat forholder det sig unægteligt med den viden som - bortset fra afhængigheden af den ældre version, som vi ovenfor har påvist - indeholdes i den yngre relation, som formentlig især er udformet med det bevidste formål at sætte beretningens forfatter i det rette relief.

I den datidige politiske sammenhæng var det korte af det lange imidlertid, at nu var København udmærket orienteret om de muligheder, Bornholm åbnede for den danske forsyningspolitik. En vel gennemført opstand mod det svenske styre på øen ville skabe en situation, hvor disse kunne udnyttes fuldt ud.

5) Som det femte og sidste aspekt står tilbage at se lidt nærmere på den viden, Oldeland har videregivet til sin regering i København om *den bornholmske sammensværgelse,* han så helt uventet kom i berøring med ombord på sin underdrejede skude.

Ikke mindst hvad dette punkt angår, bringer gesandtens ældste version virkelig nye oplysninger til torvs. Således fortæller Oldeland i indberetningen for det første, at de ombordstegne rønnebo - efter første gang at have entret hans eskadre og dermed knyttet en indledende kontakt - om natten

hemmeligt blev sendt til ham »aff tuende Borgemestere een Vdi Rönne och Peder Olssen Vdi Hasslef.« Senere oplyser han - efter omtalen af de aktuelle svenske foranstaltninger - at bornholmerne lovede ham, at ville den danske konge blot sende en ringe hjælp, så ville de selv komme og mage det så, at samme Peder Olsen i Hasle »schulde bede«[51] til gæste og »i saa maade bemegtige sig hannem« - efter sammenhængen at dømme utvivlsomt Printzensköld. Til slut refererer han yderligere, at den svenske oberst ikke tør komme af slottet »Vden til Peder Olsen i Haeslef som haffuer maattet assicurere hans lif for Almuen, och er ellers Vdi Hierted god Dansk.« Til disse meget talende meddelelser findes ingen direkte tilsvarende i den yngre version. Næppe så besynderligt endda, thi hvad den personlige indsats angår, er det givet, at Oldeland - som vi ovenfor har påvist - senere interesserede sig mere for sin egen end for bornholmernes rolle.

De i gesandtindberetningen oplyste enkeltheder efterlader ingen jordisk tvivl om, at vi her - for første gang nogensinde og hidtil den eneste - møder den bornholmske sammensværgelse i funktion. Først med fremdragelsen af denne version af gesandtens oplevelser oplever vor så sene eftertid den utvivlsomme lykke at komme ind på livet af den kreds af behjærtede mænd, som nu var organiseret i al stilhed og som kun få dage efter skulle slå så effektivt til, men typisk for foretagenet uden at efterlade sig nogetsomhelst absolut samtidigt vidnesbyrd om sin fordægtige gøren og laden, som kunne kompromittere denne gruppe og dens arbejde.[52]

I denne henseende repræsenterer indberetningen intet mindre end en sensation med sine afsløringer. Og hvor belastende for de sammensvornes kreds er dog dette materiale i grunden ikke.

Ifølge de bornholmske oplysninger til gesandten har konspirationen helt tydeligt været bygget op omkring borgmestrene i øens to vestvendte købstæder, dels den ene af Rønnes to - helt sikkert den yngre Claus Kam, der netop senere i modsætning til sin ældre kollega i byen optrådte som aktiv deltager i revolten[53] - dels og navnlig den ældre og erfarne Peder Olsen fra Hasle, der ligeledes få dage efter skulle optræde helt centralt under rejsningen og som herefter spillede en ledende rolle under den bornholmske delegations ophold i København.[54]

At Olsen i denne forbindelse optræder hele tre gange med navns nævnelse i Oldelands indberetning til regeringen - i modsætning til alle andre konspiratorer - er mere end tilfældigt og må - hvad enten eftertiden kan lide det eller ej - tages ganske alvorligt. Men i og for sig burde denne for hasleborgmesteren så stærkt kompromitterende omtale ikke komme spor over-

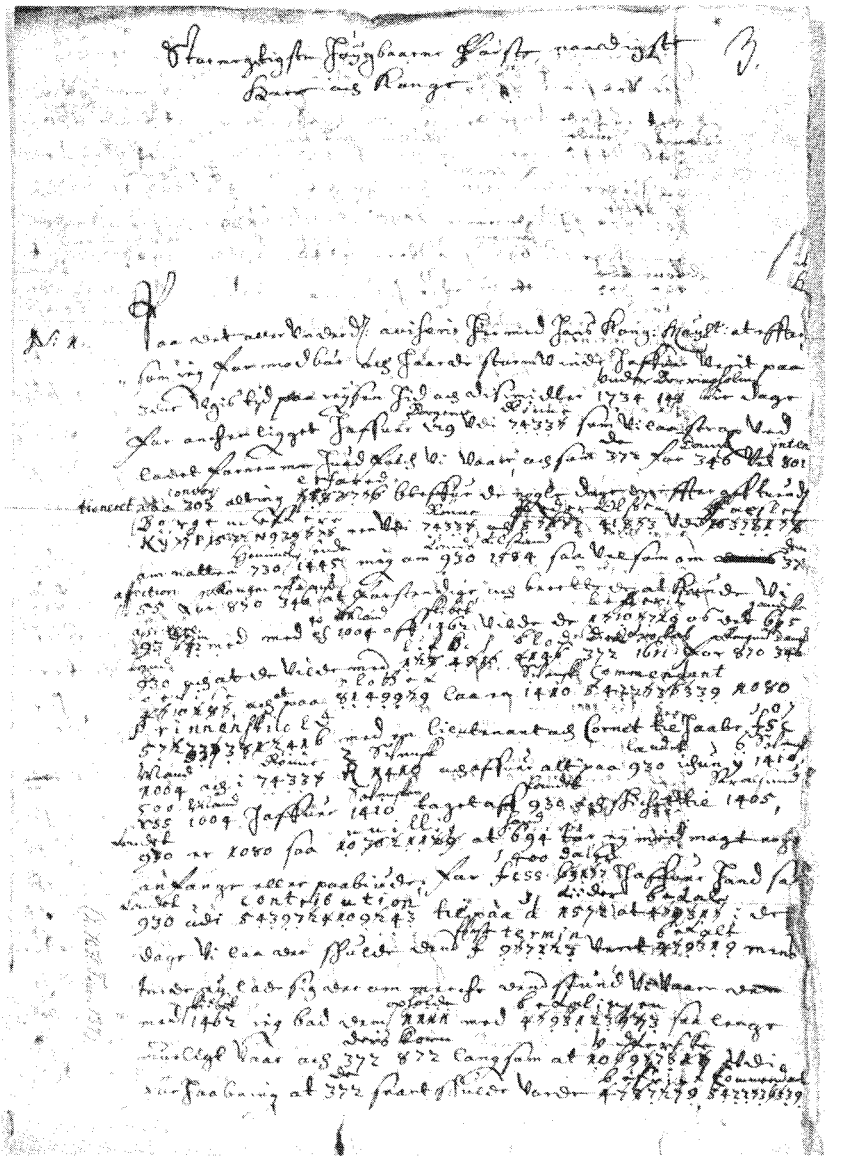

Fig. 19. Hans Oldelands indberetning til kongen fra Danzig 1658 11/12. Rigsarkivet (Tyske Kancelli). Det er denne nu fremdragne beretning om gesandtens forhandlinger med repræsentanter for den bornholmske sammensværgelse ombord på DER SCHWARZE RABE *kun en uge tidligere, der for første gang giver eftertiden et indblik i konspirationens organisation og arbejde.*

raskende for os på baggrund af vor - ovenfor omtalte - viden om hans tidligere karriere og øvrige indsats. I et kortvarigt lysglimt bekræfter indberetningens nøgterne ord det indtryk, vi ovenfor måtte danne os af denne sjældne personlighed.

Således synes de sammensvornes kreds ubestrideligt at have arbejdet med den konkrete plan, at hasleborgmesteren selv skulle være nøglefiguren, når en aktion måtte løbe af stabelen - det vil sige at Olsen nu, hvis dansk hjælp ville indfinde sig, personlig skulle være hovedfiguren i et kup med det formål at sikre sig slots- og lenshøvdingens person. At det på denne måde fra sammensværgelsens side ikke har været hensigten at berøve Printzensköld livet bekræftes fyldestgørende af andre, men svagere spor i det øvrige, bevarede kildemateriale.[55] Og hermed skulle disse - af den hidtidige forskning længe kendte - træk til fulde være bekræftet fra uafhængigt hold.

Det udtænkte arrangement synes ikke urimeligt. Det byggede - ifølge Oldelands ældre version - udtrykkeligt på den kendsgerning, at også slots- og lenshøvdingen har næret en vis tillid til Olsen, angiveligt fordi denne - formentlig i sit embede som sættelandsdommer - skal have garanteret hans liv overfor den ophidsede almue. Er disse bornholmske oplysninger korrekt gengivet af den danske gesandt og rigtigt forstået af denne - hvad der ifølge kildens art som indberetning til regeringen i København, hvis aktive bistand til projektet man fra bornholmsk side nærede forventning om, næppe kan være megen tvivl underkastet - har Olsen ifølge den udtænkte plan skullet bruge - eller misbruge om man vil - den svenske kommandants tillid til at bemægtige sig hans person. En slig fremgangsmåde ville i og for sig passe smukt til vor tidligere karakteristik af sammensværgelsens vindskibelige leder. Planen synes smukt at kunne spores tilbage til den foretagsomme og træske haslebos sammensatte gemyt.

Aktionsplanen var således den enklest mulige. Gidseltagning er så sandelig intet nymodens fænomen skabt i vor egen tid, denne delikate fremgangsmåde er i grunden sikkert lige så gammel som menneskeheden selv, kun midlerne hertil synes i tidens løb at have undergået visse moderniseringer. Nil novi sub sole - ej heller på dette område var der tale om noget epokegørende nyt.

Nu gik det som bekendt anderledes. Når det faktiske begivenhedsforløb imidlertid blev et ganske andet, har det rimeligvis sin sandsynligste forklaring i, at Printzenskölds sidste ridetur fra Hammershus til Rønne få dage efter helt enkelt kom aldeles overraskende for sammensværgelsen. At slots- og lenshøvdingen så oven i købet gerådede i åbent skænderi med Olsen i Hasle

var vel en tilfældig hændelse, som selv den bedste planlægning - det gælder også Olsens egen - på forhånd ikke kunne tage højde for.[56] Virkeligheden antager ofte helt andre skikkelser end dem, der er udmøntet i forud lagte planer.

Skal vi også på dette sted *sammenfatte* resultatet af ovenstående, må det nok især fremhæves, at Oldelands ældste version i indberetningen til den danske regering især hvad dette aspekt angår, der omhandler hans pludselige og uventede kontakt med den bornholmske sammensværgelse, åbenbarer en for forskningen yderst kærkommen viden af mildest talt sensationel art, der ikke alene må karakteriseres som ganske ny for os, men så sandelig også overordentlig værdifuld for eftertidens historieskrivning.

Der turde således med vort nye kendskab til og konsekvente udnyttelse af gesandtens ældste fremstilling af sine bornholmske oplevelser være dokumenteret en ubestridelig *direkte forbindelse mellem den danske regering i det indesluttede København og den organiserede sammensværgelse på Bornholm.* I et nyere og mindre arbejde[57] har denne forfatter - men blot på grundlag af den da alene kendte yngre version i relationen - argumenteret for det sandsynlige i en antaget slig sammenhæng, men uden at være i besiddelse af det afgørende bevis. Det savnede bevis er nu fremdraget og udnyttet. Med tilvejebringelsen og undersøgelsen af Oldelands indberetning er vor sidste tvivl bortvejret, for så vidt som argumentationen nu kan føres til ende på et vidnefast grundlag. På dette punkt repræsenterer den hermed forelagte version af Oldelands beretning først og fremmest en epokegørende nyhed.

Men også i en anden henseende er der hermed tale om en virkelig landvinding. Denne angår *rollefordelingen indenfor de sammensvornes afgrænsede kreds.* Vi er nu i besiddelse af et - af bornholmske og svenske kilder, som vi i forvejen kender dem, fuldstændig uafhængigt og neutralt - nyt vidnesbyrd om, at gruppen af beslutsomme mænd angiveligt havde sit centrum i den ubetydelige købstad Hasle omend med en væsentlig forgrening til ligesindede kredse i det langt større Rønne.

At *Hasle var sammensværgelsens arne* er i og for sig ikke nyt. Vor hidtidige viden, der fortrinsvis er baseret på danske - og det vil i denne sammenhæng alene sige bornholmske - kilder fortæller den samme umiskendelige historie. Dog er det ved fremdragelsen og udnyttelsen af nyt materiale vigtigt at fastslå, at dette billede også hermed *bekræftes.*

Aldeles nyt er derimod *den helt centrale position,* som den lille bys midaldrende borgmester, *Peder Olsen,* ubestrideligt har indtaget. Som han

sammen med den yngre rønnekollega, Kam, suverænt og håndfast styrede forhandlingerne med den danske konges gesandt - omend ikke personligt tilstede - ombord på »DER SCHWARZE RABE«, således var også han *tiltænkt den delikate hovedrolle i den foreliggende plan til aktionen,* der tilsigtede at bemægtige sig Printzenskölds person ved et kup. I den just ovenfor nævnte sammenhæng[58] har denne forfatter - men altså alene ud fra den yngre version i relationen - peget på denne alt for længe miskendte side af Olsens store indsats, men atter uden den fornødne bevisbyrde. Også i denne henseende synes nu beviset at være fundet. Thi heller ikke på dette punkt efterlader Oldeland os nogen tvivl. Med en til vished grænsende sandsynlighed kan det herefter dokumenteres, at den stræbsomme hasleborgmester - som det dels fremgår klart og utvetydigt af omtalen af hans meriter hos gesandten, dels, men indirekte kan sluttes på grundlag af den yderst håndfaste måde, hvorpå drøftelserne med Oldeland forløb - har været *sammensværgelsens ubestridte lederskikkelse.* Det var ikke den yngre i slige forehavender uerfarne generation ved den iltre haslekøbmand Jens Kofoed eller sognets stilfærdige hyrde Poul Ancher, men så forståeligt den i livets mangfoldige rænkespil rutinerede og garvede borgmester med meget mere, Peder Olsen, der hermed endnu engang stillede sig i spidsen i opgøret mod et upopulært styre. At hævde andet på grundlag af det forhåndenværende kildegrundlag vil ganske enkelt være uhæderligt.

Vor *konklusion* på den hermed gennemførte undersøgelse af det kendte kildemateriale af berettende art til belysning af Oldelands virksomhed ved Bornholm må derfor først og fremmest fastslå, at gesandtens optræden afstedkom tilblivelsen af en række skriftlige vidnesbyrd afspejlende resultatet af hans kontakt med de oprørske bornholmere. De herunder konstaterede beretninger er imidlertid ikke alle bevaret til eftertiden. Af disse - i alt antagelige fire - beretninger er formentlig de to ældste senere gået tabt. For det første den rejsedagbog, som det intime slægtskab mellem de to bevarede versioner af Oldelands beretning indicerer må have ligget til grund for udformningen af denne, blot i to vidt forskellige tilblivelsessituationer. For det andet det kodebrev, som gesandten afsendte til Otte Krag inden sin afrejse fra Bornholm den 4. december, og som ifølge begge versioner af hans beretning blev til efter udfærdigelsen af den såkaldte kohortationsskrivelse af den foregående dato.

Bevaret til vore dage er tilsyneladende alene - foruden naturligvis kohortationsskrivelsen - de to nu kendte versioner af gesandtens beretning, som - med en række særlige træk, der svarer til deres formål - fandt sine skriftlige

udtryk dels i indberetningen til regeringen af den 11. december fra Danzig, dels efter hjemkomsten til København i relationen det følgende års 12. oktober.

Men samtidig må det imidlertid også pointeres, at den foretagne undersøgelse af de to versioner klart godtgør, at den ældre version i indberetningen rummer en række fortrin fremfor relationens yngre, hvad vidneværdi angår. Det gælder såvel helheden som flere enkelte aspekter, at vi både kan verificere dens hjemmelsmænd og ganske mange af disses oplysninger samt oven i købet må vurdere dem med en ganske høj karakter for så vidt som de heri indeholdte meddelelser forekommer virkelig velorienterede. Således angående selve forhandlingsforløbet, den påståede tilstand på øen, beretningen om hvilke forsyninger der netop da var for hånden på Bornholm og endelig - det ikke mindst spændende - de mange vidnesbyrd om oppositionen mod det svenske styre. I alle de nævnte henseender indeholder indberetningen så overvejende en række primære meddelelser, på hvilket grundlag historikeren bør bygge sin rekonstruktion af fortiden op.

Tilsvarende repræsenterer den yngre relation enten liden eller slet ingen primær viden, hvorfor denne version som helhed - bortset fra dens mere psykologiske side - er uden selvstændig værdi for os. Undtagelserne er dog to ikke helt uvæsentlige spørgsmål. Det første omhandlende selve rejsen til og underdrejningen ved Rønne, hvor denne yngre version påviseligt i kraft af netop sin selvstændige viden fortsat må bedømmes som primær. Det andet punkt, hvor relationen også i fremtiden må tiltrække sig vor opmærksomhed, er dette, at denne version har bevaret ordlyden af den nedenfor undersøgte kohortationsskrivelse.

De uheldige helte

Inden vi underkaster dette dokumentariske islæt en nærmere analyse, vil det imidlertid på dette sted være rimeligt at inddrage i undersøgelsen det øvrige berettende materiale, der faktisk foreligger til belysning af ambassadens ufrivillige ophold under den bornholmske kyst. Dette supplerende kildemateriale har indtil for nylig været ganske upåagtet af forskningen vedrørende disse begivenheder, kun har denne forfatter i et tidligere mindre bidrag[59] peget på eksistensen heraf. Tilbage står altså fortsat en undersøgelse af dette materiales værdi med henblik på vort emne.

Kun knap tre måneder efter den moskovitiske ambassades langvarige un-

derdrejning i nærheden af Rønne, *1659 den 26. februar,* indgav to nederlandske skippere, *Meinert Albertsen*[60]og *Jan Dirchsen Moy*[61] gennem kancelliet *hver en supplik* til den danske konge. Næsten to uger tidligere, den 13. februar, var de to fluiter atter returneret fra den østpreussiske hansestad medbringende deres værdifulde last af mel og brød til den trængende danske hovedstad.[62]

Naturligvis er emnet for disse bønskrifter med diverse bilag et noget andet end det, der her er vort: Således anmodede de to supplikanter dels om betaling for udlæg til spise og drikke på rejsen med gesandten til Moskva - som fremført af Albertsen - og fragt af det fra Danzig hidførte brød og mel - for Moys vedkommende - dels om erstatning for den skade, de hver især havde lidt herunder. Rent umiddelbart kunne dette vel lyde både os uvedkommende og kedeligt. Dog er det en kendsgerning, at de to supplikker ikke desto mindre - som argumentation for det ansøgte - indeholder en førstehåndsberetning om ambassadefærden, som denne oplevedes set med sømandens blik. Ganske vist er denne version ret kortfattet, men i og for sig overordentlig værdifuld, idet den - helt uafhængig som den tilsyneladende er af Oldelands beretning - i høj grad kan tjene til at verificere nogle væsentlige meddelelser fra dennes side. At disse bønskrifter så oven i købet indeholder nogle træk af nærmest tragikomisk karakter, gør dem ikke til mindre spændende læsning.

Således anfører Albertsen, at han »unter Bornholm aber kommend, Wegen harten Wetters, ein Ancker Kappen müssen, und also daselbe nebenst einem Tau verloren.« Det var dette tabte anker, han nu søgte erstatning for hos den danske regering foruden naturligvis omkostningerne i forbindelse med underholdet af ambassadens personale. I en efterskrift - vistnok tilføjet på anfordring i kancelliet - fastsatte den gode skipper sine krav til henholdsvis 200 gylden for det mistede anker med dertil hørende tov og 100 gylden til bespisning af ambassaden. Endelig påtegnede endnu samme dag kancelliets myndige leder, Erik Krag, i dokumentets nederste hjørne, at kongen ønskede en udtalelse om sagen fra Selius Marselis, hvorvidt det ønskede beløb kunne tilkomme supplikanten efter hans fragtbrev.[63]

Af Krags bemærkning kan vi slutte, at sagen straks efter modtagelsen af bønskriftet har været præsenteret for kongen, der - af gode grunde og ikke mindst i den foreliggende situation - ikke var til sinds sådan uden videre at udbetale skipperen det forlangte beløb. Naturligt nok blev sagen henvist til regeringens skibsfartssagkyndige til nærmere udtalelse.

Tilsyneladende har den nederlandske skipper været forberedt på denne

udvikling. Thi vedlagt hans supplik er bevaret *en attest* fra agenten i Danzig, *Johan Melchior Röhttlin* - som vi ovenfor så deltog på sørejsen til den østpreussiske stad og derfor er endnu en af de primære kilder til denne - der er underskrevet og beseglet der i byen 1659 den 7. januar ifølge den i Danzig benyttede nye gregorianske stil - det vil sige *1658 den 28. december* efter den endnu herhjemme anvendte julianske tidsregning.[64] I sin bekræftelse til støtte for den andragende nederlandske skipper oplyser agenten nogle interessante aspekter ved den nu gennemførte rejse, som det nok kan være værd at referere i denne forbindelse. Således erfarer vi her, at Albertsen på sin færd fra København med sit skib DER SCHWARZE RABE sejlede i selskab med to andre hollandske skippere, Jan Klen og Dirchsen Moy og at den lille eskadre »Contrairi winds halber in die Neun tage vnter Bornholm gelegen.« Uheldet undervejs med tab af anker og tov til følge skildres på den måde, at Jan Klen - på det tidspunkt da Albertsen med bedre vind endelig ville hejse anker - der lå bag DER SCHWARZE RABE med sin skude, men allerede havde hævet sit, var drevet ind på det foran liggende skib

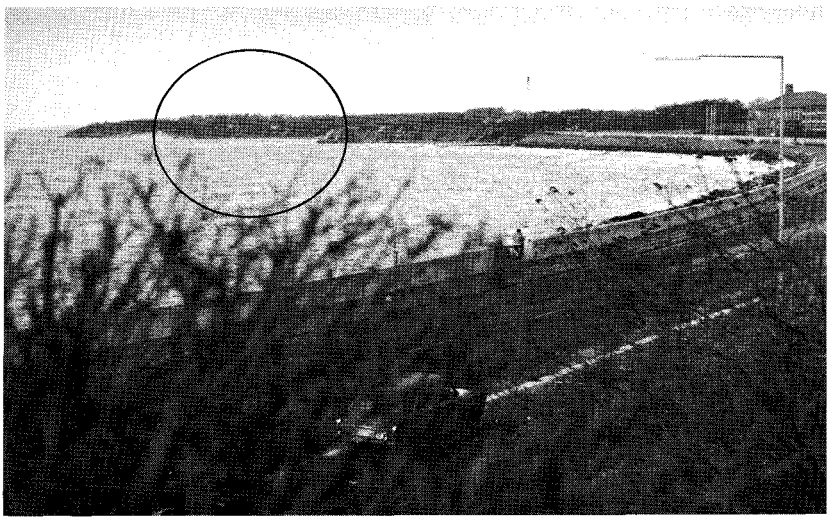

Fig. 20. Udsigt fra Nørrekaas over farvandet nord for Rønne. Foto ved Niels Jørgensen, Rønne. I billedets forgrund ses bugten indtil den med småkrat bevoksede Næbbeodde og hinsides denne den af fyrrebeplantninger omkransede Næbbebugt frem til Hvideodde. Efter alt at dømme var det i den ydre bugt, Næbbebugten, at de vigtige forhandlinger mellem de sammensvorne og gesandten fandt sted på de underdrejede nederlandske skibe.

med sin FINHUSEN, hvorved Albertsen følte sig nødsaget til at kappe sit anker for at redde skib og mandskab. Röhttlin slutter sin erklæring med henvisning til, at han, der ikke har villet nægte sagsøgeren Albertsen sandheden, har indhentet yderligere udtalelser fra øjenvidner til bekræftelse af forklaringen. At skadevolderen Moy selv har udtalt sig ved denne lejlighed ligger vel i sagens natur.

Det er en ganske dramatisk skildring af begivenheden, vi møder her med agentens ord, især i lyset af skipperens egen, meget fåmælte version. Utvivlsomt kunne dette uheld - der sikkert i højere grad har gjort indtryk på den næppe synderligt skibsfartskyndige Röhttlin end på den garvede nederlandske skipper - også have været skæbnesvangert for hele ambassaden, tilmed da uheldet skete på denne - i vestenvind altid - lumske og farlige kyststrækning. For så vidt er agentens reaktion ganske forståelig.

Dog er kilderne ikke problemløse i henseende til denne episode. Thi for det første har agenten tilsyneladende problemer med navnene på de optrædende skippere. Det synes således, som om skadevolderens navn i hans senere pen er blevet ændret til hele to forskellige navne. Og som det andet harmonerer Röhttlins tidsfastsættelse af uheldet åbenbart ikke med skipperens egen fremstilling af det passerede, der tydeligt placerer begivenheden i forbindelse med ankomsten til den bornholmske kyst.[65] Efter agentens fremstilling indtraf uheldet utvetydigt mod slutningen af underdrejningen, da man atter - med det bedrede vejrlig - iværksatte en genoptagelse af den så længe afbrudte sørejse.

At komme helt tilfredsstillende til bunds i dette problem er næppe længere gørligt for en senere eftertid. Dog må vi nok her have lov til at antage skipperens forklaring for den rimeligste. Da uheldet indtraf var i hvert fald han - ikke givetvis agenten - på dækket, ligesom han må formodes bedst at være orienteret om, hvorledes skaden på hans skude blev forvoldt.

Men disse forbehold overfor kildematerialet er dog småting i denne sammenhæng. Langt væsentligere er derimod kildernes sammenfald med hensyn til hovedsagen: Medens således Albertsens supplik klart bekræfter Oldelands udsagn om det langvarige ophold under den bornholmske vestkyst og ambassadørens udtalelser om det usædvanlig hårde vejr, der her tvang eskadren til at ankre op for at ride stormen af i mere smult vande, kan Röhttlins vidneudsagn lige så tydeligt verificere atter andre sider af skipperens beretning, derunder skildringen af at den bornholmske underdrejning ikke ganske var blottet for faremomenter. Helt centralt for os på dette sted må nemlig være, at det med sikkerhed er de selvsamme tildragel-

ser, som således er skildret i de to uafhængige sæt af beretninger - den danske gesandts og den nederlandske skippers, støttet som denne er af den danske agents.

Men ét uheld kommer som bekendt sjældent alene. Heller ikke Moy selv kunne helt sige sig fri herfor på denne nok så historiske østersøfærd. I sin egen supplik fremfører han, hvorledes han - da han for 5 uger siden var re-

Fig. 21. Ældre skibsankre. Bornholms Museum. Det er ikke ganske utænkeligt at et af disse større ankre har tilhørt DER SCHWARZE RABE, *som netop ifølge skipper Meinert Albertsens lidt senere opgivelse mistede et anker i forbindelse med underdrejningen i nærheden af Rønne på rejsen til Danzig med Oldelands russiske ambassade.*

turneret fra Danzig med brød og mel - »hier auff der reyde, Wegen vielen eysses« havde været nødsaget til at kappe et anker for at frelse skib og gods, hvorved han samtidig mistede et halvt tov. I efterskriften - ligeledes på kancelliets anfordring må det formodes - ansatte skipperen værdien af sit tab til 150 gylden. Også denne supplik henviste sekretæren til videre granskning og udtalelse hos den søfartskyndige Marselis.[66]

Ganske vist er der her tale om et helt andet uheld - som vi ser forvoldt af isgang på Københavns red - og nok nævner Moy ikke direkte Bornholm i forbindelse med omtalen af sin fragtfart, men alene dette at han er nævnt som skadevolder i Röhttlins attest er bevis nok for hans tilstedeværelse på ambassaden. Hvorfor der så ikke i hans tilfælde - modsat kollegaens - er bevaret nogen attestation til bekræftelse af hans vidneudsagn, der nu kunne støtte ham i hans påståede pengekrav overfor den danske stat, er uvist. Kan hænde at det blot var fordi hans uheld indtraf ved den danske hovedstad efter hjemkomsten, men muligt er det jo også, at han har forestillet sig at kunne få sine fordringer dækket uden. Endelig kan en attest - hvis den alligevel har eksisteret også i hans sag - været bortkommet i tidens løb.

Hvorledes det siden gik for de uheldige helte skal vi her kun kort gøre rede for.

Først en lille uge efter indleveringen af supplikkerne forelå de sagkyndige *erklæringer fra Marselis,* der i begge tilfælde bærer datoen *den 4. marts.*

Vedrørende Albertsens sag udtaler den skibsfartssagkyndige,[67] at kongen ikke - hverken helt eller halvt - kan gøres skyldig til erstatning af skipperens tab af anker og tov i henhold til alle søretlige regler, idet dette skyldes et defekt ror. Derimod mener han ikke at kunne kontrollere omkostningerne i forbindelse med underholdet af gesandtskabet, der må bero på kongelig nåde. Eftersom Albertsen imidlertid havde transporteret gesandten sammen med 12 af dennes tjenere og bespist dem i samfulde 15 dage, er det dog Marselis underdanige betænkning at anbefale en udbetaling af 50 rigsdaler.

Betydelig mere kortfattet kommenterer den søfartskyndige Moys sag.[68] Det hedder her, at når skipperen beviser at have kappet sit tov for at frelse skib og gods, er skaden i henhold til søretten stort havari, hvorefter fartøj og ladning må vurderes særskilt. Også i dette tilfælde overlader Marselis en eventuel erstatning til kongelig nåde.

Inden vi her forlader disse erklæringer er det værd at henlede opmærksomheden på et par træk i bemærkningerne om den første sag, der utvivlsomt er hentet fra den supplikindgivende Albertsen. For det første bliver

det her præciseret, at netop denne skipper havde Oldeland ombord på sit fartøj, DER SCHWARZE RABE, en oplysning, der næppe er rimelig grund til at betvivle. For det andet bliver gesandtens angivelse af den samlede sørejses varighed stort set verificeret ved denne kildes ansættelse af ambassadens ophold ombord. Også i denne henseende synes således brikkerne i dette puslespil smukt at falde ind på deres rette plads.

Endnu næsten en fuld måned måtte de to nederlandske skippere dog vente på den kongelige afgørelse i sagen. Først *den 2. april* udfærdigedes *en missive til rentemestrene* om betalingen til de to mænd.[69] Herefter anvises Albertsen 50 rigsdaler for fragt og bespisning af den moskovitiske gesandt og hans følge på rejsen til Danzig samt yderligere 50 rigsdaler for tab af anker og tov. I lige måde 50 rigsdaler til Moy for hans mistede anker og tov samt fragt af varer fra Danzig. Dette mod behørigt bevis.

Nogen sådan yderligere kvittering synes dog ikke bevaret. Antagelig har kancelliet stillet sig tilfreds med modtagelsen af de behørigt underskrevne supplikker med diverse bilag.

Sagen syntes nu endelig afsluttet for de to nederlandske skippere. Under deres mere end månedlange ophold i den danske hovedstad har de sikkert gjort sig mange - og rimelige - tanker om den danske administrations effektivitet. Hvilken deres reaktion var ved den sluttelige modtagelse af kun en mindre del af deres påståede fordringer turde her være usagt. Sikkert stak de snarest muligt til søs.

Men om deres - såvelsom Oldelands - historiske indsats for vor ø hersker der nu ikke længere tvivl. Deres bidrag er endelig - langt om længe - draget frem fra glemselens mørke.

Oldelands brev til bornholmerne

Efter undersøgelsen af det berettende materiale til belysning af gesandtskabets langvarige ophold under den vestvendte bornholmske kyst er det nu på tide at se lidt nærmere på den ofte i det foregående omtalte kohortationsskrivelse, der for så megen af eftertidens hjemlige historieforskning og historieskrivning har udgjort det eneste tilgængelige kildevidnesbyrd om ambassadens bornholmske oplevelser.

Oldelands - således af ham selv i den senere relation benævnte - skrivelse af *den 3. december*[70] er stilet til »Erlige och weluise Borgemestere, Borgere sampt meenige almue« på Bornholm. Indledningsvis fastslår forfatteren, at

han ikke tvivler på, at nogen af modtagerne, når de både betænker »dend frihied« som de har haft under deres fromme herre og konge, kongen af Danmark og Norge, og samtidig betænker hvilke »adtskillige mange og store Besuerlighieder« der daglig pålægges dem at udholde af Sveriges konge, [ikke] ønsker snart at blive »erlediget« fra »saadant Suensk Aag«.

Og eftersom - fortsætter han - »Alting igien (Gud skee Loff)« både hvad angår København og andre af kongens lande må håbes at komme i bedre tilstand herefter, da vil han »nest Guds Hielp« formode, at de - så snart deres lands tilstand kan blive kendt i København - »med førderligste skulle worde forløste.« Han formoder videre, at de alle bliver indbyrdes »enddrechtige« og ærligt beviser sig som »troe mend och i fremtiden tilkommendis wndersatter Igien« under den danske konge.

Afsenderen tvivler til slut ikke om, at en sådan troskab og velvilje fra bornholmernes side »i fremtiden will bliffue belønnet«, således at de snart »for treldomb skall faa frihied«.

Brevet er underskrevet »Eders ubekiendte dog well affectionerede wehn.«

Denne skrivelses ordlyd er desværre alene bevaret i en senere kopi - vedføjet gesandtens relation fra året efter - originalen forblev jo på Bornholm, som også tilfældet var med Frederik III.s tidligere henvendelse, og er vel siden gået tabt her. Uheldigvis fortæller Oldeland intetsteds, hvorvidt han det følgende år - i forbindelse med nedskrivningen af relationen - udfærdigede sit brev til bornholmerne på grundlag af en endnu bevaret koncept - der så senere er gået tabt - eller rent ud rekonstruerede ordlyden efter hukommelsen. På den anden side synes de - i den ovenfor opsatte parallelopstilling med de to versioner af gesandtens beretning - ganske mange verbaloverensstemmende passager i dette sammenholdt med indberetningens ældre version utvetydigt at pege på, at Oldeland endnu i Danzig har disponeret over en koncept til kohortationsskrivelsen, der delvis tjente som forlæg for ham under indberetningen til regeringen. Er denne iagttagelse rigtig, er den da anvendte koncept under alle omstændigheder senere gået tabt. Men i hvert fald må vor manglende, konkrete viden om slige enkeltheder vedrørende dette brevs tilblivelse mane os til en særdeles kritisk holdning overfor enkeltheder i formuleringen, derimod næppe overfor hovedindholdet og tendensen i skrivelsen, som vi nu kender den.

En mere nuanceret bedømmelse af denne skrivelses hele indhold og tone bør naturligvis have den ubestridelige kendsgerning for øje, at der her ikke er tale om en institutionel henvendelse i strengeste forstand i lighed med kongens brev næsten en måned før, men om en mere personlig henvendel-

se i skriftlig form, der ene og alene kan stå for afsenderens egen regning og private ansvar. Thi ganske vist var forfatteren i dette tilfælde udsendt i den danske stats mission som rigets gesandt - for så vidt repræsenterede han klart regeringens myndighed - men til dette tiltag gav hans stilling ham ingensomhelst myndighed. Der er absolut intet i det bevarede - hverken samtidige eller senere - kildemateriale, der godtgør, at den unge gesandt havde nogetsomhelst mandat fra sin regering til at foretage dette meget selvstændige, ja nærmest ubetænksomt farlige skridt. At også Oldeland fornemmede, at han hermed havde givet sig ud på den usikre is, synes klart at fremgå af den ganske ejendommelige måde, hvorpå han underskrev sig. Det var som bornholmernes kære, men ukendte ven han skrev sig, ikke som dansk gesandt til Moskva.

Hvad Oldeland således foretog sig under denne langvarige underdrejning ombord på DER SCHWARZE RABE lå klart uden for den opgave, der var hans - ambassade hurtigst muligt til den russiske storfyrste - i virkeligheden var hans optræden aldeles uden autoritet. Men hertil dette endnu væsentligere. At han - som vi ovenfor har set - mundtligt indlod sig i underhandlinger med de oprørsvillende bornholmere er vel - set fra en menneskelig synsvinkel - ganske forståeligt, men at rette en slig skriftlig henvendelse til befolkningen - med risici for beslaglæggelse med mere fra de svenske myndigheders side - udsatte alene denne - ikke ham selv, der opholdt sig forholdsvis i sikkerhed - for en dødelig fare. Hans skridt var således ikke alene uansvarligt, men så sandelig også ubetænksomt.

Og endelig dette. Oldeland må dog have kunnet forestille sig, hvorledes hans bornholmske læsere måtte knytte endog meget store forventninger til hans indladende skridt, ikke mindst dette skriftlige udtryk, der - hvordan man end vender og drejer sagen - var udformet af en person i officielt, kongeligt hverv. Intet i det bevarede materiale antyder, at han på nogen måde søgte at dæmpe disse, tværtimod. Enhver offentlig tjeneste stiller krav om omtanke og situationsfornemmelse af sin indehaver. Det må overmåde betvivles, om den unge gesandt til fulde besad disse egenskaber på reden foran Rønne, i hvert fald demonstrerede han ikke fuldtud, at dette virkelig var tilfældet.

Men når Oldelands skrivelse til bornholmerne ikke desto mindre er særdeles interessant for en historisk betragtning, skyldes det især den kendsgerning, at den er blevet til på et tidspunkt, der ligger kun godt og vel tre uger senere end Frederik III.s forudgående henvendelse. Hvor kongen i skrivende stund reelt - såvidt skriftlige kilder i hvert fald kan oplyse - intet

nøjere vidste om forholdene på Bornholm, var gesandtens viden om tilstande og stemninger her næppe den ringeste. Således var han - under udfærdigelsen af sin famøse skrivelse - rimeligt orienteret om helhedsbilledet, som det tegnede sig på klippeøen, herunder ikke mindst at en sammensværgelse nu var dannet under ledelse af Peder Olsen, der brændte af iver for at virkeliggøre den kongelige opfordring. Eftertidens bedømmelse af Oldelands handlemåde må naturligvis ikke se bort fra dette forhold.

At Oldelands brev er stilet til alle bornholmere er næppe diskutabelt. Når det - i sin nuværende udformning - formelt retter sig til alene de upriviligerede stænder, borgere og bønder - og som kongen undlader at nævne adelen direkte, men modsat denne også præsteskabet - skyldes dette formentlig blot omstændigheder, der var helt selvfølgelige for brevskriveren. Dels var Oldeland - som just påpeget - modsat Frederik III på forhånd rimeligt bekendt med konturerne af den nu eksisterende konspiration og derfor overensstemmende vidende om de kredse, der stod bag, dels har han som dansk adelsmand utvivlsomt vidst, hvilken ubetydelig rolle hans fåtallige standsfæller traditionelt spillede på den fjerne ø i Østersøen.[71] Og når han heller ikke udtrykkelig nævnte gejstligheden, kunne denne udeladelse have sin ligefremme forklaring i en naturlig fornemmelse hos ham af, at medlemmer af et luthersk-evangelisk præsteskab - som de statstjenere de ubestrideligt var siden reformationen - først og fremmest måtte findes på netop den statsmagts side - skønt nu svensk - hvis embedsmænd og redskaber de var overfor menighederne i deres respektive sogne snarere end på det oprørske standpunkt mod den af Gud indsatte lovlige øvrighed.[72] I hvert fald havde hans hjemmelsmænd - såvidt kildematerialet belyser - mere end antydet modstandsbevægelsens placering i Hasle og Rønne, om adelens og den lærde stands stilling hertil var hans konkrete viden sikkert yderst begrænset.

Men iøvrigt må det her være rimeligt at henlede opmærksomheden på den kendsgerning, at den af gesandten anvendte adresse næsten verbalt er overensstemmende med hans tilsvarende formulering heraf under omtalen af skrivelsen i indberetningen.

Er der således i henvendelsen til modtagerne visse formelle lighedstræk mellem Oldelands skrivelse og den tidligere kongelige henvendelse, virker de rent ydre forskelle umiddelbart mere iøjnefaldende i fortsættelsen, muligvis dog mindst i starten. Hvor Frederik III i sine indledende bemærkninger havde givet udtryk for sin nærmest ubeherskede vrede over det troløse svenske fredsbrud og sin lige så tydelige glæde over den nederlandske und-

sætning og dennes perspektiver samt i denne forbindelse udtrykkelig forudsatte bornholmernes store fædrelandskærlighed, understregede hans ambassadør den store modsætning mellem det tidligere danske styres velsignelser - hvor nøgleordet så umiskendeligt er begrebet frihed - og det nuværende svenske herredømmes uhyrligheder - i denne sammenhæng er det centrale stikord ikke mindre tydeligt det åg, der så klart har skaffet bornholmerne så mange besværligheder på halsen, hvilket naturligt hos dem måtte fremprovokere et usigeligt ønske om frigørelse.

At brevets udtryksmåde på dette punkt næsten verbaloverensstemmende svarer til ordvalget i indberetningen er - med tanke på brevets tilblivelsessituation - næppe til at undre sig over. Ligeledes er det helt evident, hvorledes gesandten i sin formulering har formået at leve sig ind i modtagernes aktuelle sindsstemning. Det var ikke så meget storpolitiske falbelader, der i første række var deres anliggende, hvad der først og fremmest var af interesse for dem, var derimod deres egen håndgribelige, dagligdags trædemølle.[73]

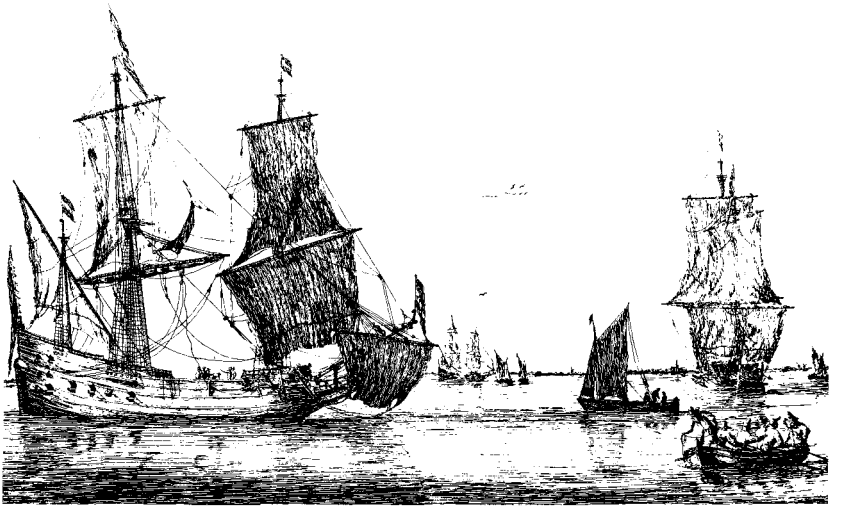

Fig. 22. Nederlandsk fluite (fløjte) og andre hollandske skibe ca. 1650. Radering af Reinier Nooms (Zeemann). Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Billedet kunne med visse ændringer i detaillerne være en naturtro gengivelse af den situation, der uventet indtraf, da den danske gesandts beskedne eskadre af nederlandske skibe i novemberuvejret måtte ankre op nord for Rønne og herunder kontaktedes af den bornholmske sammensværgelse.

For så vidt demonstrerede den unge diplomat en tydelig sans for psykologisk indlevelse.

Men diplomaten i ham fornægter sig dog ikke af den grund. Hvor Frederik III med tydelig sejrssikkerhed beskrev de lysende fremtidsudsigter, indskrænkede Oldeland sig alene til at udtale et ganske forsigtigt håb om en generel forbedring af det politiske helhedsbillede.

Endnu mere åbenbarer de formelle forskelle sig i det følgende afsnit af de to breve, der indeholder de respektive ønsker i forholdet til modtagerne. I Frederik III.s henvendelse så vi kongen fremsætte en lidenskabelig, utilsløret opfordring til væbnet opstand, specielt med henblik på en total eliminering af Hammershus som sæde for fjenden med henvisning til at man ikke længere havde grund til at frygte hans flåde. Så langt vovede hans moskovitiske udsending sig naturligvis ikke ud. Tilsvarende nøjedes Oldeland med en ret afdæmpet tilkendegivelse af alene sin dobbelte formodning om dels undsætning fra København, når man her fik underretning om tilstanden på klippeøen, og dels om bornholmernes sammenhold også i fremtiden som danske undersåtter. Også på dette punkt kan vi påvise verbaloverensstemmelse mellem brev og gesandtindberetning.

Men for en realpolitisk betragtning er alt dette dog uvæsentlige formaliteter, der kildekritisk vurderet nemt kan forklares som hidrørende fra forskellige tilblivelsessituationer og forskellige forfatterpersonligheder vedrørende de to skrivelser. Hvor Frederik III som dansk konge helt havde taget bladet fra munden og utvetydigt havde kaldt tingene ved deres rette navn, havde hans udsending i og for sig sagt nøjagtigt det samme, men mere forblommet. Reelt bedømt var det politiske budskab således næsten det samme i de to tilfælde - opfordring til et voldeligt opgør med den barbariske, ja ukristelige fjende med udsigt til senere hjælp fra de civiliserede og trofaste venner.

I denne forbindelse skal vi heller ikke på dette sted undlade at konstatere, at også den til grund for den fremsatte opfordring liggende holdning til forehavendet er sammenfaldende i de to tilfælde. Fælles for de to henvendelser er nemlig også den eklatante kynisme, hvormed de er udformet. At bornholmerne helt og aldeles var henvist til egne kræfter for at virkeliggøre den så smukt udtænkte kongelige plan har vi ovenfor kommenteret i forbindelse med Frederik III.s brev. Men om Oldelands rimelige viden om det danske riges aktuelle muligheder er der næppe grund til alvorligt at tvivle. Også han har formentlig været fuldt ud vidende om, at hans bornholmske samtalepartnere var pisket nødt til at gå til aktion selv, hvis de vel og mærke

ønskede at ændre forholdene. Men hvilken ret havde han - gesandten - til at fremkomme med løfte om dansk undsætning, hvis det bornholmske oprør løb af stabelen? Og hvilken mulighed havde han - den adelige kancellisekretær, der ønskede at gøre karriere i statens tjeneste - for overhovedet at indfrie slige løfter, om den bornholmske aktion blev søsat? Også i denne henseende kommer det lidet betænksomme klart til udtryk i hans optræden.

Når den så selvstændigt optrædende gesandt til slut - og ganske flot - bemærker, at han ikke tvivler om, at bornholmernes herved udviste troskab og velvilje vil blive belønnet, og at de snart skal genvinde deres fulde frihed, er dette et yderligere bevis på hans ubetænksomme handlen. Thi her udtalte han sig klart om noget, han senere ikke ville være i stand til at leve op til. Så var der - trods alt - nogen mere realitet i kongens tilsvarende løfte om privilegier og benådninger, som de kunne få gavn af, skønt - som vi bemærkede - kongen klogeligt undlod at præcisere, hvad han nærmere mente med sine ord.

Vor *konklusion* på ovenstående undersøgelse og vurdering af Oldelands kohortationsskrivelse til den bornholmske befolkning må i første række fastslå det metodiske resultat, at denne skrivelse på ingen måde som kilde betragtet kan og bør anskues som et selvstændigt - og fra gesandtens øvrige skriftlige virksomhed angående oplevelserne ved Bornholm ganske isoleret - skriftligt fænomen. En kildekritisk undersøgelse af dette dokument udviser ganske mange med hans beretning overensstemmende træk. Specielt de mange passager med verbaloverensstemmende formuleringer, der klart udviser slægtsskab med indberetningens ældre version, tyder klart og utvetydigt på, at en - endnu i Danzig bevaret - koncept til korhortationsskrivelsen da har udgjort en del af forlægget for gesandten under udformningen af hans skrivelse hjem til regeringen i København. Brevet er således langtfra noget falsum eller det blotte udtryk for en senere konstruktion, som kopi betragtet er den bevarede skikkelse den bedst tænkelige. Men som det følgende afsnit vil vise, er den gennem vor undersøgelse konstaterede koncept imidlertid hurtigt gået tabt.

Men heller ikke det mere saglige - eller historiske - resultat er uvæsentligt, nemlig dette at Oldelands skriftlige henvendelse til bornholmerne klart synes at forudsætte et rimeligt kendskab til det kongelige budskab så få uger i forvejen. Som vi ovenfor har påvist, er ikke alene adressen i de to breve sagligt set den samme - reelt først og fremmest øens upriviligerede stænder - men så sandelig også både den heri indeholdte opfordring og den

derfor bærende tankegang: Bornholmerne burde nu gå i aktion for det fælles bedste, men helt på egen hånd og uden nogen garanti for virkelig bistand herunder. Brutalt stilledes store, ja nærmest umenneskelige krav til de så fjernt fra hovedstaden hjemmehørende bornholmere. Hvad dette angår havde den unge gesandt dygtigt ladet sig spænde for den kongelige vogn. Som mester så lærling.

Men - thi der må med eftertidens øjne knytte sig et overordentligt stort forbehold til denne adfærd fra Oldelands side. Det indtryk, der melder sig ved læsningen af hans beretning, mere end bekræftes ved den blotte konstatering af kohortationsskrivelsen. Uafhængigt af hvorledes vi vender og drejer sagen, demonstrerede gesandten næppe større omtanke eller situationsfornemmelse ved sin optræden under den bornholmske kyst.

Medgives ham må det dog, at han klart og utvetydigt afviste de bornholmske anmodninger om øjeblikkelig hjælp, men når dette er sagt, udkrystaliserede hans øvrige optræden om bord på DER SCHWARZE RABE sig i to meget alvorlige fejlgreb, der nemt kunne have fået de alvorligste konsekvenser for hele den bornholmske sammensværgelse. Lad måske ligge at han for det første - både ved sit emsige skriveri og de rundhåndede løfter om senere dansk bistand, der fulgte i dettes kølvand - gav sig langt uden for sin instruks, der hurtigst muligt beordrede ham til den russiske czar. Dette er dog mest en formalitet. I denne sammenhæng er det ulige væsentligere, at han i hele sin adfærd - skriftligt såvel som mundtligt - optrådte helt uansvarligt over for de betrængte landsmænd inde bag de forblæste klitter. Thi der kan næppe herske nogen tvivl om, at han med både sine ord og handlinger givetvis har bibragt mange bornholmere det umiskendelige indtryk, at den danske regering helt og fuldt stod bag ham, hvad jo altså ingenlunde kunne være tilfældet.

På ingen måde kunne Oldeland tillade sig at optræde som Frederik III før ham. Trods alt er der forskel på kong Salomon og Jørgen hattemager. At gesandten ikke klart erkendte dette, viser at han næppe var sin stilling voksen.

Men intet er heller så galt, at det ikke er godt for noget. Et meget forsonende træk ved Oldelands optræden er dog dette, at både hans forsikringer om en senere dansk bistand og hans kohortationsskrivelses budskab sikkert ikke har efterladt de konspirerende modtagere i nogensomhelst uvished om, hvad den danske regering forventede af dem. Handles skulle der, men snart og effektivt.

Det var lørdag *den 4. december* i morgentimerne, at Oldelands korhortationsskrivelse blev sendt i land. Endelig var vinden nu flovet så tilpas meget af, at den så længe afbrudte ambassadefærd omsider kunne fortsættes mod Danzig. Snart gled de nederlandske skibe langs den lave og af sne dækkede kyst. Antagelig holdt man denne til bagbord - i starten med sydlig kurs, idet det jo gjaldt om at undgå Hammershus og blive observeret herfra. Sikkert passerede man kort efter Rønne med de lave huses tage pudrede med vinterens hvide farve - kun den statelige Sct. Nikolai på den stejle havneskrænt skilte sig noget ud fra den yderst beskedne bebyggelse - og lagde herpå kursen mod sydøst, idet man stadig fulgte landet.

Først da et egnet sted var fundet - som kildematerialet desværre ikke oplyser os nærmere om - sagtnedes farten. Her - langt væk fra alt det forhadte svenske - var øjeblikket kommet, hvor kohortationsskrivelsen blev landsat i sikker varetægt hos de »tuende well instruerede Rønne fiskere«, som Oldeland året senere rammende beskrev de to bornholmske budbringere i efterskriften til sin relation.[74] Brevets forholdsvis korte, men yderst farlige rejse til Peder Olsen i Hasle var hermed indledt.

Hvorledes kohortationsskrivelsen senere - sikkert endnu samme dag - blev overleveret i hasleborgmesterens sikre hænder, og hvornår Olsen og med ham den øvrige kreds af aktive konspiratorer er blevet bekendt med indholdet heraf, findes der desværre - men atter af let forståelige grunde - ingen absolut samtidige kilder til. Uigennemtrængeligt hviler mørket over sammensværgelsens gøren og laden i disse allersidste dage, før signalet til aktion blev givet.

Som ved undersøgelsen af den tilsvarende kommunikation af Frederik III.s skrivelse næsten en måned tidligere er vi også vedrørende gesandtens brev - beklageligvis - alene henvist til *senere kilder.* Nok er hjemmelsmændene til vor viden om de to sagsforløb delvis de selvsamme, dog er der den væsentlige forskel på disse tildragelser, at overleveringen om overbringelsen af gesandtens brev er knap så sen og desuden tilsyneladende ikke behæftet med nær de mange og næsten uoverstigelige problemer af forskellig art, som tilfældet er med den kongelige skrivelse.

I forbindelse med ekspeditionen af Frederik III.s brev så vi, at *Peder Olsen* flere år senere, *1671 den 30. december,* i sit *bønskrift til Christian V.* udtrykkelig betonede sin egen væsentlige rolle.[75] Til denne beskrivelse af kommunikationen mellem den danske hovedstad og den oprørsulmende ø

må vi nu vende os mere indgående, da den i lige så høj grad beskæftiger sig med overbringelsen af Oldelands skrivelse.

Da Olsen mere end en halv snes år senere i København udfærdigede sin supplik til den enevældige konge, var han en hårdt prøvet mand. Godt otte måneder tidligere havde han - sikkert meget mod sin vilje - måttet forlade borgmesterstolen i den lille købstad, hvis myndige leder han da havde været i mere end en menneskealder. Men ikke nok med det. Blot fire måneder senere havde en højesteretsdom - der givetvis virkede mere chokerende på ham - fradømt ham det landsdommersæde, som han - med næppe mindre autoritet - havde beklædt i eget navn i snart henved en halv.[76] Højt at flyve, dybt at falde. Utvivlsomt følte bornholmernes engang så ubestridte førstemand sig stedt i den dybeste ulykke. Ved sit bønskrift søgte den ældre mand nu i første række genindsættelse i sin gamle værdighed, subsidiært kongelig nåde under henvisning til sine fordums tjenester. Det er hans fremførte argumentation herfor, der på dette sted først og fremmest må have vor interesse.

Således gør supplikanten[77] - der jo altså i skrivende stund opholdt sig i hovedstaden - i starten af andragendet opmærksom på sin indsats, »der ieg Boringholm fra de Swenschis Macht til Eders Kongl: May^tts Sl: Herr Fader ofverlewerede.«

Lad her være at ordvalget ganske stærkt betoner Olsens rolle, men en ubestridelig kendsgerning er det dog, at eftertiden nemt kan verificere, at denne jo ikke var helt ringe for så vidt som den daværende hasleborgmester havde optrådt særdeles aktivt både som primus inter pares inden for den bornholmske sammensværgelse og senere som leder af øboernes deputation til hovedstaden efter den vellykkede aktion.[78] Utvivlsomt er det det sidste, der her hentydes til.

I fortsættelsen fremfører Olsen da anmodningen om genindsættelse i samme selvbevidste tonefald. Han henviser således til, at han udviste »Troschab och Flid saawelsom och mit Godsis och Formuis Spilde udj Boringholmbs Erobring fra de Swensche,« ligesom han understreger, at han herved »min egen Gaard och Eiendom, som ieg til Landets Erobrings Fortsættelse vdsatte.«

Hvad forfatteren til andragendet her hentyder til er umiddelbart ikke ganske klart. Ganske vist har en tidligere bornholmsk historieskriver ment,[79] at Olsen hermed henviste til et påstået tab af gård og formue i forbindelse med opstandstildragelserne. Ret beset kan dette vel heller ikke udelukkes, men svagheden ved påstanden er dog den iøjnefaldende, at kil-

dematerialet intetsteds omtaler slige tilskikkelser for den vindskibelige haslebo. Iøvrigt må det pointeres på dette sted, at omtalte forfatter gennemgående stillede sig meget negativt til Olsens indsats under løsrivelsesværket, hvilket næppe - som påvist i dette arbejde - er rimeligt. Langt snarere synes det at forholde sig således, at den afsatte embedsmand med dette ordvalg gør opmærksom på de store risici, han løb ved sin deltagelse i opstandskomplekset. Thi hvordan vi end vender og drejer sagen, efterlader kilderne - dels til selve rejsningen, dels til dennes både forhistorie og efterspil - ikke den ringeste tvivl om, at hasleborgmesteren så vist ikke lå på den lade side. Aktivt optrådte han fra første dag, virksom var han til den bitre ende.[80] Men dette udelukker naturligvis ikke, at Olsen mange år senere - da han atter følte, at han pany kæmpede for hele sin eksistens og hele sit gode omdømme - måtte udtrykke sig i endog meget kraftige vendinger under fremførelsen af sin sag. At gøre så var vel den 61-årige mands eneste reelle chance.

At supplikanten netop maler med en særdeles bred pen i kraftige farver vidner også fortsættelsen umiskendeligt om. Her fremfører den forhenværende borgmester og landsdommer de dystre perspektiver af et kongeligt afslag for også hustru og børn således, at han ikke nu med dem på sin alderdom skal nødsages til betleri. Desuden skulle svenskerne, »som er mit Lifs och mine Børens Fiender«, glæde sig over denne hans fordærvelse og undergang, når de erfarer dette, »efftersom ieg war den største Aarsag, at Boringholm fra deris Macht blef frigiort.« Dette var jo nok at skyde noget over målet. Helt så dystre - omend alvorlige nok - var næppe fremtidsudsigterne for den faldne storhed. At denne så vist ikke stillede sit eget lys under en skæppe er dog klart. Når Olsen på denne måde kaldte sig den største årsag til løsrivelsen, var det i hvert fald en overmåde kraftig betoning af egen indsats, såvidt eftertiden kan skønne.[81] På den anden side var påstanden jo på ingen måde grebet ud af luften.

Nu skal vi - trods alt - heller ikke gøre skarn uret. Hvad supplikanten mente med sin indsats, undlod han ikke straks at henlede den enevældige monarks opmærksomhed på, »huilcket wiitløfftigen for Eders May:tt er demonstrerit baade med Eders Kongl: May:tts Sl: Her Faders eget Opmuntrings Bref til samme Wærk och hans Abgesandtes Welb: Hans Oldelands, som mig i Særdelished blefve tilschrefne,« så vel som også tre løftebreve fra Frederik III, »hvorudj hand lofuer mig och dem, som sig til samme Lands Erobring hafde ladit bruge, voris troe Tieniste med ald Kongl: Naade vil erkiende och wedderlegge, hwilcket mine tilforne indlagde Supplicationer och medfølgende Memorialer wiidere med ald Sanhed wdwiiser.«

Denne passage i supplikken er så afgjort den helt afgørende for os, idet vi på dette sted ser Olsen fremsætte påstanden om, at det var ham, der tretten år tidligere var den centrale skikkelse i korrespondancen mellem den danske hovedstad og Bornholm. Ikke alene har dette udsagn - som efter alt foreliggende er korrekt - førstehåndsværdi og er som sådant primært, men - ved den udtrykkelige henvisning til de vedlagte bilag, hvis eksemplarer desværre synes tabt i denne udformning - så sandelig også særdeles velbegrundet, da det delvis - og på et meget afgørende punkt - lader sig verificere af Oldelands med begivenhederne stort set samtidige indberetninger til regeringen.

End ikke i forsmædelsens mørke stund fornægtede sig politikeren i Olsen. For sin sag fremførte han vægtige indlæg, for de udtalte påstande var der pinlig orden i den til grund liggende dokumentation. Dette er langt mere, end man kan rose eftertidens ovenfor nævnte bornholmske historieskriver for. Denne kunne til tider udslynge uhyrlige påstande for hvilke dokumentationen - om den overhovedet fandtes - alt for ofte var yderst lemfældig og sjusket.

Når samme historieskriver i denne forbindelse har hævdet, at Olsen med Frederik III.s tre løftebreve tænker på de to breve, han selv havde modtaget 1658 den 28. december og på det kendte tilsagn om privilegier af den følgende dag,[82] er dette symptomatisk for hans letfærdige måde at skrive historie på. En påstand lanceres skråsikkert, som var det en virkelig kendsgerning, men uden nogetsomhelst i retning af en argumentation. Om påstanden i dette tilfælde kunne have noget på sig er såre vanskeligt at afgøre netop af den grund.

Denne fremgangsmåde kan ikke tilfredsstille kravene fra en kritisk historieskrivning. Mere sandsynligt forekommer det dog, at supplikanten formentlig foruden sin udnævnelse til landsdommerbestillingen af ovennævnte dato og det samtidige brev, der hertil tillagde ham brugen af to gårde[83] - hvilke han rimeligvis senere opfattede som én skrivelse - yderligere må have haft det kongelige løftebrev af den følgende dag[84] og kongens bekræftelsesbrev af 1659 den 3. maj[85] i tankerne. Thi fælles for disse skrivelser er netop dette, der for Olsen nu måtte være det altafgørende, at de fremsatte løfter principielt og konkret såvel kollektivt som individuelt. Nej, den forhenværende borgmester og landsdommer var ikke manden, der overlod vigtige ting til tilfældighedernes spil.

At den tidligere historieskriver på dette sted ikke udtrykkelig kommenterer det, der for os i denne forbindelse er særlig væsentligt, at Olsen også på-

står at have modtaget *før* opstanden både kongens og gesandtens brev indeholdende opfordring til revolte, kan dette naturligvis have flere grunde. Hans gennem et langt livs flittige forfatterskab klart udtalte antipati mod Olsen[86] kan være en. En anden at spørgsmålet ikke forekom ham relevant på det tidspunkt, da dette hans bidrag blev til. I senere arbejder[87] ses han dog at have accepteret påstanden, men atter - såre karakteristisk - uden at fremføre blot antydning af begrundelse for det så brat ændrede standpunkt. Sæderne skifter så sandelig her med de ændrede tider.

I nødens time talte Peder Olsen sandhed - andet var næppe tilrådeligt i hans fornedrede stilling overfor den absolutte konge, der rådede over en moderne administration, der sikkert uden større besvær kunne gå hans påstande nærmere efter i sømmene. Herom vidner en længe upåagtet kilde med al ønskelig tydelighed. Manden, der på dette kardinalpunkt fuldt ud kan bekræfte Olsens udsagn, er nemlig ingen ringere end *Oldeland* selv.

Omtrent to og en halv måned før den tidligere borgmester og landsdommer således forsvarede sin sag, *den 15.oktober,* skrev den tidligere diplomat og nuværende landsdommer på Fyn fra Uggerslevgaard sit helt *private brev* til den forhenværende bornholmske kollega, som først for nylig[88] - og ret overfladisk - er blevet fremdraget i undersøgelsen vedrørende disse begivenheder.

Den personlige skrivelse fra den fynske embedsmand[89] er helt igennem holdt i en fortrolig tone. Mærkbart er det, hvorledes det er privatpersonen Hans Oldeland - og ikke landsdommeren - der henvender sig til Peder Olsen som privatmand - ikke som embedsbroder. At henvendelsen således er stilet til Oldelands »tilforladendis goede ven« må her betragtes som en fordel, da vi på denne måde ikke er hæmmet af de hensyn, forfatteren ellers kunne tage til den offentlige myndighed, hvis tjener han vitterligt var. Tilsyneladende skriver Oldeland helt uopfordret og af egen drift.

Naturligvis er det at beklage, at originalen senere er gået tabt. Men muligvis kan dette forhold forklares derved, at modtageren af skrivelsen medførte også den - uden at nævne den udtrykkelig som sådan i sin supplik - som argumentationsbilag, da han et par måneder senere drog til København for at føre sin sag. Det ville i hvert fald ligne Olsen. Hvorledes det end forholder sig på dette punkt, må det imidlertid tilføjes, at den uheldige bornholmer egenhændigt - og sikkert ved modtagelsen har påtegnet sin *afskrift* med ordene, at »dette er en Ret Copie aff Originalen« i hans besiddelse. Hvad derfor dette angår, skulle vi altså være på sikker grund.

For en kritisk betragtning er det påfaldende, at Oldeland ikke entydigt

fortæller om årsagen til sit brevskriveri. Men da han straks anfører, at han desværre fra rådmand Lorentz Clausen i Middelfart har hørt, at det ikke længere går Olsen så godt, kan dette i og for sig være grund nok. Han kan naturligvis blot have ønsket at sende vennen et trøstens ord i modgangens tid. Muligt er det endvidere, at han endda ville række denne en hjælpende hånd. Thi brevets forfatter er - uvist hvorledes - vidende om, at den uheldige bornholmer »giør ansøgning«, ligesom han mod slutningen beder denne sende sig et par ord dels om situationen på Bornholm i almindelighed, dels om »huad gott haab J hafuer till at erholde nogen god bescheed paa huis i søger om till hofue, som ieg vil önsche eder goed held och Lyche till.«

Disse linier kunne dog antydningsvis fortæller os, at Oldelands henvendelse måske forudsætter tilstedeværelsen af en forudgående skrivelse fra Olsen, der i så fald kunne tænkes at have skrevet til den fynske landsdommer og anmodet denne - hans gamle våbendrager - om bistand i nøden. Men beviseligt er det ikke på dette spinkle grundlag alene.

Endvidere kan den mulighed ikke udelukkes, at Oldeland samtidig skriver for at bede Olsen - hvis planer om at rejse til hovedstaden han tilsyneladende kender - om at hjælpe sig, thi efter i det foregående at have omtalt - nærmest med et anstrøg af misundelse - den kongelige belønning til Jens Lauridsen Risom for hans deltagelse i løsrivelsesværket beskriver han sin egen situation således, at han »lefuer end och sielf i dend Vnderdanigste forhaabning en gang och at niude samme Expedition.« Kan hænde at han har forestillet sig, at netop Olsen, som den med hvem han især har haft kontakt blandt opstandsdeltagerne - men formodentlig først mere end et år efter værket - nu, da denne endnu engang måtte krydse Østersøens vande, kunne være ham behjælpelig med at indhente det efter hans opfattelse så længe forsømte.

Den ene tjeneste er som bekendt den anden værd. For ganske påfaldende er det, hvorledes den miskendte fynske lavadelsmand gentagne gange dvæler ved just »dend schrifuelse, som ieg skref eder til paa Reden for Rønne ved de tuende fischere der af landet som Vaar os om bord, opmundttrede landet till iche alleniste, at afKaste de Suendsche aag, som det udj dend till korte fred sommern till forne Vaar hengifuen Vnder, mens och at Vndsette Kiöbenhafns da haardeste beleirede bye med nogle hundrede tønder Kiöd, som de Suendsche hafde ladet paa byde, som ieg af samme fischere fich Kundschab om at stoed udj bereedschab.« I sig selv er dette citat også interessant derved, at ordvalget et par steder - dels i omtalen straks af de to rønnefiskere, dels lidt senere i bemærkningen om kødet, der gik til

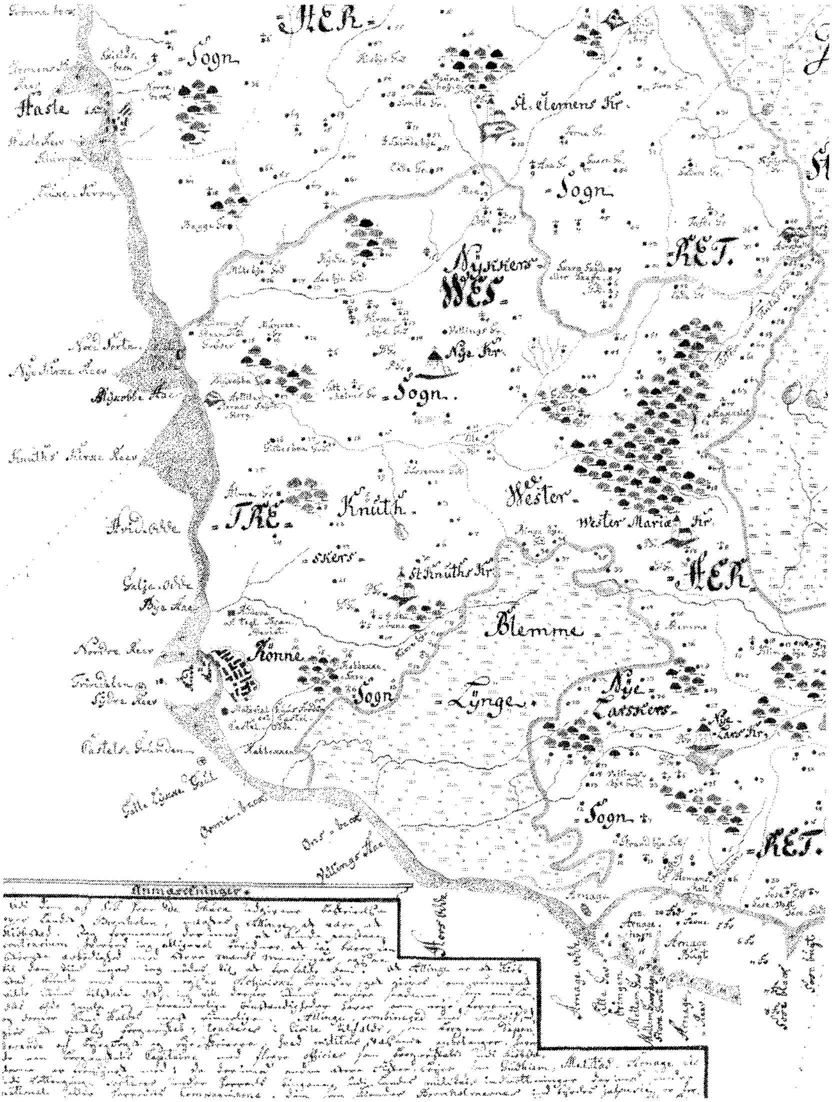

Fig. 23. Udsnit af J. D. Petersens bornholmskort 1760 visende området mellem Rønne og Hasle. Bornholms Museum. Netop dette kort giver en - tiden taget i betragtning - temmelig nøjagtig angivelse af de farlige sandrev på denne kyststrækning generelt, men mere specielt er denne yngre tegning en indirekte bekræftelse på den underdrejningsplacering, der efter alt at dømme blev valgt af Oldelands ambassade jfr. Fig. 16-17-18, ligesom kortet indirekte fortæller noget om den forholdsvis nære kontakt mellem de opankrede skibe og sammensværgelsens nervecentrum i Hasle.

København - næsten er verbaloverensstemmende med formuleringen i relationen fra 1659. Det synes således hævet over enhver tvivl, at den fynske landsdommer delvis benyttede sin ældre beretning som forlæg for den endnu yngre beskrivelse af mødet med de bornholmske udsendinge for konspirationen, som vi her møder i brevet til den uheldige bornholmske ven.

Men ikke nok med det. Kort efter fremsætter han om det omtalte brev den tanke, at dets bornholmske modtager »maasche« fortsat har det i sin besiddelse. Endelig anmoder han til slut Olsen om, at denne vil lade ham »och vide om i endnu hafuer den schrifuelsse ieg schref eder till af schibet for Borringholmb, och schicher mig en Copie deraf.« Hvortil må eftertidens historiker naturligvis spørge. Det ligger snublende nær at antage, at også den fynske brevskriver havde sine bestemte fremtidsplaner, hvortil fortidens bedrifter kunne virke befordrende.

På dette sted er det væsentligste imidlertid noget ganske andet, nemlig dette at vi hermed får vished om, at Oldeland i skrivende stund selv savnede en afskrift af eller en koncept til den famøse kohortationsskrivelse. Det var derfor han nu ønskede en afskift heraf. Selve den historiske skildring havde den forhenværende gesandt derimod fortsat sit sikre greb om, det skyldtes - som vi just har godtgjort - at han til sin fremstilling i dette brev kunne anvende sin egen relation.

Her må det noksom understreges, at kilders vidneværdi naturligvis afhænger af, hvilke spørgsmål vi formulerer til materialet. Givet er det således, at brevet også rummer passager, der er helt værdiløse for os i denne sammenhæng. Dets iagttagerposition er klart andenhåndsvidnets, når det omtaler Olsens »goede och tro tienniste« under opstandstildragelserne generelt - altså bortset fra hvad kommunikationen åbenbarede ham ombord på DER SCHWARZE RABE - idet det må antages, at Oldeland, der ikke selv oplevede disse spændende tildragelser på nærmere hold, blandt andet har hentet sin helt sekundære viden fra diverse kilder, der vidste bedre besked, således også Olsen selv. Til belysning af dennes behjertede indsats i farens dage har vi langt bedre kilder end dette personlige brev. Men ganske anderledes forholder sagen sig unægtelig med hensyn til Oldelands oplysninger om, til hvem, hvornår, og - til dels - hvad han skrev for år tilbage. På disse heller ikke uvæsentlige punkter er hans viden modsætningsvis mere eller mindre primær. Følgelig kan de slutninger, vi kan drage af disse træk, rumme en vis værdi for os. Derfor kan brevet med føje anvendes i henseende til påstanden om, at kohortationsskrivelsen overbragtes hasleborgmesteren - hvilket dennes bønskrift med ikke mindre ret bekræfter.

Derimod er det i og for sig ganske overflødigt for eftertiden - men næppe helt på samme måde for den brevmodtagende Olsen - når den forhenværende moskovitiske udsending vedrørende sin adfærd under Bornholm udtrykkelig anfører, at denne »aldelis indtet vedkom min Jnstrux til Muschof.« Forklaringen er den samme som før. At gesandtens optræden ombord på det nederlandske fartøj ved Rønne var helt igennem selvbestaltet belyser langt bedre informerede kilder, nemlig - som vi ligeledes ovenfor har påvist - de institutionelle skrivelser, der angav ham retningslinierne for hans rolle som rigets gesandt.

Vor bedømmelse af de berettende passager i disse levn fra en noget senere periode - som de to yngre breve jo er - må følgelig være, at vi med anvendelsen af både Olsens supplik og Oldelands privatbrev utvivlsomt ejer en senere, men ikke værdiløs tradition, der tydeligt kaster visse primære lysglimt over det for længst passerede skæbneår. Dette senere materiale fører os imidlertid frem til det selvsamme resultat, som vor undersøgelse ovenfor af det mere samtidige materiale, at Hasles stræbsomme borgmester har spillet en langt mere central rolle for opstandsværket end den, der hidtil - det være indrømmet på grundlag af et mindre omfattende og nuanceret spektrum af kilder - er fremstillet indenfor historieskrivningen om disse tildragelser. Peder Olsen var uden al tvivl den rutinerede ankermand allerede før rejsningen - den på højere sted så godt kendte sjældne personlighed gennem hvem København i dybeste hemmelighed kommunikerede med den bornholmske sammensværgelse - som han under og efter denne - hvad vi henholdsvis nedenfor skal se og ovenfor har godtgjort - var manden, der holdt de farlige tråde i sikre hænder. Peder Olsens historiske rolle i både bornholmsk og dansk politik kommer til sin fulde ret ved den nøgterne erkendelse af dette.

At Oldelands forhandlinger under den bornholmske vestkyst med udsendinge fra sammensværgelsen - trods uforsigtighed fra gesandtens side - forløb uden indgreb fra svensk hold kan forekomme eftertiden som noget af et mirakel. Og når dette hasarderede forehavende ikke desto mindre gik godt skyldtes det formentlig forhold, som gesandten på ingen måde var herre over.

På Bornholm var Peder Olsen indtil videre den sikre garant for tavshed, og om dennes rolle for foretagendet har vi ovenfor talt. Men hvor længe kunne de implicerede bornholmere beholde deres viden for sig selv? Det var sikkert kun et spørgsmål om tid.

Men til disse helt uforudsigelige muligheder kom noget ganske andet - i virkeligheden truende nært - som heller ikke hasleborgmesteren evnede at beherske. Fra andet hold ved eftertiden, at man fra svensk side netop på denne tid energisk arbejdede på - dels fra det nærliggende Pommern, dels fra det ikke fjernere Skåne - at iværksætte en effektiv forstærkning af Printzenskölds betrængte stilling.[90] Inden længe ville disse forberedelser udmønte sig i kraftig militær handlen, som sikkert på langt sigt ville besværliggøre - omend ikke helt umuliggøre - den danske tanke om et væbnet oprør mod fremmedherredømmet.

At den svenske garnison på det fjerntliggende Hammershus tilsyneladende intet observerede vedrørende den historiske underdrejning nord for Rønne er vel ifølge sagens natur forståeligt. Når derimod de i selve øens førende købstad placerede svenske heller intet bemærkede om, hvad der så fordægtigt udspillede sig kun nogle få hundrede meter fra deres opholdssted, forekommer dette nærmest som noget af en gåde.

På dette tidspunkt tilsmilede en skæbnens milde gunst den bornholmske sag på en helt anden måde end tilfældet var for de stort set parallelle bestræbelser derovre på det skånske fastland,[91] som i klart vejr er så synligt fra den bornholmske vestvendte klippekyst nord for Hasle. Thi det vil være ganske fejlagtigt at påstå at man fra svensk side slet ikke var interesseret i, hvad der foregik ude i den Østersø, som på alle sider omkranser vor ø.

Netop Oldelands russiske ambassade kan anføres her som et af mange tegn på villet svensk årvågenhed. Thi heller ikke denne beskedne eskadres færd gennem farvandet undgik vågne svenske øjne, men - som det synes - for sent. Først den 15. december, altså hele ni dage efter de nederlandske skibes lykkelige ankomst til bestemmelseshavnen Danzig, kunne den tjenstivrige Haffner fra Lübeck - med danzigske købmænd som kilde - indberette til sin regering,[92] at en dansk ambassade bestemt til traktatdrøftelser i Moskva samt forskellige hollandske skibe, der skulle føre mel til København, herunder et konvoyskib, var ankommet til den østpreussiske hansestad. Dog røber den svenske resident ingen konkret viden om, hvad det danske gesandtskab havde bedrevet på sin rejse over havet.

Og hermed forspildtes vel en sidste chance for Sverige til omend ikke at forhindre et bornholmsk oprør - thi dette var søsat ugedagen i forvejen - så dog med kraft at knuse de opviglede bornholmeres dristige forehavende.

Den i det foregående gennemførte undersøgelse af det nu forhåndenværende kildemateriale til belysning af Hans Oldelands ophold ved Bornholm og drøftelser her med repræsentanter for den nu faktisk arbejdende lokale konspiration synes således - i forlængelse af vor analyse af Frederik III.s forudgående opråb til bornholmerne - utvivlsomt at tegne et *helt nyt, næsten radikalt nyt billede af forhistorien til den bornholmske opstand* og hele dennes sammenhæng med de politiske og militære hovedtendenser udenfor øen.[93] Thi også hvad disse tildragelser angår var der tilsyneladende tale om en dyb og intim *forbindelse med verden udenfor* Verona - eller sagt med andre ord: Det bornholmske oprør var intet isoleret - fra den øvrige verden aldeles løsrevet - fænomen, da det løb af stabelen.

Helt *nye perspektiver* skulle hermed være åbnet *for fremtidens bornholmske 1658-forskning.* Dette især er det fundamentalt nye ved dette arbejde.

Nedenfor er der i *skematisk oversigt 2* givet et sammentrængt udblik over det ganske omfattende kildemateriale, vi faktisk har til rådighed i bestræbelserne for at følge den herved fremdragne, ikke uvæsentlige, fase af denne forhistorie, der knytter sig til Hans Oldelands navn.

For det første forekommer det herefter helt misforstået og iøvrigt ganske malplaceret at tale om »en spontan folkeopstand.«[94] Som ovenfor påvist i

Fig. 24. Danzig ca. 1640. Stik i Matthäus Merian: Topographia Germania. Det kongelige Bibliotek (Kortsamlingen). Det var i denne østpreussiske hansestad at Oldeland i kode orienterede sin regering om de forhandlinger, som han ugen før havde ført med den bornholmske gruppe af sammensvorne.

Skematisk oversigt 2. Kilderne til forhandlingerne mellem Hans Oldeland og den bornholmske sammensværgelse

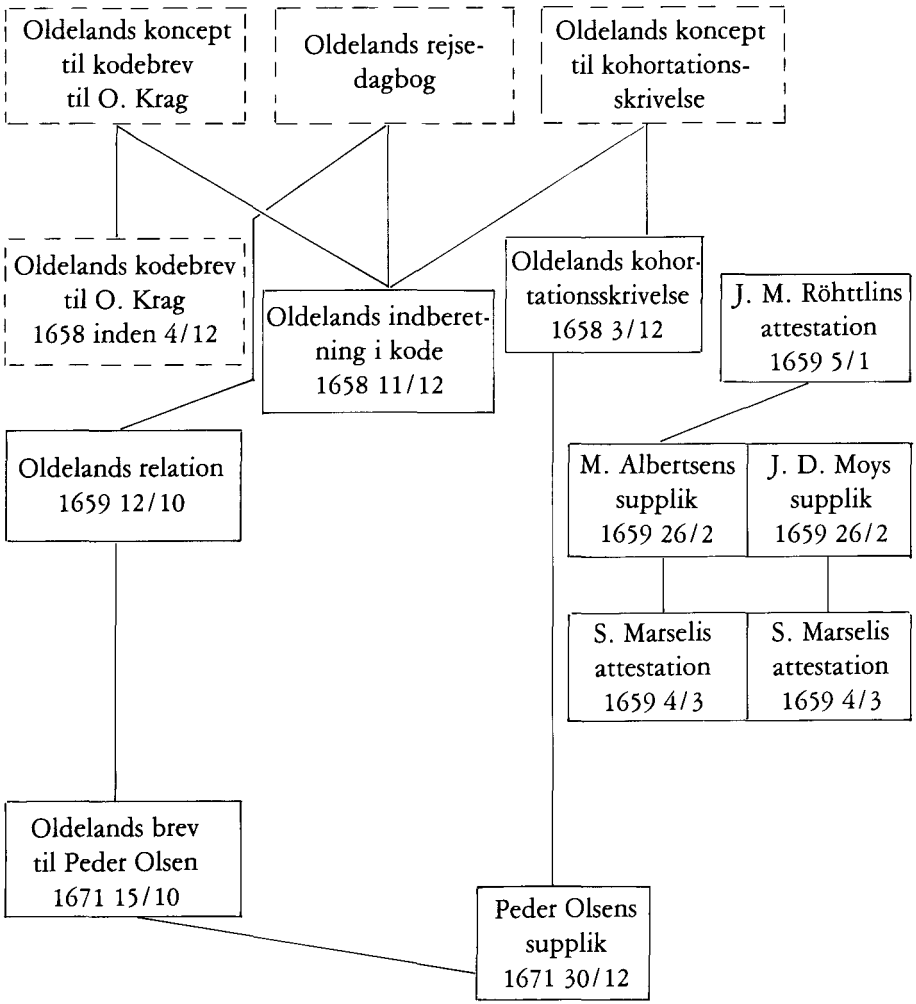

enkeltheder var *denne revolte* langtfra uvilkårlig, den var *nøje planlagt på forhånd,* om noget absolut kan siges om dens karakter. Men når dette er sagt må det - som iøvrigt for nylig hævdet af denne forfatter[95] - retfærdigvis også tilføjes, at rejsningen som oprør betragtet ene og alene var en bornholmsk aktion. Om dette er der fortsat ingen tvivl, at begivenhederne fra først til sidst blev organiseret og virkeliggjort helt igennem af lokale kræfter. Det er dette aspekt, der gør bornholmernes dåd så enestående i den europæiske historie om tabte dele af nationer, der efter en afståelse til fremmed magt atter blev genforenet med moderlandet.

Men samtidig må det imidlertid - langt kraftigere end før - understreges, at ideen - eller visionen om man vil - til en bornholmsk opstand klart og utvetydigt fostredes og modnedes samt influeredes fra det betrængte København af en regering, der følte sig styrket af den nederlandske undsætning og herunder ønskede bornholmsk revolte i ryggen på Sverige som et helt naturligt led i samme regerings samlede forøgede modoffensiv for i første række at lette det enorme militære pres på den så hårdt trængte hovedstad. *Tanken* om et bornholmsk oprør mod det svenske styre *fremsættes* meget naturligt - som det bevarede samtidige kildemateriale siger - *første gang af den danske konge* i den desperate situation, der tilsyneladende betegnede en foreløbig kulmination i statens kamp for hele sit liv.

For det andet bør der heller ikke længere herske nogensomhelst tvivl om rækkefølgen og karakteren af de så længe kendte danske henvendelser til de afståede bornholmere. *Frederik III.s opfordring* til revolte *kom først,* i begyndelsen af november, og repræsenterer regeringens officielle opråb om opstand iøvrigt uden udsigt til dansk bistand under virkeliggørelsen. Da - men heller ikke før[96] - dannedes *sammensværgelsen* især *omkring Peder Olsen* i Hasle. Det var denne af den bjergsomme hasleborgmester dirigerede kreds af modige mænd, der helt uventet modtog Oldelands beskedne eskadre nord for Rønne, da det sene efterårs stormfulde uvejr senere i samme måned tvang skibene til at ride stormen af i læ under kysten. *Oldelands henvendelse* til landsmændene *var den senere.* Også her - men mere indpakket - ildnes til opstand og fortsat uden udsigt til aktiv hjælp fra dansk side. Gesandtens kohortationsskrivelse har som *forudsætning det kongelige brev* og ikke omvendt.[97] Derfor den store saglige og tekstmæssige lighed mellem de to breve.

Det vil i fremtiden heller ikke have fornuftig mening - som tidligere fra autoritativ side indenfor den bornholmske forskning[98] - at opfatte gesandten som kongens mere eller mindre direkte talerør. Thi Oldelands skrivelse

var ene og alene et udslag af hans egen selvstændige - emsige og ubetænksomme efter vor mening - adfærd. Var udsendingen talerør, var det ret beset kun indirekte.

Kun for så vidt som gesandtens kohortationsskrivelse måtte bortfjerne enhver tvivl hos konspiratorerne om den danske regerings fremtidige ønsker med hensyn til dem og deres landsdel, kan dette geskæftige udslag af skrivelyst tillægges politisk betydning i den foreliggende situation.

KAPITEL VI:
DEN 8. DECEMBER, SOM VAR EN ONSDAG

I det foregående har vi set, hvorledes den første kontakt mellem København og Lübeck var blevet sluttet, da Frederik III den 10. december præsenteredes for hansestadens officielle svar på de forudgående danske henvendelser - iøvrigt den selvsamme dag oversekretær Krag blev gjort bekendt med indholdet af Pawelsens fortrolige skrivelse.[1] Lidet kunne imidlertid såvel afsendere som modtagere af disse breve ane, at hele situationen på det Bornholm, hvorom deres tanker tidsvis havde kredset i de foregående uger og måneder, i mellemtiden havde udviklet sig med lynets hast. På klippeøen var nu mangt og meget forandret. Den udvikling, den danske regering i det foregående tidsrum havde iværksat, havde ikke ladet sig standse her af de politiske hensyn, der iøvrigt bestemte det officielle forhold mellem den nordtyske stad og Danmark. Opfordret dertil af Frederik III havde bornholmerne taget sagen i egne hænder gennem en kortvarig og ret ublodig rejsning mod det svenske styre på øen.

På dette sted skal vi ikke give en detailleret redegørelse for de bornholmske opstandsbegivenheder, som de tildrog sig nu i alle enkeltheder. Dette er tidligere forsøgt mangfoldige gange i den rette lokale sammenhæng - for få år tilbage også af denne forfatter, der til brug for sin undersøgelse af opstandskomplekset inddrog en række hidtil stort set upåagtede - især svenske - kilder, således først og fremmest den skildring af tildragelserne, som kort tid efter disse blev nedskrevet af ystadstyrmanden Jens Fribunde, og hvis primære værdi som kilde herigennem for første gang blev påvist.[2]

Men det må her konstateres, at de allerseneste års forskning på dette felt – rigshistorisk såvel som lokalhistorisk[3] – ikke har frembragt så væsentlige resultater, at disse på nogen måde kan siges at rokke ved hovedtrækkene i det således tegnede billede af disse spændende begivenheder. På den anden side er det ikke mindre givet, at den synsvinkel, der konsekvent er søgt lagt til grund for dette arbejde - det vil sige den saglige sammenhæng mellem de rigsdanske og lokale tildragelser - og især det nye kildemateriale, vi herunder har inddraget i undersøgelsen - således først og fremmest den af Oldeland givne skildring af forhandlingerne med de konspirerende bornholmere - forpligter os til på dette sted at inddrage også selve opstanden i denne forbindelse.

Vil det på denne baggrund være muligt for os at fremdrage nye enkelthe-

der i det samlede opstandsbillede? Og er vi i lyset af de nu opnåede resultater blevet bedre rustet til at møde den store - og i denne sammenhæng helt uomgængelige - udfordring, der i første række møder os i spørgsmålet vedrørende rejsningens ledelsesfunktion? Var der overhovedet en »Bornholms Befrier«?

Dette er nogle af de væsentligste spørgsmål, vi i det følgende må søge at besvare.

Opstandstildragelserne

Kun fire dage efter at Oldelands beskedne eskadre hin lørdag den 4. december havde forladt de bornholmske farvande for en gunstig vestenvind brød endelig det uvejr løs, som alt længe så truende havde trukket sammen over hovedet på den svenske hammershusforvaltning. Opgørets time var kommet. Dramaets sidste akt havde taget sin begyndelse.

At den bornholmske kreds af sammensvorne nu skred til energisk aktion denne dag, har længe været et velkendt faktum, thi herom er alle primære kilder enige. Dog er det i lige så høj grad en ubestridelig kendsgerning, at vi fortsat er ganske uvidende om, hvad der foregik indenfor og omkring den bornholmske modstandsbevægelse - det gælder stort som småt - i løbet af de fire døgn, der på dette tidspunkt var forløbet siden gesandtens afsked med Bornholm. I denne henseende tier alle kendte kilder, de svenske sandsynligvis af den enkle grund, at man på dette hold slet ikke anede hvor farlig situationen i virkeligheden var, de bornholmske antagelig på grund af påpasseligt overholdte sikkerhedsforanstaltninger.

Hvad der derfor i enkeltheder nærmere kan have tildraget sig på øen i disse sidste dage, er vi følgelig alene fortsat henvist til at gisne om. Så såre det ikke kan påvises, at der fra de sammensvornes side i mellemtiden virkelig er blevet taget skridt i retning af at virkeliggøre den forud fastlagte plan – som Oldeland var blevet orienteret om – der gik ud på at bemægtige sig Printzenskölds person ved hjælp af et kup omkring hasleborgmesteren, må vi fremdeles antage, at situationen endnu var uændret i forhold til det billede, der tydeligt havde tegnet sig på tidspunktet for sammensværgelsens samtaler med gesandten.

Muligt er det naturligvis, at Peder Olsen i disse så mørklagte dage rent faktisk har gjort anstalt til at knytte den tilsigtede forbindelse - hvilket den bornholmske plan forudsatte - til den svenske slots- og lenshøvding på

Hammershus, men rimeligt er det næppe i lyset af de senere opstandstildragelser, der - som vi skal se - i så udpræget grad bærer improvisationens krampagtige stempel.

Helt sikkert er alene, at hasleborgmesteren og hans medsammensvorne må have oplevet denne seneste fase af det svenske herredømme i en spænding så enerverende, at eftertiden aldeles savner forudsætninger for at lodde denne knugende følelses sande dybde. Dette dødvande har ikke mindst stillet overordentligt store, nærmest umenneskelige krav til de indviedes hele sindsligevægt og sunde dømmekraft.

Omsider udløstes den fortættede spænding *onsdag den 8. december.* Anledningen var den, at Printzensköld denne dag - sikkert i de tidlige formiddagstimer - begav sig ud fra det beskyttende Hammershus og nogle timer senere indfandt sig i det vinterklædte Hasle. Tilsyneladende blev det

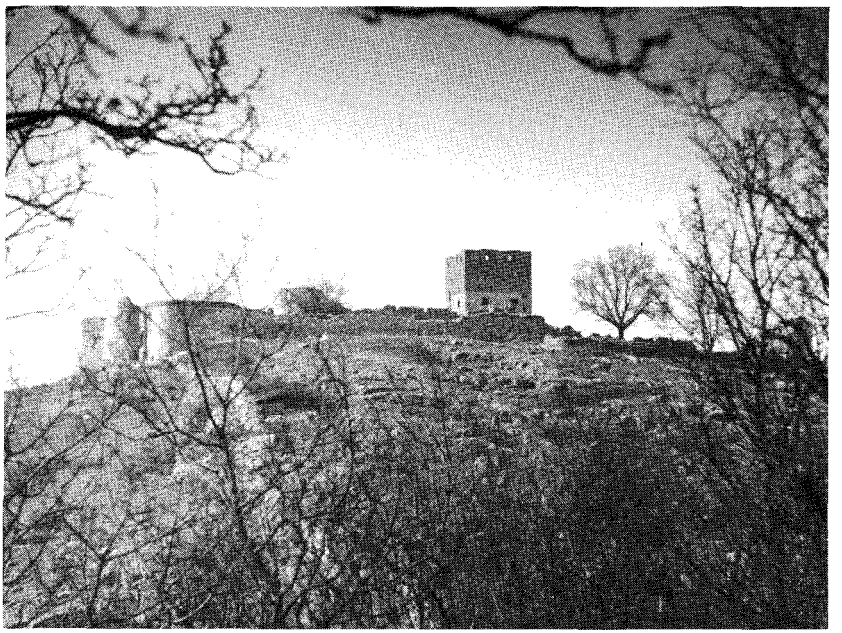

Fig. 25. Hammershus. Foto ved Niels Jørgensen, Rønne. Dette syn - fra den sydlige Slotslyngen henover Mølledalens dybe slugt - kan meget vel med ganske få forskelle - således især sneen, der netop da var kommet til Bornholm - have været den intetanende Printzensköld's sidste indtryk af sin residens, da han den 8. december uden nævneværdig eskorte begav sig til hest mod Hasle.

skæbnesvangre ridt foretaget uden militær eskorte af betydning, et af de mange træk i begivenhedsforløbet, der vidner om, at slots- og lenshøvdingen ingen anelse havde om, hvilken dødelig fare han snart skulle stå ansigt til ansigt med. Vel ankommet til den lille købstad lod den svenske lensmand Peder Olsen kalde ud på gaden til sig.[4]

Det forhåndenværende kildemateriale efterlader ingen tvivl om, at svenskerens opdukken på scenen helt og aldeles kom bag på de sammensvorne. Den primære bornholmske beretning til denne fase af tildragelserne, der senere forfattedes af en af opstandsdeltagerne, haslekøbmanden Jens Kofoed, kan ikke på nogen måde give indtryk af, at Printzenskölds besøg i byen var kendt her på forhånd. Snarere synes denne kilde at antyde, at den bornholmske modstandsbevægelse blev taget på sengen.

Ordvalget i Den kofoedske Relation synes imidlertid også at antyde et andet forhold, nemlig dette at slots- og lenshøvdingen optrådte særdeles brøsigt under mødet med Olsen. Således blev denne under direkte trusler præsenteret for et ultimativt krav om betaling af den borgerskabet pålignede skat,[5] antagelig den på dette tidspunkt forfaldne ekstraordinære byrde, som sammensværgelsen få dage i forvejen havde drøftet med Oldeland.[6]

Var den særdeles spændte situation på øen nu gået Printzensköld på nerverne, siden han nu stillede sig så brysk op? Havde det ensomme vinterridt gennem Olsker og Rutsker givet ham - Karl Gustavs øverste repræsentant på klippeøen - ubehagelige prøver på befolkningens dybe uvilje mod fremmedstyret, eftersom han i Hasle anlagde denne krasbørstige facon? Vi ved det ikke. Men i hvert fald udviklede meningsudvekslingen sig til et direkte skænderi mellem de to mænd, hvor der fra svensk side »truedis meegit hart« for at bruge relationens ord.[7] Om den næsten overspændte situation lades vi ikke i tvivl.

For den bornholmske sag var forløbet af den hidsige ordveksling det værst tænkelige for så vidt, som sammensværgelsens aktionsplan jo forudsatte den diamentrale modsætning, hvor hasleborgmesteren skulle bruge - misbruge om man vil - Printzenskölds tillid til sig med henblik på en bemægtigelse af lensmandens person. Det faktiske udfald af det uventede møde mellem de to mænd i Hasle var således det dårligst mulige udgangspunkt for en slavisk fortsættelse ad den påtænkte vej. Den bornholmske plan var straks - altså endnu inden det egentlige signal til aktion var givet - stødt på det første skær. Gode råd var nu dyre, der måtte improviseres for overhovedet at komme videre.

At det pinlige intermezzo indtraf helt uventet for i hvert fald den vind-

skibelige hasleborgmester og hans nærmeste medarbejdere forklarer efter alt at dømme en væsentlig del af det påfølgende handlingsforløb. Thi på denne baggrund er det muligt at forstå både det samlede sæt af tildragelser frem til slots- og lenshøvdingens tragiske skæbne så kort tid efter og desuden nogle interessante enkeltheder i dette, der hidtil har været ret uforklarlige på grundlag af det forhåndenværende, yderst spinkle materiale.

Hvis Printzensköld på forhånd har ment at kunne imponere Hasles borgmester gennem truende fremfærd, havde han - som Ebbe Ulfeldt flere år tidligere - klart fejlbedømt sin bornholmske modspiller. Peder Olsen var ikke manden, der så let lod sig kue, hans evne til forstillelse var større end som så og hans sindsligevægt dybt forankret i fødeøens hårde klippegrund. Han lod sig ikke slå ud, men bevarede fatningen.

Umiskendeligt er det, at sammensværgelsen meget hurtigt skred til energisk handling, da den eskorteløse - og derfor meget sårbare - svenske lensmand atter havde genoptaget sit ridt gennem vinterlandskabet med kurs mod Rønne. Uden at enkeltheder herom kendes, synes Olsen straks at have alarmeret nogle af sine nærmeste medarbejdere. Det er således kendt fra Den kofoedske Relation, at beretningens forfatter sammen med sognepræsten, Poul Ancher, hurtigt efter i sidstnævntes slæde hastigt jog ud af den lille by i retning af det nærliggende Nyker for her at kontakte Anchers embedsbroder, Jacob Pedersen Tresløv.[8] Der var ingen tid at spilde.

Peder Olsen derimod blev tilbage i sin by,[9] en optræden der først bliver helt forståelig og logisk, når vi - på baggrund af den nye viden, som Oldelands indberetning nu har givet os[10] - fuldt ud erkender hasleborgmesteren som den ledende skikkelse i den bornholmske aktion, der nu var under udvikling. Fra borgmestergården som sit taktiske hovedkvarter måtte det nu først og fremmest være hans opgave at søge trådene holdt sammen i det vovelige spil, der nu var udløst. Vor bornholmske beretning lader dog ingen tvivl om, at begivenhederne de næste mange timer udspillede sig uden for hans rækkevidde. Først hen under aften skulle han atter langsomt genvinde et fastere greb om de farlige tildragelser.[11]

Vi har også længe fra den samme kilde vidst, hvorledes den tidligere aftalte styrke af handlingsberedte mænd på en snes personer rent faktisk ikke var til stede hos nykerpræsten, da Kofoed og Ancher indtraf i præstegården.[12] Men med vor nye viden - atter ligeledes fra Oldelands ældste version[13] - slet ikke så sært endda, eftersom det ligeledes tidligere aftalte signal til handling fra Peder Olsen endnu ikke var overbragt herr Jacob på dette tidspunkt. Alarmeringen kom jo først nu - og som et lyn fra en klar

himmel - med de tililende slæderejsende fra Hasle. Det var naturligvis derfor at nykerpræsten var uforberedt, da aktionen uventet rullede af stabelen.

Afstanden fra Hasle til Nyker er som bekendt ikke lang, mindre end en mils vej, men alligevel er der næppe nogen tvivl om, at de to unge opstandsmænds slædetur til og senere palaver i Nyker med Jacob Pedersen om, hvad der nu skulle gøres, havde givet den intetanende svenske lensmand et yderligere forspring på hans ridetur til Rønne. Muligheden for at antaste ham herunder - f.eks. ved Skule Skov i nærheden af den dybe Blykobbeåsdal, som det synes antydet i Den kofoedske Relation[14] er da også på denne måde forpasset. Et nyt uomgængeligt skær for den just søsatte oprørssejlads. Printzensköld kunne uden videre forhindringer nå frem til øens hovedstad.

Den indtrådte forsinkelse, der - som vi ovenfor har påvist - fra den første start var fast indbygget i optakten til bornholmernes rejsning - udløst som denne var under helt uforudsete begivenheder - skulle også i det følgende forfølge aktionen. Thi netop derigennem er det muligt fuld ud at forklare det hidtil kendte - men isoleret anskuet ret uforståelige - træk i den bornholmske relation, at Ancher blev tilbage i Nyker, medens Kofoed snart red videre mod sydvest i retning af Blykobbe.[15] Det giver nemlig fornuftig mening, hvis vi forestiller os, at rutskerpræsten sammen med nykerkollegaen netop blev tilbage med den agt hurtigst muligt at få indhentet så meget som muligt af det forsømte. De to præster har nu fået hænderne mere end fulde med det presserende hverv her og nu at samle det tidligere aftalte opbud af mænd fra de omkringliggende sogne, foruden Nyker formentlig også Vestermarie og Klemensker. Dette var i sig selv ingen liden opgave, der også tog tid.

Samtidig var den ensomme Kofoed ilet videre og ankom snart til Blykobbegård, der ejedes af slægtningen Hans Olsen Kofoed. På dette sikre sted afventede den unge haslebo - hvilket antagelig var aftalt før det hastige opbrud fra hjembyen - en yderligere forstærkning af sammensvorne. Her indtraf i hvert fald noget senere tre bysbørn deriblandt Niels Gumløs ligesom Jens Lauridsen Risom og Hans Nielsen stødte til i den tæt nord for Blykobbegård liggende Skule Skov. At aktørerne var redet hjemmefra i allerstørste hast synes klart at fremgå af en pudsig bemærkning om Risom i Den kofoedske Relation, idet det om den tidligere ridefoged hedder, at han »hafde inted gevehr hos sig self«, hvorfor en bøsse nu overlodes ham af Kofoed, der så til gengæld kunne rekvirere én inde på den nærliggende familiebesiddelse.[16]

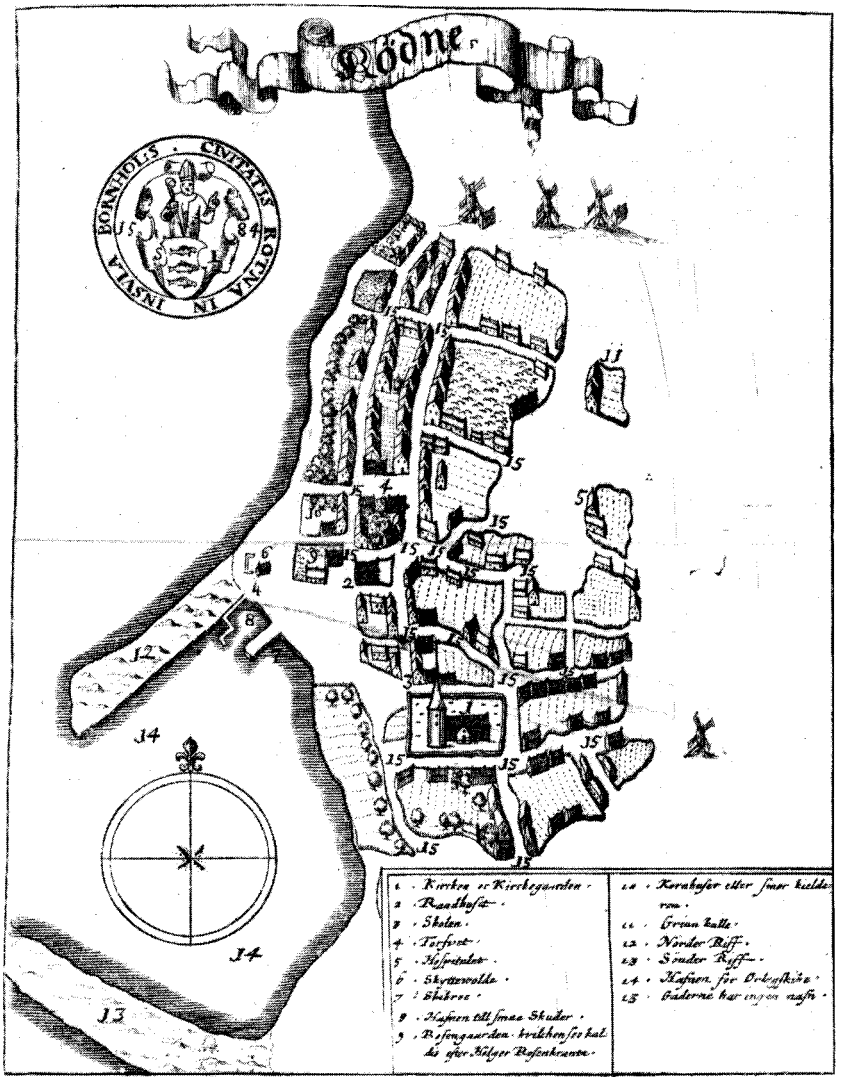

Fig. 26. Rønne 1684. Resens grundplan fra Danske Atlas. Det Kongelige Bibliotek (Ulldal nr. 186 fol. III). Det var her i Bornholms så langt største købstad at den bornholmske sammensværgelse for alvor blev til opstand, da den svenske lens- og slotshøvding måtte lade livet på den langtstrakte hovedgade (nuværende Storegade) nær rådhuset, der er gengivet på tegningen.

Hastværk er lastværk. Men hvor forståelig er denne episode ikke, som hele aktionen var blevet udløst. Der er noget rørende krampagtigt, ja nærmest desperat og dog amatøragtigt over disse improviserede foranstaltninger til at rejse blot en beskeden styrke, medens tid var.

Ikke så underligt derfor, at det først var »udj mörckningen«, da de fem af denne gruppe mænd kunne ride bevæbnede ind i Rønne[17] fast besluttede på at virkeliggøre den del af planen, det endnu var muligt at realisere, nemlig tilfangetagelsen af den svenske slots- og lenshøvding.

Men endnu engang skulle uheldet ramme de oprørske bornholmere. Dog skal vi ikke på dette sted indvikle os i en detailleret diskussion om, hvorvidt Printzenskölds påfølgende død under lensmandens ophold hos ældsteborgmesteren, Peder Lauridsen Møller, i nuværende Storegade - som Kofoed og hans kammerater voldeligt trængte ind til - var resultat af et overlagt mordforsøg - som hævdet af den primære svenske beretning, der noget senere forfattedes af styrmanden Fribunde[18] efter hans flugt til Skåne, og hvorfra sekretær Taubenfeldt[19] viderebragte påstanden - eller et hændeligt uheld med rod i lensmandens desperate forsøg på at undslippe sine bornholmske overfaldsmænd - som sagen lige så klart er fremstillet i den endnu senere danske primærberetning, Den kofoedske Relation.[20] Dette har vi gjort tidligere andetsteds.[21] Skønt den sidste tolkning nok må anses for den rimeligste, især i lyset af de to kilders forskellige iagttagerposition i forhold til begivenheden - hvor den bornholmske beretning modsat den svenske jo bygger på førstehåndsviden - synes de to udlægninger klart at afspejle parternes naturlige tendens i hele opfattelsen af opstanden. Hvad der på den ene side måtte blive fremstillet som en heltemodig befrielse, måtte lige så logisk bedømmes som et troløst forræderi på den anden. På den anden side er det næppe tvivlsomt, at både vor nye viden om hensigten med den bornholmske plan - med Oldelands indberetning som hjemmel[22] - og vor påvisning ovenfor af hele aktionens improviserede karakter, der skyldtes at signalet til udførelse blev givet under begivenhedernes pres[23] utvetydigt støtter den bornholmske udlægning.

Men på dette sted er det væsentligere for os at konstatere, at Printzenskölds død under alle omstændigheder betød, at den forud lagte bornholmske plan nu var strandet ubehjælpeligt på dette sidste skær. Og faktisk var der tale om et totalforlis. Fra dette øjeblik var der overhovedet ingen vej tilbage for sammensværgelsen. Der var kun ét at gøre. Aktionen måtte nu føres helt igennem. Der var alt at vinde herved, intet at tabe.

De påfølgende bornholmske handlinger var da også helt igennem logiske

konsekvenser af begivenheden, som vi her har skildret den. Nærmest rørende er drabsmændenes omsorg for den faldne fjendes lig for at forhindre plyndring af en ophidset folkemængde.[24] Først da indledtes en veritabel klapjagt på de fåtallige svenskere, der - både her i Rønne og andetsteds udenfor slottets skærmende mure - kunne røbe det passerede. Samtidig afgik der ildsomt bud ved Aage Fenrik og Claus Nielsen til Peder Olsen med henblik på den først nu aktuelle forvaring af en svenskvenlig haslebo.[25] Med denne tilbagerapportering til Hasles borgmestergård fik Olsen sent - først i aftentimerne - atter føling med begivenhedernes gang. Fra nu af slap han ikke tøjlerne, med sit stadig fastere greb styrede han aktionen i sikker havn.

I mellemtiden samledes i de kølige aftentimer et yderligere opbud af mænd fra sognene i Vestre og Nørre herreder under Kofoeds og Anchers energiske indsats.[26] Der skulle smedes medens jernet endnu var varmt. Det var en fortrop af denne - sikkert noget lemfældigt sammenbragte og givetvis tilfældigt udrustede - styrke, som nu med Ruts kirke og præstegård som fremskudt opmarchbase og nye fremskudte taktiske hovedkvarter i nattens mulm og mørke uden andet besvær end det, som det vanskelige terræn og kulden bevirkede, iværksatte en belejring af det intetanende Hammershus.[27] Timen for det sluttelige opgør var nær.

Først på dette tidspunkt, hvor der næppe længere kunne herske megen tvivl om aktionens udfald, synes Peder Olsen selv med sit hasleborgerskab og Gumløs samt Ancher med landalmuen at være stødt til fortroppen under Kofoeds ledelse udenfor Hammershus.[28] Med hovedstyrkens ankomst til den sidste bastion for det svenske vælde blev den bornholmske ring nu sluttet tæt om slottet.

De indesluttede, fåtallige og beskedent bevæbnede svenskere havde næppe de bedste kort på hånden inde på det vidstrakte, men forældede og meget forfaldne fæstningsanlæg. Det hele kunne kun være et spørgsmål om tid. Tildragelserne på dagen, der snart gryede, *torsdag den 9. december,* illustrerer da også tydeligt, at dette var som sagerne herefter stod. Ganske vist blev de tidlige formiddagstimer vidner til nogle mindre og - som følge af overraskelsesmomentet for slotsgarnisonen - nærmest komiske skærmysler mellem fæstningsbesætning og belejrerskare.[29] Men snart blev forhandlinger indledt mellem parterne. Netop i denne formelt vigtige fase skulle hasleborgmesteren deltage helt centralt i det nødvendige forarbejde. Således ser vi ham sammen med rutskerpræsten som den anden læse- og forhandlingserfarne bornholmer i Sandvig udforme den - desværre ikke be-

varede - skrivelse til den indesluttede fjende, der kom til at danne det juridiske udgangspunkt for de afsluttende kapitulationsdrøftelser.[30] Derimod deltog han selv ikke direkte i disse.

Hen under aften nåede man til enighed. Afgørelsen var nu kommet. Hammershus blev overgivet af Per Lagman uden yderligere sammenstød. Efter at den svenske løjtnant havde overgivet slotsnøglen til bornholmerne og efter at Esbjörn Persson og hans overlevende smålandske kammerater og øvrige svenskere havde givet sig til fange var Hammershus atter på danske hænder, denne gang ved bornholmerne selv.[31] Det sidste tilholdssted for det svenske styre på øen var faldet.

Og hermed var de egentlige opstandsbegivenheder i virkeligheden tilendebragt. På mindre end to døgn og uden væsentlige tab af menneskeliv - som det klart fremgår af alle primære og samtidige kilder[32] - var det lykkedes den bornholmske konspiration trods den uventede optakt krydret med nogle uundgåelige uheld at blive herrer i eget hus. Bornholmerne havde til fulde levet op til Frederik III.s lidenskabelige appel til opstand. Og Peder Olsen havde endnu engang vist sig den danske regerings tillid værdig som manden, der evnede at mobilisere bornholmerne til et brugbart redskab.

Det bornholmske stændermøde

Men set fra en realpolitisk synsvinkel var det et yderst risikabelt foretagende der hermed var søsat. Bornholm var næsten på alle sider omklamret af den stærke svenske militærmagt, en af datidens overhovedet bedste. Det var hertil næppe urimeligt at forestille sig, at svenske fanger kunne undvige fra øen og berette om oprøret,[33] ligesom de ofte i det foregående omtalte svenske planer om en undsætning af Printzensköld i mellemtiden kunne resultere i helt konkrete foranstaltninger i form af fremsendte forstærkninger,[34] der som magtforholdene nu engang var sikkert forholdsvis nemt kunne reetablere det svenske herredømme på slot og land. Faktisk hang den smukke sejr i en tynd, næsten usynlig tråd, hvor det øjeblikkelige resultat derfor nok så meget - hvis ikke mere - afhang af forhold udenfor som på selve øen. Dilemmaet for den succesrige revolte var ganske enkelt, om denne kunne opnå effektiv bistand fra det blokerede København hurtigst muligt og senest før det endnu intetanende Sverige ville kunne reagere med kraft på den nye situation.[35] Successen afhang helt klart af tiden.

Det nervepres, hvorunder de aktive modstandsmænd har arbejdet i de kommende dage og uger, må givetvis have været særdeles tyngende, ja næsten overvældende. Thi kun langsomt løsnede begivenhedernes tryk den selvgjorte knude. Men heller ikke i denne usikre fase af opstandsforløbet overlodes meget til tilfældighedernes spil. Det gjaldt jo først og fremmest om at få så meget af den vanskelige situation under kontrol som muligt. Begyndelsen blev gjort allerede om *fredagen den 10. december.* Denne dag afholdtes et møde af stænderne, det vil sige de gejstlige og verdslige »som den tid der tilstede Var.«[36]

Dette stændermøde er desværre kun yderst beskedent omtalt i det bevarede kildemateriale.[37] Således oplyses intetsteds stedet for eller deltagerne i afholdelsen af det - som citatet fra Den kofoedske Relation jo klart indicerer

Fig. 27. Hammershus. Foto ved Niels Jørgensen, Rønne. Eftertiden ved ikke, hvor nøjagtigt det vigtige bornholmske stændermøde afholdtes den 10. december, dagen efter hammershusgarnisonens kapitulation. Det mest nærliggende er dog at tænke sig stedet som enten slottets umiddelbare nærhed eller snarere selve slottet, der her er fotograferet i den ydre borggård nordvest for Manteltårnet mellem Dammen og i nordøst den allerede i det 16. århundrede udbrændte magasinbygning.

- noget lemfældigt sammenbragte møde, der formodentlig alene har omfattet tilfældigt tilstedeværende repræsentanter for stænderne, der havde deltaget i rejsningen, antagelig især borgere og bønder samt nogle få præster fra øens Nordre og Vestre Herreder. I betragtning af den hast, hvormed forsamlingen er trådt sammen efter slottets overgivelse, ligger det vel nærmest for at tænke sig dette møde afholdt på eller i nærheden af Hammershus. Endelig findes heller ingen dagsorden eller decideret mødebeslutning som sådan bevaret fra denne lejlighed.

Om mødets resultat hersker dog knap så udtalt tvivl. Med meget få nuancer i ordvalget er de primære berettende kilder enige om, at stænderne hermed overdrog Rønnes yngste borgmester, Claus Kam, den civile forvaltning af landet, medens de militære anliggender overlodes Kofoed. På denne måde havde man taget størst mulig højde for den nye situation, hvad angår de rent lokale forhold.

Andet om møderesultatet siges der ikke i det spinkle materiale. På den anden side forekommer det helt urealistisk at forestille sig, at deltagerne kan være gået fra hverandre uden lange og indgående drøftelser af, hvorledes man herefter skulle iværksætte den næste fase i værket, nemlig henvendelsen til den danske regering, der jo fra starten havde været ideens ophavsmand ved sin direkte opfordring til revolte, ligesom Frederik III.s henvendelse og Oldelands såvel skriftlige som mundtlige udsagn klart havde stillet dansk bistand i udsigt, når det svenske herredømme på øen var elimineret. Det må derfor betragtes som noget nær givet, at forsamlingen ligeledes på denne måde har forsøgt at tage den størst mulige højde for den nuværende situation, hvad de mere ydre forhold angik, som man ikke selv i første række var herre over. Hvad man fra bornholmsk side nu i det mindste kunne var, at meddele København det passerede, hvad dette så til sin tid ville afstedkomme kunne man med rimelighed ikke have videre indflydelse på.

Skønt kildematerialet aldeles tier herom, må det dog antages - med en tilvished grænsende sandsynlighed - at det også var dette stændermøde, der udformede retningslinierne for det udkast til en henvendelse til den danske regering om hurtig hjælp, som kun tre dage senere, den 13. december, fik sin endelige skriftlige skikkelse i form af bornholmernes supplik til kongen, og som vi ovenfor har behandlet.[38] Netop dette dokument var jo så tydeligt udtalt udtryk for de bornholmske stænders vilje.

Muligvis var det endelig denne forsamling af formodede opstandsdeltagere og -tilhængere, der nærmere fastlagde sammensætningen af den de-

putation af bornholmere, som ved indtrædende magsvejr skulle overbringe budskabet om den lykkelige rejsning til den danske regering, den sendefærd som vi ligeledes ovenfor har beskæftiget os med.[39]

Naturligvis er dette kun formodninger, men utvivlsomt sådanne, der smukt føjer sig ind i en saglig sammenhæng.

Det korte af det lange er dog først og fremmest, at der fra opstandskredsens side med dette - omend ufuldstændige - stændermøde var søgt skabt et retsligt grundlag for den nye situation, hvormed man tilrettelagde et foreløbigt styre af landsdelen.

Trods kildernes dybe tavshed behøver vi næppe at lede længe efter den mand, der har stået bag dette. Med sin store politiske og juridiske viden har *Peder Olsen* helt givet også her været den toneangivende personlighed. I studiet af stændermødet falder flere træk i øjnene, der utvivlsomt taler for hans hovedrolle. For det første den udprægede sans for det rent praktiske at få skabt den fornødne styring over den nye situation - intet måtte overlades til tilfældighedernes lune. Som det andet er den stor hast, hvormed dette møde iværksattes, ligeledes svarende til hans karaktertræk. I organiseringen af sammensværgelsen har vi ovenfor bemærket den samme hurtighed i handling. Endelig for det tredie den udprægede fornemmelse af formaliteternes store betydning, som han tidligere havde demonstreret i kampen mod Ulfeldt, og som han siden skulle optræde med flere år senere, da ulykkerne væltede ind over ham selv. Iøvrigt forekommer det ret usandsynligt at forestille sig, at den vindskibelige hasleborgmester, der i forvejen havde været manden, som havde været toneangivende først under organiseringen af konspirationen og senere under selve rejsningen med uforstyrrelig ro havde styret værket til dets heldige afslutning, nu på dette tidspunkt ville slippe tøjlerne sådan uden videre. Dette ville ligne Peder Olsen lidet. Hans sikre og myndige optræden under deputationens forhandlinger lidt senere i København[40] kan til fulde bekræfte dette.

Men herefter må den følgende uges tid for opstandsmændene have slæbt sig hen i angstfyldt og utålmodig afventen af mere gunstigt vejr med føjelig vind til den lange og farefulde sejlads til den danske hovedstad, hvorunder svenske orlogsskibe og kaperfartøjer - trods den danske regerings gyldne løfter om det modsatte - rent faktisk fortsat kunne sætte virksom bom for det videre foretagende.

Endelig slog vinden om i øst og blæsten løjede af. Den 20. december - næsten to uger efter opstandens første begyndelse - virkeliggjordes også

denne plan af deputationen under ledelse af Peder Olsen.[41] Atter tilsmilede en mild skæbne det bornholmske forehavende. Med landstigningen i København den følgende dag blev forbindelsen sluttet mellem den frigjorte ø og den indesluttede danske hovedstad.

Peder Olsen - »Bornholms Befrier«

Med den bornholmske opstand er ringen ved at være sluttet for dette arbejde, hvad de rent lokale begivenheder angår. Og set i det lange perspektiv er det under denne undersøgelse blevet tydeligt godtgjort, at det billede, der herefter kan tegnes af det samlede begivenhedskompleks, helt givet må tilføres nogle nuancer i forhold til det, der indtil nu har været god latin. Eller sagt på en anden måde: Nogle af den hidtidige forsknings resultater synes fortsat holdbare og er i og for sig kun blevet bekræftet ved denne behandling, andre lige så klart ikke. På disse sidste punkter må eftertiden efter alt at dømme følgelig revidere sin opfattelse af disse tildragelser i større eller mindre omfang.

Det må således også herefter - lige så klart som tidligere - stå fast, at revolten som sådan ene og alene var en *ren bornholmsk aktion.* Fra opstandens første udløsning til dens sejrrige afslutning blev handlingsmønstret planlagt, organiseret og udført udelukkende af bornholmere og på bornholmske præmisser. Om dette som et rent bornholmsk foretagende kan der ikke herske jordisk tvivl.

Og fortsat må det - i ikke mindre grad end før - erkendes, at rejsningen i alle de her nævnte faser i første række var et værk, hvori *haslebo* gik *i allerførste række.* Skønt naturligvis også andre - såsom især rønneborgerskabet og de omkring de to købstæder liggende sognes bønder - ydede deres behjertede indsats, er det dog ubestrideligt, at Hasles bidrag er det mest markante. Heller ikke om denne geografiske - og erhvervsøkonomiske - baggrund for foretagendet er der mangel på klarhed.

I disse henseender har dette arbejde i og for sig kun kunnet styrke sandsynligheden af de hidtidige resultater.

Men i andre henseender er det lige så ubestrideligt lykkedes at påvise nye - og for nogle sikkert ganske overraskende - resultater.

Først og fremmest er det helt nyt, at begivenhederne på Bornholm *ikke* kan betragtes som *et isoleret fænomen* for i det mindste de nærmeste måneder på begge sider af årsskiftet 1658/59. Tværtimod er der en nøje sam-

menhæng med Danmarks øvrige historie. Det må herefter slås fast, at *ideen til revolte udgik fra* den danske regering i *København* og herfra via Peder Olsen tilstilledes den bornholmske befolkning. Og da man herovre var blevet bekendt med den kongelige appel fik denne overordentlig hurtigt følger i form af den under ledelse af Peder Olsen organiserede konspiration og kun få uger senere ved den lykkeligt gennemførte rejsning.

Og dermed synes altså også vor første tese at have været farbar.

Ny er også vor påvisning af, at det var *begivenhederne selv,* der ved deres tryk på aktørerne *udløste opstanden.* Det var det fatale resultat af mødet mellem Printzensköld og Peder Olsen i Hasle, der - fordi det så skæbnesvangert underminerede den basale forudsætning for den lagte aktionsplan, der klart hvilede på tilliden til Olsens evne til forstillelse - under helt uventede omstændigheder gav stødet til iværksættelsen af foretagendet. Skænderiet i Hasle blev den udløsende anledning. I denne sammenhæng har vi også som noget helt nyt godtgjort, at aktionen derfor fra sin første begyndelse havde indbygget i sig *en forsinkelsesfaktor,* der *forklarer hidtil uforståelige momenter* i det følgende begivenhedsforløb, der iøvrigt - men mindre væsentligt - var hæmmet af en række større eller mindre *uheld.* Det var ikke en udførelse efter reglementet, men i høj grad momentan, dristig *improvisation,* der gav aktionsforløbet sit væsentligste præg.

Endelig er det også nyt i denne sammenhæng at betone - som tilfældet har været i dette arbejde - den rolle, som var hasleborgmesterens. Ikke sådan at forstå, at Peder Olsen ikke har været betragtet som en endog meget aktiv mand i kredsen af opstandsdeltagere indenfor den hidtidige litteratur,[42] men i den forstand at hans indsats altid er blevet sat i skyggen af andre opstandsdeltagere. Som denne forfatter har antydet for nylig,[43] kan dette simpelt hen ikke være rigtigt især på baggrund af vort nyere kendskab til Oldelands forhandlinger med den bornholmske modstandsbevægelse. Vor fremdragelse og undersøgelse af gesandtens indberetning i dette arbejde gør det endvidere muligt for os på en ganske anden måde end tidligere at vurdere dette forhold i en større sammenhæng. Og her synes det at gå som en rød tråd gennem hele opstandsforløbet, at netop Peder Olsen var rejsningens virkelige leder. Som hasleborgmesteren både før og efter revolten klart optræder som bornholmernes helt centrale skikkelse, således indtager han også den ubestridte nøgleposition som ankermand under selve opstanden. Dette delvis nye i billedet synes utvivlsomt veldokumenteret i det nu forhåndenværende, kendte kildemateriale.

Når alt kommer til alt må det formentlig også nu - med rette og med stor

styrke - hævdes, at den bornholmske opstand som helhed var *et udpræget holdarbejde.* Værket var de mange gode kræfters samdrægtige trækken på den samme hammel, umuligt kunne dette være én eneste mands bedrift. Men når dette er sagt, kan man naturligvis stille det rimelige spørgsmål, hvem af deltagerne, der indenfor dette udprægede teamwork stod for dit eller dat i denne eller hin sammenhæng, herunder selvfølgelig også, hvem der - når alt er vejet for og imod - fortjener den hævdvundne hæderstitel »Bornholms Befrier« medmindre der her - som tidligere antydet af denne forfatter[44] - blot er tale om en problemstilling, der alene er en eftertidens senere konstruktion.

De traditionelle opfattelser herom lader sig næppe længere opretholde med vor nye viden. Det gælder for det første den bedømmelse af deltagernes indsats, som siden Holbergs dage og helt frem til vor egen tid har villet tillægge Jens Kofoed denne helt ubestridte hovedrolle.[45] Som tidligere på-

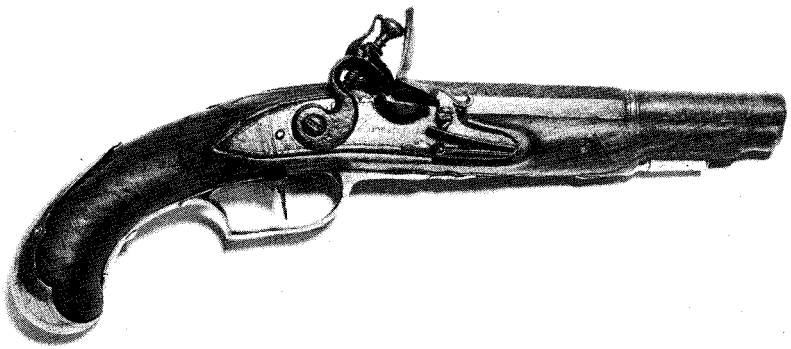

Fig. 28. Pistol med flintelås. Bornholms Museum. Dette nydelige håndvåben indgår helt frem i vor tid som en bestanddel af traditionen om Jens Pedersen Kofoed som »Bornholms Befrier«, hvem denne pistol skal have tilhørt. Der er imidlertid den hage ved denne side af traditionen, at der i låsen på siden er indgraveret BIÖRKMAN *- som det fremgår af denne optagelse - ligesom den andetsteds er mærket* ᛒᛁ *= Jönköping 1746. Formentlig stammer genstanden således fra den Hans Biörkman, der var bøssemager i Jönköping ved midten af det 18. århundrede.*

peget af denne forfatter[46] hviler denne vurdering i realiteten ene og alene på Kofoeds egen, senere og kildekritisk særdeles problematiske beretning om opstandsbegivenhederne. Hertil kan nu supplerende føjes, at det nye materiale og den utraditionelle synsvinkel, der ligger til grund for dette arbejde, på ingen måde kan støtte denne opfattelse. Snarere tværtimod. Kofoeds rolle er isoleret til det blot militære som han selv meget sent og kun forbigående kommer ind i det samlede begivenhedsforløb.

Nogenlunde på samme måde forholder det sig med hensyn til den bedømmelse, som med Zahrtmann har været hævdet ind i moderne tid, nemlig den at hædersprædikatet som befrieren langt snarere bør tildeles Poul Ancher.[47] Som vi ligeledes tidligere har indvendt,[48] bygger denne bedømmelse rent faktisk kun på Olsens i København under delegationens ophold affattede liste over de mest virksomme deltagere, en kilde der næppe er mindre problemfyldt anskuet fra en kritisk betragtning end Den kofoedske Relation. Hertil kan så også tilføjes, at den her anlagte synsvinkel og det på dette sted benyttede kildegrundlag i endnu mindre grad støtter denne opfattelse. Som Kofoeds rolle er også Anchers indskrænket til alene at gøre sig gældende i forbindelse med selve opstandsbegivenhederne, og modsat hans bysbarns endnu mindre definerbar.

Næppe bedre er den tredie løsning på problemet funderet, der i vor egen tid har søgt at løse vanskelighederne ved at nærme de to foregående opfattelser til hinanden. Ret beset lyder det salomonisk besnærende at forestille sig, at Ancher var organisatoren og Kofoed drivfjederen.[49] Til grund for dette helhedssynspunkt ligger principielt det samme kildemateriale som for de ældre opfattelser, men som tidligere påpeget af denne forfatter[50] er det næppe på grundlag hverken af dette eller senere tilkomment materiale - her tænkes især på Fribundes beretning - forsvarligt at drage den slags slutninger.

At denne opfattelse på det sidste har fået en ansigtsløftning i form af en moderniseret udgave gående ud på, at lederne tilsyneladende har »delt arbejdet mellem sig«, således at Ancher organiserede almuen, Olsen påtog sig forbindelserne med København og Kofoed organiserede de væbnede fremstød,[51] må på det bestemteste afvises på dette sted. Denne tolkning er der slet ikke basis for i det bevarede, primære kildemateriale. Snarere er der her mere tale om ønsketænkning end om kritisk analyse af kilderne, en fantastisk konstruktion, der ikke er materialets. Hvad dette derimod alene fortæller er, at de nævnte mænd og andre alle deltog i den fælles aktion i diverse hinanden ofte overlappende sammenhænge. Helt urimelig forekom-

mer denne »kompromisløsning« i hvert fald på baggrund af den viden, som Oldeland kan give os.

Ja, men kan vi i dag overhovedet med rimelighed tale om en *»Bornholms Befrier«*, når vi dog i det foregående har fastholdt det hovedsynspunkt, at befrielsesaktionen bør betragtes som de manges fælles bedrift? Svaret herpå vil vel fortsat bero på en fortolkning af, hvad vi i så fald vil lægge i dette prædikat. Thi hvis vi i dette udtryk vil lægge noget i retning af en lederskikkelse, der ene og selvstændigt fjernede det svenske herredømme fra øen, har dette ikke fornuftig mening for så vidt som mange bidrog med stor energi hertil. I denne forstand må vi skarpt afvise talen om en befrier.

Lige så indlysende må sagen forholde sig anderledes, hvis vi i den traditionelle hædersbetegnelse blot vil forstå en person, der var ledende i den forstand, at han på en eller anden måde bestred en funktion af overordnet karakter for så vidt som det har været ham, hvem alle de øvrige deltagere så hen til som den toneangivende personlighed og hvem de var rede til at følge, da slaget skulle stå og som iøvrigt under aktionen formåede at styre denne til det ønskede mål. I den betydning vil det i og for sig være rimeligt nok at anvende den gamle betegnelse. Og i dette lys er det næppe tvivlsomt, at den ældre og i slige opgør mod et upopulært lensmandsstyre rutinerede hasleborgmester så langt er den af de toneangivende opstandsdeltagere, der kommer prædikatet nærmest.

Efter denne nye undersøgelse af det forhåndenværende, kendte kildemateriale kan det selvfølgelig ikke være tvivl underkastet, at *Peder Olsen* hidtil ganske uberettiget er blevet forbiset af forskningen vedrørende disse begivenheder. Det samlede materiale - nye såvelsom gamle - synes efter alt at dømme at tillade den rimelige slutning, at Hasles borgmester *fra konspirationens spæde fødsel* ved midten af november straks formåede at hævde en ledende myndighed i det fordægtige undermineringsarbejde mod den lovlige statsmagt, en rolle som forehavendets faste og myndige ankermand han med stor dygtighed evnede at fastholde *til den bitre ende* ved decembers slutning i København. Dette fremgår vel allertydeligst af kilderne til belysning af sammensværgelsens forhandlinger med Oldeland omkring begyndelsen af sidstnævnte måned, som det - dog noget mere udvisket - er fremstillet i det problemfyldte materiale, der danner grundlaget for vor viden om opstanden og som det - atter ganske klart udtrykt - fremgår af forhandlingerne i København. Ikke så mærkeligt endda. Det var rige personlige egenskaber parret med et virksomt livs mangfoldige erfaringer, der gjorde ham selvskreven til denne helt centrale placering.

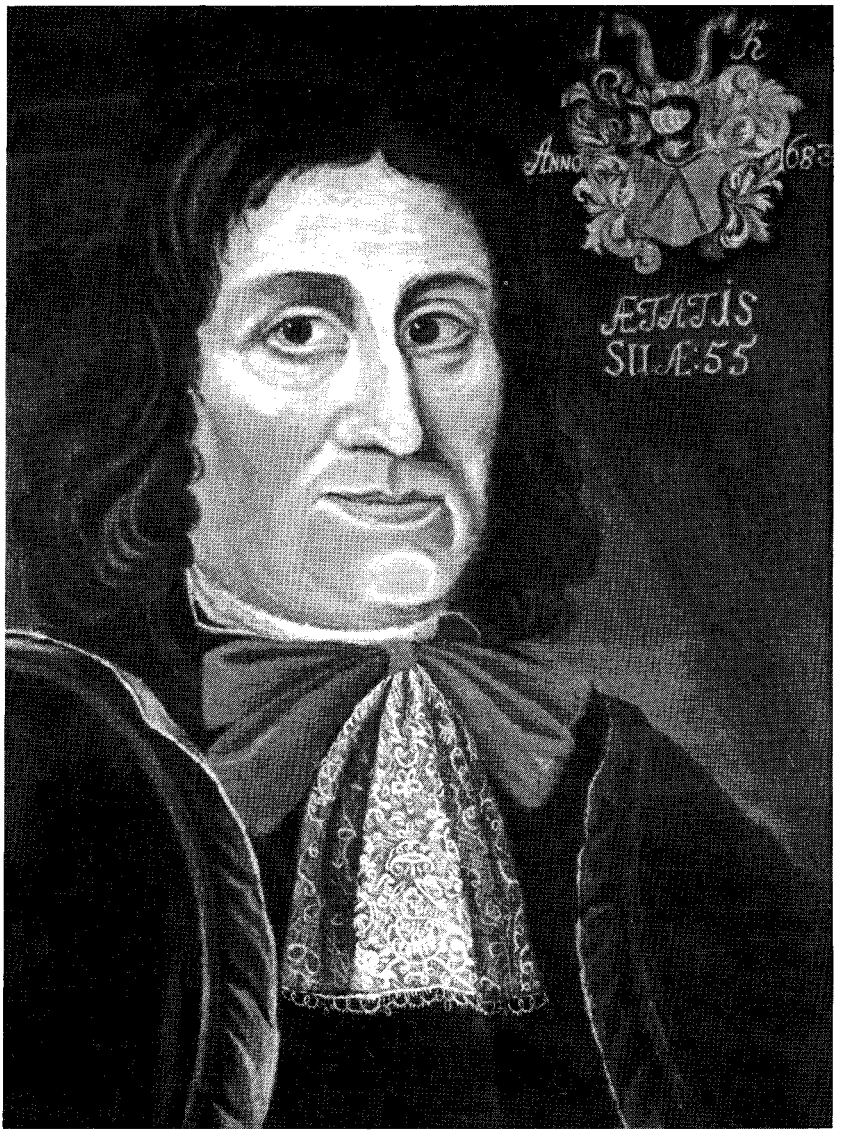

Fig. 29. Jens Pedersen Kofoed. Maleri (kopi) på Bornholms Museum efter miniatureportræt af ukendt kunstner på Frederiksborg (som iøvrigt er gengivet i »Bornholm 1658 - begivenhederne under Sveriges besiddelse af øen« = Bornh. Sml. II, 3 p. 113). Portrættet - det eneste der er bevaret fra de sammensvornes kreds - er som den latinske indskrift fortæller malet i 1683, da Kofoed var 55 år gammel og traditionen om ham som »Bornholms Befrier« allerede dybt rodfæstet. Der er formentlig tale om et bestillingsarbejde.

Materialet mod Olsen er så sandelig belastende. Det blev hans store personlige lykke, at Taubenfeldts svenske spioner ikke evnede at løfte nogetsomhelst af den effektive sløring, hvormed Olsen dækkede sig ind. Opstandsbegivenhederne repræsenterer så tydeligt intet brud i hele denne stræbsomme mands lange karriere, men den fortsatte kontinuitet. At netop han blev det naturlige samlingsmærke for bornholmerne i skæbneåret og virkelig magtede at udfylde denne krævende position placerer ham utvivlsomt som det 17. århundredes største politiske begavelse på vor ø.

Fig. 30. Peder Olsens underskrift på side 2 af hans afskrift af Hans Oldelands privatbrev til ham dateret Uggerslevgaard 1671 15/10. Rigsarkivet (Rentekammeret). Den skæbne timedes ikke Peder Olsen - som lykken tilsmilede både Jens Pedersen Kofoed og Poul Hansen Ancher - at blive velsignet med en stor og livskraftig efterslægt, der for senere generationer kunne viderebringe en stolt familietradition om deltagelsen i 1658. Det nærmeste vor eftertid kan komme ind på livet af den vindskibelige hasleborgmester er hans karakteristiske navnetegning, som den findes på diverse dokumenter, der passerede hans hænder gennem en lang, flittig karriere i samfundets tjeneste, jfr. Fig. 3.

KAPITEL VII: SALVA NEUTRALITETE

Hvad der herefter hændte i den danske hovedstad under de langvarige forhandlinger mellem Frederik III og hans hjælpere på den ene side og den bornholmske delegation på den anden, har vi undersøgt i det foregående.[1] Dette skal derfor ikke gentages på dette sted.

Men det må her i det følgende være rimeligt at afslutte dette arbejde med et forsøg på at rette opmærksomheden noget nærmere mod, hvad der i de selvsamme dage og uger udspillede sig i de sideløbende forhandlinger mellem den danske regering i København og bystyret i Lübeck for så vidt, som disse kan have haft blot sporadisk berøring med vort bornholmske anliggende. Eller sagt med andre ord: Hvad skete nu, da det rimeligt positive lübske svar - som vi ovenfor så[2] - var blevet fulgt op af forberedelser i byen ved Trave med henblik på afsendelse af forsyninger til den betrængte danske hovedstad, i forholdet mellem hansestaden og den danske regering? Og udgjorde Frederik III.s forslag om Bornholm som pant til Lübeck for præsterede leverancer også i fortsættelsen et anvendeligt led i den danske regerings politik for den videre krigsførelse, eller var denne plan nu atter helt opgivet af ideens ophavsmænd, efter at stadens mildest talt noget reserverede holdning til denne tanke var blevet kendt i København? Har endelig kendskabet - både i den danske hovedstad og i den nordtyske handelsby - til den heldigt gennemførte bornholmske opstand på nogen måde haft indflydelse på de senere forhandlinger mellem København og Lübeck? Disse må være nogle af de væsentligste spørgsmål, vi afslutningsvis må stille og søge besvaret i bestræbelserne på at klarlægge, hvad det egentlig var, der foregik omkring Bornholm i relation til konspiration og revolte.

I arbejdet med disse og beslægtede aspekter i sagen viser det sig imidlertid meget hurtigt for historikeren, at det er ulige nemmere at formulere slige spørgsmål end at besvare dem blot tilnærmelsesvis fyldestgørende. Denne vanskelighed hænger naturligvis først og fremmest intimt sammen med karakteren af det erkendelsesgrundlag, hvorpå vi nødvendigvis må arbejde, det vil sige kildernes tilstedeværelse, deres mængde, art og øvrige beskaffenhed. Thi hele dette grundlag synes desværre at forekomme mærkbart problematisk, når vi ønsker at beskæftige os med just de nævnte - og slet ikke irrelevante - sider af forholdet mellem København og Lübeck i denne periode.

I denne sammenhæng er problemerne især - men ikke alene - af personlig art, forstået således at det i første række angår de implicerede personer, der beskæftigede sig med de løbende sager i det tidsrum, der her har vor interesse. Det er nemlig yderst beklageligt, at vi må konstatere en påfaldende tavshed i korrespondancen mellem den danske regering og dennes agent i Lübeck, Johan Pawelsen, gennem et ganske langvarigt spand af tid. Siden kongens ovenfor senest omtalte skrivelse til faktoren af den 3. november,[3] skulle resten af denne og hele den følgende samt ydermere halvdelen af den næstkommende måned - der som vi netop så var den periode, hvor begivenhederne på Bornholm for alvor tog fart[4] - forløbe uden at vort tilgængelige kildemateriale tilsyneladende rummer det mindste spor af en brevveksling mellem regeringen og dens lübske faktor.

Men hertil føjer sig også de vanskeligheder, der mere generelt knytter sig til hele det samlede forhold mellem Lübeck og Danmark. Og dette må i denne periode vel nærmest betegnes som særdeles ambivalent.

På den ene side var man fra dansk hold - som vi i det foregående har set flere samstemmende vidnesbyrd om - mere end interesseret i at få Lübeck til at genoptage sin sejlads på Danmark, hvilket - som forholdene nu engang lå - først og fremmest betød København. Og her lagde den samlede militærpolitiske situation, hvor udgangspunktet jo var udtalte danske ønsker om lübsk bistand med forsyninger af diverse slags til København som den eneste rent faktiske danske magtposition, visse grænser for den energi og kraft, hvormed det officielle Danmark ville og kunne optræde overfor de lübske kræmmere, også når beviselige misbrug fra deres side af gæstfriheden fandt sted. Men at iveren fra officielt dansk hold efter at opnå de ønskede forsyninger fra Lübeck var reel nok, behøver vi ikke at tvivle om.

Således udfærdigedes den 29. december - datoen for udstedelsen af det bornholmske gavebrev - en kongelig skrivelse til orlogskaptajn Søren Orning,[5] at han skulle krydse mellem Stevns Klint, Grønsund og Smålandene således, at de lübske og andre, der ville tilføre proviant med mere, ikke skulle blive forhindret endsige anholdt af fjendens kapere. Og andre - såvel ligeartede som forskelligartede - foranstaltninger er formentlig blevet iværksat fra den danske regerings side i den samme periode.

Men evnen til at opretholde den fornødne sikkerhed til søs oversteg tilsyneladende her de ædle hensigter. I hvert fald påstod man senere fra lübsk hold - som vi nedenfor skal se - at det svenske kaperi på sejlruterne fortsat var til stor gene for stadens trafik.

På den anden side efterlader bevarede kilder heller ingen tvivl om, at

den nu i større omfang genoptagne lübske sejlads og tilstedeværelse i danske farvande begyndte at volde regeringen problemer af en helt anden art. Således udstedtes den 8. december - den selvsamme dag opstanden brød løs på Bornholm - et kongeligt brev til kaptajn Matthias Melhorn[6] om at lade anholde de to lübske skuder, der var ankommet fra Sundet.

Vel nævnes ikke udtrykkeligt grunden til denne arrestordre, men vi gætter næppe syndeligt fejl, hvis vi forestiller os en lignende situation, som den der ti dage senere, den 18. december, har givet anledning til en skarp demarche i Lübeck overfor rådet af Pawelsen.[7] Således havde købmænd fra den nordtyske hansestad udført hvede med mere fra Lolland, ikke til København eller andre danske steder, men til Lübeck direkte. I meget stærke vendinger påpegede agenten det helt ulovlige forhold i denne fremgangsmåde og stillede udtrykkelig krav om iværksættelse af forholdsregler mod yderligere overskridelser af kongelige forbud.

Her var der ubestrideligt tale om tydelige forsøg på fra lübske kræmmeres side at omgå den danske toldlovgivning ved afgiftsfri, egenmægtig udførsel fra Danmark af vigtige landbrugsartikler. Disse ønskede regeringen - ikke unaturligt - at forbeholde landet selv.

Men også her kneb det efter alt at dømme at sætte magt bag agt. Det var ikke nemt for den danske regering at være herre i sit eget hus. Bestræbelserne herpå kostede i hvert fald store anstrengelser.

Pawelsens fortsatte virke i Lübeck

Heller ikke den danske regerings agent i Lübeck lå imidlertid på den lade side. Derom vidner den atter genoptagne korrespondance mellem Pawelsen og regeringen i København.

Men det var først *1659 den 19. januar* - altså samme dag de bornholmske stænder så magtfuldt og enstemmigt bekræftede slutresultatet af deputationens forhandlinger i København - at tavsheden igen brødes. Under denne dato er bevaret ordlyden af en ordre fra kongen,[8] hvori faktoren i Lübeck befales at bistå ved forberedelserne til den allierede brandenburgske undsætning af Danmark. Da Frederik III er blevet gjort bekendt med, at der i den nordtyske hansestad og på byens red befinder sig et antal skuder fra hans riger og fyrstendømmer, ønsker han udfærdiget og fremsendt en liste over disse og deres størrelse til brug i hans tjenste mod billig betaling. Vægring fra indehavernes side skal besvares med arrest ved magistratens bi-

stand. Endelig udtrykker kongen til slut også ønsket om det hertil fornødne mandskab således, at fartøjerne efter modtagelsen af en nærmere ekspres fra ham kan stikke i søen så snart havnene atter åbner og havet igen er sejlbart.

På denne skrivelse svarede Pawelsen først efter tre ugers forløb, et forholdsvis langt tidsrum der sikkert må forklares både af postgangens almindelige langsommelighed og af den særlige kendsgerning, at den hermed stillede opgave gav faktoren mere end rigeligt nyt at se til. I forvejen havde han jo nok at gøre vedrørende leverancerne til den danske hovedstad. Således udfærdigede han *den 12. februar* en indberetning til Frederik III, hele to og en halv måned efter den senest kendte fra hans pen.

Agenten indleder her med at meddele,[9] hvorledes han i henhold til kongens sidst udfærdigede skrivelse af den 19. januar i al underdanighed fremsender en liste over de skibe fra hans majestæts riger og hertugdømmer, der nu er for hånden og ligger »an den Vall«, så vidt »ich selbige in der eyle« har kunnet konstatere. Men eftersom der næsten ikke er folk ombord til disposition - fortsætter han - da disse har begivet sig hjem, beder han kongen om så hurtigt som muligt at udfærdige en »Citation« - det vil sige ordre - for at mandskabet atter kan indfinde sig og genoptage sin tjeneste. Yderligere – føjer han til – vil han selv foretage arrest i kongens navn for at ingen skal unddrage sig, ligesom magistraten er sindet at bistå den kongelige ordre.

Vedlagt føjede faktoren en fortegnelse over de fartøjer,[10] der her var tale om. Denne liste omfatter ialt 40 kongerigske og hertugelige skibe i nummerorden oplyst med skippers navn og hjemsted, men har iøvrigt ligesom selve indberetningen og desuden den forudgående kongelige ordre ingen direkte interesse for os i denne sammenhæng. Ideen om et bornholmsk pant er nemlig ikke berørt, hverken udtrykkelig eller blot antydningsvis.

På den anden side er disse skrivelser heller ikke ganske værdiløse for os her. Thi indirekte viser de jo med al ønskelig tydelighed, at da brevvekslingen mellem regering og agent atter blev genoptaget i det nye år efter en pause på mere end to måneder, kom helt nye og - i den foreliggende anstrengte militærpolitiske situation - nok så væsentlige forretninger til. Og herigennem antager vore bestræbelser på at udrede de kongelige planer vedrørende Bornholm i disse afgørende uger og måneder for så vidt ganske andre dimensioner, som vi herefter må forfølge også disse helt nye spor.

Men hertil kommer trods dette ikke desto mindre det direkte positive, at denne fase af korrespondancen ikke efterlader nogen tvivl om, hvorvidt den mellemliggende, brevløse tid oprindelig har kendt sådanne kongelige ord-

rer og agentsvar, som eftertiden ikke kender. Pawelsens seneste indberetning turde i denne henseende være en borgen for, at samtidige skriftlige kilder ikke senere er gået tabt. For så vidt var den konstaterede pause i brevvekslingen reel nok. Blot kender vi ikke årsagen til den lange tavshed. Det spinkle kildemateriale tillader ingen sikre slutninger, hvad dette angår.

Godske von Buchwalds sendelse

Det på dette sted undersøgte kildemateriale efterlader således ingen tvivl om, at den danske regerings tanker angående mulighederne i Lübeck i de kommende måneder primært tog sigte på den allierede undsætning af Danmark, hvorimod det gamle spørgsmål om leverancer til den betrængte danske hovedstad tilsvarende blev skudt i baggrunden som et mere sekundært anliggende.

Hermed var i og for sig en helt ny situation indtruffet for regeringens faste udsending i den nordtyske hansestad. Thi det er givet, at den hermed stedfundne omprioritering af de opgaver, som regeringen i den kommende tid ønskede fremmet i handelsbyen ved Trave, i betragtelig grad måtte øge den arbejdsbyrde, der i forvejen var lagt på faktorens skuldre. Om dette er agentens egne ord et sikkert både ærligt og korrekt vidnesbyrd, når han understreger, hvorledes den udførte kortlægning af fartøjerne i Lübeck var sket i allerstørste hast. Men hertil kommer, at også de følgende skrivelser i sagen mere end bekræfter agentens eget udsagn. På selve åstedet fik han nu hvert øjeblik besat.

Derimod måtte ventetiden forekomme anderledes lang i København, så fjernt fra de begivenheder, regeringen fra nu af knyttede så store forventninger til. Den danske regerings utålmodighed var umiskendelig. Allerede *den 28. januar* udfærdigedes atter en kongelig skrivelse til Pawelsen.[11] Idet Frederik III indledningsvis omtaler den forrige ordre, understreger han i fortsættelsen, hvorledes tidernes nuværende konjunkturer stiller krav om, at hans residensstad foruden uopholdelige forsyninger af alle nødvendige artikler og proviant også må have tilført et antal krigsfolk. Derfor - pointerer han - har han fundet for godt at bemyndige »vnserm Rath von Hauss auss, vndt lieben getrewen« Godske von Buchwald at begive sig til Lübeck for at befordre de derværende skibe i kongelig tjeneste og jævnsides agenten bistå med tilvejebringelsen af mandskab til overfarten. Hvorfor »vnser Factor« Heinrich Würger vil yde kaution således, at de med det første be-

fordres til rette sted og endemål for at holde sig parat til at sejle. Til støtte herfor vil en ekspres blive udfærdiget med det sigte at sende tilstrækkelig mange orlogsskibe i søen af hensyn til sikkerheden. Derfor er det slutningsvis kongens allernådigste befaling, at modtageren efter evne går nævnte Buchwald til hånde og assisterer denne i hans kongelige tjeneste.

Samme dag udfærdigedes i København ligeledes et kreditiv til Buchwald,[12] hvori Frederik III yderst formelt og kortfattet anmodede hansestadens styre om at yde den kommitterede gesandt »alle faveur« i hans hverv.

Nu hvor det svenske generalangreb mod den danske hovedstad efterhånden stundede til, skulle samtlige den danske regerings sejl rebes mod det kommende uvejr. I denne situation var det ganske naturligt, at man fra dansk side også ønskede alle gode kræfter mobiliseret med henblik på en snarlig løsning af den presserende opgave at få de i staden ved Trave værende fartøjer udrustet til brug for den allierede brandenburgske hjælpeaktion. Buchwalds sendelse til Lübeck for at lede forhandlingerne herom var - ligesom den yderligere indsættelse på kautioneringsopgaven af Würger - ubestrideligt vidnesbyrd om disse danske anstrengelser. Men på den anden side er det lige så utvivlsomt, at det endnu ikke fuldt afklarede problem omkring de bestilte forsyninger af proviant og ammunition - i hvilken forbindelse tanken om Bornholm som pant tidligere havde været fremført af den danske regering - tilsvarende måtte glide i baggrunden. Til en tilfredsstillende løsning af begge opgaver på én og samme tid havde man fra dansk side tydeligvis ikke den fornødne kapacitet. I lyset af de hidtidige drøftelser i Lübeck, hvor Pawelsen - trods energisk indsats - indtil nu havde opnået så lidet, måtte overdragelsen til Buchwald af den overordnede ledelse af de diplomatiske bestræbelser synes en yderst fornuftig disposition. At opfatte denne forøgelse af anstrengelserne som en misbilligelse af agentens arbejde indtil nu, er imidlertid næppe rimeligt. Kildematerialet bærer i hvert fald ingen vidnesbyrd herom.

Men hvis man i København virkelig har næret store forventninger til Buchwalds sendelse til den nordtyske handelsby, måtte en vis skuffelse dog snart melde sig hos afsenderen. Ganske vist kastede gesandten sig straks efter sin ankomst til staden i samarbejde med Pawelsen og noget senere også med Würger med stor energi over den ham stillede opgave. Men også med de således forenede kræfter skulle det blive yderst vanskeligt at trænge igennem overfor de tydeligvis reserverede lübske myndigheder.

Allerede i sin første indberetning til kongen fra Lübeck af *den 19. februar*[13] - udformet på fjerdedagen af opholdet her - fortæller Buchwald

detailleret om sine vanskeligheder i denne mission. Efter ankomsten den 15. har han den følgende dag haft en konference med den ældste og regerende borgmester, Görtz, og senere også møder og drøftelser med dr. Böckell repræsenterende senatet. Medens gesandten fremhævede de danske ønsker om en generobring af de besatte lande og genoprettelsen af »Commercium maris Baltici« og en almindelig fred samt Lübecks tydelige interesse i bistand hertil, understregede de lübske herrer tilsvarende stadens udtalte velvilje overfor den danske konges sag og store ønsker om at gøre alt, hvad der stod i dens magt. Kun at denne imødekommenhed fra deres side på ingen måde måtte føre til repressallier fra svensk side.

Og hermed var de principielle synspunkter trukket op af parterne, som tilsyneladende skulle blive bestemmende for de følgende langvarige og seje drøftelser om det mere konkrete, hvorledes de i byen liggende kongerigske og hertugelige skibe kunne gøres disponible til dansk tjeneste. Når Buchwald vedholdende fremførte tanken om overtagelse af fartøjerne på stedet, fastholdt lübeckerne lige så såre, at dette af hensyn til stadens neutralitet ikke måtte ske »publico nomine« (i statens navn). Og så fremdeles.

Under de senere samtaler omtales også den tidligere ordre til Pawelsen, i hvilken sammenhæng gesandten anmoder om yderligere ordrer til Würger, der endnu ikke har indfundet sig i byen. For så vidt stillede han sig - trods alt - endnu optimistisk med hensyn til mulighederne for tilvejebringelsen af de nævnte skibe. Dog udtalte han skepsis med tanke på udsigten til at fremskaffe i hvert fald 50 sådanne skuder, da der - mente han - næppe var lübske at få. Imidlertid stillede han til slut i udsigt med det snareste at ville fremskaffe en liste over de omhandlede skibe, der tilhørte majestætens undersåtter.

Med formodentlig samme post afgik Pawelsens tilsvarende indberetning af *samme dato.*[14] Efter kort at have omtalt sin forrige orientering af regeringen henviser agenten først til den tidligere vedlagte fortegnelse over skibene, i hvilken sammenhæng han anmoder om en kongelig ordre med det formål at få fartøjerne til søs under kongens flag, og dernæst til gesandten - hvis smidighed og flid i de vanskelige forhandlinger understreges - for at kongen ikke skal besværes med »vberflüssigen schreiben.« Samtidig forsikrer han om sin gode vilje til at påvirke magistraten efter evne og så vidt dens påståede neutralitet tillader det at vise sig føjelig. Til slut formoder også han, at de tilstedeværende kongelige undersåtter vil vise sig samarbejdsvillige mod betaling, når denne må og kan garanteres af Würger, som endnu ikke er ankommet.

Vi iagttager således, at Danmarks og Lübecks officielle udenrigspolitiske standpunkter principielt ikke havde ændret sig siden det sene efterår. Som dengang så nu. Og vel ikke så besynderligt endda. I det store og hele var den samlede militærpolitiske situation, der jo i sidste ende kastede sine bestemmende skygger ind over den mere fredelige diplomatiske scene, næppe synderlig forandret. Sikkert ventede alle - også hernede i det neutrale Lübeck - med stigende spænding på den tilstundende afgørelse ved den danske hovedstads sneklædte volde. Før denne forelå, kunne underhandlingerne i hansestaden næppe komme mange skridt videre. Og netop derfor er det bemærkelsesværdigt, at såvel gesandt som faktor - i denne for dem så tilsyneladende udsigtsløse træden vande - på dette enerverende tidspunkt af den første forhandlingsrunde under Buchwalds ledelse kunne udtale sig med behersket optimisme om det forhandlingsresultat, de endnu ikke kunne vide noget sikkert om. At de to mænd på deres lidet misundelsesværdige

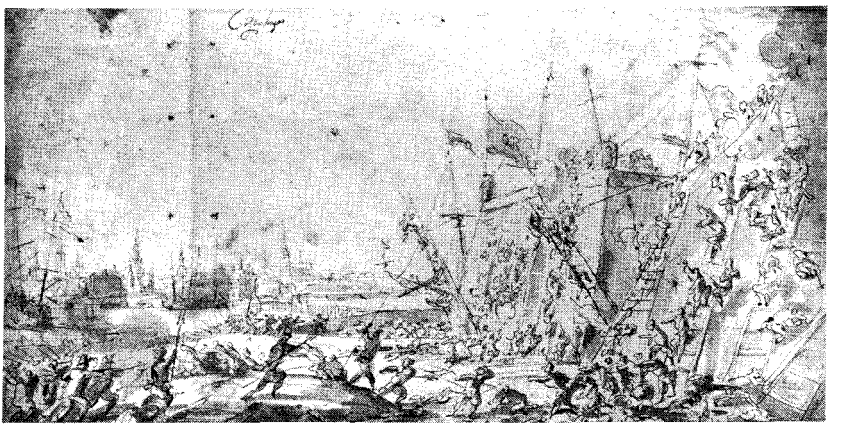

Fig. 31. Angrebet på »Det skarpe Hjørne«, Christianshavn. Københavns Bymuseum. Tegningen, der klart bærer mindelser om nederlandsk oprindelse jfr. Fig. 5 og 22, giver et usædvanligt levende indtryk af styrkeprøven foran den danske hovedstads sneklædte volde om natten 1659 10-11/2, den begivenhed der længe i forvejen virkede ind på den danske regerings vanskelige forhandlinger i Lübeck.

post virkelig har mestret samarbejdets svære kunst synes endvidere klart at fremgå af det bevarede kildemateriale.

Dog skulle en afklaring af den storpolitiske uvished ikke lade vente længe på sig.

Allerede inden de omtalte indberetninger fra Lübeck var kommet til modtagernes kundskab - hvilket tilsyneladende først skete så sent som den 31. marts[15] - udfærdigedes *den 23. februar* i København en ny instruks til Pawelsen,[16] der - idet den ledsagedes af en skrivelse fra den nederlandske generaladmiral Obdam - pålagde agenten at tilvejebringe så mange skibe som muligt og iøvrigt videre at referere til kurfyrsten. Samme dag udstedtes tilsvarende stort set enslydende retningslinier til Poul Klingenberg[17] at være agenten behjælpelig hermed.

Men bortset fra at disse skrivelser er helt naturlige reflekser af den seneste tids danske fremskridt i ydrepolitisk henseende - således først undertegnelsen den 21. januar i Ribe af en alliancetraktat med Brandenburg[18] og ikke mindst den heldige afvisning af den svenske generalstorm på København natten mellem den 9. og 10. februar - har de i og for sig ingen større direkte interesse for os i denne sammenhæng udover naturligvis at vise, hvad man i den danske hovedstad i fremtiden forventede af mændene i Lübeck. Og i den henseende var der egentlig ikke tale om noget nyt. Nu som før var det først og fremmest planerne om den allierede undsætning af København, man i den danske hovedstad især ønskede fremmet. At skrivelserne overhovedet ikke omtaler det arbejde, der tilsigtede tilvejebringelse af tilførsler af proviant med mere til København, skal vel næppe tages som udtryk for, at dette helt var taget af regeringens bord. Snarere blot at dette er blevet skubbet yderligere i baggrunden under indtryk af de militære successer.

De senere i Lübeck udfærdigede indberetninger fra de derværende udsendinge demonstrerer imidlertid med al ønskelig tydelighed, at det også kneb ganske gevaldigt med opfyldelsen af regeringens ønsker selv efter den militære lysning i helhedsbilledet. Og at den danske optimisme var dalende i hansestaden fornemmes klart i Buchwalds næste indberetning af *den 2. marts*.[19]

Efter indledningsvis at have lykønsket kongen med den ham så herligt forlenede »victorie« - det vil sige tilbagevisningen af den svenske storm på København - henviser gesandten til sin indberetning otte dage i forvejen til geheimesekretæren - der desværre ikke længere synes bevaret - på hvilket standpunkt han fortsat befinder sig.

I hovedsagen er han tilsyneladende ikke kommet stort videre i sit arbej-

de, men alligevel rummer hans indberetning nogle detailler, der ikke er ganske uden interesse. Tilsammen tegner disse træk et symptomatisk billede af problemstillingen i den nordtyske handelsby.

I det følgende stiller gesandten forslag om udfærdigelse af et nyt mandat enten i kongens eget eller i generalkrigskommissærens navn således, at man i de respektive byer hermed - og i kraft af militæreksekution - kan formå søfolkene at vende tilbage til deres fartøjer. Begrundelsen for dette ønske er den udtalte uvilje hos nogle tilstedeværende borgere fra de nævnte byer mod at stikke til søs. I denne forbindelse har imidlertid en »hochweiser« rådmand i Lübeck for så vidt accepteret ideen om en direkte overtagelse af de berørte skuder ved fremmed mandskab som iværksættelsen af dette drastiske skridt kan finde sted så hemmeligt som overhovedet muligt og uden anvendelse af krigsfolk fra orlogsskibene. Men det understreges, at en sådan aktion, hvis den gennemføres, må ske »Salva neutralitete et non publico nomine« (dvs. uden at krænke neutraliteten og ikke offentligt).

Buchwald forsikrer at ville arbejde videre med sagen, når blot den kongelige ekspres snart vil ankomme. Men eftersom han indtil da ikke mener at kunne være til megen nytte der i byen, og da det efter hans opfattelse også er tilstrækkeligt, at Pawelsen, som netop har lagt stor flid for dagen i spørgsmålet, nu kan klare det fornødne i Lübeck sammen med Würger, er han til sinds at gå videre til Hamburg. Dog vil han med det første returnere, når agenten skriftligt har givet udtryk for, at hans tilstedeværelse atter er nødvendig.

Men Würger, der nu er tilstede, besværer sig højlydt over, at de ham fra Holland udlovede penge endnu ikke er blevet udbetalt, hvorfor han stærkt savner både betalingsmidler og kredit. Det ville derfor være det allerbedste, hvis man her og nu udså sig 40 eller 50 gode skibe, hvorpå han anstrenger sig meget i håb om med det første at kunne berette herom i henseende til antal og omkostninger.

Til slut udbeder han sig kongens nådigste resolution på det skitserede overførselsprojekt.

At Buchwald under disse ret udsigtsløse forhold var ved at tabe troen på et snarligt resultat er umiskendeligt. I mere end to uger havde han nu opholdt sig i den nordtyske hansestad uden i virkeligheden - på trods af energisk indsats - at komme meget længere i forhold til den situation, der havde foreligget ved hans ankomst. De mange - i og for sig resultatløse - samtaler og lidet indbringende diskussioner med de meget venlige, men forsigtige lübske herrer fra bystyret kombineret med skrigende mangel på de nød-

vendige pengemidler har vel gjort sit dertil. Utvivlsomt har den virkelystne gesandt nu ment at kunne gøre bedre fyldest i Hamburg end her, hvor han i forvejen helt klart har næret den fulde tillid til den stedlige agent.

Endnu *den 6. marts* befandt Buchwald sig i byen ved Trave, da han netop herfra udarbejdede nok en indberetning til regeringen, den sidste inden han - sikkert få dage efter - gik videre på sin mission til Hamburg og Haag.[20] Heller ikke i dette sidste skriftlige udtryk for sit arbejde i hansestaden[21] kan han fortælle os væsentligt nyt. Men hele det symptomatiske billede bliver klart bekræftet ved de nye enkeltheder, han nu kunne lade tilflyde regeringen.

Gesandtens beretning efterlader ingen tvivl om, at det ikke alene var de lübske myndigheders forsigtige forbehold, men i lige så høj grad manglende vilje hos kongens egne undersåtter, der bevirkede at man ingen vegne kom. Det hang nemlig således sammen, at kun få af de tilstedeværende skippere - enten fra kongeriget eller hertugdømmerne - ville lade deres fartøjer gå til sejls før den lovede konvoy indfandt sig. Det var klar besked.

Men gesandten ved ydermere at berette, hvorledes en vis derværende borger, som ved afsendelsestidspunktet for den sidste post havde stillet tilvejebringelse af 40 eller 50 skuder i udsigt, denne indeværende morgen for så vidt havde taget sit ord tilbage, som han nu kun kunne stille sikkerhed for 10 eller 12 skibe. Der var kun få lübske skuder for hånden - opgav han - idet flertallet af byens egne fartøjer var i fragt til Riga og Narva, ligesom der manglede søfolk. Muligvis kunne han dog skaffe 40 skuder af de lübske, man daglig ventede hjem, men give gesandten håndslag på dette tilsagn kunne han imidlertid slet ikke. Også hvad de gode lübeckere angår mærkes hensigten.

Endelig kan gesandten oplyse, at han i mellemtiden flittigt har været i forbindelse med Klingenberg for at denne i Holland kunne leje galioter og kreaturskibe med den hensigt at skaffe endnu flere skibe tilveje.

Disse sidste oplevelser i Lübeck har næppe andet end kunnet bekræfte Buchwalds opfattelse af, at han foreløbig ikke kunne trænge igennem her, hvorfor han bedre kunne gøre fyldest andetsteds.

For den i Lübeck tilbageblevne Pawelsen betød gesandtens afrejse naturligvis ingen lettelse i hans eget arbejde. Snarere tværtimod. Hans rolle som den danske regerings faste udsending i den nordtyske hansestad synes nærmest at have kulmineret i netop de kommende måneder.

I sin indberetning af *den 16. marts*[22] - antagelig affattet på det tidspunkt da vi må formode Buchwald afrejst til Hamburg - fortæller agenten om det videre arbejde på at få de i staden liggende skuder gjort sejlklare. Hans retningslinier er udtrykkelig de betingelser, som gesandten tidligere har refereret.

Men samtidig fremfører denne gode stad fortsat mange klager over, at østersøvejene gøres usikre af svenske kaperier med den virkning, at næsten alt hvad der er bestemt for København, Königsberg eller de allierede provinser åbenlyst opsnappes af de wismarske. Derfor udbeder man sig underdanigst beskyttelse af den frie handel.

En virkelig nyhed er det dog, at bergenkompagniet nu på timen er parat til at præstere den tidligere i udsigt stillede aflevering af sko, strømper og viktualier efter afholdt og nådigst anordnet afregning. Omsider syntes det at lysne, hvad de til Københavns brug bestilte leverancer angår.

Indberetningen viser i en nøddeskal, hvad der så længe havde været hindringer for en udførelse i praksis af planerne. Den lübske tilbageholdenhed kunne - udover det påståede så nødvendige hensyn til stadens neutralitet - både henvise til den danske regerings manglende evne til at hævde sin magt til søs og - hvad der måske var nok så væsentligt - ringe evne til betaling.

At Pawelsen alligevel ikke lå på den lade side på dette tidspunkt synes med al ønskelig tydelighed at fremgå af de bilag, hvormed han ledsagede sin fremstilling.

For det første vedlagde han en memorial,[23] der var udarbejdet af ham selv, og som indeholder en plan til klargørelse af de omhandlede skuder fra Danmark og Holsten. Dokumentet, der er dateret den 15. marts, omfatter i alt 123 fartøjer, et ganske betragteligt antal i forhold til de talangivelser, vi tidligere har bemærket. Iøvrigt det første - omend indirekte - vidnesbyrd i agentens korrespondance om, at han nu har positivt kendskab til, at Bornholm har revet sig løs fra Sverige, idet memorialen kort omtaler fundet på øen af 10000 tønder havre, der af ham anbefales nyttiggjort på forskellig måde.

Lad være at denne angivelse af bornholmsk havre synes voldsomt overdrevet på dette sted - såvidt vides var øens årlige totalproduktion i disse år af kornsorterne rug, byg og havre i alt omtrent 30000 tønder,[24] hvortil kommer, at det jo i forvejen var lykkedes den svenske administration at udskrive ikke ringe kvanta inden opstanden[25] - det afgørende er i denne forbindelse, at kendskabet til revolten nu er nået frem til regeringens faste udsending i Lübeck. Desværre kan Pawelsen ikke fortælle os noget om sine kilder til denne viden, skønt det dog nok er rimeligst at forestille sig, at kundskaben om forholdene på Bornholm er tilflydt ham fra København. Det er også at beklage, at han ikke i enkeltheder ved at berette om disse begivenheder, ligesom han slet intet røber om, hvorvidt han har benyttet denne sin bornholmske viden overfor de lübske herrer, hvad nok må antages at være sandsynligt i lyset af regeringens tidligere tilbud om øen til Lübeck. Hvad der netop må have været en af anstødsstenene for magistraten i efteråret, nemlig at øen rent faktisk da ikke var på danske hænder, skulle jo hermed virkningsfuldt være bortelimineret. Reelt forelå nu en helt ny situation. Men på disse spændende punkter tier vort materiale.

Dog vidner agentens tanker om den bornholmske havre med al ønskelig tydelighed om den kendsgerning, at også i Lübeck vaktes tanker om Bornholm som et værdifuldt forrådskammer, der nu burde udnyttes fornuftigt.

For det andet hoslagde Pawelsen en afskrift af en skrivelse af den 9. marts fra kurfyrst Friedrich Wilhelm af Brandenburg til sin livmedicus Gottfried Acedalius,[26] der beordredes at indfinde sig hos den danske agent og lade sig erkyndige om, hvorvidt den transportflåde, man tidligere havde aftalt skulle overføre de kurfyrstelige tropper til Danmark, nu også ville indfinde sig. Endelig vedlagde faktoren et udateret overslag,[27] muligvis udarbejdet af ham selv, over proviantbehovet for den påtænkte overførsel af undsætningstropper (6000 mand rytteri og 5000 mand fodfolk i 15 dage).

Jo, Pawelsen var utvivlsomt travlt beskæftiget i denne periode. Materialet godtgør, at det især var planerne om en kurfyrstelig undsætning af Danmark, der har optaget hans tid. Derimod spiller forsyningerne til København en mere sekundær rolle. Hvad der imidlertid er mere væsentligt for os at konstatere er, at vore kilder i denne periode ikke røber det fjerneste kendskab til mulige planer for Bornholm. Tilsyneladende var denne tanke nu helt opgivet.

Vi skal ikke på disse linier yderligere følge den danske diplomatiske virksomhed i Lübeck i detailler. I rette sammenhæng er der andetsteds[28] i enkeltheder redegjort for, hvorledes uenighed om, hvor den brandenburgske undsætning skulle sættes ind - enten på Sjælland som ønsket af den danske regering eller på Fyn hvad kurfyrsten alene ville gå med til - foråret igennem hindrede en faktisk iværksættelse af projektet og dermed på længere sigt lammede en energisk krigsførelse fra de allieredes side. Og hertil kom tydelige vanskeligheder med at fremskaffe transportfartøjer i fornøden mængde til at bære en troppeoverførsel af det påtænkte omfang. I takt med denne udvikling tabte naturligvis Lübeck en del af den udtalte interesse, som man hidtil havde knyttet til staden fra officiel dansk side.

Dette var dog ingenlunde ensbetydende med, at bestræbelserne på at få ført de ønskede forsyninger af proviant og ammunition fra den nordtyske hansestad frem til København i tilsvarende grad blev frosset ned. Snarere tværtimod. Skønt vi ikke kender alle enkeltheder af processen i dette tidsrum, må vi nok antage, at dette arbejde blev videreført efter de retningslinier, der allerede var blevet udformet i november, men som den nye lange og hårde vinter synes at have afbrudt midlertidigt.

Mod slutningen af *april* synes man endelig at været nået til vejs ende med dette både ømtålelige og besværlige arrangement. Den *27.* i denne måned kunne Pawelsen omsider anmode Frederik III om at lade sig forelægge den oversigt over leverancer, som bergenkompagniet agtede at præstere.[29] Eftersom kompagniet nu var helt parat med de bestilte varer, og da heller ikke leveringen som sådan indbød til forhindringer, bad faktoren kongen om nådigst at iværksætte ordre til udfærdigelse og afsendelse af en »liquidum« (dvs. afregning).

Vedlagt indberetningen fulgte naturligvis selve oversigten over de omhandlede artikler[30] - udateret, men i Pawelsens egen hånd. Den omtaler 3000 par sko, 300 par skotske strømper - disse sidste beregnet for underofficerer - 2161 par islandske strømper og 538 par vanter - begge varegrupper tiltænkt det menige krigsfolk - dertil 200 tønder saltet oksekød og endelig 20000 pund stokfisk eller lignende.

Om denne fortegnelse så i sidste ende blev det endelige udtryk for de senere rent faktisk præsterede leverancer, kan vel med føje betvivles. Endnu stod transporten frem til den danske hovedstad tilbage, og - som vi kort skal se nedenfor - ikke alle for København bestemte lübske fartøjer slap

igennem de tidsvise svenske forsøg på flådespærringer. Men listen omfatter i hvert fald flere gode og nyttige sager, der nok kunne blive hårdt brug for i den varehungrende by med særligt henblik på den følgende vinter.

Ihvorvel våben og ammunition ikke udtrykkeligt er omtalt, bemærker vi straks, at der med flere af de nævnte artikler direkte og i første række er tænkt på de til hovedstadens forsvar så helt nødvendige soldater, som også rigsrådet året i forvejen havde dvælet ved. Desuden er det ikke utænkeligt, at særlige bilag omhandlende våben med tilbehør senere er gået tabt.

Tilsyneladende foregik herefter den praktiske afvikling af dette dansk-lübske mellemværende forholdsvis hurtigt. Skønt vi ikke kender detaillerne herom, er vel med modtagelsen af Pawelsens indberetning i København - vi ved, at den forelagdes kongen den 26. maj[31] - det endelige betalingsarrangement blev klaret. Med i hvert fald sidste halvdel af *juni* eller senest den følgende måned må det antages at overførslerne har fundet sted. En risikobetonet fragt var endelig sat igang.

Modtagelsen af de værdifulde forsyninger kan vi kun glimtvis spore i vort kildemateriale. Således var så tidligt som i april til København ankommet et stort proviantskib fra Lübeck,[32] ligesom et lübsk skib med malt, der solgtes for 5 rigsdaler pr. tønde, indløb den 28. maj.[33] Men om disse heldige fartøjer - eventuelt som en art forløbere for den senere hovedflåde af proviantskibe - har direkte forbindelse med bergenkompagniets forretning, kan vel være overmåde tvivlsomt og er i hvert fald ikke til at afgøre med sikkerhed på vort grundlag. Sandsynligheden herfor er givetvis større i de senere uger, hvor tydeligvis flere lübske skibe forsøgte at nå den danske hovedstad. Men naturligvis var ikke alle lige heldige. Således bevirkede en stramning af den svenske blokade i juni, at flere lübske skibe blev opbragt.[34]

Hvormeget der i sidste ende nåede frem til bestemmelsesstedet må vi her lade være usagt af mangel på konkrete vidnesbyrd i materialet. Men at det nok - når alt kom til alt - næppe var den mindste del, har vi lov at antage. Når kongen den 20. juli udstedte ordre til oberst de la Coste[35] om at lade alle geværer afprøve, som er ankommet til tøjhuset fra Lübeck for så vidt, som disse ikke allerede er taget i brug, vidner det klart om den store rift, der da var i den blokerede danske hovedstad om de forsyninger - her af decideret militær art - der da var indløbet fra den nordtyske handelsby. Om så disse skydevåben, som ifølge den kongelige ordres ordlyd kun for nylig er blevet modtaget i København, rent faktisk har indgået som led af bergenkompagniets tjenester, kan heller ikke i dette tilfælde bevises på grundlag af vort fragmentariske materiale. Men sandsynligheden synes dog at tale for

at dette har været tilfældet. Hele forhistorien og selve tidspunktet peger i den retning.

Med disse tildragelser må vi afslutte denne side af vor undersøgelse. Og vi må herefter konstatere, at planerne fra efteråret 1658 om forsyninger til det nødstedte København fra Lübeck - og hvori fra et meget tidligt tidspunkt indgik tanken om sikkerhed i form af en pantsætning til hansestaden af Bornholm - nu i sommeren 1659 blev ført ud i livet, altså trekvart år senere - men uden at vor ø tilsyneladende længere var et led i betalingsarrangementet så vidt kilderne røber det.

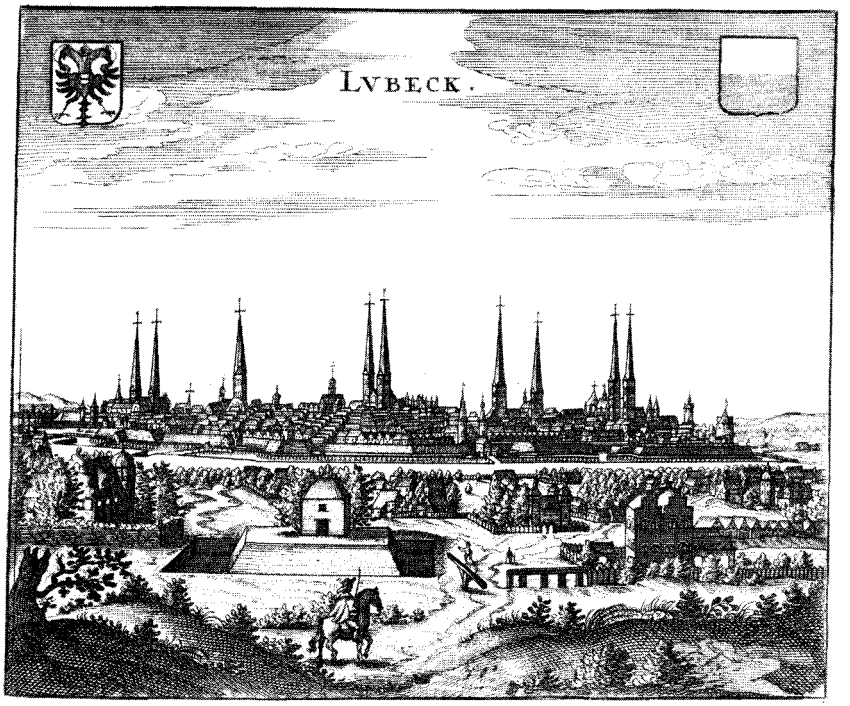

Fig. 32. Lübeck ca. 1656. Stik i Valkenier: Danemerken en Noorweegen, Amsterdam. Det kongelige Bibliotek (Kortsamlingen). Rent umiddelbart virker denne gengivelse fersk og livløs, men en kritisk sammenligning med det i Fig. 8 gengivne prospekt fra Merian viser klart tegnerens forlæg. Utvivlsomt åndede man nu lettet op i den nordtyske hansestad, da forsyningerne til det nødlidende København endelig kunne udskibes i forsommeren 1659 - tilmed med udsigt til senere godtgørelse i bergenstolden og ikke til gengæld for udsigt til en besværlig fremtid med vrangvillige og krakilske bornholmere som i de vise mænds bedsteforældres tid.

Dog må det her være det rette sted at pointere, at da den store handel endelig - som vi har set - efter mange og trælse forhandlinger, hvor planerne om en undsætning af landet ved kurfyrstelige tropper en periode lang i vintermånederne kastede deres skygger ind over forsyningsproblematikken, endelig gik i orden - nærmere bestemt i tidsrummet mellem slutningen af maj og udløbet af juli 1659 - skete det umiddelbart efter afslutningen af de forhandlinger, der sideløbende havde fundet sted mellem kongen og bornholmerne med henblik på en ordning af øens forhold efter opstanden. Som vi ovenfor[36] så, blev disse bornholmske anliggender endegyldigt afsluttet ved den kongelige bekræftelse på resultatet af revolten den 3. maj. Eller sagt på en anden måde: Senest en måned efter at den bornholmske rejsning slutteligt var mundet ud i den formelle fæstnelse af det nye arveregeringsforhold mellem Frederik III og de bornholmske undersåtter, blev også den side af samme konges politiske virksomhed, der tilsigtede en undsætning fra Lübeck af det betrængte København - og hvori ideen om en bornholmsk pantsætning havde indgået som et muligt led i hvert fald i de første måneder af planernes levetid - virkeliggjort. Dette tidsmæssige sammenfald er interessant.

Naturligvis kan den kronologiske overensstemmelse vedrørende virkeliggørelsen af den kongelige politik overfor henholdsvis Lübeck og Bornholm - modsat hvad der var tilfældet under den begyndende udformning af denne - på dette sene tidspunkt blot være et morsomt tilfældighedernes spil, men dog afhængigt af, at de første kongelige skridt på låntagningsområdet bevidst havde vævet de lübske og de bornholmske anliggender ind i hinanden. På den anden side behøver det påfaldende sammenfald i tid ikke at være tilfældigt. Det helt interessante historiske spørgsmål vedrørende disse begivenheder må derfor fra nu af være dette: Var der endnu i 1659 en indbyrdes organisk forbindelse og sammenhæng mellem regeringens sideløbende forhandlinger med henholdsvis Lübeck og bornholmerne som året før?

Det må dog anføres, at det kildemateriale, der har været anvendt til dette arbejde, ikke giver belæg for et helt entydigt bekræftende eller benægtende svar. Men vi har set, at Lübeck, da staden blev stillet overfor det danske tilbud om Bornholm, ikke officielt nærede samme interesse for østersøøen. Man undlod ganske enkelt at indlade sig nærmere på dette danske tilbud.

Det ligger klart udenfor de begrænsede rammer for denne undersøgelse at søge dette spørgsmål yderligere belyst. Og det er givet, at en slig opgave

stiller overmåde store krav til yderligere arkivstudier, hvis vi skal gøre os forhåbninger om at komme videre ad denne vej. Men vi har ment det rimeligt på baggrund af dette arbejde for første gang at formulere dette spørgsmål for den forskning, der beskæftiger sig med den bornholmske opstand.

Og med disse betragtninger vil vi da tage endelig afsked med Lübeck og Johan Pawelsen.

Men afslutningen af den skildrede forsyningshandel betød ikke, at Lübecks og dermed Pawelsens rolle for dansk udenrigspolitik helt og aldeles ophørte med ét slag. Også i denne senere fase af udviklingen var der nye spørgsmål, der meldte sig og nye opgaver, hvis løsning trængte sig på.

Alligevel mere end antyder det bevarede kildemateriales mængde og indhold,[37] at kommunikationstempoet nu blev et andet, ligesom andre sager kom til. Men set fra en rent dansk synsvinkel var de travle dage ved Traves bredder forbi, den danske regerings agent i hansestaden fik trods alt roligere dage.

Lübecks centrale stilling - og dermed Pawelsens arbejde som den danske regerings virksomme faktor her - dalede efterhånden i takt med de ændringer, som snart indtraf i Europas politiske helhedsbillede med vestmagternes aktive indblanding i den nordiske konflikt netop fra maj 1659 og de forandringer, der fandt sted i det nordiske militære billede især fra de alliereides generobring af Fyn i den påfølgende november måned.

Tiderne havde ændret sig. Og dermed arten af de politiske og militære problemer, hvis løsning herefter trængte sig på. Men disse ting har ingen direkte sammenhæng med vor bornholmske historie.

AFSLUTNING

Den bornholmske opstand i en bredere sammenhæng

Ovenstående undersøgelse af kildematerialet til belysning af den rigshistoriske baggrund for og de statsretslige følger af den bornholmske rejsning mod det svenske herredømme i 1658 viser med al ønskelig tydelighed, at opstanden som sådan ikke var noget isoleret - det vil sige fra periodens øvrige skandinaviske udvikling løsrevet - fænomen. Faktisk var der tale om en intim organisk forbindelse mellem de dramatiske begivenheder på vor ø og de tildragelser og tilstande, der hinsides havet udspillede sig i forholdet mellem staterne, i første række den nye militære styrkeprøve mellem de rivaliserende nordiske lande Danmark og Sverige.

Hvad der således hændte på klippeøen, da en sammensværgelse dannedes her i dølgsmål i løbet af novembers sidste halvdel for i decembers første så hurtigt og effektivt at gennemføre planen om en tilbundsgående fjernelse af det svenske styre over landsdelen, var *en helt naturlig funktion af den nye krig* mellem de to nordiske stater, der var indledt med Karl X Gustavs uvarslede angreb på Danmark i august. Den heldige bornholmske konspiration var - i lighed med den stort set samtidige sammensværgelse i Skåne, der imidlertid mislykkedes allerede før starten - *et selvfølgeligt led i den forbitrede danske modstand, der forholdsvis hurtigt blev organiseret i og ledet fra det belejrede København* efter det svenske overfald. I så henseende betegner Karl Gustavs fredsbrud i sensommeren også en markant milepæl i Bornholms historie som svensk provins.

Ved begyndelsen af dette arbejde opstillede vi som vor *første hovedopgave* i denne sammenhæng - som noget helt nyt i historieforskningen og -skrivningen vedrørende disse bornholmske tildragelser - at fremlægge en så vidt muligt detailleret argumentation med henblik på en fremstilling af netop sammenhængen i et samlet begivenhedskompleks. Her ved afslutningen er det forfatterens overbevisning at have *besvaret* denne side af problemet i det store og hele *bekræftende.* Samtidig er det vor opfattelse, at vi i fremtiden må søge - i langt højere grad end hidtil - at fastholde denne hovedbetragtning: Bornholm var langtfra noget uinteressant, fjerntliggende magttomrum i det vigtige østersøområde. Vor ø var i udpræget grad et væsentligt, omend lille led af den større nordeuropæiske historie.

Dette nye resultat må naturligvis få konsekvenser for vort hidtidige syn

på den bornholmske historie i det bevægede år. I fremtiden at vurdere bornholmernes rejsning ene og alene i lyset af lokale tildragelser - som udelukkende en konflikt mellem de nye svenske magthavere og den bornholmske befolkning efter Roskildefreden - vil selvfølgelig være en altfor snæver betragtning.

Dermed være ikke sagt at den lokale bornholmske udvikling var ganske uden betydning i det samlede billede af opstanden og at de sammensvornes indsats tilsvarende ubetydelig. Efter alt at dømme spillede de hjemlige bornholmske forhold en ulige større rolle for konspiratorerne end storpolitiske hændelser udenfor deres daglige synskreds. Det må også i fortsættelsen stå fast, at disse modige mænd helt igennem gennemførte deres fortsæt ved egne kræfter. Dåden vil også fortsat være deres. Æren at have fastholdt klippeøens befolkning som et lille - men ofte miskendt - led af den danske nation kan ikke fratages dem.

Kun skal på dette sted pointeres, at *ideen* om et oprør mod det forhadte fremmedherredømme ikke var deres egen, denne dristige tanke kom til dem udefra. Så vidt vore kilder oplyser, blev denne *første gang formuleret* i det København, der så ofte har kunnet bruge øen til sine egne politiske formål. Den blev lanceret *af Frederik III* i hans lidenskabelige opfordring af den 8. november til de tidligere undersåtter. Fra denne den danske regerings officielle appel går tilsyneladende en lige, ubrudt linie via dannelsen af sammensværgelsen til selve opstandens udbrud nøjagtigt en måned senere.

Lige så følgerigtigt vil det være ganske overfladisk i fremtiden blot at bedømme bornholmernes drastiske adfærd som alene en spontan revolte af nogle utilfredse øboer. Som opstand beskuet var der i meget udpræget grad tale om et *nøje planlagt* værk, lad så være at planlægningen senere ikke kunne holde under begivenhedernes voldsomme tryk.

Når ideen om en bornholmsk opstand ubestrideligt fostredes i det belejrede København engang i efterårets løb, hang det på det nøjeste sammen med Danmarks fortvivlede situation efter Karl Gustavs pludselige fredsbrud i august. På den bredere rigshistoriske baggrund skulle landets finansielle afmagt blive bestemmende også for begivenhederne på vor ø. I denne forbindelse var *formålet* med rejsningen i danske regeringskredse tilsyneladende ikke - som hidtil antaget - i første række den militære hensigt at volde den fredsbrydende arvefjende mest muligt afbræk ved at fravriste ham den strategisk vigtige landsdel. Kilderne efterlader ingen tvivl om, at det *primært* for de danske politikere drejede sig om det nok så tungtvejende økonomiske hensyn *at fremskaffe helt vitale forsyninger af våben, proviant*

med mere til den belejrede hovedstad, som - bortset fra nogle mindre øer - var det sidste af rigsområdet, der endnu rent faktisk var under regeringens fulde kontrol, men for så vidt så langt det væsentligste, som det alene var herfra at krigen fortsat kunne føres. Til hvilket formål man - ad forskellige kanaler - henvendte sig *i Lübeck.*

I den foreliggende situation havde man altså fra den danske regerings side tiltænkt denne nordtyske hansestad rollen som forsyningsbase. Vel ikke unaturligt, thi trods langvarig nedgang var Lübeck stadig den velhavende handelsby med vidtstrakte handelsforbindelser, en betragtelig handelsflåde og andre økonomiske aktiver, ligesom det måtte antages som givet at heller ikke denne by med velvilje ville være vidne til Danmarks totale undergang som stat. På mangfoldige områder - og på såvel ondt som godt - havde Lübecks historie også i tidligere perioder haft mange berøringspunkter med den danske. I denne sammenhæng må vi ikke overse, at staden 1525-76 havde forvaltet Bornholm som pantelen for tidligere ydede tjenester.

Det var da ganske naturligt, at den danske regering - i sin pressede situation - endnu engang henvendte sig i Lübeck for at bede om stadens hjælp. Det var i denne forbindelse, at man fra dansk side - i realistisk erkendelse af rigets fatalt desperate finanssituation - blandt andre betalingsmåder tilbød staden *sikkerhed* i gods. I sin skrivelse til regeringens derværende agent nævnte kongen *den 3. november* Bornholm som eneste navngivne tilbud, der iøvrigt omfattede tilsagnet om både at bistå Lübeck med tilvejebringelse og overlevering af dette pant og desuden at opretholde dette for staden. Det var kun fem dage senere, *den 8. november,* at Frederik III udfærdigede sin utilslørede *opfordring til bornholmerne* at eliminere det svenske herredømme. At den bornholmske skrivelse blev til netop på dette tidspunkt var ingen tilfældighed.

Den kongelige plan må fra bornholmsk side vurderes som et udtryk for kynisk vanetænkning i danske regeringskredse. Tanken var jo ingenlunde ny, ligesom den var blottet for alskens moralske skrupler. Bornholm har ofte været betalingsobjekt - helt eller delvis - i sin lange historie, først antagelig i 1149, atter i 1327 og senest fra 1525. Det var næsten symptomatisk fra dansk side at genoplive denne tradition i 1658. Blot havde den smukt udtænkte tanke den hage, at øen nu var svensk.

Men anskuet fra en rigspolitisk synsvinkel var denne plan perspektivrig og fantasifuld i al sin fantastiske originalitet. Kongens tilbud til Lübeck er næsten genialt, når det erkendes, at den bagvedliggende filosofi var den enkle, at bornholmerne selv skulle formås til at gøre det grove arbejde ale-

ne, der bestod i oprøret mod de svenske herrer. Til den tid ville det - hvis dette har været den dybere hensigt hermed - næppe være nogen smal sag at udlevere de lovløse rebeller til de kapitalstærke tyske kræmmere.

Er dette udgangspunkt indiskutabelt, lader det sig på den anden side i højere grad diskutere, hvad der siden i alle enkeltheder skete i den delikate sags samtlige aspekter.

Lettest lader det sig utvivlsomt gøre at forfølge de videre begivenheder, hvad angår forholdene *på Bornholm og* disse lokale begivenheders *senere udkrystallisering i København.*

Frederik III.s opfordring til bornholmerne blev efter alt foreliggende materiale at dømme den - omend særdeles tungtfaldende - dråbe, der for nogle initiativrige og virkelystne bornholmere fik det overfyldte bæger til at flyde ganske over. Så vidt det overhovedet lader sig eftervise, var det netop modtagelsen af *den kongelige appel,* der forbavsende hurtigt *mundede ud i dannelsen af den sammensværgelse,* der geografisk lader sig afgrænse til købstæderne Hasle og Rønne samt de omkring disse byer nærmest beliggende sogne - hvor arnestedet tydeligvis var den førstnævnte ubetydelige købstad, hvis borgmesterstol indehavdes af den begavede og garvede Peder Olsen, der ikke alene var kendt og agtet overalt på øen, men også i fortiden havde gjort sig bekendt i København og især i forbindelse med fjernelsen af Ebbe Ulfeldt fra Hammershus len havde påkaldt sig kongens opmærksomhed. Iøvrigt er det påfaldende, at de sammensvornes kreds i Hasle umiskendeligt har stået i en ganske intim forbindelse med den danske rigshofmester og lenets sidste indehaver i årene før Roskildefreden, Joachim Gersdorff - et slående bevis på regeringens dybe engagement i denne bornholmske som i den stort set samtidige skånske konspiration.

Hvorledes den lukkede kreds af sammensvorne har arbejdet før aktionen har indtil nu været dækket af et ganske uigennemtrængeligt slør af tavshed. Men det til dette arbejde fremdragne berettende materiale, der hidrører fra *Hans Oldelands* anden ambassade til Moskva, som takket være dårligt vejr blev tvunget til langvarig underdrejning under Bornholms skærmende vestvendte kyst kun lidt nord for Rønne i den sidste uge af november og den første af december, tillader for første gang en undrende eftertid at få et kortvarigt og begrænset indblik i kredsens fordægtige arbejde. I denne forbindelse spiller Oldelands *selvbestaltede optræden* i de risikable forhandlinger med de bornholmske sammensvorne vel ingen anden politisk rolle end den rent psykologiske betydning, den måtte have for bornholmerne ved umiskendeligt at bekræfte det indtryk, de i forvejen havde dannet sig

af, hvad regeringen i København forventede af dem, nemlig at skride til handling her og nu. Omvendt fik regeringen i København en sikkert velkommen tilbagemelding om, at den bornholmske udvikling var i den bedste gænge.

Men for en videnskabelig betragtning er gesandtens adfærd imidlertid ulige mere betydningsfuld. Thi materialet fra hans hånd åbenbarer ikke alene den stedfundne fysiske kommunikation mellem den belejrede danske hovedstad og den oprørsulmende klippeø, men også de både tidligere og aktuelle forhold og stemninger på øen under svensk herredømme samt endelig - og ikke det mindst værdifulde - det giver eftertiden et længe savnet indblik i selve sammensværgelsen. Vi indvies klart i spørgsmålet om dennes ledelse og plan for udførelsen af aktionen.

Dette primære kildemateriale er så belastende for *Peder Olsen* som den helt centrale bornholmske personlighed, så afslørende for den vindskibelige hasleborgmester med mere, at der herefter næppe kan være nogen som helst tvivl om, at han var foretagendets suveræne ankermand. Det var denne hans helt naturlige lederposition - fast cementeret som den var blevet i den foregående periode - som så kort efter gesandtens afrejse blev yderligere befæstet under selve opstandstildragelserne, der sikkert styredes af Olsen fra start til slut, og som han heller ikke satte over styr, da den militære succes skulle følges op med et politisk udspil. Hvis nogen bornholmer virkelig fortjener hædersbetegnelsen »*Bornholms Befrier*«, er det så sandelig Peder Olsen. Det var ikke en Jens Pedersen Kofoed - ikke for at forklejne denne brave mand, men den holbergske tanke at tildele ham hovedrollen skulle med tiden blive en myte, der hovedsagelig hentede sin inspiration fra hans egen senere version af begivenhederne. Ej heller var det en Poul Hansen Ancher - hans bidrag skal heller ikke reduceres til et intet, men den zahrtmannske idé om hans lederskab er en fantastisk konstruktion, der beror på, at ophavsmanden hertil har stirret sig ganske blind på et enkelt udsagn i Olsens liste over de virksomste opstandsdeltagere, der intetsteds lader sig verificere. Kofoed og Ancher kom først senere ind i begivenhedskomplekset, de var ikke som Olsen den toneangivende figur fra den spæde start til den bitre ende.

Thi slutningen blev en meget bitter pille at sluge for en bornholmsk bevidsthed, skønt denne næppe kunne være blevet meget anderledes, som forholdene nu en gang lå efter opstanden. Lydigt havde bornholmerne - uden virkelig at kende baggrunden for den pludseligt genvakte danske kærlighed til dem - virkeliggjort regeringens bud. Og lydigt måtte de kort

efter i København - hvor de sikkert heller ikke klart evnede at gennemskue det dygtigt gennemførte kongelige spil - bøje sig for Frederik III.s absolutistiske tilbøjeligheder.

Imidlertid stiller det sig unægtelig noget vanskeligere at trænge helt til bunds i, hvad der egentlig foregik under de samtidige forhandlinger med *Lübeck.* Klarest er det at eftervise, hvorledes den nordtyske hansestad vintermånederne igennem overfor begge krigsførende parter længst muligt *pukkede på sin neutralitet.* Når staden alligevel efter lange og trælse forhandlinger tillod, at de ønskede leverancer gennem bergenkompagniet fra den tidlige sommer tilgik København, skal det formentlig ses i lyset af en vurdering hos stadens magistrat af, hvad der i sidste ende måtte være byens egne, partikulære interesser. På længere sigt ville det næppe være nogen fordel for Lübeck at være det passive vidne til Danmarks undergang og dermed Sveriges altdominerende herredømme i østersøområdet. Men der måtte fares med lempe under truende udsigt til svenske repressallier.

Det var i starten af disse forhandlinger, at den danske regering fremsatte sit *tilbud om Bornholm* som pant for forsyninger. Karakteristisk nok blev dette formidlet til staden, ikke af kongen i hans officielle henvendelse til magistraten, men af agenten Pawelsen, som også kan ses noget senere at have berørt det delikate emne i et privat brev til sin velynder, øverstesekretær Erik Krag. Men mod forventning var Lübeck ikke til sinds at acceptere det storslåede danske tilbud.

Hvorvidt staden har stillet sig helt afvisende eller blot køligt lader sig ikke med bestemthed afgøre. Det på dette sted undersøgte kildemateriale for perioden frem til sommeren 1659, da de lübske forsyninger omsider afskibedes til den danske hovedstad, tillader ingen absolut sikre slutninger med hensyn til stadens syn på dette spørgsmål. Ej heller er det muligt at konstatere en mulig saglig forbindelse mellem Bornholm og Lübeck i dette senere tidsrum.

Vi må altså alene nøjes med at iagttage, at de berørte købmænd i bergenkompagniet stillede sig tilfreds med toldbegunstigelser i Norge, medens *forslaget* om en bornholmsk pantsætning, antagelig *ved lübsk indiskretion* - som formodet af Pawelsen - mod den danske hensigt *faldt i hænderne på den svenske resident,* som prompte lod sin viden gå videre til rette overordnede myndighed.

Og hermed havde hansestaden Lübeck delt sol og vind lige under den store styrkeprøve mellem de to nordiske kongeriger.

Ved starten af arbejdet formulerede vi som den *anden hovedopgave* i denne forbindelse - også her som noget aldeles nyt - på lignende måde at tilstræbe en argumentation for det sandsynligere synspunkt, at arveregeringen - både som idé og politisk praksis - blev udtrykt og gennemført af Frederik III eller muligvis snarere af rådgivere i kongens umiddelbare nærhed. Nu ved arbejdets afslutning er det forfatterens standpunkt *yderligere* at have *bekræftet* snarere end afkræftet det rimelige i denne antagelse. I det store og hele mener vi at have fremlagt en dokumentation, der stort set er brugbar - i hvert fald i denne bornholmske sammenhæng - hvorimod så godt som intet direkte taler imod den. Vi må derfor nok fremover - mere end tidligere - bestræbe os for at fastholde også dette hovedsyn: Den nye arveregerings indførelse på Bornholm var på ingen måde bornholmernes egen løsning på deres nye formelle problem efter løsrivelsen fra Sverige. Det epokegørende slutresultat var i høj grad et fuldgyldigt udtryk for en målbevidst og nøjeregnende kongelig politik. Bornholmernes opstand blev først og fremmest udnyttet af Frederik III til forfølgelse af rent indenrigspolitiske monarkiske formål, indførelsen af arveregering for ham selv og hans efterslægt.

Denne udgang kan vel næppe hævdes at få direkte følger for vort syn på opstanden som sådan, således som vi ovenfor kortfattet har skildret rejsningen i lyset af de herunder anvendte kilder, men derimod nok på de bornholmere, der i København lagde navn til den sensationelle nyskabelse.

Dermed være dog ikke sagt at forhandlingerne vedrørende den bornholmske nyordning i den blokerede hovedstad i og for sig er helt uden interesse for os i denne sammenhæng. Kun dette at disse i sig selv - ligesom iøvrigt de generelle forhold omkring konge og rigsråd - er mindre væsentlige for vor bornholmske historieskrivning. Som de rigspolitiske fænomener, de er, må disse begivenheder først og fremmest være en opgave for den landsdækkende forskning.

Utvivlsomt har denne alt for længe overset den store betydning, der fra nu af givetvis må tillægges samtalerne om Bornholm som en til riget hjemvendt landsdel. Forklarligt for så vidt som opmærksomheden hos rigshistorikerne indtil nu - men altså ret ensidigt - overvejende har centreret omkring det væsentlige i overgangsfasen fra valgkongedømme til enevælde, nemlig stændermødet i København i 1660, forhandlingerne på dette, mødets umiddelbare forhistorie og følger. Man har ligesom ikke på denne måde haft blikket tilstrækkeligt åbent for den ubestridelige kendsgerning - som det bevarede bornholmske gavebrevs eksistens er beviset for - at den

danske kongemagt på dette noget senere tidspunkt så afgjort havde indhøstet positive erfaringer for, at det - trods tilstedeværelsen af en opposition - var muligt at indføre arveretslige og dermed rent faktisk enevældige tilstande på kongerigsk grund. Hvilken uhyre svækkelse lige fra starten har denne kongelige udgangsposition dog ikke udgjort for rigsrådets hele autoritet under det københavnske stændermøde.

Men det er klart, at dette meget store og særdeles komplekse problem generelt må opfattes som klart liggende udenfor vort arbejdsområde. Kun i det omfang, hvor bornholmske anliggender kan siges at være det helt centrale i en begivenhedssammenhæng, er opgaven tydeligvis lokalhistoriens.

Begivenhederne i København umiddelbart før og straks efter årsskiftet 1658-59 synes efter det ovenfor fremførte helt igennem at tale sit eget sprog.

Den bornholmske deputation mødte således frem med supplikkens tydeligt formulerede og af stænderrepræsentanter underskrevne ønske om en *genoptagelse* for dem selv og deres landsdel i det danske kongerige under Frederik III *på de gammelkendte vilkår,* som de havde oplevet disse før den overraskende afståelse ved freden i Roskilde: *Valgkongedømmet,* hvis væsentligste forfatningspolitiske retningslinier især var de skiftende kongers håndfæstninger. Og det var ikke så underligt endda. Thi hvad denne generation af bornholmere ønskede var ene og alene dette atter at leve og virke i det selvsamme statsfællesskab som andre danske. De ønskede sig bort fra det Sverige, som man så brat havde afstået dem til, og søgte nu hjem til det Danmark, som alle huskede så tydeligt.

Men ved skæbnens ironi skulle bornholmerne snart sande, at dette Danmark i mellemtiden var blevet et andet. Thi ganske anderledes blev det formelle *slutresultat* af deres møde i den blokerede hovedstad med toneangivende danske politikere, som vi kender det udmøntet i det bornholmske gavebrev - underskrevet som dette er af alene aktive opstandsmænd - med dets klare tale om en *overdragelse af øen til kongen og hans efterkommere på arvelige vilkår til evig tid.* Hvilken radikal forandring er der dog ikke tale om her.

Denne fundamentale ændring - såvel i det formelle indhold af gavebrevet som i sammensætningen af forfatterpanelet - kan ene og alene være, ikke bornholmernes, men *kongens værk.* Som vi har set, havde alene Frederik III - ikke bornholmerne - tidligere givet udtryk for absolutistiske tilbøjeligheder. Som vi også har bemærket, kan man i den aktuelle politiske situation med rimelighed alene tillægge kongen og hans umiddelbare omgivelser -

ikke bornholmerne - det relevante motiv til en drastisk forøgelse af kongens hele stilling. Som vi ligeledes har hævdet, havde kun monarken - og da slet ikke de bornholmske rebeller - den fornødne autoritet og styrke til fordel for en slig statsretslig nyskabelse, der - uanset hvordan vi vender og drejer sagen - i grunden bestod i en basal tilsidesættelse af det hævdvundne forfatningspolitiske grundlag. Og som vi endelig har påstået, havde først og fremmest kongemagten - i langt mindre grad bornholmerne, hvis overhovedet nogen - synlig gavn af den stedfundne forandring. Vor saglige analyse af selve begivenhederne synes klart at påvise dette, ligesom vor tekstkritiske undersøgelse peger entydigt i samme retning.

Men dette udelukker naturligvis ikke, at enkelte bornholmere under forhandlingerne så deres egen fordel i at være den kongelige modpart føjelig, da det dæmrede for dem, hvor det bar hen. At *Peder Olsen* således ret hurtigt har øjnet de store muligheder og derfor fisket i rørt vande synes næsten hævet over enhver tvivl. Som den vindskibelige hasleborgmester tidligere havde optrådt kongevelbehageligt under det bitre opgør med svogerpartiet og senere som Frederik III.s direkte *mellemmand* til bornholmerne og vigtigste *hjælper* til fremme for kongens planer om en bornholmsk opstand, således er det mere end troligt at denne rolle ikke var fremmed for Olsen under de noget ændrede betingelser i hovedstaden. Dette var hans livs største chance. Eftertiden ved, at ingen bornholmer belønnedes for sine fortjenester som Hasles ambitiøse søn.

Når *den bornholmske delegations medlemmer* så protestløst tømte dette – set i lyset af det mandat, de havde medbragt hjemmefra - så bitre bæger fuldt ud, skyldes dette sikkert en erkendelse af, at de rent faktisk *ikke* har haft noget *andet valg*. På netop dette tidspunkt kan Peder Olsen - just i kraft af den store autoritet han nød hos sine landsmænd - have været et glimrende redskab for den kongelige politik. Som lovløse oprørere var de kommet til kongen, som nu i sin hovedstad havde dem i sin hule hånd. Med den kongelige antagelse af deres sag havde de dog i princippet opnået, hvad de ønskede i første række, en kongelig dansk beskyttelse mod svenskerne. I denne sammenhæng måtte det da være helt underordnet, at overdragelsen til kongen af bønskriftet ikke blev det sidste ord i overgangsceremonien. Oven i købet knyttede den imødekommende konge dem alle - mere eller mindre - til sin person ved at tildele dem - og iøvrigt andre hjemmeværende - begunstigelser, der sikkert måtte forekomme dem mirakuløse. Og da den realpolitiske situation forelå, blev overdragelseshøjtideligheden tilmed gentaget - denne gang blot under mere storslåede former. Thi

de fik herunder forelagt et stateligt gavebrev, der var formet med dem selv som forfattere, og som de naturligvis undertegnede på deres landsmænds vegne i stedet for de stænderrepræsentanter, der i farens stund havde været passive og heller ikke havde vovet rejsen til København. Med underskrivelsen var deres retslige stilling så sandelig også blevet en ganske anden: Fra at være retsløse rebeller var de med ét slag blevet priviligerede patrioter.

Nej, Peder Olsen og hans fæller havde så sandelig intet reelt valg, hvis de - hvad dog er ret usandsynligt - havde vovet at gøre indsigelser. Alternativet kunne teoretisk have bestået i en forsmædelig udlevering til den så forhadte fjende, hvis statsmagt de på klart højforrædderisk vis havde modarbejdet og undermineret på Bornholm. Og disse perspektiver måtte utvivlsomt være de værste udsigter af alle for de offervillige mænd. I København blev de så tydeligt konfronteret med en i det politiske rænkespil så langt mægtigere modpart, at resultatet måtte blive, som det blev under disse omstændigheder. Klogeligt *accepterede* de spillets regler og blev selv begavet herfor. Og herefter kunne kongen glæde sig over udsigterne til at skulle sende disse føjelige arveundersåtter tilbage til deres ø i sikker forvisning om i dem at have *loyale medarbejdere* fra starten på den nye arvebesiddelse.

At beskylde disse mænd for kortsynet selvoptagethed og snæver egoisme i særlig udpræget grad vil næppe være udtryk for en intim forståelse af deres handlemåde under disse ganske uvante forhold. Som situationen blev lagt til rette for dem - målbevidst og yderst konsekvent, men alligevel blidt og hensynsfuldt - var der næppe anden tænkelig udgang på disse tildragelser. Den bornholmske delegation måtte optræde, som den gjorde.

Men de københavnske forhandlinger om det bornholmske spørgsmål er imidlertid også - på længere sigt og mere indirekte - beretningen om *begyndelsen til enden på dyarkiet på dansk grund som helhed.* Skønt dette aspekt altså ikke direkte falder ind under vort umiddelbare studiefelt, har vi i det foregående ikke kunnet undgå at bemærke *rigsrådets stigende afmagt* under begivenhedernes voldsomme tryk, en uomgængelig, nødvendig udvikling, der utvivlsomt til en vis grad kan forklares med rådets overordentligt vanskelige, ja nærmest uholdbare arbejdsbetingelser under hovedstadens belejring. I den indesluttede by var det i forvejen indskrumpede råd ikke fuldtalligt, og de tilstedeværende råder var antagelig alle i den grad overbebyrdet både med private bekymringer og offentligt arbejde, at det nødvendigvis måtte knibe ganske gevaldigt med denne højadelige repræsentations muligheder for og evne til at gennemføre en effektiv kontrol med en skrupuløs konges hele gøren og laden. Utvivlsomt har også rådernes

gennemsnitligt fremskredne alder sin del af forklaringen. At rådet så iøvrigt efter alt at dømme savnede virkelig kraftfulde og initiativrige personligheder til at føre an i forsvaret mod kongemagten har givetvis også befordret selvstændige tiltag fra en beslutsom angribers side.

Til disse rent interne faktorer må føjes den ydre, der tilsyneladende var forbundet med de bredere sociale lags misfornøjelse med adelen. Det afgørende hovedansvar for de mange ulykker blev i første række tillagt den, hvorimod konge og hof begunstigedes af folkestemningen. I særlig grad synes kongens person fra tid til anden at have givet næring til en vis stemning af begejstring og offervilje.

At rigsrådet i stigende grad måtte føle ubehag ved kongens selvstændige dispositioner er ikke til at tage fejl af. Allerede fra de politiske drøftelser i *oktober* sporedes en mærkbar *intern kritik indenfor rådets sluttede kreds,* der netop hæftede sig ved Frederik III.s alt mere selvrådige og selvstændige adfærd, der blandt andet ytrede sig ved en kongelig forkærlighed for andre rådgivere end dem, kongen allerbedst - efter rådets opfattelse - kunne hente netop hos det. Det er denne kongelige selvstændighed, der tilsyneladende *kom frem til overfladen* i forbindelse med Frederik III.s lidenskabelige appel til bornholmerne i begyndelsen af *november.* Det må således antages, at kongen allerede da har gjort sig visse tanker om en overtagelse af Bornholm efter en vellykket rejsning på just arveretslige betingelser og altså uden at rådet inddroges heri. Denne formodning synes især at kunne støtte sig til den kongelige appels ensidige tale om kongens regering i modsætning til den talende tavshed om rådet som ligestillet repræsentant for kronen. I denne sammenhæng er det imidlertid også påfaldende at iagttage den *sønderlemmende revselse* af hele den kongelige politik, der mod slutningen af denne måned *formuleredes af* den trætte og syge *Christen Skeel* i hans brev til sine standsfæller og kolleger. Fremkomsten af denne skarpe kritik på netop dette tidspunkt er næppe nogen tilfældighed.

Men det er i hvert fald givet, at den kongelige kurs herefter ikke længere lod sig standse. Med ordningen af det bornholmske spørgsmål i slutningen af *december og* begyndelsen af *januar* er det hævet over enhver tvivl, at iscenesættelsen af disse forhandlinger ene og alene skyldtes kongen og hans rådgivere. Fra begyndelsen til slutningen blev *rådet bevidst og konsekvent holdt aldeles udenfor* enhver berøring med disse drøftelser. Også i denne forbindelse er det lønnende at bemærke *Skeels afskedssalut til Frederik III,* der affyredes i slutningen af *februar.* Thi også dette sammenfald i tid synes klart at tale for en sammenhæng mellem den kongelige politik i vor born-

holmske sammenhæng og de lidt senere skarpe og bitre reaktioner indenfor rådet - snarere end det modsatte.

Set på denne baggrund er vore bornholmske begivenheder andet og mere end den lokalhistorie, i hvis sammenhæng man hidtil alene har betraget dem. Der synes med andre ord at gå *en lige linie* fra disse tidligere drøftelser i hovedstaden om løsningen af dette lokale spørgsmål helt *frem til stændermødet i København i efteråret 1660,* der mundede ud i den samme arveretslige ordning for kongeriget som helhed. Det var derfor naturligt, at der ikke ved denne senere lejlighed blev kaldt på bornholmsk deltagelse. Vor landsdel havde allerede i forvejen gjort sin skyldighed.

Ved en overfladisk betragtning er det slående, hvorledes de to sæt forhandlinger - trods alle forskelle - i visse henseender udviser påfaldende *ligheder.* Således udsprang de begge *for det første* af et ganske presserende, konkret dilemma - lad så være at den tidlige situation især var et øjeblikkeligt militært problem, hvor det senere i første række var udtryk for et aktuelt finansielt uføre - for senere efter mange drøftelser at munde ud i den selvsamme løsning på et helt andet problem, den formelle statsretslige nyordning. Og *for det andet* er det bemærkelsesværdigt, hvorledes Frederik III selv i begge situationer indtog en overordentlig, nærmest påtaget tilbagetrukket position, indtil den endelige løsning blev fundet ved den arvelige overdragelse af magten. Endelig *for det tredie* den helt sammenfaldende karakter, som denne overdragelse havde. I begge situationer blev befolkningens aktive rolle i begivenhederne stærkt understreget på bekostning af kongens egen indsats.

Disse sammenfald er så iøjnefaldende, at de udelukker et tilfældighedernes spil. Snarere må vi formode, at disse ligheder beror på en fælles kilde, nemlig den kreds af rådgivere, der fylkedes om kongens person, men lagde spillet til rette for ham. Og meget synes i denne sammenhæng at tale for, at de gunstige erfaringer, man vandt sig under den bornholmske nyordning, ikke blev glemt, men tværtimod kunne anvendes med stor fordel under de senere københavnske begivenheder.

Således synes - hvis ovenstående betragtninger er korrekte - det foreliggende nærmest at tale klart for, at *Frederik III.s politik* i perioden *1658-60* har været *udtryk for en tydelig konsekvens,* hvis mål var indførelsen af en absolutistisk regeringsform. I dette spil synes *Bornholm* at have udgjort *et mindre, men næppe uvæsentligt led.* I denne henseende blev vor ø et solidt springbræt for kongen til at nå den så eftertragtede enevælde, ligesom bornholmerne blev hans nyttige redskaber som brobyggere for denne poli-

tik. Men at efterprøve denne nye *hypotese* i alle sine enkeltheder ligger dog helt klart udenfor rammerne af dette arbejde.

Alt menneskeværk er behæftet med *svagheder,* også dette bidrag. Det vil derfor være rimeligt her til slut at henlede opmærksomheden på denne kendsgerning i nærværende sammenhæng.

Lige så klart som vi ovenfor har ment at kunne påvise en saglig sammenhæng mellem tildragelserne på Bornholm og begivenheder og tilstande hinsides havet generelt, og lige så tydeligt som vi i det foregående har været af den opfattelse at kunne godtgøre en snæver forbindelse mere specielt mellem Frederik III.s tilbud til Lübeck og samme konges appel til bornholmerne, ja, lige så umiskendeligt er det, at denne undersøgelse ikke bringer fyldestgørende svar på en række *nye spørgsmål,* som naturligt har meldt sig undervejs.

Disse nye problemer er ganske mange, men har dog alle det fællestræk, at de mere eller mindre er logiske funktioner af den sammenhæng mellem bornholmske og ikke-bornholmske begivenheder, vi har eftervist på et vist trin af udviklingen.

Hvorlænge var der således en reel forbindelse mellem Frederik III.s bornholmske og lübske tanker? Har det på længere sigt været denne konges idé at udnytte øboernes nye stilling som arveundersåtter til at fravriste disse enhver mulighed for at protestere i det tilfælde hansestaden havde accepteret det bornholmske pant? Kom stadens uventede mangel på virkelig interesse for det fremsatte kongelige tilbud på nogen måde til at påvirke Frederik III.s manipulationer med de intetanende bornholmere? Blev endelig den succesrige kongelige politik blot ført videre efter Lübecks indirekte afslag, fordi processen nu engang var sat igang eller dog som mere bevidste udslag af teoretiske overvejelser vedrørende de fordele, den nye bornholmske situation principielt kunne byde kongen i fremtiden? Eller tilsigtede Frederik III allerede fra årsskiftet 1658/59 bevidst en udnyttelse af den bornholmske gave i et senere, vanskeligere opgør om kongemagtens placering i riget som helhed eller var den bornholmske udvikling alene til brug for de senere fredsunderhandlinger med den fjende, bornholmerne så effektivt havde revet sig løs fra, forhandlinger som regeringen vidste ville komme før eller senere?

Endelig skal vi til sidst påpege den - med østdanske øjne vel ikke mindst interessante - mulighed, der synes at bestå i en potentiel forbindelse mellem Bornholm og det skånske hovedland i disse spændende måneder.

I det foregående har vi jo gentagne gange flygtigt berørt de stort set samtidige, men mislykkede danske bestræbelser for også derovre at rejse en sammensværgelse i ryggen på svenskerne.

Tankevækkende er det, at flere træk i de to konspirationsforsøg ubestrideligt bærer lighedens iøjnefaldende klædebon.

Således er for det første det tidsmæssige sammenfald ganske slående. I begge tilfælde var det tilsyneladende nederlændernes søsejr i Øresund, der for alvor satte virkelig skub i modstandsarbejdet både i Skåne og på Bornholm med novembers begyndelse.

Men hertil knytter sig den aktive rolle, som den danske rigshofmester efter alt at dømme har spillet i forskellige sammenhænge. Selv synes Gersdorff således at have optrådt som en art kontaktmand i gruppen af ledende politikere i København for de sammensvorne i begge landsdele. Og ikke mindre interessant er det samtidig at konstatere, at tidligere medarbejdere af netop ham optræder helt centralt under arbejdet både i den større skånske og den mindre bornholmske sammenhæng.

Vedrørende rollefordelingen i hele dette spegede spil er det desuden lønnende at iagttage Frederik III.s adfærd. Gennem det meste af de to begivenhedsforløb bemærker vi således, hvordan kongen optræder særdeles tilbagetrukket. Denne diskrete kongelige holdning brydes kun i ganske få tilfælde. Hinsides såvel sund som hav synes det at have haft en ikke ringe effekt, når Frederik III endelig selv tonede frem og i sine breve direkte henvendte sig til sympatisørerne.

Og med henblik på netop disse bornholmske som skånske kredse af offervillige mænd er det mere end påfaldende, hvorledes helt centrale funktioner tilsyneladende udførtes af fogeder og personer med mere eller mindre direkte tilknytning til byernes magistrater, vel ikke alene fordi disse fra dansk side ansås for at være de nationalt mest pålidelige elementer i befolkningen som helhed, men også måtte antages at indehave helt centrale positioner, der gav dem en mere end almindelig mulighed for at gøre deres indflydelse gældende overfor de upriviligerede stænder, der i sidste ende skulle give de to forehavender den nødvendige folkelige opbakning.

Sidst men ikke mindst virker endelig den overordnede strategi næsten helt overensstemmende i de to begivenhedsforløb. Fælles for disse var således som noget af det allerførste at sikre for den danske sag en bekendt person i den afståede landsdel med omfattende menneske- og stedkendskab, der skulle samle omkring sig pålidelige venner. Men det var også fælles for de to sæt sammensværgelser, at anvisningerne fra København herefter gik i

retning af at formå de sammensvorne til at rette det afgørende angreb mod svenskevældets stærkeste bastioner i de respektive landsdele - de befæstede Malmøhus og Hammershus - som den fundamentalt nødvendige betingelse for den heldige gennemførelse af planerne.

Disse interessante fællestræk for de danske bestræbelser i henholdsvis Skåne og på Bornholm må nødvendigvis udmunde i det spørgsmål, hvorvidt der i de to sammenhænge rent faktisk fra den spæde begyndelse og fremefter har været tale om en fælles planlægning i det belejrede København med virkelig koordination til følge for såvel forberedelserne her som i det besværlige arbejde ude i marken, eller disse sammenfald alene er udsprunget af en alt for overfladisk betragtning. Eller sagt på en anden måde: Var der også tale om en organisk sammenhæng direkte - at den var tilstede indirekte har vi redegjort for - mellem de heldige bornholmske sammensvorne og de af så mange uheld forfulgte skånske konspiratorer?

At de af os kendte kilder, der belyser begivenhedsforløbet på Bornholm, intet kan røbe med henblik på en potentiel direkte forbindelse med ligesindede kredse i det Skåne, hvortil dog flere af de bornholmske aktører var bundet af nære familie- og venskabsbånd, er efter det foregående ikke til at undre sig over. Men dertil kommer, at dette - i den store sammenhæng - ret begrænsede og fragmentariske materiale generelt betragtet er lidet repræsentativt og dækkende. Det spændende spørgsmål sprænger klart de rammer, der her afgrænser vort lokale arbejdsområde.

Set med bornholmske øjne må det være overordentligt væsentligt at få besvaret disse og andre spørgsmål, der mere eller mindre har forbindelse med disse problemstillinger. Dog må det nok samtidig erkendes, at det næppe kan være lokalhistoriens opgave at kulegrave hele denne problematik. Dette forskningskompleks må vi klart overlade til fremtidens rigshistorikere.

Hvis dette arbejde kan bidrage til at henlede opmærksomheden på disse forskningsemner, kan lokalhistorikeren kun stille sig tilfreds.

Men trods disse iøjnefaldende svagheder ved nærværende arbejde kan vi dog som en slags *konklusion* fastslå, at inddragelsen af hidtil upåagtede kilder og anlæggelsen af en helt ny synsvinkel og delvis ny metode i det store og hele har båret frugt. Vor dobbelte arbejdshypotese har således stort set vist sig brugbar.

Bornholms historie i skæbneåret bør ses i en bredere sammenhæng.

ÜBERSICHT IN DEUTSCH

Diese Arbeit beabsichtigt, die Voraussetzungen und Folgen des Aufstandes der Bornholmer gegen Schweden im Jahre 1658 zu untersuchen. Nach einer kurzen Fremdherrschaft wurde die Insel wieder dem dänischen Königreich einverleibt.

Die Arbeit ist die Fortsetzung und der vorläufige Abschluss der früheren Untersuchungen des Verfassers über die Geschichte Bornholms im genannten Jahr. So erschien im Jahre 1967 eine Darstellung der Begebenheiten, die auf ganz selbständigen Archivstudien sowohl in Dänemark als Schweden aufbaut. Diese Schilderung handelt von der Geschichte der Insel im epochemachenden Jahr von der Abtretung an Schweden im Februar beim Friedensschluss in Roskilde mit den Provinzen Schonen, Halland und Blekinge, die das Dänische Reich hierdurch auf immer verlor, weiter über die schwedische Herrschaft auf der Insel bis deren jähen Zusammenbruch im Dezember (»Bornholm 1658 - Begivenhederne under Sveriges besiddelse af øen«, hrsg. v. Bornholms historiske Samfund, Rønne 1967 = Bornholmske Samlinger II, 3). Das bisher verwendete wesentlichste primäre Quellenmaterial wurde später nach neuen Untersuchungen (»Bornholm 1658 - Kilder«, derselbe Rønne 1972 = Bornh. Sml. II, 6) publiziert. Von Zeit zu Zeit hat der Verfasser diese Beiträge durch gelegentliche Detailuntersuchungen über einzelne Seiten des Themas dauernd ergänzt (so in Bornh. Sml. II, 7 (1974), II, 13 (1979) und II, 14 (1980).

Vorliegende Monographie, die erste seiner Art über dieses Thema, gründet sich vor allem auf das in Dänemark befindliche und - was einen kleineren Teil betrifft - auch auf das in Schweden erhaltene Quellenmaterial. Leider war es dem Verfasser nicht möglich, das in Deutschland aufbewahrte Material zu benutzen, das infolge der Verhältnisse während des letzten Krieges nur fragmentarisch erhalten ist. Der Verfasser fühlt es besonders als merklichen Nachteil, dass der Forschung der Zugang zu den relevanten Akten im Zentralen Staatsarchiv in Potsdam (DDR) wegen schlechten Erhaltungszustandes generell gesperrt ist. Trotz dieses Mangels hofft der Verfasser, dass es ihm in allem Wesentlichen gelungen ist, ein verhältnismässig realistisches Bild vom Thema zu zeichnen.

Die erwähnte Forschung gehört im grossen ganzen der Ortsgeschichte an. Mit vorliegender Arbeit wird der Versuch gemacht, diese engen ortsge-

schichtlichen Rahmen zu sprengen. Der Verfasser begibt sich hier - auf Grund von den Ereignissen 1658 auf Bornholm - ins Niemandsland zwischen Ortsgeschichte und Reichsgeschichte mit der Absicht, eine bisher unbeachtete, intime Verbindung zwischen den örtlichen und nationalen sowie internationalen Begebenheiten der Periode nachzuweisen. Konkret besteht seine erste Hauptaufgabe darin nachzuweisen, dass der dänische König, Friedrich III, für die Befreiung Bornholms von Schweden damit quittierte, die befreite Insel einer absolutistischen Regierung zu unterwerfen, anderthalb Jahre bevor der Absolutismus vom selben König im übrigen Dänemark eingeführt wurde. Mit diesem Ausgangspunkt geht die zweite Hauptaufgabe dahin nachzuweisen, dass sich Friederich III in Wirklichkeit schon vor dem Aufstand der Bornholmer mit dem Plan trug, eine Erhebung ins Leben zu rufen, die die gewünschte Befreiung der Insel von schwedischer Herrschaft zur Folge haben sollte, nicht - wie bis jetzt angenommen - um dem Feind des Landes zu schaden, aber um eigene innenpolitische Interessen zu fördern.

Die Einführung der Erbregierung auf Bornholm

Kurz nach der erfolggekrönten Erhebung gegen Schweden entsandten die Aufständischen auf Bornholm eine Delegation zu Friederich III in dem von schwedischen Truppen belagerten Kopenhagen. Während des Aufenthaltes der Deputation in der eingeschlossenen Hauptstadt vom 21. Dezember 1658 bis 5. Januar 1659 wurden die Grundlagen für die Wiederangliederung der Insel geschaffen.

Diese Verhandlungen waren ganz dramatisch, indem sie lediglich zwischen dem König oder dessen vertrauten Ratgebern auf der einen und der Aufruhrdelegation auf der anderen Seite geführt wurde. Nie wurde der Rat des Reiches herangezogen, eine hochadelige Repräsentation, die laut der Handfeste (Verfassung) mit dem König »die Krone« ausmachte, demnach eine klare Geringschätzung der verfassungsmässigen Bestimmungen des dänischen Wahlkönigtums.

Auf Grund dieses sehr spärlichen Materials, das nur aus dokumentarischen Überlieferungen besteht, weist der Verfasser nach, wie man von Anfang an mit den Unterhändlern Bornholms manipuliert hat. Es fällt auf, wie die schriftliche Bitte (Supplik) um königlichen Schutz, die die Deputation von zu Hause mitgebracht hatte und die den Schutz unter traditionel-

len Bedingungen erzielen wollte und die ferner von Vertretern aller Stände der Insel unterschrieben war, kurz nach der Übertragung an Friederich III beiseitegeschoben wurde und später keine nennenswerte Bedeutung für die Bedingungen bekam, die in den nächsten Tagen für den künftigen Status der Insel vereinbart wurden. Dagegen bekundete der König viel Aufmerksamkeit für die siegreichen Rebellen, die fast alle - wie einige, die zu Hause geblieben waren - mehrerer grosszügiger Gunstbezeigungen teilhaftig wurden. Die führende Gestalt der Delegation, der Bürgermeister von Hasle, Peder Olsen, wurde somit zum Landgerichtsrat von Bornholm, also zum höchsten zivilen Beamten der Insel, ernannt.

Erst am 29. Dezember wurde der Ordnung der künftigen Verhältnisse Bornholms die endgültige, formale Gestalt verliehen. Vermutlich an diesem Tag überreichten dem König 11 Bornholmer, die sich aktiv am Aufstand beteiligt hatten, eine »Schenkungsurkunde« (»gavebrev«), die sie unterschrieben hatten, und in der sie Friedrich III und dessen Nachkommen ihre Insel mit allen Einwohnern erb- und eigentümlich übertrugen. Die Übertragung war als das Geschenk der Bevölkerung formuliert und enthielt nur den Vorbehalt, dass die Unterhändler nach ihrer Rückkehr die endgültige Bestätigung der Stände einholen sollten. Diese überraschende Urkunde führt erbrechtliche Verhältnisse und dadurch faktisch den Absolutismus auf Bornholm ein. In dieser Beziehung weist der Verfasser nach, dass diese epochemachende Neuordnung allein dem König, nicht den Bornholmern zuzuschreiben ist.

Dies wäre das Wesentliche, realpolitisch betrachtet, der Rest sind an und für sich nur die logischen Folgen der Umwälzung. Dass der dänische König unter diesen neuen Bedingungen anfing, von Anfang an über die neue Erbbesitzung zu disponieren, schält sich aus den Massnahmen hervor, die man in Kopenhagen im Hinblick auf eine De-facto-Besitznahme der Insel ergriff.

Nach der Heimkehr der Delegation nach Bornholm an Bord der königlichen Flotte, die den 7. Januar dänische Truppen nach der Insel übergeführt hatte, wurde das, was noch ausstand, schnell in Ordnung gebracht. Den 19. Januar wurde ein zahlreiches Zusammentreffen aller Stände veranstaltet. Die 5 erhaltenen Dokumente enthielten eine gleichlautende und einstimmige Bestätigung der Regelung, die schon in der Hauptstadt eingeführt worden war. Gleichzeitig trugen die Stände eine Bitte an den König vor, sie nie mehr an den gemeinsamen Feind, die Schweden, abzugeben. Die letzte Ständeversammlung der Geschichte Bornholms war somit ge-

schlossen. Das Volk hatte das Feld geräumt, der König hatte die Macht übernommen.

Erst im Laufe des Frühlings fand Friedrich III wieder Musse dazu, sich mit den Angelegenheiten Bornholms zu beschäftigen. Den 3. Mai wurde den Bornholmern eine königliche Garantie ausgefertigt. Hier bescheinigte Friedrich III generell die Bestätigung der Stände vom Januar, so wie er ihnen versprach, sie nie mehr an den Feind abzutreten.

Hierdurch war der staatsrechtliche Zustand auf Bornholm eingeführt worden, der die nächsten zweihundert Jahre dauerte. Als sich Friedrich III anderthalb Jahre später dieselbe erbliche Regierung sowie die Alleinherrschaft im übrigen Teil des Reiches verschaffte, nahm man keinen Anlass, die Vertreter Bornholms zu diesen Besprechungen in Kopenhagen einzuladen. Sowohl formal als sachlich wohlbegründet. Seit zwei Jahren war Bornholm absolutistischen Zuständen unterworfen. Und die Gesetze, die nach 1660 den neuen Zustand im Reich als Ganzes begründeten, sind im Prinzip Echos der Bornholmer Schenkungsurkunde.

Bornholm in der Politik des Königs

Nach dieser zielstrebigen und konsequenten königlichen Politik tritt die Frage natürlich heran, wieweit Bornholm auch vor den Begebenheiten, die stattgefunden hatten, eine Rolle in der Politik des Friedrich III gespielt habe. Das Resultat dieser Phase der Arbeit, die auch Einbeziehung reichen Quellenmaterials mit sich geführt hat, das von der 1658-Forschung bis jetzt unbeachtet war, scheint ganz verblüffend.

Die ersten schwachen Spuren des an Schweden abgetretenen Bornholm im dänischen Material rühren von den hektischen Überlegungen im Frühherbst 1658 in der dänischen Hauptstadt her, die feindliche Truppen seit dem neuen Überfall auf Dänemark durch den schwedischen König im August belagerten. Dies war eine besonders kritische Phase des Zweiten Karl Gustav-Krieges. Der grösste Teil des Landes war im Besitz der Schweden, faktisch kontrollierte die Regierung nur Kopenhagen vollständig. Man hatte keine echte Garantie auf Entsatz aus dem Ausland - z.B. aus den alliierten Generalstaaten. Innerhalb der Wälle der Hauptstadt herrschte Furcht, Unruhe und Not, bald näherte sich der neue Winter. Eine latente Spannung zwischen König und Reichsrat, nicht ohne Zusammenhang mit der

Frage über die Verantwortung für den brutalen Frieden von Roskilde und die neuen Unglücke, lähmte die Tatkraft der Regierung.

In seiner Proposition (schriftliche Diskussionsgrundlage) vom 5. Oktober schlug Friedrich III dem nicht vollzähligen Rat vor, man müsse beizeiten effektive Gegenmassregeln besprechen, hierunter wie man Entsatz aus Brandenburg herbeiführen könne. Dadurch war die Frage zur Debatte gebracht, die bald das Interesse für das schwedische Bornholm erregte.

Der königliche Vorschlag wurde von den Räten gut aufgenommen, jedoch nicht ohne scharfe Kritik am Drang des Königs zur Selbstbehauptung und wenig Interesse für Zusammenarbeit mit dem Rat. Dieses leuchtet aus dessen Denkschrift vom 10. Oktober hervor, die eine erschütternde Analyse dänischer Ohnmacht auf fast allen Gebieten ist. Bei der Durchnahme möglicher Vorkehrungen zur Versorgungslage Kopenhagens empfiehlt der Rat, all das zu beziehen, was man in der Hauptstadt selbst nicht auftreiben kann, aus Lübeck gegen Versicherung entweder durch Güter oder in einer andern Weise. Man verweist auf das Plausible an diesem Verfahren, da sowohl der eigene Handel der Lübecker als auch der übrige Ostseeverkehr darunter leidet und in Zukunft ferner eingeschränkt werden, wenn der schwedische König seine Absicht erreicht, Dänemark völlig zu zerstören.

Aus dem Folgenden ersieht man, wie der dänische König diesmal die Anweisungen des Rates befolgte: Bitte an Lübeck wurde vorgetragen, so wie man der Hansestadt gegenüber die Konsequenzen des schwedischen Auftretens sowohl für Lübeck selbst als auch für den Ostseeraum als Ganzes vorbrachte.

Man wandte sich durch verschiedene Kanäle an die Hansestadt. Schon den 8. Oktober hatte man einen Brief an den Agenten in Lübeck, Johan Pawelsen, ausgefertigt. Dieser sollte den Magistrat gegen ein reichliches Entgelt bitten, dem dänischen König Sendungen zu liefern. Aber vorläufig schwieg die Hansestadt. Als die Niederländer gegen Ende des Monates Kopenhagen entsetzte, reagierte die dänische Regierung wieder - diesmal mit grösserer Kraft.

Erstens wurde Pawelsen den 3. November dazu ermächtigt, sich namens der Regierung gegen geringe Zahlung und Garantie mehr Proviant, Munition, u.a.m. zu erhandeln, bis Zahlung erfolgen konnte. In dieser Beziehung schlägt der König vor, Bornholm zu verpfänden - dies ist das einzige Beispiel, das beim Namen genannt wird - falls Magistrat und Bürgerschaft interessiert sind. Im Bejahungsfalle will der König der Stadt das Pfand herbeischaffen, liefern und erhalten. Die stets verschlechterte Versorgungslage

Kopenhagens in Verbindung mit grösserem Optimismus nach der niederländischen Hilfe hat wahrscheinlich teils diese grössere Bestellung, teils das konkrete Angebot von Bornholm herbeigeführt. Wie erinnerlich hatte Lübeck 1525-76 die Insel als dänisches Pfand für früher erwiesene Dienste verwaltet, so wie Bornholm auch früher verpfändet gewesen war - zum erstenmal 1149 zum Teil und später von 1327 bis 1522 ganz.

Zweitens wandte sich den 4. November Friedrich III selbst offiziell an den lübekischen Magistrat. Der König teilt mit, dass seine Residenzstadt entsetzt und die Ostsee von der feindlichen Flotte befreit worden sind, wonach die Stadt seinen Handel wiederaufnehmen kann. Nur indirekt werden die Versorgungsprobleme erwähnt - Lieferungen nach der Hauptstadt sind willkommen, gegen Zollfreiheit, aber der König begnügt sich übrigens damit, auf den Agenten zu verweisen, der dazu befugt ist, über die Einzelheiten zu verhandeln, wenn Garantie geleistet wird. Das Schreiben ist bezeichnend für den König, der sich zu direkten Verhandlungen mit den verachteten Krämern nicht herabwürdigte, aber als der gute Nachbar kühl und würdig auftrat, der sein Wissen an die interessierte Stadt liebenswürdig weitergeben liess.

Viel heftiger und leidenschaftlicher ist der Brief des Friedrich III vom 8. November an die Bornholmer. Vor dem Hintergrund der dänisch-niederländischen Seeherrschaft werden die Empfänger unverhohlen zur offenen Revolte gegen die Fremdherrschaft mit Hinblick auf ein totales Eliminieren des schwedischen Militärs auf der Insel aufgefordert. Der König kann den Inselbewohnern keine Hilfe während der Erhebung versprechen, setzt aber den Bornholmern, die sich freiwillig seiner Regierung unterwerfen, künftige Belohnungen aus.

Diesen Appell hat man was Bornholm betrifft als ganz isoliert betrachtet, als Ausdruck der plötzlich wiedererweckten Liebe zu den Untertanen auf Bornholm, das er früher abgetreten hatte. Der Verfasser weist aber nach, dass die königliche Aufforderung vor allem als Teil der ganzen aussenpolitischen Lage betrachtet werden muss, die auch die Bitte an Lübeck umfasst, und dass es übrigens das erste Mal ist, dass erhaltene Quellen überhaupt eine Erhebung auf Bornholm erwähnt. Die Idee war die, dass die Bornholmer selbst die grosse Arbeit machen sollten, Lübeck das vorgeschlagene Pfand herbeizuschaffen. Der Zweck des Aufstandes war laut dem königlichen Urheber, Schweden die Insel abzuringen, nicht - wie bis jetzt angenommen - in erster Linie aus militärischen Gründen, aber primär aus innenpolitischen Ursachen finanzieller Art. Das Bornholmer Pfand

sollte als provisorische Zahlung an die lübekischen Gläubiger benutzt werden.

Ob sich Friedrich III zu diesem Zeitpunkt klar vorgestellt hat, dass man die Bornholmer vor der Übertragung der Insel an die Lübecker dazu hätte bewegen können, seine Regierung unter erbrechtlichen Bedingungen anzunehmen, darauf gibt das fragmentarische Material keine eindeutige Antwort. Der Verfasser argumentiert aber für die Wahrscheinlichkeit dieser Annahme.

Weiterhin werden die späteren Vorfälle der delikaten Sache geschildert. Auf Bornholm verursachte der Appell Friedrichs des Dritten schnell nicht nur eine auflodernde schwedischfeindliche Stimmung in weiten Kreisen, sondern auch - und zwar wesentlicher - die Bildung einer Verschwörung, die den Zweck verfolgte, die schwedische Regierung zu stürzen. Traditionell betrachtet man die Städte Hasle und Rønne als Zentren dieser Konspiration. Zum erstenmal wird in dieser Darstellung vor allem dem Bürgermeister von Hasle, Peder Olsen, die Ehre zugeschrieben. Dieser begabte und erfahrene Mann war sowohl der Leiter der Verschwörung - was von nicht früher benutztem Material heraus zum erstenmal nachgewiesen wird – als auch später der Leiter während der konkreten Ereignisse des Aufstandes 8.-9. Dezember.

Ungleich schwieriger ist es, die Haltung Lübecks zu entwirren. Aus den Berichten des Agenten sowie der offiziellen Antwort der Stadt an den König, welche auch nicht früher verwendet worden ist, ist es aber offenbar ersichtlich, dass das Interesse so lala war. Einerseits wünschte Lübeck als Hansestadt keine aktive Einmischung unter Bezugnahme auf ihre Neutralität, die von merkantilen Interessen diktiert wurde. Anderseits akzeptierte der Magistrat, dass sich die Bergener Kompanie der Stadt in Zusammenarbeit mit den Büros in Hamburg und Bremen es auf sich nahm, Dänemark die gewünschten Sendungen gegen Zollvergünstigungen in Norwegen zu liefern. Der Antrag auf Bornholm wird in den lübischen Reaktionen nicht einmal berührt, sickerte dagegen zum schwedischen Agenten in der Stadt durch, vermutlich eine bewusste Indiskretion von seiten des Magistrats, um in diesem peinlichen Zusammenhang Schweden etwas entgegenzukommen. Hierdurch hatte die Stadt gerecht geurteilt.

Die lübische Antwort hat die dänische Regierung spätestens den 10. Dezember in die Hand bekommen, zwei Tage nach Ausbruch des Aufstandes. Die dänische Regierung hatte dadurch eine eigenartige Situation herbeigeführt. Der bornholmische Teil des Plans war gelungen, der lübische aber

gescheitert. Man erliess indessen keinen Gegenbefehl an Peder Olsen in Hasle, was an und für sich vergeblich gewesen wäre.

Der lange, strenge Winter in Verbindung mit anderen dringenden dänischen Plänen hinsichtlich Lübecks verzögerte lange die vereinbarten Lieferungen. Erst im Mai schien endlich das Zahlungsabkommen endgültig zustandegekommen, und seit Ende Juni fanden die Überführungen nach Kopenhagen statt.

Die ganze Geschichte des Bornholmer Aufstandes muss man hiernach in einem weiteren Zusammenhang mit der gesamten Geschichte des Zeitraums betrachten. Die vom Verfasser formulierten Hauptaufgaben dieser Arbeit scheinen somit im grossen ganzen gelöst. Von jetzt an besteht ein sachlicher Zusammenhang zwischen den Verhältnissen auf unserer Insel und der grossen Welt jenseits des Meeres.

HENVISNINGER OG NOTER

INDLEDNING

1. Der henvises på dette sted under ét til de gængse oversigtsværker til og specialfremstillinger om forholdet mellem Danmark og Sverige.
2. Om situationen på Bornholm under det svenske styre se især Ebbe Gert Rasmussen: Bornholm 1658 – Begivenhederne under Sveriges besiddelse af øen, Rønne 1967 = Bornholmske Samlinger II. række 3. bind – herefter forkortet: Bornh. Sml. II, 3. Om specielt situationen ved begyndelsen af november se pp. 107 ff.
3. Johan Printzensköld til Karl X Gustav 1658 18/11 or. SRA. STKM. Karl X Gustavs Tid, trykt sammen med det væsentligste primære kildemateriale til disse begivenheder i Ebbe Gert Rasmussen: Bornholm 1658 – Kilder, Rønne 1972 = Bornholmske Samlinger II. række 6. bind – herefter forkortet: Bornh. Sml. II, 6. Brevet er gengivet pp. 58f.
4. Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar etc. angående Sweriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie. 1750. 2. pp. 885 ff. Citatet er hentet fra p. 885.
5. Se nedenfor i undersøgelsens anden del, kapitel V.

PROBLEMSTILLING

1. J. A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage, Kjbhvn. 1894. pp. 391-94.
2. M. K. Zahrtmann i flere arbejder, men slutgyldigt udtrykt i hans Borringholms Historie, Rønne 1934. 1. pp. 278-300. En oversigt over denne forfatters relevante bidrag vedr. 1658-begivenhederne er givet i litteraturlisten nedenfor.
3. J. Klindts vigtigste bidrag er hans Disse Danske, Rønne 1958 jævnfør dog hans bidrag Besat og befriet 1658 i Rich. Nielsen og Thorvald Sørensen (red.): Bogen om Bornholm, Aabenraa 1957. pp. 279. ff.
4. Ebbe Gert Rasmussen: Hans Oldelands forhandlinger med bornholmerne 1658 (Bornholmske Samlinger 1980. II. række 14. bind. pp. 9 ff.) – herefter forkortet: Bornh. Sml. II, 14.
5. Fridericia anf. værk p. 394: »De (dvs. bornholmerne) tilbød Kongen Øen til Arv og Ejendom.«
6. Zahrtmann anf. v. p. 296: »...overrakte deres Gavebrev med hvilket de og hengav...«.
7. Klindt anf. v. p. 132: »En gave, kalder bornholmerne selv overdragelsen af deres ø til Frederik III. Dette er væsentligt, og enestående ... er virkelig bogstavelig ment.« Se også forfatterens senere arbejde Gaven til Frederik III (Bornh. Sml. II, 4. pp. 159 ff.), hvor forfatteren synes at nå samme konklusion som denne forfatter i Bornh. Sml. II, 3, p. 128, men uden at fremføre en argumentation for den ændrede opfattelse. Se endelig Klindts allerseneste arbejde På spor af de første Kofod'er, Rønne 1979, p. 116.
8. Knud Fabricius: Kongeloven, Kbhvn. 1920.
9. C. O. Bøggild-Andersen: Statsomvæltningen i 1660, Kbhvn. 1936. Se især p. 20.
10. Bornh. Sml. II, 3, p. 128.
11. Dette kildemateriale omfatter især det i RA. KA. 1. Suveræniteten og Arvesuccessionen, Kongehuset i Almindelighed, beroende materiale i pakke indeholdende Bornholmske Documenter, Indvaanernes Overgivelse og Hylding angaaende Aar 1658, 59, 60 og 61, or. og afskr. især utrykt.

12. Af dette materiale skal her især nævnes Frederik III til Johan Pawelsen 1658 6/10 og 3/11 (på dansk) RA. DK. Sjæll. Tegn. 1657-58 (begge tr. i O. Nielsen (udg.): Kjøbenhavns Diplomatarium. Kjbhvn. 1882. V. pp. 512 og 532), instruks 1659 23/2 RA. DKUA. nr. 15 Instruxbog udenlandske sager 1613-69, utr., Fr. III til J.P. 1659 19/1, 28/1 og 12/7 (på tysk) RA. TKIA. A nr. 24, Inländisch 1659, utr. og J. P.s indberetninger med bilag til Fr. III 1658 17/11, 27/11, 1659 12/2, 19/2, 16/3, 27/4 og 17/12 (på tysk) RA. TKUA. Speciel Del, Lübeck B 32, or., utr.

13. Indberetninger fra Godske von Buchwald til Frederik III 1659 19/2, 2/3, 6/3 og 1/4 (på tysk) RA. TKUA. Alm. afd. Diverse 28. Realia. Svenskekrigene 1657-60, or., utr. Derimod synes ingen instruks for B. bevaret jfr. dog kreditiv 28/1 RA. TKUA. Alm. Del 1. Indtil 1676 nr. 71, Ausländisch Registrant 1659 (på tysk) Fol. 9v-10r, utr.

14. Kreditiv, instruks og fuldmagt for Hans Oldeland 1658 14/11 RA. DKUA. 1. Russiske Acta 1631-70 (på dansk), Fol. 168v-173r, utr., H. O.s indberetning til Frederik III 1659 11 el. 21/12, or. utr. RA. TKUA. Alm. Del 3 Diverse. Realia. Svenskekrigene 1657-60 nr. 137 efter breve fra Christopher Parsberg om hans Negociation i Pohlen og H. O.s egenhændige relation 1659 12/10 KB. NKS. 640 Fol. tr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 114 ff.

15. Paul Haffners indberetninger til Karl X Gustav 1658 15/12, 1659 22/1, 26/1 og 8(?)/2 og til unævnt oberst 1659 12/2 (på tysk) SRA. STK. Karl X Gustavs Tid, Haegen - Holstein, or. utr.

16. Især skrivelse fra Archiv der Hansestadt Lübeck 1978 22/6 til forfatteren vedr. især Ältere Senatsakten, Externa, Danica II. A.

17. Især skrivelse fra Zentrales Staatsarchiv, Potsdam, DDR 1980 11/2 vedr. just de i forrige note relevante arkivalier.

UNDERSØGELSE
FØRSTE DEL

KAPITEL I

1. Se om københavnsrejsen generelt min fremstilling i Bornh. Sml. II, 3, pp. 127 ff. Det væsentligste til grund herfor liggende kildemateriale er:
   1. Om datoen 20/12: Uddrag af Aaker Kirkebog LA. Aakirkeby sognekaldsarkiv 112-1, or. tr. Kirkehist. Sml. 1889-91. 4. Rk. I, Bd. p. 471 jfr. Bornh. Sml. II, 6, p. 135, Fortegnelse paa ... 1602-87 KB. NKS. 398e Fol., or., tr. Da. Mag. 1745. 1, p. 126 jfr. Bornh. Sml. II, 6, p. 133.
   2. Om deltagerne: Rigsråd Otte Krags Dagbogsoptegnelser KB NKS 634b Fol. or., tr. Da. Mag. 1905. 5, VI, p. 154 jfr. Bornh. Sml. II, 6 p. 161 nævner 7 eller 8 personer. Det bornholmske gavebrev (se herom nedenfor kapitel II) angiver dog tilstedeværelsen af ialt 11 underskrivende bornholmere.
   3. Om fartøjet: Kirstine Herman Bohns kvittering 1661 28/1, or. RA. HL. 1658-60, bilag, utr. jfr. iøvrigt regnskabet herom, utr.
   4. Om Peder Olsens ledende rolle: Se til pkt. 1.
   5. Om ankomsten til København: Se til pkt. 2 samt Anders Matthiesen Hjørring: Leyrskrants 1660 og 1677 jfr. afsnit herfra Bornh. Sml. II, 6, p. 161.
2. Se om hjemrejsen generelt fremstilling smst. pp. 129 og 134. Kilderne hertil er Otte Krags dagbog, tr. Da. Mag. 1905. 5, VI, p. 156 jfr. den her

under fodnote 4 ang. Wassenaers Journal.

3. RA. Håndskriftssamlingen IV. Afskrift fra ca. 1700, tr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 151 ff.

4. RA. KA. 1. Original, tr. smst. pp. 155 f.

5. SRA. STKM. Karl X Gustavs Tid. Or., tr. smst. pp. 123 ff. Især bemærkes at Taubenfeldt om provsten udtaler, at han »ändoch ... hade warit med i samme wärk« (pp. 124 f) og at han fra prædikestolen havde propageret for, at de svenske fanger burde gives våben og drives til kamp i tilfælde af et svensk angreb. – Men samtidig må understreges at T. efter alt at dømme kun har sekundær viden på dette punkt, idet vi desværre ikke med sikkerhed kan fastslå hjemmelsmændene hertil.

6. SRA. KH. Karl X Gustavs Tid. Danska Kriget 1657-60. 19. Samtidig afskrift, tr. smst. pp. 128 ff. Bemærk især omtalen af borgmester Peder Lauridsen »Som hand (dvs. Printzensköld) var vaan at giæste hos« (p. 129). – Men også hvad dette vidnesbyrd angår, må vi ikke overse forfatterens andethåndsviden. Når Klindt i På spor af de første Kofod'er, 1979, p. 167 imidlertid hævder, at Fribundes beretning ikke tidligere har været anvendt af forskningen vedr. disse begivenheder, må der være tale om en lapsus. Som nærværende forfatter som den første fastslog i Bornh. Sml. II, 3, pp. 27 f repræsenterer denne beretning den primære svenske version om opstanden, hvorfor den derpå blev lagt til grund for fremstillingen jævnsides Den kofoedske Relation. Det er heller ikke korrekt, når Klindt smst. tillægger denne forfatter æren af at have fremdraget F.s. beretning, idet denne fortjeneste tilfalder Berger med hans bidrag fra 1888 jfr. Bornh. Sml. II, 3, p. 32. At Berger så ikke evnede at udnytte denne kilde fuldt ud er en anden sag.

7. Dette fremgår tydeligst af den primære da. beretning, Den kofoedske Relation, formentlig forfattet af Jens Pedersen Kofoed KB. NKS. 398e Fol. Afskr. fra kort efter 1700, tr. smst. pp. 142 ff med hensyntagen til afvigende læsemåder i de andre da forefundne afskrifter. For en kildekritisk vurdering af denne særdeles problematiske beretning se Bornh. Sml. II, 3, pp. 30 f. Vedr. omtalen af besøget hos Møller se også Bornh. Sml. II, 6, pp. 142 f jfr. her også udsagnene hos Fribunde p. 129 og Taubenfeldt pp. 123 f.

8. Se nedenfor i undersøgelsens anden del, kapitel VI.

9. Fortegnelse paa ... 1602-87 KB. NKS. 398e Fol. or., tr. Bornh. Sml. II, 6, p. 133 og Uddr. af Aaker Kirkebog LA. Aakirkeby sognekaldsarkiv 112-1. or., tr. smst. p. 135.

10. RA. DK. Konc. og Indl. til Skaan. Reg. 1656-60. 2, or., tr. Hist. Tidsskr. 1894-96. 6. Rk. V. Bd. p. 224 jfr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 149 ff.

11. Printzensköld til Pedersen 1658 25/11 RA. Håndskriftssamlingen IV, afskr., tr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 95 f jfr. omtale i den af Kofoed affattede beretning (se note 7), tr. smst. p. 142.

12. Således har Klindt i Bornh. Sml. II, 4, p. 164 fremsat det synspunkt, at Pedersens optræden i denne sammenhæng kan skyldes, at han gav oprørerne et tip om Printzenskölds opholdssted.

13. Se herom generelt Bornh. Sml. II, 3, pp. 47 ff jfr. II, 14, pp. 12 ff.

14. Se herom smst. pp. 50 f jfr. smst.

15. Se herom smst. pp. 77 ff jfr. smst.

16. Se herom smst. pp. 87 f jfr. smst.

17. Se herom smst. pp. 61 ff. jfr. smst.

18. Se herom smst. pp. 97 ff jfr. smst.

19. Se herom smst. pp. 100 ff jfr. smst.

20. RA. Håndskriftssamlingen IV, afskr. tr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 95 f jfr. note 11.

21. Se herom generelt Bornh. Sml. II, 3, pp. 110 f jfr. Ebbe Gert Rasmussen: P. G. Vejde: Ett småländskt soldatöde – Esbjörn Perssons äventyr på Bornholm 1658 (Bornholmske Samlinger, Rønne 1979, II. rk. 13. bd. pp. 43 ff) – herefter forkortet: Bornh. Sml. II, 13.

22. Se note 5.

23. Rasmus Pedersen Ravn: Chronica Borringiaca etc., tr. 1926 ved Johs. Knudsen p. 101 jfr. Bornh. Sml. II, 6, p. 139.

KAPITEL II

1. RA. KA. 1. Suveræniteten og Arvesuccessionen. Kongehuset i Almindelighed. Pakken indeholdende Bornholmske Documenter, Indvaanernes Overgivelse og Hylding angaaende Aar 1658, 59, 60 og 61, or., tr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 155 f.

2. Se om det svenske hammershusstyres officielle skriverhænder indledning til Bornh. Sml. II, 6, pp. 11 f.

3. Se herom Bornh. Sml. II, 3, pp. 127 f.

4. Se herom smst. pp. 129 f.

5. Se herom smst. pp. 131 f.

6. Foruden en stort set samtidig afskrift i samme pakke som originalen (se note 1) med datoen 29/12 findes denne datering ligeledes på de noget senere afskr. RA. Top. Sml. nr. 29 og 43, KB. NKS. 398e Fol. og GKS. 3227[b]. Nogen koncept til gavebrevet synes derimod ikke bevaret.

7. RA. DK. Skaan. Reg. 1648-60. 6. 29/12, tr. P. N. Skovgaard: Bornholms Saga, 1834, pp. 108 f.

8. Som note 1: Stadfæstelsesbreve af adelen, gejstligheden, Hammershus Birk, købstæderne Rønne, Nexø, Svaneke, Hasle og Aakirkeby samt almuen i Vestre, Nørre, Østre og Søndre Herred 1659 19/1, or., utr. med undtagelse af førstnævnte, der er tr. J. A. Jørgensen: Bornholms Historie, Rønne 1900. 1. pp. 248 f med en del fejl jfr. nedenfor kapitel III.

9. Om Peder Olsen se:
   1. Under opstanden generelt Bornh. Sml. II, 3, pp. 118 ff jfr. iøvrigt nedenfor undersøgelse, anden del kapitel VI.
   2. Under københavnsopholdet smst. pp. 127 f. Specielt med henblik på udnævnelsen til landsdommer er kildematerialet:
      - Ansøgningen: Memorial til sekretæren 1658 27/12 RA. DK. Konc. og Indl. til Skaan. Reg. 1656-60. 2. or. tr. Bornh. Sml. 1915. 9, p. 144.
      - Udnævnelsen: Åbent brev 28/12 RA. DK. Skaan. Reg. 1648-60. 6 at være landsdommer på Bornholm jfr. åbent brev smst. sm. d. om foruden den landsdommeren tidligere udlagte Gyllensgaard også at nyde afgiften af Peder Buchs gaard (nu Bukkegård) i Nyker og Bjørnegaard i Klemensker, utr.
      - Embedsed: Or. 1659 4/1 RA. KA. 1, utr.

10. Se note 10 til kapitel I.

11. Se note 6 til samme, M.K. er omtalt i tr. udg. Bornh. Sml. II, 6, p. 129 jfr. dog også note 5 til samme med omtale i tr. udg. smst. p. 123.

12. Se note 7 til samme, M.K. er nævnt i tr. udg. smst. p. 142.

13. Mads Kofoed Pedersen til Frederik III 1658 29/12 RA. DK. Konc. og Indl. til Skaan. Reg. 1656-60. 2 om broder Jens, or., tr. Jul. Bidstrup: Stamtavle over Familien Koefoed. 1886, p. 182. Se også Bornh. Sml. II, 3, p. 128.

14. Åbent brev 29/12 RA. DK. Skaan. Reg. 1648-60. 6 om at J. K. skal være fri og uden tiltale, tr. smst.

15. Åbent brev 29/12 smst., utr. Se også Bornh. Sml. II, 3, p. 128.

16. Åbent brev 28/12 smst., utr. P. J.s embedsed RA.KA. 1. Se smst.

17. Se herom generelt Bornh. Sml. II, 3, p. 47. Desværre oplyser Printzensköld intetsteds i sine bevarede breve den nøjagtige dato for ankomsten til Bornholm, men gavebrevets dato 29/4 bekræftes dog senere af den med hensyn til tidsangivelser gennemgående godt orienterede Ravn: Chronica Borringiaca, tr. 1926 ved Johs. Knudsen p. 97 jfr. Bornh. Sml. II, 6, p. 112.

18. Antagelsen stammer fra Zahrtmann i hans indledning til den af Johs. Knudsen i 1926 besørgede udgave af Ravns Chronica Borringiaca (se forrige note) p. 9. Den er siden gentaget af Th. Lind i hans fremstilling af Bornholms historie i Hans Hjorth (red.): Bornholmernes Land – Øen i Øst. 1944. 1. p. 149 og senest af nærværende forfatter i Bornh. Sml. II, 3, p. 30 jfr. II, 6, p. 114.

19. Ravn: Chronica Borringiaca p. 97: »Da efterdi alt dette af *Borringholms Manifest* [er] uddraget, hvilken var vel af gode Personer til Trykken bevilget, men blev dog ikke efterkommet, er dette sig saa udi Sandhed tildraget ...« jfr. Bornh. Sml. II, 6, p. 111.

20. Smst. p. 97: »... hvis mærkeligt sig er tildraget fra den Tid, den svenske Regering er hid til Landet kommen, og siden indtil Nytaars Dag 1659, besynderlig hvor Landet har været beskattet med de haarde Besværinge, der haver aarsaget Landsens Indbyggere til at gribe til de yderste Middel udi deres højeste Trængsel og Nød.« Jfr. smst. p. 111.

21. Smst. p. 97: »... saa d. 6. Maj sammenkaldede [han] (dvs. Printzensköld) Landfolket udi Aakirkeby, lod læse sine Ordre, lovede store Løfter paa de Svenskes Vegne og Gerning på høje Ting, endog aldeles intet paafulgte...« jfr. smst. p. 112.

22. Om tendensen hos Ravn se generelt Bornh. Sml. II, 3, pp. 29 f jfr. Ebbe Gert Rasmussen: Rønne i det 17. århundrede – Et metodisk bidrag til byens historie i nyere tid i Bornh. Sml. 1971. II, 5, pp. 41 f og samme: Simblegård i året 1658 – Et metodisk bidrag til storgårdens historie i nyere tid smst. 1974. II, 7, pp. 9 f og 29 f. Specielt kan i denne forbindelse nedenstående parallelopstilling være særdeles oplysende

Bønskrift 1658 13/12

..... haffer de oss fratagit en ulidelig deel aff woris Mandschab till Soldater, ryter och Baadsmend Nemlige *Mend* fra *deris* hustroer, *Børn* fra *foreldrene* och *foreldrene* fra *børn* Som *aldrig tillforn* heer schedt .....

Ravn: Chronica Borringiaca ca. 1670, p. 98

Gud ved, hvad Sorg, Jammer og Klagemaal der da hørtes ved Stranden, som saa mange gode Venner skiltes, og ikke sammen komme alle igen uden udi Guds rige: *Forældrene* miste *Børn*ene, *Børn*ene *Forældrene, Mænd*ene *deres* Hustruer, Kvinderne *deres* Mænd, Brødre *deres* Søskende, Slægt og gode Venner.

At der er tale om slægtskab er indiskutabelt.

23. Se generelt om Printzenskölds styre Bornh. Sml. II, 3 pp. 54 f, 76, 103 og 106 jfr. Bornh. Sml. II, 14, pp. 12 ff.
24. Den foreløbige håndfæstning 1648 8/5 art. II, IV, XLVI og XLVII citeret efter Samling af Danske Kongers Haandfæstninger og andre lignende Acter (reprotryk), Kbhvn. 1974, pp. 112 og 118.
25. Håndfæstningen 1648 6/7 art. 55 cit. efter sm. p. 121.
26. Se ovenfor afsnit om problemstilling.
27. Se Bornh. Sml. 3, p. 128.
28. Se generelt herom Zahrtmanns indledning til den af Johs. Knudsen i 1926 besørgede udgave af Ravns Chronica Borringiaca pp. 1 ff.
29. Ravn: Chronica Borringiaca p. 103: »Guds hellige Navn være evindelig æret og priset, som dette arme betrængte Folk fra deres Fjenders Vold og Uret naadeligen befriede og hjalp dennem under deres rette arvebaarne Herre og Konning igen at komme, hvilken som en Fader hjerteligen alt godt sine Undersaatter under, og dennem til Liv og Sjæl alt godt troligen ønsker« jfr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 140 f.
30. Smst. p. 192: »D. 18 Octbr., *Marci Evangelistæ* Dag, er af alle Rigens Stænder udi København med stor *Solemnitet* Dannemarks Rige *confirmeret* til et Arverige for Kong *Frederik d. 3.* og hans kgl. Afkomme evindelige.«
31. Smst. pp. 15 ff.
32. Se herom Bornh. Sml. II, 3, p. 44.
33. Se note 27.
34. Se J. Klindt: På spor af de første Kofoder, 1979, p. 116.
35. Se J. A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage, 1894, pp. 103 ff og Knud Fabricius: Kongeloven, 1920, pp. 137 ff jfr. iøvrigt A. Ipsen: Die alten Landtage der Herzogthümer Schleswig-Holstein von 1588-1675, Kiel 1852, pp. 250 ff.
36. Se smst. pp. 333 ff jfr. smst. og iøvrigt L. Laursen (udg.): Danmark-Norges Traktater 1523-1750, Kbhvn. 1920, 5, pp. 259 ff.
37. Peder Olsen og Mads Pedersen Kofoed til Frederik III 1658 23/12 RA. DK. Konc. og Indl. til Kopibogen for Bestallinger m.m. Militien Tillands og Tilvands vedkommende b. 1658-60, or., tr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 156 ff jfr. også Bornh. Sml. II, 3, p. 127. – Om Ecksteins forhold til Bornholm før 1658 se endvidere smst. II, 7, pp. 9 ff.

38. RA. DK. Kopibog for Bestallinger m.m. Militien Tillands og Tilvands vedk. 1657-60, Nr. 97: 1658 24/12 åbent brev om udnævnelsen af Eckstein, tr. Bornh. Sml. II, 6, p. 158. – Om E.s indledende arbejde: Hans på tysk affattede memorial til sekr. 24/12 RA. DK. Koncepter og Indl. til Skaan. Tegn. 1658-60. 5, or., tr. smst. pp. 159 f jfr. også Bornh. Sml. II, 3, p. 127.

39. Se ovenfor afsnittet om gavebrevets udstedere. Det kan i denne forbindelse slås fast, at Klindt i sin nyeste fremstilling (På spor af de første Kofod'er, 1979, p. 116) tager fejl, når han påstår, at disse donationer »fulgte i kølvandet efter den højtidelige overdragelse den 29. december«, nemlig gavebrevet, som forfatteren har omtalt i det foregående. Sml. iøvrigt samme forfatters fremstilling i Disse Danske, 1958, pp. 132 ff. Som det klart er blevet påvist ovenfor af nærværende forfatter, blev disse kongelige gunstbevisninger tildelt før og ikke efter udstedelsen af gavebrevet. En helhedsforståelse af hvad der fandt sted i København i disse dage hænger på det nøjeste sammen med en klar erkendelse af, at bornholmernes gavebrev betød slutstenen på den forgående, kongelige manipulation med bornholmerne.

40. Se note 34.

41. Se hertil A. D. Jørgensen: Kongeloven og dens Forhistorie, 1886, pp. 1 ff (enevoldsarveregeringsakten) og 38 ff (kongeloven):
   - henholdsvis: »... w-twungen og vden nogen Hans Kongl. May^{tz} tilskyndelse ... aff egen frie Villie och goede betenchende...«,
   - og: »... vtvungen og uden nogen Voris tillskyndelse, anmodning eller begiering aff frii Villie og fuldberaad Huu...«

   jfr. Fabricius: Kongeloven, 1920, pp. 196 ff og 289 ff.

KAPITEL III

1. Se herom generelt Bornh. Saml. II, 3, pp. 131 ff.

2. Se herom generelt smst. pp. 129 ff.

3. Om begivenhederne i 1645 se især Zahrtmann i Bornh. Sml. 1909, 4, pp. 101 ff og Borringholms Historie, 1934, 1, pp. 232 ff, Th. Lind i Bornholmernes Land – Øen i Øst, 1944, 1, pp 140 ff og i Svaneke Bys Historie, 1955, pp. 64 ff og J. Klindt i Bogen om Bornholm, 1957, pp. 273 ff og i På spor af de første Kofod'er, 1979, pp. 87 ff.

4. RA. DK. Skaan. Reg. 1658-60, 6, 1658 29/12 åbent brev, tr. P. N. Skovgaard: Bornholms Saga, 1834, pp. 108 f.

5. RA. DK. Konc. og Indl. til Skaan. Reg. 1656-60. 2, or., tr. Hist. Tidsskr. 1894-96. 6. Rk. V. Bd. p. 224 jfr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 149 ff.

6. Se herom Zahrtmann i Borringholms Historie, 1934, 1, p. 297 jfr. dog J. A. Jørgensen: Bornholms Historie, 1900, 1, p. 238 og Bornh. Sml. II, 3, p. 138.

7. RA. DK. Skaan. Tegn. 1657-60, 9, missiver til Peder Jensen 1658 30/12 (om at tilholde den sv. skriver), 31/12 (om at lade smør og andet følge Obdams skibe), 1659 1/1 (om proviant m.m.), 2/1 (om major Unche og de sv. heste) og 5/1 (om betaling for fragten af Unches transport), utr.

8. Smst. do til Michael Eckstein 1658 28/12 (om henholdsvis udskrivning og den sv. kommandants lig) og 1659 1/1 (om soldateskens underhold), utr.

9. Smst. do til bornholmerne 1658 31/12 (om heste og forplejning af Unches folk) og 1659 1/1 (om proviant og underholdning af soldatesken), utr.

10. Se Bornh. Sml. II, 3, pp. 129 og 134.

11. RA. KA. 1. Suveræniteten og Arvesuccessionen. Kongehuset i Almindelighed. Pakke indeholdende Bornholmske Documenter, Indvaanernes Overgivelse og Hylding angaaende Aar 1658, 59, 60 og 61: Stadfæstelsesbreve af adelen, gejstligheden, Hammershus Birk, købstæderne Rønne, Nexø, Svaneke, Hasle og Aakirkeby samt almuen i Vestre, Nørre, Østre og Søndre Herred 1659 19/1, or., utr. med undtagelse af førstnævnte, der er tr. J. A. Jørgensen: Bornholms Historie, 1900, 1, pp. 248 med en del fejl efter L. L. de Thurah: ...Beskrivelse over ...Bornholm etc., 1756, pp. 249 f.

12. Se herom generelt Bornh. Sml. II, 3, pp. 51 ff. Det primære kildemateriale hertil: Skrivelse fra Skånske Kommission til Karl X Gustav 1658 27/5 or. SRA. STKM. Karl X Gustavs Tid, tr. i uddrag i Hist. Tidsskr. f. Skåneland. 1903, 1, p. 187 jfr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 51 f med både geng. af relev. uddrag af skrivelsen og den her vedlagte liste over de deltagende bornholmere. Om disse deltagere henvises til denne gengivelse.

13. Se generelt smst. pp. 48 ff.

14. Deltagerlisten for gejstligheden svarer nøje til den liste, der er aftrykt i Samlingar utg. för De Skånska Landskapens hist. o. arkeol. För. 1876. 5, p. 21 og som formentlig er optegnet i forbindelse med den svenske magtovertagelse. Imidlertid har det i årevis været umuligt at efterspore listens proveniens jfr. Bornh. Sml. II, 3, p. 165, note 322. Dette udelukker imidlertid ikke at denne fortegnelse har eksisteret, og det er denne listes afvigende stavemåde, der er angivet i () i teksten.

15. Fattigdom kan således være forklaringen i klemmenskerpræstens tilfælde, idet han pinseaften 1652 under ildsvåde havde mistet hele sin »formue, liberie og Præsteklæder«, hvorefter han efter henvendelse til lensmanden, Gersdorff, sikrede sig 1 rdl. til hjælp fra hver kirke i Skåne stift, der havde formue (RA. DK. Skaan. Reg. 1648-60. 6: 1652 4/7 åbent brev, utr. jfr. Ravn: Chronica Borringiaca p. 187 jfr. 148).

16. Se note 11. De anvendte citater er her hentet fra adels- og frimændenes eksemplar, dog ikke den trykte gengivelse grundet på de mange fejl, men fra selve originaleksemplaret. Af rent praktiske grunde er dette også brugt som udgangspunkt i det følgende.

17. Det skal således bemærkes, at denne forfatter her ikke deler den af J. A. Jørgensen: Bornholms Historie, 1900, 1, pp. 249 f fremsatte tanke, at dette brev indeholder en bebrejdelse overfor kongen, at Bornholm havde været afstået til Sverige. Denne bedømmelse turde være aldeles grebet ud af luften, thi – som vi ser – er der intet belæg herfor hverken i denne eller andre sagsakter.

18. RA. DK. Skaan. Reg. 1648-60. 6, åbent brev, tr. L. L. de Thurah: ...Beskrivelse over ...Bornholm etc., 1756, pp. 251 f og herfra J. A. Jørgensen: Bornholms Historie, 1900, 1, pp. 250 f.

19. Når Zahrtmann i Hist. Tidsskr. 1897-99, 7. Rk. I. Bd. pp. 162 f hævder, at dette brev er et tilbagetog i forhold til skrivelsen af 29/12, fordi enevoldstanken kan være dukket op hos kongen i de første måneder af 1659, hvorfor han fundet det uforeneligt med denne at give en enkelt landsdel særlige privilegier, er dette en fejlagtig antagelse. Som vi ovenfor har set, var de nye tanker for længst slået igennem hos kongen – omend ikke før så senest i forbindelse med udstedelsen af gavebrevet – tanker som Frederik III ikke senere op-

gav. For så vidt kan vi tilslutte os J. A. Jørgensen anf. v. p. 252 som denne her siger, at brevet af 3/5 kun er et svar på skrivelsen af 29/12.

20. Fortegnelserne over deltagerne i det københavnske stændermøde i RA. KA. 1, tr. Danske Samlinger 1872-73, 2. Rk. II, Bd. pp. 95 ff. Ganske vist er dette materiale næppe fuldstændigt, men denne mangel gælder antagelig især adelens deltagelse. I denne sammenhæng vejer det dog ulige tungere, at ingen andre kilder kender til nogen bornholmsk deltagelse ved denne lejlighed.

UNDERSØGELSE ANDEN DEL

KAPITEL I

1. RA., tr. Da. Mag. 1854, III, Rk. 4. Bd., p. 322.
2. Smst., tr. smst. pp. 265 ff. Citaterne er hentet fra pp. 322 og 323.
3. Smst., tr. P. F. Suhm (udg.): Nye Samlinger til den danske Historie, 1792, 1, pp. 299 ff.
4. Smst., tr. smst. pp. 307 ff. Citatet er hentet fra p. 307.
5. Smst., tr. Da. Mag. 1854, III, 4, p. 324.
6. RA. Håndskriftssamlingen IV. H. 7: Rigsrådet til Frederik III 1658 10/10, afskr. utr. For henvisning hertil takkes fhv. kontorchef Bent Bergsøe, Søborg hjerteligst.
7. Se herom generelt Philippe Dollinger: Die Hanse, Stuttgart 1966, pp. 364 ff.
8. Se herom især Zahrtmann i Borringholms Historie, 1934, 1, pp. 110 ff, Th. Lind i Bornholmernes Land - Øen i Øst, 1944, 1, pp. 133 ff, J. Klindt i Bogen om Bornholm, 1957, pp. 266 ff og specielt Wilhelm Kruse: Bornholm als Lübecks Lehnbesitz 1525-1576 (Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde. 1969-70. Bd. 49-50).
9. Se herom generelt i J. A. Fridericia: Danmarks ydre politiske Historie i Tiden fra Freden i Lybek til Freden i Kjøbenhavn (1629-1660). Kjbhvn. 1876 I pp. 18 ff jfr. Leo Tandrup: Mod triumf eller tragedie, Århus 1979, I, pp. 355 ff.

KAPITEL II

1. Om den danske udenrigstjeneste generelt i det 17. århundrede se J. A. Fridericia: Danmarks ydrepolitiske Historie i Tiden fra Freden i Lybek til Freden i Kjøbenhavn (1629-1660), Kjbhvn 1876, I, pp. 95 ff.
2. Se herom især Aage Fasmer Blomberg: Fyns vilkår under svenskekrigene 1657-60, Odense 1973, pp. 37, 155, 211, 400 og 443.
3. RA. DK. Sjæll. Tegn. 1657-58: Frederik III til Johan Pawelsen 1658 6/10 og 3/11, tr. O. Nielsen (udg.): Kjøbenhavns Diplomatarium. 1882, V. pp. 512 og 532, smst. DKUA. nr. 15. Instruxbog udenlandske sager 1613-69: Instruks 1659 23/2, utr., smst. TKIA. A. nr. 24, Inländisch 1659: Fr. III til J. P. 19/1, 28/1 og 12/7, utr. og smst. TKUA. Speciel Del, Lübeck B 32: J. P.s indberetninger med bilag til Fr. III 1658 17/11, 27/11, 1659 12/2, 19/2, 16/3, 27/4, 27/7 og 17/12, or., utr.jfr. i enkeltheder nedenfor.
4. RA. TKUA. Alm. Del 1. Ausl. Registr. 1658-59: Frederik III til borgmestre og råd i Lübeck, Hamburg og Bremen 1658 27/10, utr. og samme til borgmestre og råd i Lübeck 4/11, utr. jfr. smst. TKUA. Speciel Del, Lübeck A 11 1648-67: Borgmestre og råd i Lübeck til Frederik III 1658 27/11, afskr., utr.

5. RA. DK. Sjæll. Tegn. 1657-58: Frederik III til J. P. 1658 6/10, tr. O. Nielsen (udg.): Kjøbenhavns Diplomatarium. 1882, V, p. 512.

6. Smst.: Sm. til sm. 3/11, tr. smst. p. 532.

7. Se herom Zahrtmann i Borringholms Historie, 1934, 1, pp. 164 ff, Th. Lind i Bornholmernes Land – Øen i Øst, 1944, 1, pp. 136 f, J. Klindt i Bogen om Bornholm, 1957, p. 272 og Wilh. Kruse i Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde, 1970, 50, pp. 49 ff.

8. RA. TKUA. Alm. Del. 1. Ausl. Registr. 1658-59: Frederik III til borgmestre og råd i Lübeck, Hamburg og Bremen 1658 27/10, utr.

9. Smst.: Sm. til borgmestre og råd i Lübeck 4/11, utr.

KAPITEL III

1. RA. tr. Da. Mag. 1854, III, 4, pp. 324 f.

2. Smst. tr. smst. pp. 326 f.

3. Smst. DK. Skaan. Reg. 1648-60. 6: Åbent brev til almuen på Bornholm 8/11, tr. mangfoldige gange, senest Bornh. Sml. II, 6, p. 116. Om den hidtidige bedømmelse af brevet i den historiske litteratur se: Fridericia: Adelsvældens sidste Dage, 1894, p. 392, Zahrtmann i Bornh. Sml. 1915, 9, p. 142 og Borringholms Historie, 1934, 1, pp. 284 f, Th. Lind i Bornholmernes Land – Øen i Øst, 1944, 1, p. 146, Klindt i Bogen om Bornholm, 1957, pp. 292 f og i Disse Danske, 1958, pp. 103 f jfr. iøvrigt Bornh. Sml. II, 3, p. 109.

4. Bornh. Sml. II, 14, pp. 9 ff.

5. Se generelt om det kristne syn på staten, herunder den kristnes lydighedspligt N. H. Søe: Kristelig etik, 1962 pp. 398 ff. jfr. iøvrigt Paul Althaus: Grundriss der Ethik, 1953, pp. 130 ff.

6. Om forholdene i Skåne se generelt Knud Fabricius: Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige, 1906, I, pp. 98 ff.

7. KB. NKS. 1333 Fol., tr. Da. Sml. for Hist., Topogr., Personal- og Litteraturhist. 1868-69, 4, pp. 310 ff. Citaterne er hentet fra p. 322.

8. RA., tr. Da. Mag. 1854, III, 4, p. 324.

9. Se herom Finn Askgaard: Kampen om Østersøen 1654-60. 1974 Kbhvn. p. 113.

10. RA. DK. Konc. og Indl. til Sjæll. Tegn. 1671, tr. Bornh. Sml. 1915, 9, pp. 147 ff. jfr. iøvrigt nedenfor kap. V, afsnit brevets rejse.

11. Se herom Zahrtmann i Bornh. Sml. 1915, 9, pp. 133 f jfr. Borringholms Historie, 1934, 1, pp. 230 og 286.

12. Se herom sm. smst. 1909, 4, p. 170 jfr. smst. pp. 264 og 286.

13. Se sm. smst. pp. 165 og 170 jfr. smst. pp. 254 og 264.

14. Se sm. smst. 1915, 9, pp. 137 ff. jfr. smst. 257 ff.

15. SLA. SFGG. Skånska generalguvernementskansliet vedlagt skrivelse fra Printzensköld til Stenbock 1658 24/6: Missive 1657 28/9 til borgmester og råd i Hasle – synes ikke indført i kopibogen, tr. Bornh. Sml. II, 6, p. 70: Bemærk note 1. Om munderingskontributionen se endvidere Bornh. Sml. II, 3, pp. 97 ff.

16. Zahrtmann i Bornh. Sml. 1915, 9, p. 142 jfr. Borringholms Historie, 1934, 1. p. 186 jfr. indirekte Klindt i På spor af de første Kofod'er, 1979, p. 103.

17. SRA. STKM. Karl X Gustavs Tid: Printzensköld til Karl X Gustav 1658 7/11, or. tr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 57 f jfr. herom Bornh. Sml., II, 3, p. 107.

18. Se herom Bornh. Sml. II, 3, pp. 110 f.

19. SRA. STKM. Karl X Gustavs Tid: Printzensköld til Karl X Gustav 18/11, or. tr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 58 f jfr. Bornh. Sml. II, 3, p. 108.

20. SLA. SFGG. Skånska generalguvernementskansliet: Sm. til Stenbock sm. d., or., tr. smst. pp. 94 f jfr. smst. p. 108.

21. KB. Uldall nr. 186 Fol. III: Resens grundplan over Hasle ca. 1680, gengivet i tekst som Fig. 12.

22. Se herom Stednavneudvalget (udg.): Danmarks Stednavne Nr. 10. Bornholms Stednavne. Kbhvn. 1950. I, pp. 31 ff.

23. Se herom generelt Christian Stub-Jørgensen: Blade af Hasles bog. Hasle 1963, pp. 21 ff.

24. Ravn: Chronica Borringiaca, 1926-udg. p. 120.

25. RA. Pederskerpræsten Hans Ravnholts indberetning ca. 1625, tr. i Frank Jørgensen (udg.): Præsteindberetninger til Ole Worm 1623-25. 1974, II, p. 173. For kritik af Johan Bulmers ufuldstændige og moderniserede gengivelse i Bornh. Sml. 1926, 17, pp. 51 ff, hvor udg. tillægger bodilskerpræsten, provsten Jens Pedersen forfatterskabet (p. 50) se indledningen i bd. I, 1970, især p. XXVI.

26. SRA. STKM. Karl X Gustavs Tid: Rannsakning 1658 17/5 vedl. skrivelse af sm. d. fra Printzensköld og Sylvius til Karl X Gustav, or., tr. Bornh. Sml. II, 6, p. 45.

27. Ravn: Chronica Borringiaca, 1926-udg. p. 120.

28. Se note 21. Grundplanen er gengivet i teksten som Fig. 26.

29. RA. DK. Konc. og Indl. til Skaan. Reg. 1656-60. 2: Peder Olsens fortegnelse over de mest virksomme opstandsdeltagere 1658 29/12, or., tr. Hist. Tidsskr. 1894-96. 6. Rk. V. Bd., p. 224 og Bornh. Sml. II, 6, pp. 149 ff. jfr. Bornh. Sml. II, 3, pp. 114 ff og iøvrigt ovenfor undersøgelsens første del.

30. Se herom Bornh. Sml. II, 3, pp. 18, 37 f og 79 ff.

31. SRA. STKM. Karl X Gustavs Tid vedlagt skrivelse fra Printzensköld til Karl X Gustav 8/10: Jens Lauridsen Risoms overslag 28/9, or., tr. Bornh. Sml. II, 6, p. 57 jfr. herom Bornh. Sml. II, 3, p. 91.

32. Se herom Bornh. Sml. II, 3, pp. 90 f.

33. Zahrtmann i Bornh. Sml. 1929, 20, p. 14 jfr. Borringholms Historie, 1934, 1, p. 287.

34. Sm. smst. p. 12 jfr. smst. Det skal bemærkes, at dette og det foregående zahrtmannske postulat for så vidt senere er blevet forkastet af Klindt i Disse Danske, 1958, pp. 101 f som denne forfatter – med rette – netop peger på den mulighed, at den anonyme »rigshovmesterens tjener« snarere kan have været en kontaktmand fra rigshofmester Joachim Gersdorff til bornholmerne, som disse blot ikke kendte. Men desværre savnes en nærmere argumentation for dette mere kritiske syn.

35. Se generelt herom Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, Kbhvn. 1947, 2. udg. p. 340.

36. Se herom Ebbe Gert Rasmussen: Middelalderbyen – Købstadsrettighederne i Robert Egevang og Johs. Thoms (red.): Rønne – Købstad i 650 år, Rønne 1977, pp. 32 ff.

37. Se ovenfor undersøgelsen første del, kap. I-II.

38. KB. NKS. 398e Fol.: Den kofoedske Relation, afskr., tr. Bornh. Sml. II, 6, p. 143.

39. Om ældsteborgmesteren, Peder Lauridsen Møller, i forbindelse med op-

standen se ovenfor undersøgelsens første del, kap. I, afsnittet supplikkens udstedere.

40. Se herom nedenfor kap. V, afsnittet Oldelands forhandlinger med den bornholmske sammensværgelse.

41. KB. NKS. 398e Fol.: Fortegnelse paa ... 1602-87, or., tr. Da. Mag. 1745, 1, p. 126 jfr. Bornh. Sml. II, 3, p. 133. Se herom også Bornh. Sml. II, 3, p. 116.

42. Ravn: Chronica Borringiaca, 1926-udg. p. 120.

KAPITEL IV

1. RA. TKUA. Speciel Del, Lübeck B 32: Johan Pawelsen til Frederik III 1658 17/11, or., utr. Indberetningen er på (konvolut)forsiden med anden hånd tilført, at indholdet blev præsenteret den 5. december.

2. Smst. DK. Koncepter og Indl. til Sjæll. Tegn. 1658 okt.-dec.: Sm. til Erik Krag 20/11, or., utr. På forsiden er anført, at brevet modtoges den 10. december. For henvisning til denne kilde takkes Bent Bergsøe hjerteligst. For en gengivelse af ordlyden se nedenfor Bilag I.

3. SRA. POM.: Müller til Karl X Gustav 23/11, or., utr. Også i denne sammenhæng vil det være rimeligt at understrege den langsommelige postgang: Skrivelsen er påført den angivelse at den først blev præsenteret København 1659 18/2. Se også Bornh. Sml. II, 3, p. 129.

4. Vedr. forsyninger fra Bornholm til Kbhvn. efter opstanden se nedenfor kap. V, afsnittet om Oldelands forhandlinger med den bornholmske sammensværgelse jfr. iøvrigt Bornh. Sml. II, 3, p. 140.

5. SRA. STK. Karl X Gustavs Tid. Haegen-Holstein: Paul Haffner til Karl X Gustav 1658 15/12, 1659 22/1, 26/1, og 8(?)/2 samt sm. til unavngiven oberst 12/2, or., utr.

6. Som note 5: Se især indberetningen 1659 26/1, or., utr.

7. Som note 5: Se især indberetningen 22/1, or., utr.

8. Som note 5: Se især indberetningerne 22/1 og 26/1, or., utr.

9. Se herom især Niels Wimarson: Sveriges Krig i Tyskland 1675-1679. Lund 1912, III, pp. 353 ff, der stadig står som den bedste og mest veldokumenterede fremstilling jfr. N. P. Jensen: Den skaanske Krig 1675-1679. Kbhvn. 1900, pp. 426 ff. Den bornholmske litteratur om katastrofen således Zahrtmann i Borringholms Historie. 1935, 2, pp. 54 ff er i det hele taget ganske ukritisk og misvisende jfr. [Ebbe Gert Rasmussen:] Fund fra Sosebugten (folder til udstilling på Bornholms Museum december 1973) jfr. sm.: Svenske strandinger ved Sose 1678-79 – de væsentligste kilder og den litterære tradition (upubliceret, stencileret redegørelse udarbejdet til brug for Bornholms Museum, fredningsmyndigheder m.v. 1981). Men i det hele taget trænger denne katastrofe til en moderne, gennemgribende behandling.

10. RA. TKUA. Speciel Del, Lübeck A 1, 11 1648-67: Borgmestre og råd i Lübeck til Frederik III 1658 27/11, afskr., utr. har på forsiden påtegning at være præsenteret den 10. december.

11. Smst. TKUA. Speciel Del, Lübeck B 32, or., utr.: Pawelsen til Frederik III sm. d. der ikke er påtegnet tidspunktet for præsentationen.

KAPITEL V

1. Se ovenfor undersøgelsens anden del kap. III afsnittet om stemningsskreddet på Bornholm.

2. Se smst. samt ovenfor indledningen.

3. Kildematerialet hertil:
   1. RA. DKUA. 1. indtil 1670. 1. 1631-70 Russiske Acta. Fol. 160v-162r instruks for Hans Oldeland 1657 7/8, 163v-163r kreditiv for samme sm. d., 164 Hans Oldeland at notificere grotførsten 27/6 og 164r-165v translation af grotførstens skrivelse af Hans Oldeland hidbragt og overleveret 1658 26/8, utr.
   2. KB. NKS. 640 Fol.: Oldelands egenhændige relation 1659 12/10. Herefter har forfatteren senere tilføjet: »Dend første Reyse som ieg giorde til Muschoff, begyndtis dend *21 Septemb: Anno 1657:* och fich ende aaret dereffter dend *25 juny 1658:* som samme Reysis *protocol* paa fransöch sprog aff mig Sielff Vittløftig [Vdschrefuit] VdViser som Vaar strax førend den sidste Krig begyndtis i samme aar...«, utr.

   hvoraf det klart fremgår, at Oldeland vitterlig var på færd til Moskva. Se iøvrigt herom fremstillingerne hos:
   1. Aage Fasmer Blomberg: Fyns vilkår under svenskekrigene 1657-60. 1973, p. 69 om Oldelands sendelse til Moskva for at opfordre czaren til et fælles angreb mod Sverige.
   2. Finn Askgaard: Kampen om Østersøen 1654-60. 1974, pp. 134 f med kgl. ordre 1657 23/6 til flåden vedr. ambassaden til Moskva, kreditiv og instruks 8/8 for Oldeland, der dog ikke kom afsted i denne omgang. – Denne fremstilling turde bero på en lapsus fra forfatterens side. Dels kom O. jo afsted, dels er hans kreditiv og instruks forsynet med fejl datering.

4. Se for det følgende også Bornh. Sml. II, 14, pp. 10 ff.

5. RA. DKUA. 1. indtil 1670. 1. 1631-70 Russiske Acta. Fol. 169v-172r, utr.

6. Smst. Fol. 172r, utr.

7. Smst. Fol. 172r-173r, utr.

8. Otte Krags Dagbogsoptegnelser, tr. Da. Mag. 1905, 5, VI, p. 147. Om de nederlandske fartøjer og skipperne se dog nedenfor afsnittet De uheldige helte med de i noterne 60, 61 og 64 nævnte beretninger.

9. KB. NKS. 640 Fol.: Hans Oldelands relation 1659 12/10, tr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 114 f angiver (p. 114) afrejsetidspunktet som den 21/11, hvorimod Otte Krag (se forrige note) – sikkert fejlagtigt – placerer afrejsen 22/11, én dag for sent. Se herom iøvrigt Bornh. Sml. II, 14, pp. 20 f.

10. Se herom Bornh. Sml. II, 14, pp. 24 ff.

11. KB. NKS. 640 Fol.: Hans Oldelands egenhændige relation. Kbhvn. 1659 12/10, or., tr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 114 f.

12. Se herom Bornh. Sml. II, 14, pp. 27 ff.

13. RA. TKUA. Alm. Del 3 Diverse. Realia: Hans Oldeland til Frederik III 1658 11 el. 21/12, or., utr. Denne indberetning er sikkert rent sagligt – ligesom den tilsvarende dateret ligeledes i Danzig 1659 13 el. 28/8, der er forfattet på ambassadens hjemrejse – fejlplaceret i arkivsammenhængen, idet den er arkiveret i selskab med Christoffer Parsbergs breve om hans forhandlinger i Polen ang. krigen med Sverige 1659-60. – De anførte dobbeltdatoer angiver først dagen efter den ældre julianske tidsregning, der endnu var i brug i Danmark, og derpå dagen efter den nyere gregorianske tidsregning, som på dette tidspunkt var i anvendelse i

Danzig. - Det i tekstens referat med [?] angivne betegner et uopløst ord i kode for en person.

14. Se i det hele taget herom Harald Ilsøe: Udlændiges rejser i Danmark indtil 1700. En bibliografisk fortegnelse. Kbhvn. 1963, der i indledningen pp. IX ff giver en ganske fornøjelig skildring af disse og andre forhold. Iøvrigt er selve den påfølgende bibliografi i og for sig et talende vidnesbyrd om Bornholms placering på rejseruterne over Østersøen. Se hertil især nr. 1, 4, 9, 20, 22, 28, 32, 36, 45 48 og 58 for perioden indtil 1660.

15. Se herom Bornh. Sml. II, 14, pp. 21 ff jfr. placering på ældre søkort (f.eks. Fig. 16, 17 og 23).

16. Se smst. pp. 30 f.

17. Se smst. p. 30.

18. Se herom det i note 14 nævnte arbejde p. XIV.

19. Se nedenfor afsnittet De uheldige helte, specielt den i note 64 nævnte kilde.

20. Se herom Knud Fabricius: Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige. 1906. I, især pp. 120 ff. Lad her være at forfatteren – fejlagtigt – forveksler en ystadborger med den rytter, der ledsagede ham jfr. Bornh. Sml. II, 3, p. 141 med note 494.

21. Se herom Bornh. Sml. II, 14, pp. 28 og 36 f.

22. Se Bornh. Sml. II, 3, pp. 110 f også for det følgende.

23. Se smst. pp. 74 f.

24. Se smst. pp. 131 ff.

25. SLA. SFGG. Skånska generalguvernementskansliet: Rulle 1658 26/6, or. vedl. skrivelse fra Printzensköld til Stenbock 1/7, tr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 73 f. Se iøvrigt herom smst. II, 3, pp. 55 f og II, 13, pp. 53 ff.

26. SRA. KH. Karl X Gustavs Tid. Danska Kriget 1657-60. 19.: Fribundes beretning, afskr., tr. Bornh. Sml. II, 6, p. 130 jfr. smst. STKM. Karl X Gustavs Tid: Skrivelse fra Taubenfeldt til Karl X Gustav 1659 17/2, or., tr. smst. p. 124 og KB. NKS. 398e Fol.: Den kofoedske Relation, afskr. tr. smst. p. 145. Se iøvrigt Bornh. Sml. II, 3, pp. 123 f.

27. Se herom Bornh. Sml. II, 3, pp. 56 f og 110 f.

28. SRA. STKM. Karl X Gustavs Tid: Printzensköld til Karl X Gustav 1658 18/11, or., tr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 58 f jfr. herom Bornh. Sml. II, 3, pp. 110 f og II, 13, pp. 53 f.

29. SLA. SFGG. Skånska generalguvernementskansliet: Sm. til Stenbock sm. d., or., tr. smst. p. 94 jfr. herom smst.

30. Se i det hele taget herom Bornh. Sml. II, 3, p. 121 med det i note 392 anf. kildemateriale jfr. nedenfor kap. VI afsnittet om opstandstildragelserne.

31. Se smst. pp. 122 f med note 396.

32. Se smst. pp. 110 f.

33. Se smst.

34. Se smst. pp. 58 ff og 112.

35. Se smst. pp. 57 f og 111 f.

36. Se generelt herom smst. pp. 63 ff.

37. Se generelt herom smst. pp. 72 f.

38. Se generelt herom smst. pp. 74 f.

39. Se smst. pp. 75 f.

40. Se smst. pp. 101 f.

41. Se smst. p. 102.

42. Se smst. p. 112.

43. Se smst. p. 108 jfr. iøvrigt ovenfor indledning og undersøgelsens anden del, kap. III afsnittet Stemningsskreddet på Bornholm.

44. Se smst. Citatet fra Printzenskölds skrivelse til Karl X Gustav 18/11, or. SRA. STKM. Karl X Gustavs Tid, tr. Bornh. Sml. II, 6, p. 59.

45. Se smst. Citatet fra sammes skr. til Stenbock sm. d., or. SLA. SFGG. Skånska generalguvernementskansliet, tr. smst. p. 94.

46. Se smst. Citatet fra Johan Nilssons skr. til Taubenfeldt 20/11, or. SLA. SFGG, utr. – Desværre har arkivet ikke kunnet genfinde (!) or. til brug for undertegnede, der imidlertid tidligere har kunnet skrive ordlyden af efter fotokopi, der venligt var stillet til rådighed af J. Klindt.

47. Se smst. p. 89.

48. Se herom ovenfor undersøgelsens første del, kap. II, afsnittet Kongens foreløbige kvittering.

49. Se herom Bornh. Sml. II, 3, p. 140. Således nævner Anders Matthiesen Hjørring: Leyrskrantz, 1660 ankomsten fra Bornholm under 1659 29/1 af mere end 300 tdr. smør, en meddelelse, der går igen i 1677-udgaven, der yderligere under 15/1 nævner meget kød og smør. Notitser også tr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 161 f.

50. jfr. Oldelands egenhændige skrivelse til Erik Krag 1659 13 el. 28/8 på hjemrejsen i Danzig, or. RA. TKUA. Alm. Del 3 Diverse. Realia, utr.

51. I denne sammenhæng skal ikke skjules, at håndskriftet på dette sted anfører en kodebetegnelse »1080« mellem ordene »bede« og »til gieste«, der efter modtagelsen i kancelliet ikke blev opløst her. Det samme forhold kan iagttages ved to tidligere lejligheder i teksten:
    1. I forbindelse med omtalen af garnisonen på Hammershus: »...laa en Svensk *Commendant* 1080 Prinnenshiold.«
    2. Efter omtalen af udskrivninger til Stralsund: »...Landet er 1080 saa vuillig.«

    Dog er dette kodeproblem næppe væsentligt i vor forbindelse, idet den uopløste kodebetegnelse klart synes at være en tilføjelse – evt. navnemæssig – til kommandanten jfr. senere i teksten: »... Øfuersten tør ey Komme Aff Slottet.«

52. Se herom Bornh. Sml. II, 3. pp. 112 ff jfr. II, 14, pp. 30 f.

53. Se smst. p. 116.

54. Se smst. pp. 114 f jfr. Bornh. Sml. II, 14, pp. 10 ff. Se hertil endvidere dels ovenfor undersøgelsens første del, kap. I-II dels nedenfor kap. VI.

55. Se smst. pp. 118 f og 120 f jfr. nedenfor kap. VI.

56. Se smst. p. 118 jfr. smst.

57. Se herom Bornh. Sml. II, 14, pp. 30 f.

58. Se smst. pp. 38 f.

59. Se smst. p. 23 med note 10.

60. RA. DK. Koncepter og Indl. til Sjæll. Tegn. 1659 april-juni: Meinert Albertsen til Frederik III 1659 26/2, or. med skriverhånd, utr. For henvisning til denne kilde takkes Bent Bergsøe hjerteligst. For en gengivelse af ordlyden se nedenfor Bilag II.

61. Smst. Jan Dirchsen Moy til sm. sm. d., or. med skriverhånd, utr.

62. Otte Krags Dagbogsoptegnelser i Da. Mag. 1905, 5, VI, p. 158.

63. Som note 60.

64. RA. DK. Koncepter og Indl. til Sjæll. Tegn. 1659 april-juni: Johan Melchior Röhttlins attest Danzig 1658 28/12 el. 1659 7/1, or. vedlagt Albertsens supplik, utr. – Om dobbeltdateringen se ovenfor note 13. For en gengivelse af ordlyden se nedenfor Bilag III.

65. Om dette problem se også Bornh. Sml. II, 14, p. 23.

66. Som note 61.

67. RA. DK. Koncepter og Indl. til Sjæll. Tegn. 1659 april-juni: Selius Marselis' erklæring 1659 4/3 vedl. den i note 60 nævnte supplik, or., utr.

68. Smst.: Erklæring fra sm. sm. d. vedl. den i note 61 omtalte supplik, or. utr.

69. Smst.: Anvisning til rentemestrene 2/4, or., utr.

70. KB. NKS. 640 Fol. Lit: A: 1658 3/12 Hans Oldelands brev til bornholmerne, tr. senest Bornh. Sml. II, 6, p. 115 og i moderniseret gengivelse smst. II, 14, pp. 31 ff. – Om den tidligere fejldatering af skrivelsen se især Bornh. Sml. II, 14, pp. 23 f jfr. II, 3, p. 109. Om den hidtidige bedømmelse af brevet indenfor den historiske forskning se: Fridericia: Adelsvældens sidste Dage, 1894, p. 392, Zahrtmann i Bornh. Sml. 1915, 9, p. 142 og i Borringholms Historie, 1934, 1, p. 284, Th. Lind i Bornholmernes Land – Øen i Øst, 1944, 1, p. 146, Klindt i Bogen om Bornholm, 1957, pp. 291 f og i Disse Danske, 1958, pp. 102 f.

71. Om den bornholmske adel se generelt ovenfor undersøgelsens første del kap. I, afsnit Supplikkens udstedere, kap. III, afsnit De bornholmske stænders godkendelse og anden del kap. III, afsnit Frederik III.s henvendelse til bornholmerne.

72. Om det kristne syn på staten se generelt note 5 i kap. III af undersøgelsens anden del.

73. På dette punkt kan der formentlig drages en rimelig parallel til bornholmernes opfattelse ved afståelsen til Sverige tidligere på året jfr. Bornh. Sml. II, 3 pp. 50 f.

74. Se ovenfor afsnittet Oldelands forhandlinger med den bornholmske sammensværgelse. Citatet er hentet fra den i note 11 nævnte Oldelands egenhændige relation 1659 12/10 KB. NKS. 640 Fol., tr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 114 f (citat p. 115). Jfr. iøvrigt Bornh. Sml. II, 14, pp. 36 f.

75. RA. DK. Konc. og Indl. til Sjæll. Tegn. 1671, or., tr. Bornh. Sml. 1915. 9, pp. 147 ff jfr. ovenfor kap. III afsnit Det kongelige brevs tilblivelse og rejse. Se også Bornh. Sml. II, 14, p. 38.

76. Se generelt herom Zahrtmann i Bornh. Sml. 1915. 9, pp. 117 ff jfr. Ebbe Gert Rasmussen: Pastor Lemvigs betænkning – et bornholmsk landsforædderi i det 17. århundrede. Rønne 1968, pp. 9 ff.

77. Se note 75.

78. Se nedenfor kap. VI og ovenfor undersøgelsens første del kap. I-II.

79. Zahrtmann i Bornh. Sml. 1915, 9, p. 150 jfr. iøvrigt hans bedømmelse af Olsen i Borringholms Historie. 1934. 1, pp. 243 ff, 264 ff og 286 ff.

80. Som note 78.

81. Smst.

82. Zahrtmann i Bornh. Sml. 1915. 9, p. 150.

83. Se ovenfor undersøgelsens første del kap. II afsnittet Gavebrevets udstedere samt især note 39 hertil.

84. Se ovenfor undersøgelsens første del kap. III afsnittet Kongens foreløbige kvittering.

85. Se ovenfor sm. kap. afsnittet Den danske konges forsikring.

86. Se note 79.

87. Zahrtmann i Bornh. Sml. 1915. 9, p. 142 jfr. Borringholms Historie. 1934. 1, p. 286.

88. Se herom Bornh. Sml. II, 14, p. 38.

89. RA. RK. Koncepter og Indlæg til Skødebøgerne 212.69: Hans Oldeland til Peder Olsen 1671 15/10, afskr., utr., med Olsens egenhændige påtegning: »At dette er en Ret *Copie* aff *Originalen* Som ieg her hoess

mig haver.« For henvisning til denne kilde takkes Bent Bergsøe hjerteligst. For en gengivelse af ordlyden se nedenfor Bilag IV.

90. Se Bornh. Sml. II, 3, pp. 111 og 131 jfr. ovenfor kap. IV afsnittet Pawelsens henvendelse til Erik Krag.

91. Om malmøsammensværgelsen samtidig se Knud Fabricius: Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige. 1906. I, pp. 116 ff.

92. SRA. STK. Karl X Gustavs Tid Haegen-Holstein: Haffner til Karl X Gustav 1658 15/12, or., utr.

93. Se Bornh. Sml. II, 14, pp. 40 f, hvor dette allerede antydes.

94. Modsat J. Klindt i Disse Danske. 1958, p. 105 jfr. iøvrigt Bornh. Sml. II, 3, pp. 112 ff. At dette traditionelle synspunkt netop antages af Klindt på dette sted forekommer i grunden ret bemærkelsesværdigt, eftersom denne forfatter tidligere i Disse Danske p. 101 med rette netop har påpeget, at den bornholmske opstand ikke fandt sted helt »uden tilskyndelse« fra Danmark.

95. Som note 93.

96. Se ovenfor kap. III afsnittet sammensværgelsen i Hasle og Rønne jfr. Bornh. Sml. II, 14, pp. 18 f modsat II, 3, p. 109.

97. Se ovenfor dette kap. afsnittet Oldelands brev til bornholmerne jfr. smst. p. 34 modsat Zahrtmann i Borringholms Historie. 1934, 1, pp. 284 ff, J. Klindt i Disse Danske, 1958, pp. 102 ff og Bornh. Sml. II, 3, p. 109.

98. Således Zahrtmann i Borringholms Historie. 1934. 1, p. 284.

KAPITEL VI

1. Se ovenfor kap. IV afsnittene Pawelsens henvendelse til Erik Krag og Lübecks officielle svar.

2. Se herom Bornh. Sml. II, 3, pp. 118 ff, der som skildring er fulgt i det følgende. Om Fribundes beretning se dog også pp. 25. f. Kapiteloverskriften er som citat hentet fra KB. NKS. 398e Fol.: Den kofoedske Relation, afskr., tr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 142 ff (det citerede p. 142), hvilken kildeudg. ligeledes er brugt nedenfor.

3. Der henvises her generelt til litteraturlisten nedenfor.

4. Kof. Rel., tr. smst. p. 142 jfr. Bornh. Sml. II, 3, p. 118.

5. Smst. jfr. smst.

6. Se ovenfor kap. V afsnittet Oldelands forhandlinger med den bornholmske sammensværgelse.

7. Citatet fra den i note 2 nævnte kilde, tr. anf. st. p. 142 jfr. Bornh. Sml. II, 3, p. 118.

8. Smst. jfr. smst. For en karakteristik af de to mænd se Bornh. Tid. 1978 9/9 sek. 2 pp. 1 og 6.

9. Smst. jfr. smst.

10. Som note 6.

11. Som note 9.

12. Smst. jfr. smst.

13. Som note 6.

14. Som note 12.

15. Smst. jfr. smst.

16. Smst. jfr. smst.

17. Smst. jfr. smst. p. 119.

18. SRA. KH. Karl X Gustavs Tid. Danska Kriget 1657-60. 19: Fribundes beretning, afskr., tr. med bilag Bornh. Sml. II, 6, pp. 128 ff jfr. Bornh. Sml. II, 3, pp. 120 f.

19. Smst. STKM. Karl X Gustavs Tid: Taubenfeldt til Karl X Gustav 1659 17/2, or., tr. smst. pp. 123 ff jfr. smst.

20. Bornh. Sml. II, 6, p. 143 jfr. smst.

21. Se især Bornh. Sml. II, 3, pp. 120 for denne diskussion. Den seneste undersøgelse af opstandsbegivenhederne i J. Klindts På spor af de første Kofod'er, 1979, indskrænker sig pp. 103 ff desværre blot til en række parallelle citater fra henholdsvis Den kofoedske Relation og Fribunde uden at bringe egentlig nyt til diskussionen.

22. Som note 6.

23. Se ovenfor.

24. Bornh. Sml. II, 6, p. 143 jfr. II, 3, p. 121.

25. Smst. jfr. smst.

26. Smst. p. 144 jfr. smst. p. 122.

27. Smst. jfr. smst. p. 123.

28. Smst. pp. 144 f jfr. smst. pp. 123 f.

29. Smst. jfr. smst.

30. Smst. p. 145 jfr. smst. p. 124.

31. Smst. jfr. smst. Om Esbjörn Persson se endvidere Bornh. Sml. II, 13, pp. 43 ff.

32. Foruden de i det foregående benyttede kilder skal der her især henvises til følgende bornholmske (danske) kilder:
    1. BM: Baggegårdsbibelen, or., tr. Bornh. Sml. II, 6, p, 133.
    2. KB. NKS. 398e Fol og smst. 723 Kv.: Henh. or. og afskr. af Fortegnelse paa ... 1602-87, tr. Da. Mag. 1745. 1, p. 126 og smst. pp. 133 f.
    3. LA. Aakirkeby sognekaldsarkiv 112-1: Uddrag af Aaker kirkebog, afskr., tr. smst. p. 135.
    4. Ravn: Chronica Borringiaca, tr. 1926 ved Johs. Knudsen jfr. også smst. pp. 139 ff.

    De nævnte beretninger indeholder alle en række primære vidnesbyrd til de skildrede begivenheder, der dog ikke rokker ved linien i det ovenfor fremstillede. For disse detailler se generelt noterne bag fremstillingen i Bornh. Sml. II, 3, pp. 118 ff.

33. Om den svensksindede ystadstyrmand Jens Fribunde og hans to svenske ledsagere se især Bornh. Sml. II, 3, p. 136 jfr. pp. 25 f. Hans beretning om de bornholmske oplevelser med bilag SRA. KH. Karl X Gustavs Tid. Danska Kriget 1657-60, afskr. og or. er tr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 128 ff.

34. Om de svenske undsætningsplaner se generelt smst. pp. 111 og 129 ff.

35. Om det svenske ukendskab til forholdene på Bornholm omkring opstanden se især smst. pp. 129 ff.

36. Om stændermødet 10/12 se generelt smst. p. 126.

37. Direkte er mødet kun omtalt som sådant i én kilde, nemlig Den kofoedske Relation afskr. KB. NKS. 398e Fol, tr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 142 ff (citatet er hentet fra p. 145), der desværre heller ikke nævner stedet for forsamlingens sammentræden. Imidlertid indicerer en række enkeltheder også i andre kilder dets afholdelse, idet beslutninger vedtaget ved denne lejlighed omtales her. Se endvidere herom:
    1. Fra bornholmsk (dansk) side:
        - Fortegnelse paa ... 1602-87, or. KB. NKS. 398e Fol, tr. Da. Mag. 1745. 1, p. 126 og Bornh. Sml. II, 6, p. 133 nævner som Kofoedske Relation det hverv, der herunder overdroges Kofoed, men tilføjer også den Kam tildelte rolle.
        - RA. HL. 1658-60. bil.: Kofoeds regningskrav 1659 21/5, or., tr. Bornh. Sml. 1922. 14, p. 13 nævner både forfatterens og

Kams hverv jfr. smst. 1660-61. bil. Kams regningskrav 1661 6/10, or., tr. smst. p. 12 der således nævner at både han og Kofoed forordnedes og betroedes af landsdommer Peder Olsen og landsens stænder samt menighed.

2. Fra svensk side: Taubenfeldt til Karl X Gustav 1659 17/2, or. SRA. STKM. Karl X Gustavs Tid, tr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 123 ff ved således, at efter Hammershus' overgivelse »hade Claes Kamb giordt sig till Landshöfdinge och Iöns Cofot til *Commendant* på Slottet, affärdandes alltså förbem: te skuta med desse tijender till Kiöpenhafn« (p. 124).

38. Se ovenfor undersøgelsens første del, kap. I.

39. Se smst. Om kildematerialet hertil se ovenfor note 37.

40. Om Peder Olsens rolle under stændermødet bemærk især det i note 37 nævnte vidnesbyrd af Kam RA. HL. 1660-61 bil, der næppe med urette just betoner hasleborgmesterens betydning. Om Olsen i København efter opstanden se generelt ovenfor undersøgelsens første del, kap. I-II.

41. Som note 38. I denne sammenhæng må opmærksomheden henledes på det næsten samtidige vidnesbyrd LA. Aakirkeby sognekaldsarkiv 112-1: Uddrag af Aaker kirkebog, afskr., tr. Bornh. Sml. II, 6, p. 135 under 20. dec.: »Borgmester Peder Olssen i Hasle overrejste til Kiöbenhafn dette at referere. han kom den 7. Jan. anno 59 tilbage...« jfr. den næppe meget senere notits i den i note 37 nævnte Fortegnelse paa... 1602-87, der foruden Olsen også anfører den senere ridefoged Peder Jensen.

42. Fra den overordentligt righoldige opstandslitteratur vil det i denne forbindelse især være relevant at fremhæve:
   1. J. A. Fridericia i Adelsvældens sidste Dage, 1894, p. 392.
   2. M. K. Zahrtmann i Borhn. Sml. 1909. 4, pp. 170 f, smst. 1915. 9, pp. 142 ff og Borringholms Historie. 1934. 1, pp. 286 ff.
   3. Th. Lind i Bornholmernes Land – Øen i Øst. 1944. 1, pp. 146 ff.
   4. J. Klindt især i Disse Danske. 1958, pp. 107 ff jfr. dog også i Bogen om Bornholm. 1957, pp. 293 ff og i På spor af de første Kofod'er, 1979, pp. 103 ff.

43. Se Bornh. Sml. II, 14, p. 39.

44. Se Bornh. Sml. II, 3, p. 118.

45. Se smst. p. 117 generelt. Holbergs hovedsynspunkt er formuleret i hans Dannemarkes Riges Historie. 1735. 3. pp. 348 ff og er fra videnskabelig side i moderne tid udtrykt af Grove i Hist. Tidsskr. 1897-99. 7. Rk. I, Bd. pp. 461 ff og 626 ff.

46. Se smst. p. 117.

47. Se smst. p. 117 generelt. Zahrtmanns hovedsynspunkt findes første gang udtrykt i Hist. Tidsskr. 1894-95. 6. Rk. V. Bd. pp. 223 ff og fortsættes i hele denne forfatters senere produktion. For denne som helhed se litteraturlisten.

48. Se smst. pp. 117 f.

49. Se smst. p. 117. Klindts vurdering fremkommer således i Disse Danske. 1958. pp. 87 f jfr. i Bogen om Bornholm. 1957, p. 78.

50. Se smst. p. 118.

51. Se Klindt i På spor af de første Kofod'er. 1979, p. 103.

KAPITEL VII

1. Se ovenfor undersøgelsens første del kap. I-III.
2. Se ovenfor undersøgelsens anden del kap. IV afsnittet Lübecks officielle svar.
3. Se ovenfor smst. kap. II afsnittet De kongelige ordrer til Johan Pawelsen.
4. Se ovenfor smst. kap. V.
5. RA. DK. Sjæll. Tegn. 1657-58: Missive til Søren Orning 1658 29/12, tr. Kjbh. Dipl. 1882. V. p. 558 (nr. 1367).
6. Smst.: Do til Matthias Melhorn 8/12, tr. smst. p. 547 (nr. 1335).
7. Smst. TKUA. Speciel Del. Lübeck B. 32: An den Bürgermeister in Lübeck wegen des von Lalandt ohne Erlaubnis aussgeführte Korns. Afskr. 1658 18/12 vedlagt – ant. fejlagtigt – indberetning 1659 27/4, utr.
8. Smst. TKIA. A. nr. 24, Inländisch 1659: Frederik III til Pawelsen 1659 19/1, utr.
9. Smst. TKUA. Speciel Del, Lübeck B 32: Pawelsen til Fr. III 1659 12/2, or., utr.
10. Smst. vedl. den i forrige note nævnte indberetning af 12/2: Verzeichniss Auss Ihro Maijtz: ...alhier in Lübeck verhandenen Schuten vnd Schiffen, udat., or., utr. – Det bemærkes iøvrigt at agenten i skyndingen fejlagtigt har glemt tallet nr. 20 i listen, det han uden videre fra nr. 19 springer videre til nr. 21.
11. Smst. TKIA. A. nr. 24, Inländisch 1659: Fr. III til Pawelsen 1659 28/1, utr.
12. Smst. TKUA. Alm. Del 1. Indtil 1676 nr. 71, Ausländisch Registrant 1659, fol. 9v-10r: Kreditiv for Godske von Buchwald 1659 28/1, utr.
13. Smst. TKUA. Alm. Del 3 Div. Sager vedr. hele Tiden indtil 1770. Realia. Svenskekrigene 1657-60: Buchwald til Frederik III 1659 19/2, or. utr.
14. Smst. TKUA. Spec. Del, Lübeck B 32: Pawelsen til Fr. III 1659 19/2, or., utr. – Det bemærkes at konvolutten er tilføjet et senere: »*ps den 31. Mart 659.*«
15. Se forrige note om senere påtegning på Pawelsens indberetning. Derimod er Buchwalds tilsvarende alene påtegnet: »*p:* Copenhagen den *Martij Anno 1659*« uden at selve datoen er angivet. Dog må det formodes, at de to indberetninger af samme dato afgik med samme post.
16. RA. DKUA. til 1676, nr. 15 Instruksbog udenlandske Sager 1613-69: Instruks til Pawelsen 1659 23/2, utr.
17. Smst.: Do til Klingenberg sm. d., utr.
18. Se hertil L. Laursen (udg.): Danmark-Norges Traktater 1523-1750, Kbhvn. 1920, 5, pp. 326-28 jfr. traktatteksten pp. 328 ff.
19. RA. TKUA. Alm. Del 3 Div. Sager vedr. hele Tiden indtil 1770. Realia. Svenskekrigene 1657-60: Buchwald til Fr. III 1659 2/3, or., utr.
20. Smst.: Sm. til sm. 1659 1/4, 8/4, 19/4, 5/5 (alle skrevet i Hamburg) og 25/4 (skr. i Haag), or., utr.
21. Smst.: Sm. til sm. 1659 6/3, or., utr.
22. Smst. TKUA. Spec. Del, Lübeck B 32: Pawelsen til Fr. III 1659 16/3, or., utr.
23. Smst. vedl. den i forrige note nævnte indberetning af 16/3: An Dero Königl. Maijtt ... Memorial 15/3, or., utr.
24. SRA. STKM. Karl X Gustavs Tid: Ransackningh på Bornholm 1658 17/5, or., tr. Bornh. Sml. II, 6, pp. 34 ff ansætter øens høst i et godt år

til ca. 30.000 tdr. korn, heraf rug, byg (»korn«) og havre (p. 35), ligesom eksporten herfra anslås til 1400 tdr. rug, 4000 tdr. byg (»korn«) og 4-5000 tdr. havre. Dog må det her understreges, at der for disse angivelser er tale om »een gissningh« og at vi generelt mangler verificerende opgivelser. På den anden side taler imidlertid kildematerialets karakter for at dette gæt næppe er helt hen i den blå luft. For en kritisk vurdering af dette materiale se Bornh. Sml. II, 3, pp. 48 ff jfr. II, 5, pp. 38 ff.

25. Se herom Bornh. Sml. II, 3, pp. 77 ff for de enkelte artikler.

26. RA. TKUA. Spec. Del, Lübeck B 32: Vedl. den i note 22 nævnte indberetning: Friedrich Wilhelm til Acedalius 1659 9/3, afskr., utr.

27. Smst. vedl. sm.: Beyleuffiger Anschlag ... udat., or., utr.

28. Se herom Fridericia: Adelsvældens sidste Dage, 1894, pp. 414 ff, Aage Fasmer Blomberg: Fyns vilkår under svenskekrigene 1657-60, 1973, pp. 321 f og Finn Askgaard: Kampen om Østersøen 1654-60, 1974, pp. 323 ff.

29. RA. TKUA. Spec. Del, Lübeck B 32: Pawelsen til Fr. III 1659 27/4, or., utr. – Denne indberetning er forsynet med den senere påtegning: »*ps* Copenhagen den *26 Maij 659*.«

30. Smst. vedl. den i forrige note nævnte indberetning af 27/4: Was die *Compagnia* von Bergen ... Zu liefern gesinnet, udat., or., utr.

31. Se note 29 om påtegning senere af Pawelsens indberetning af 27/4.

32. O. Nielsen (udg.): Dagbog ført under Kjøbenhavns Beleiring 1658-60, Museum 1896. 1. p. 96.

33. Smst. p. 100.

34. Rasmus Nyrup: Efterretninger om Kong Frederik III. 1817, pp. 214 ff.

35. RA. DK. Sjæll. Tegn. 1657-58: Missive til Bertram de la Coste 1659 20/7, tr. O. Nielsen (udg.): Kjøbenhavns Diplomatarium. 1882. 5, p. 643 (nr. 1606).

36. Se ovenfor undersøgelsens første del kap. III afsnittet Den danske konges forsikring.

37. RA. TKIA. A. nr. 24 Inländisch 1659: Instrukser til Heinrich Würger, Johan Pawelsen og Hugo Schuckman 1659 12/7 om forsyninger til de nederl. og da. flåder, utr. og smst. TKUA. Spec. Del, Lübeck B 32: Pawelsens indberetn. om arbejdet hermed 1659 27/7 og forholdene i Nakskov 17/12, or., utr.

BILAG I

Johan Pawelsen til Erik Krag 1658 20/11

RA. DK. Koncepter og Indlæg til Sjæll. Tegn. 1658 okt.-dec., or.

Wolgeborner Herr Reichs-*Secret.* Hoch-
gelhrter Herr vnd *Pad*[ne] *etc.*

Wass *Jhro* Mayt. Vnser Allergnädigster König
vnd Herr, *de dato 3 Novemb.* jüngsthn gnädigst
an mich dero gehorsambsten Diener, haben abgehen
lassen, solches werden Ew. Gestr. ohne Zweiffel, sich
in frischer, nemlichen vnd guter gedächtnis wol Zu erin-
nern, *Concer*vieret in übrigen einige *provision*
von Speck, fleisch, Korn, *ammunition etc.* so gegen richti-
ger beZahlung oder in ermangelung dessen versicherung
diesser ørter kønte oder möchte verschaffet werden, Die
compagnie von bergen alhier nachdeme diesselbige sich mit den
andern *comptoi*ren von Bremen vnd Hamburg besprochen, hat
sich deswegen herauss gelassen, vnd Zu höchstgnd *Ihre* Mayt
diensten *resolvi*tet, von forbemelten *material*ier in vnderthenig [-]
keit einige liewerung Zu tuhn, wan *Ihro* Mayt Vnsser aller-
gnädigsten König vnd Herr, sich dagegen gnädiglich wolten
belieben lassen, einige versicherung vnd *assignation,* auff dem
Zollen i bergen Zu geben, so weit selliger der *3* Städten
alss Lübeck, Hamburg vnd Bremen *comptoi*ren in Bergen an-
gehen möchten, umb ins Kömftige durch terminen bezahlet
zu werden,

zu werden. Von *17* hujus habe diesses *Ihro* Mayt
Vnserm Allergnädigsten Kønig vnd Herrn *refer*iret, vnder-
stehe mich aber solches anitzo, nachrichtlich bei dem
Herrn Reichs-*Secret.* alss meinem alten *Pad*^*ne* Zu wi-
derholen, damit *Ihro* Mayt *interes*t nicht verabZeumet, vnd
mir desto eher, bescheidt wegen diesser *negotiation* möchte
Zukommen, Jm obbemelten gnädigen schreiben,
bin Zwar danebenst befehliget worden, die *Insul Born-*
holm Zum vnderpfant Zu setzen, alldie weil aber selbi-
ge annoch in feindes henden, der Schwedische alhier
*Residi*render Kriegs Raht haffner alles nach *Vismar* vnd
Pommern verstendiget, alss habe vnvergreifflich in diesem
passu behütsam Zugehen vermeinet, damit die eroberung
durch verstärckung der besatzung nicht schwerer kömfftig-
lich möchte gemacket werden, wünsche in übrigen, dass forbe-
melte Jnsul schoen eingenommen were, sintemahl der aussage
nach, eine Ziemliche *copia* von *victua*lier alda verhanden, da [–]
mit *Ihro* Mayt. Vnser Allergnädigster Kønig vnd Herr, møchten
vnd kønten bediennt werden, in diesser beschwerlichen Zeiten.
Ew. Gestl. geruhen mir *riposta* wissen Zu lassen, Vnd
nebenst empfehlieg Gottes, die Zeit meines lebens ver [–]
bleibe

Ew. Gestr.

Lub d*en 20 Nov.*
1658

gehorsamster Diener
Joh. Pawelsen

P.S. Ew. Gestr. geruhen *Jhro* Mayt. den
nebenschluss, mit gebürender *reverentz* Zu
überliewerte*n*, ist von *Mons.* Raschen mir
Zugesandt worden.

Bilag II

Meinert Albertsens supplik 1659 26/2

RA. DK. Koncepter og Indlæg til Sjæll. Tegn. 1659 april-juni, or.

[Med skriverhånd:]

Durchlauchtigster Grossmächtiger König
Gnädigster herr *etc.*

Demnach ich iüngstabgeweichener Zeit der Abgesanten in Muscovien, nacher dantzig von hinnen abgeführet, auch denselben nebenst seinem Volch auf der reise mit essen und trincken versehen, unter *Bornholm* aber kommend, Wegen harten Wetters, ein Ancker Kappen müssen, und also daselbe nebenst einem Tau verlohren, Als bin ich veranlasset, solches Ew. Königl: Mayst: unterdemütigst Zu *referiren* mit allerunterthänigster bitte, dieselbe geruhen die gnädigste vorsehung Zu tuhn, damit mir wegen besagten verlust wie auch der angewanten bespeisung halber eine billigmässige *refusion* und erstattung geschehen möge. Und dieses Wie ich Ew: Königl: Mayst: allergnädigster *disposition* an heim stelle, auch eines gewürigst, und gnädigster bescheids mich hierauff vertröste; Also umb dieselbe hinwieder allerunterthänigst Zu bedienen bin Jch Zeit lebens högstgeflissen

Ew: Königl: Mayst:

[Med Erik Krags hånd:]

Hans Kongl. M. Vill herom haffue *Sellij Marcillis* Vnd. ercklering om *Supplicanten* dette effter hans fractbreff Kand tilkomme. *Datum Canceliet* for Kiöbenhaffns Slot den *26 Februarij 1659* *E. Kragh*

der Schiffer rechnet sein verlohrnes ancker vnd Tau auff *200* rt *gl:* für ausspeisung für den *Ambassadeur 100 gl:*

Allerunterthänigster
[Med egen hånd:]
Meinert Alberss*en*

Bilag III

Johan Melchior Röhttlins attest til Meinert Albertsen $\frac{1658\ 28/12}{1659\ \ 7/1}$

RA. DK. Koncepter og Indlæg til Sjæll. Tegn. 1659 april-juni, or. vedlagt Albertsens supplik.

Zuwissen Nachdem Schiffer
Meynard Allersen auff seiner reise
Von Kopenhagen nacher Dantzig, war
im *Decembri 1658* mit seiner Schiffe
der schwartze rabe genant nebenst
Vnd Zugleich noch Zweyen andern
Hollendischen Schiffern als *Jan* Klen
Vnd Diricksen Muy *Contrari* winds
halber in die Neun tage vnter
Bornholm gelegen, Vnd endlich mit
besserm winde seine Ancker lühten
wollen, ist gemelder *Jan* Klen
als welcher hinter Meynard ge-
legen, Vnd sein Ancker gehewen
auff Meynards schiff getrieben
dergestalt das Meynart sein schiff
Vnd Man Zu salvieren ohne einige an-
dere noht ist geZwungen worden
auch Ancker Zu hewen. Weil
nun wehrgesügter Schiffer Meyne[rt]
mein endsbeschriebenen der ich obenwehe
gegenwertig selber gesehen Zeugniss
Vnd aussage darüber *requi*viret
Vnd ich der warheit Zu sein
ihme solches nicht Werweigern
können, als habe obbeschriebenes
mit meiner Hand Vnd pittschaft
beZeuhnet. *Actum* Danzig
den 7. *Januarij styl nov. Ao 1659*

LS *Johan Melchior Röthin*

Bilag IV

Hans Oldeland til Peder Olsen 1671 15/10

RA. RK. Koncepter og Indlæg til Skødebøgerne, 212.69, afskrift

Venlig helsen Nest löchelig welstands önsche. Kiere Peder
olsen, tilforladendis goede ven: Ieg hafuer af Lorentz
Clausen Raadmand i Medelfard ugierne fornummet at
det nu iche gaar eder saavel, som ieg gierne önshet eder,
særdelis och besunderligen, for den goede och tro tienniste,
I som den fornembste tillschyndere hos folchet derpaa
landet beviste hans *Kongl: May* Höyloflig Jhukommelsse
ved Borringholms befrielse i sidste Krigstiid, der ieg wed
dend schrifuelse, som ieg skref eder til paa Reden for Rønne
ved de tuende fischere der af landet som Vaar os om bord,
opmundttrede landet till iche alleniste, at afKaste de
Suendsche aag, som det udj dend till korte fred sommern
till forne Vaar hengifuen Vnder, mens och at Vndsette Kiö-
benhafns da haardeste leleirede bye, med nogle hundrede
tønder Kiöd, som de Suendsche hafde ladet paa byde, som ieg
af samme fischere fich Kundschab om at stoed udj bereedschab, som
och inden *14* dage der effter imod haardiste Winters tvang
ved Jule tider ihnu *4* Vger for stormen an gich imod staden
Jtem nogle *100* tönder smör och saaledis i høyste nöds tid
ankom till Kiøbenhafn, huilchen Eders och landetz beviste
redebonhed till at effterkomme det som ieg i min schrifuelsse
(samme maaschee i Endnu Kunde hafue i behold. Jeg
paa min hiemkombst fra muschof, hans Kongl. May:^{z}
nochsom *remunstrerede* som och vel Var aarsag till
at landet igien iche blef bortgifuen till de Suensche, der
freden blef sluttet; Men saasom ieg iche veed om nogen
ande*n* der paa landet nöd saadan foretning noget
got ad, ude*n* huad Jens Lauridtse*n* giorde som da Var
schrifuer derpaa hammers Huus och mugligt fordj han
hafde tient Sl: Jochum Gerrstrup desforuden fich
noget goeds till *recompense* i Judland for samme
beviste tienniste) thj troer ieg iche andet naar Hr. Stadtholder
Gabel som strax effter freden till landet Vaar offuerschicket
saavelsom andre af Raadet som Hr Hendrich RandZov. Hr
Christen Scheel och *Monsieur Finche,* saadan eders med fleere
deris beuiste troeschab enten hos hans Kongl. *May*^{tz} sielf eller
hos nogen af hans geheime *Ministris* i beste maader *recom-*
menderer, det io schulle nogenledes kunde [afend?] eder udj det
som i giør ansøgning om til hofue. Jeg lefuer end och sielf i
dend Vnderdanigste forhaabning en gang och at niude samme
Expedition, som aldelis indtet vedkom min *Jnstrux* til
Muschof, noget got ad, naar det med flere som ieg paa
samme Reisse till hans *May:*^{tz} och Rigis tienneste fruchtbarlig
forrettede retteligen och vel [Ali*tem?*] Arinderedt, dog maa her

till opVactis bequemmeligend, Lader mig dog ved et
par ord forstaae, huorledis eders tillstand er der paa
landet, och huad gott haab J hafuer till at erholde nogen
god bescheed paa huis i söeger om till hofue. som ieg vil
Önsche eder goed held och Lyche till, men schrifuelsse Kand schickes
paa odensse posthuus huor ieg den sielf lader afhente, lader
mig och vide om i endnu hafuer den schrifuelsse ieg schref
eder till af schibet for Borringholmb, och schicher mig en
Copie deraf: Her med sluttendes, Eder Gud befalet, for-
blifuendis, Eders bereedvilligste ve*n*

Hans Oldeland

Ugerslefgaard d-
15 Octobris 1671

[Med Peder Olsens hånd:]

At dette er en Ret *Copie*
aff *Originalen* Som ieg
her hoess mig haff*uer,* bekiender
Jeg Vnderschr*effune*
Peder Oelss*en*
mppria

UTRYKTE KILDER

(med angivelse af benyttede forkortelser eller arkivnumre)

RIGSARKIVET, KØBENHAVN (RA)

Kongehusets Arkiv (KA):

1. Suveræniteten og Arvesuccessionen. Kongehuset i Almindelighed.
   Bornholmske Documenter, Indvaanernes Overgivelse og Hylding angaaende Aar 1658, 59, 60, 61.

Danske Kancelli (DK):

Kancelliafdeling:

Skaanske Registre 1648-60.
Skaanske Tegnelser 1657-60.
Sjællandske Tegnelser 1657-58.
Koncepter og Indlæg til Skaanske Registre 1656-60.
Koncepter og Indlæg til Skaanske Tegnelser 1658-60.
Koncepter og Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1658-59.
Kopibog for Bestallinger m.m. Militien Tillands og Tilvands vedkommende 1657-60.
Koncepter og Indlæg til Kopibogen for Bestallinger m.m. Militien Tillands og Tilvands vedkommende 1658-60.
Hammershus Len 1657-61 med bilag og antegnelser.

Rentekammeret (RK):

Koncepter og Indlæg til Skødebøgerne (212.69).

Udenrigske Afdeling (DKUA):

1. 1631-70 »Russiske Acta«.
15. 1613-69 »Instruxbog oc uden Lands Sager i Almindelighed dog Svenske og Rydske undtagne«.

Tyske Kancelli (TK):

Indenrigske Afdeling (TKIA):

A. 24. Inländisch 1659.

Udenrigske Afdeling (TKUA):

Almindelig Del:

1. Indtil 1676:
   19-77. 1540-1676 Ausländisch Registrant 1659.
3. Diverse Sager vedr. hele Tiden til 1770:
   2-37. 1255-1773 Realia. Svenskekrigene 1657-60.

Speciel Del:

Lübeck:
A. I. 11. 1648-67. Breve etc. til Frederik III.
B. 32. 1519-1664. Relationer med Bilag fra Johan Pawelsen.

Håndskriftssamlingen:

IV. H. 7.

Topografisk Samling Papir:
Bornholm. Nr. 29 og 43.

DET KONGELIGE BIBLIOTEK, KØBENHAVN (KB)

Ny Kongelig Samling (NKS):

398e Fol. En Samling af Dokumenter og Aktstykker dels i Afskrift dels originale til Bornholms Historie.
634a Fol. Dokumenter til Frederik III.s Historie.
640 Fol. Hans Oldelands optegnelser.
644 Fol. Dokumenter om Bornholms Befrielse fra Svenskens Herredømme under Friedrich III.

Gammel Kongelig Samling (GKS):

3227b Kv. Samling af Anordninger og Documenter, Bornholms Land og Kiøbstæder vedkommende, fra 1490 til 1678.

RIKSARKIVET, STOCKHOLM (SRA)

Skrivelser til Konungen (STK):
Karl X Gustavs Tid. Haegen-Holstein. Indberetninger fra Paul Haffner 1658-59.

Pommeranica (POM):
Bernhard Müller v.d. Lühnen til Karl X Gustav 1658.

LANDSARKIVET, LUND (SLA)

Skrivelser från Generalguvernörer, Guvernörer, Landshövdingar och Kommendanter (SFGG):
Johan Nilsson 1658.

TRYKTE KILDER

Danske Magazin. 1745. I, pp. 125-28.
Danske Magazin. 1854. 3. Rk. IV. Bd., pp. 265-327.
Danske Magazin. 1905. 5. Rk. VI. Bd. pp. 137-78.
Danske Samlinger for Historie, Topographi, Personal- og Litteraturhistorie. 1868-69. 4, pp. 310-24.
Anders Matthiesen Hjørring: Leyrs-Krantz. 1660 og 1677.
A. D. Jørgensen: Kongeloven og dens Forhistorie. Aktstykker, udgivne af de under Kirke- og Undervisningsministeriet samlede Arkiver. 1886.
Kirkehistoriske Samlinger. 1889-91. 4. Rk. I. Bd. pp. 469-80.
Museum. 1986. 1, pp. 29-49, 95-132.
O. Nielsen (udg.): Kjøbenhavns Diplomatarium. 1882. V.
Rasmus Pedersen Ravns Borringholms Krønike 1671 udg. ved Johs. Knudsen. 1926.
Ebbe Gert Rasmussen (udg.): Bornholm 1658 – Kilder. 1972 (= Bornholmske Samlinger II. rk. 6. bd.).
Samling af Danske Kongers Haandfæstninger og andre lignende Acter. 1856-58 (reprotryk 1974), pp. 111-43.
Samling utaf Kungl. Bref, Stadgar och Förordningar etc. angående Sweriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie. 1750. 2, pp. 885-87.
Samlingar till Skånes Historia, Fornkunskap och Beskrifning. 1870. 2, pp. 7-17.
Samlingar utgifna för De skånska Landskapens historiska och arkeologiska Förening. 1874. 1. pp. 1-71.
P. F. Suhm (udg.): Nye Samlinger til den danske Historie. 1792. 1, pp. 299-310.

FREMSTILLINGER

Finn Askgaard: Kampen om Østersøen 1654-60. Et bidrag til nordisk søkrigshistorie på Carl X Gustavs Tid. Kbhvn. 1974.

L. Berger: Den svenske guvernören Printzenskölds mord och upproret på Bornholm 1658 (Historisk Tidskrift. Stchlm. 1888. 8, pp. 313-40).

Jul. Bidstrup: Stamtavle over Familien Koefoed. Kjbhvn. 1886.

Aage Fasmer Blomberg: Fyns vilkår under svenskekrigene 1657-1660. Odense 1973.

C. O. Bøggild-Andersen: Statsomvæltningen i 1660. Kritiske Studier over Kilder og Tradition. Kbhvn. 1936.

Sven Carlquist: Budet om Bornholms befrielse år 1658 (Ystadiana 1979. Ystad 1979, pp. 71-86).

Alf Erlandsson: Skånska Generalguvernementet 1658-1693 och dess Arkiv. Förvaltnings- och arkivhistoriska undersökningar. Lund 1967.

Knud Fabricius: Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige. Studier over Nationalitetsskiftet i De skaanske Landskaber i de nærmeste Slægtled efter Brømsebro- og Roskildefredene. 1. 1645-1660. Kbhvn. 1906.

Samme: Kongeloven. Dens Tilblivelse og Plads i Samtidens Natur- og Arveretlige Udvikling. En historisk Undersøgelse. Kbhvn. 1920 (reprotryk).

J. A. Fridericia: Danmarks ydre politiske Historie i Tiden fra Freden i Lybek til Freden i Kjøbenhavn 1-2 (1629-45). Kjbhvn. 1876-81 (reprotryk).

Samme: Adelsvældens sidste Dage. Danmarks historie fra Christian IV.s Død til Enevældens Indførelse (1648-1660). Kjbhvn. 1894.

Gerhard L. Grove: Var Poul Ancker Leder af den bornholmske Opstand i 1658, og kan man nægte Jens Koefoed Adkomsten til at kaldes Bornholms Befrier? (Historisk Tidsskrift. Kbhvn. 1897-99. 7. Rk. I, pp. 461-82).

Samme: Poul Ancker og Jens Koefoed. Duplik (smst. pp. 621-31).

Ludvig Holberg: Dannemarkes Riges Historie. III. Kbhvn. 1735.

A. Ipsen: Die alten Landtage der Herzogtümer Schleswig-Holstein von 1588-1675. Kiel 1852.

Gösta Johannesson: Skåne, Halland og Blekinge (Danmarks historie - udenfor Danmark), Kbh. 1981.

A. D. Jørgensen: Kongeloven og dens Forhistorie. Aktstykker, udgivne af de under Kirke- og Undervisningsministeriet samlede Arkiver. Kjbhvn. 1886.

J. A. Jørgensen: Bornholms Historie. I. Fra Oldtiden til 1660. Rønne 1900.

Knud J. V. Jespersen (red.): Rigsråd, adel og administration 1570-1648. Odense 1980.

J. Klindt-Jensen: Urolige Tider (Bogen om Bornholm. Aabenraa 1957, især pp. 279-312).

Samme: Disse Danske. Rønne 1958.

Samme: Gaven til Frederik III (Bornholmske Samlinger. Rønne 1969. II. rk. 4. bd., pp. 159-69).

Samme: På spor af de første Kofod'er. Rønne 1979.

E. Ladewig Petersen: Fra standssamfund til rangssamfund 1500-1700 (Dansk social historie. Kbhvn. 1980. 3)

Th. Lind: Bornholms Historie (Bornholmernes Land – Øen i Øst. Rønne 1944. 1, især pp. 145-50).

Oscar Malmström: Bidrag till Svenska Pommerns Historia. 2. 1653-60. Lund 1894.

J. W. G. Norrie: Bornholms Værns Historie (Bornholmske Samlinger. Rønne 1969. II, rk. 4. bd. pp. 9-86).

Rasmus Nyrup: Efterretninger om Kong Frederik III. Kjbhvn. 1817.

Ebbe Gert Rasmussen: Bornholm 1658 – Begivenhederne under Sveriges besiddelse af øen. Rønne 1967 (= Bornholmske Samlinger II. rk. 3. bd.).
Samme: Pastor Lemvigs betænkning - Et bornholmsk landsforrædderi i det 17. århundrede. Rønne 1968.
Samme: Rønne i det 17. århundrede – Et metodisk bidrag til byens historie i nyere tid (Bornholmske Samlinger. Rønne 1971. II. rk. 5. bd., pp. 35-55).
Samme: Simblegård i året 1658 – Et metodisk bidrag til storgårdens historie i nyere tid (smst. 1974. II. rk. 7. bd. pp. 9-40).
Samme: Middelalderbyen - Købstadsrettighederne (Rønne - Købstad i 650 år. Rønne 1977, pp. 13-38).
Samme: Jens Kofoed og Poul Ancher (Bornholms Tidende 1978 9/9).
Samme: P. G. Vejde: Ett småländskt soldatöde – Esbjörn Perssons äventyr på Bornholm 1658 (Bornholmske Samlinger. Rønne 1979. II. rk. 13. bd., pp. 43-64).
Samme: Hans Oldelands forhandlinger med bornholmerne 1658 – Den danske regerings sidste kontakt med den bornholmske sammensværgelse før opstanden mod svenskerne (smst. 1980. II. rk. 14. bd., pp. 9-42).
P. N. Skovgaard: Bornholms Saga. Kjbhvn. 1834.
Arne Stade (red.): Carl X Gustav och Danmark. Källkritik och Krigshistoria. Carl X Gustav-Studier. Kristianstad 1965.
M. K. Zahrtmann: Til Belysning af Bornholmernes Opstand mod de Svenske 1658. De danske Kilder (Historisk Tidsskrift. Kbhvn. 1894-95. 6. Rk. V. Bd., pp. 223-42).
Samme: Svenskerne på Bornholm 1658 (smst. 1897-99. 7. Rk. I. Bd. pp. 129-64).
Samme: Povl Anker og Jens Kofoed. Annotationer (smst. pp. 613-26).
Samme: Bornholms Krønike og dens Forfatter (Kirkehistoriske Samlinger. Kbhvn. 1899-1901. 4. Rk. VI. Bd., pp. 604-08).
Samme: Bornholms Tilskikkelser i Christian 4.s sidste Svenskekrig (Bornholmske Samlinger. Rønne 1909. 4. Bd., pp. 101-74).
Samme: Hundemordet i Bolsker – Landsdommer Peder Olsen (smst. 1915. 9. Bd., pp. 117-53).
Samme: Præsten Povl Ancher. Bornholm 1654-1697 (smst. 1922. 14. Bd., pp. 1-47).
Samme: Landkapitajn Jens Pedersen Kofoed (smst. 1926. 17. Bd., pp. 1-32).
Samme: Landkapitajn Niels Gumløs (smst. pp. 33-41).
Samme: Ridefoged Jens Lavridsen Risom (smst. pp. 42-50).
Samme: Herredskapitajn Esber Jørgensen (smst. 1929. 20. Bd., pp. 1-11).
Samme: Mænd fra 1658 (smst. pp. 12-31).
Samme: Poul Hansen Ancher (Dansk biografisk Leksikon. Kbhvn. 1933. 1. Bd., pp. 288).
Samme: Borringholms Historie. Rønne 1934-35. 1-2.
Samme: Jens Pedersen Kofoed (Dansk biografisk Leksikon. Kbhvn. 1938. 13. Bd., pp. 89-90).
Samme: Rasmus Pedersen Ravn (smst. 1940. 19. Bd., p. 289).

REGISTER

Forkortelser:
E Engelsk.
H Hollandsk.
Prgd Proprietærgård.
S Svensk.
Sp Sognepræst.
T Tysk.
Vg Vornedgård.
* markerer illustration samt tekst til denne.

Registret dækker kun fremstillingen. Det tyske resume og noterne er ikke medtaget.

A
Acedalius, Gottfried (Livmedicus) 262.
Albertsen, Meinert (H skipper) 165, 183, 202, 203, 204, 205*, 206, 207, 226.
Albertsen Skeel, Christen SE *Skeel,* Christen Albertsen.
Allinge 76, 77, 78.
Ancher, Poul Hansen (Sp Rutsker og Hasle 1654-97) 77, 142-143, 147, 200, 233, 234, 237, 245, 248*, 272.
Andersen, Oluf (Borger, Rønne), 42, 43, 146.
Andersen, Rasmus (Borger, Svaneke) 78.
Andersen Rønneby, Rasmus SE *Rønneby,* Rasmus Andersen.
Anskarissen, Jens (1659, Rådmand, Rønne) 78.
Arveregering SE *Enevælde.*

B
Baggegård 76.
Bergen 112.
Bergenkompagniet 159, 261, 263, 265,* 273.
Bertelsen, Hagen SE *Dresler,* Hagen Bertelsen.
Bertelsen Dresler, Hagen SE *Dresler,* Hagen Bertelsen.
Biörkman, Hans (1746. S bøssemager, Jönköping) 244*.
Bjergegård (24. vg. Aaker) 76.
Blauw, Willem Janssen (H tegner) 163, 179.
Blykobbegård (Prgd. Nyker) 76, 146, 234.
Blykobbeå 234.
Bodilsker 77.
Bohn, Herman Clausen (+ 1660. Rådmand, skipper) 25, 78, 133.
Bohn, Herman Mortensen (+ 1668. Borgmester, Rønne) 78.
Bonde, Jørgen (Rådmand, Nexø) 78.
Bornholm, Michel Thomasen (1625-89. Sp. Poulsker) 77.
Bornholm 13, 14, 15, 16, 18, 19, 21, 24, 25, 26, 27, 31, 32, 38, 39, 43, 46, 47, 49*, 50, 55, 56, 59, 65, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 80, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 95, 96 100, 109, 110, 112, 114, 115, 118, 120, 121, 126, 127, 129, 130, 133, 135, 136, 138, 139, 143, 146, 149, 151, 152, 153, 154, 160, 161, 165, 166, 170, 173, 174, 175, 176, 178, 179*, 180, 184, 186, 188, 190* (kort 1676), 193, 194, 195, 199, 201, 207, 208, 209, 210, 213, 220, 221*(kort 1760), 223, 225, 229, 231*, 235*, 238, 242, 252, 253, 255, 261, 262, 265, 266, 268, 270, 271, 273, 274, 277, 279, 280, 281, 282.
»Bornholms Befrier?« 242-48, 272.
Den bornholmske Deputation (ved hoffet i København) 17, 18, 25, 26, 27, 38, 58, 60, 61, 62, 65, 69, 71, 73, 74, 88, 91*, 92, 95, 124, 241, 245, 250, 275, 276-77.
Det bornholmske Gavebrev (29.12.1658) 18, 19, 37, 38, 39 (udstederne), 41*, 43, 44, 45-47 (afståelsen) 47-53 (det svenske styre), 53-54 (opstanden), 55, 56, 57, 58, 60, 61, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 80, 81, 82, 83, 91*, 93*.
»Borringholms Manifest« 48, 50 se i øvrigt *Supplikken.*
Den bornholmske Sendefærd SE *Den bornholmske Deputation.*
Brandenburg 97, 102, 103, 258.
Bremen 112, 151, 152.
Brodersen, Laurids (+ 1681. Joachim Gersdorffs underskriver) 144, 145.
Buchwald, Godske von (gesandt i Lübeck) 22, **254-260**, 261.
dr. Böckell (1658. Lübecks Senat) 256.
Bøggild-Andersen, C. O. (1898-1966. Historiker) 19.
Bønskriftet SE *Supplikken.*

C
Christensen, Hans (1658. Tolder og tingskriver, Nr. og Vr. herred) 42, 43, 146.
Christian IV. Konge (1577 88 1648) 105.
Christian V. Konge (1646-70-99) 62, 131, 215.
Christianshavn 103, 257*.
Clausen, Lorentz (Rådmand, Middelfart) 220.
Clausen, Villum 146.
Clausen Bohn, Herman SE *Bohn,* Herman Clausen.

D
Danmark 17, 22, 30, 32, 46, 53, 59, 66, 96, 104, 107, 113, 118, 124, 154, 160, 162, 169, 178, 181, 182, 185, 208, 229, 251, 252, 254, 257, 261, 262, 268, 269, 270, 273, 275.
Danske Kancelli 97, 135, 151.
Danzig 16, 106, 117, 165, 166, 168, 169, 173, 174, 175, 180, 197*, 201, 202, 203, 205*, 206, 207, 208, 213, 215, 224, 225*.
Dechner, Tobias (1612-70. By- og herredsfoged, Aakirkeby) 78.
de la Coste, Bertram (Oberst) 264.
Dirchsen Moy, Jan SE *Moy,* Jan Dirchsen.
Dresler, Hagen Bertelsen (Sp Bodilsker-Nexø 1654-66) 77.

E
Eckernförde 117.
Eckstein, Michael (+ 1673. Kommandant, oberstløjtnant) 25, 65, 66, 74, 75.
Elben 105.
Enevælden 18-20, 25, 55, 58, 63, 68, 69, 94, 96, 274-82.
Erichsen, Laurids (Borger, Allinge) 78.
Eskildsgård (Prgd og 9 vg Pedersker) 76.

F
Fabricius, Knud (1875-1967. Historiker) 19.
Fenrik, Aage 237.
FINHUSEN (H fløjte) 165, 166, 204.
Flensburg 63.
Flådeforlis 1678 (Sose) 156.
»Forsikringsbrev« SE *Frederik III.s brev 3/5 1659.*
Frederik II. Konge (1534-59-88) 104.
Frederik III. Konge (1609-68-70) 125*. - *Bønskriftet* 65, 66, 67, 74, *Enevælde* 18, 20, 21, 60, 68, 69, 89, 90, 92, 94, 95, 266, 274, 275, 279, 281, *Gavebrevet* 39, 54, 55, 56, 60, 61, 63, 64, *Henvendelsen til Lübeck* 103, 105, 106-15, 118, 149, 151, 158, 160, 161, 208, 250, 253, 254, 255, 273, 280, *Opstanden* 229, 238, *Peder Olsen* 217, 218, 276, *Stændermødet 10/12 1658* 240, *Stændermødet 19/1 1659* 79, 82, 84, 86, *Proposition 5/10 1658* 96-100, 135, 136, *Åbne brev 8/11 1658* (om oprøret mod svenskerne) 120-128, 132, 134, 135, 136, 138, 149, 160, 161, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 225, 227, 269, 270, 271, 278, *Åbne brev 29/12 1658* 73, *Åbne brev 3/5 1659* 87, 88, 93*.
Frederiksborgmødet (3-5/3 1658) 144.
Frederiksodde 14.
Fribunde, Jens (S styrmand, Ystad) 27, 229, 236, 245.
Fridericia, J. A. (1849-1912. Historiker) 18, 19.
Friedrich III af Holstein-Gottorp (Hertug) 63.
Friedrich Wilhelm af Brandenburg (1640-1688. Kurfyrste) 262.
Fyn 162, 267.

G
Gabel, Christoffer (1617-73. Renteskriver) 63, 69.
Gagge, Sivert (+ ml. 1659 og 62. Adelsmand) 76, 77.
Gasværksvej (Hasle) 142.
Gersdorff, Joachim (1611-61. Rigshofmester) 100, 101*, 134, 143, 144, 271, 281.
Glückstadt 105.
Gregersen, Christen (+ 1691. Borgmester, Aakirkeby) 78.
Greifswald 154.
Grønsund 251.
Gudhjem 77.
Gumløs, Niels Nielsen (+ 1664. Byfoged, Hasle) 143, 234.
Görtz (1658. Borgmester, Lübeck) 256.

H
Haag 102, 106, 260.
Haelweg, Albert (1600-73. H maler) 98-99*, 101*, 119*, 125*, 153*.
Haffner, Paul (S resident i Lübeck)) 22, 152, 154, 155-57, 224.
Hamburg 105, 106, 112, 151, 152, 259, 260, 261.
Hammeren 139.
Hammershus 13, 15*, 34, 37, 38, 71, 111, 123, 136, 137*, 143, 144, 186, 188, 189, 192, 194, 198, 212, 215, 224, 225*, 231*, 237, 238, 239*, 240.
Hammershus Birk 76, 78, 83.
Hammershus Len 17, 101*, 110*, 111, 144, 271.
Hanseforbundet 104 se også *Lübeck.*
Hansen, Anders (Frimand) 76.
Hansen, Arendt (Byfoged, Sandvig) 78.
Hansen, Berild (+ 1668. Bjergegård, 24 vg, Aaker) 76.
Hansen, Jens SE *Huas (Hansen),* Jens.
Hansen, Jørgen (Borger, Sandvig) 78.
Hansen, Peder (Borger, Nexø) 78.
Hansen, Peder (Borger, Rønne) 78.
Hansen Ancher, Poul SE *Ancher,* Poul Hansen.
Hansen Resen, Peder SE *Resen,* Peder Hansen.
Hansson Taubenfeldt, Gustav SE *Taubenfeldt,* Gustav Hansson.
Hartvig, Poul (Byfoged, Svaneke) 78.
Hartvig, Willum (Byfoged, Allinge) 78.
Hasle 27, 77, 78, 84, 131, 133, 135, 138, 139, 140, 141*, (Kort 1684), 142, 143, 144, 145, 147, 161, 169, 170, 171, 181, 183, 196, 198, 199, 210, 215, 221*, 223, 224, 227, 231, 232, 233, 234, 237, 242, 243, 246, 271.
- Mindesten for opstanden 1658 (1908) 147.
Havnegade (Hasle) 142.
Havporten (Hammershus) 15*.
Hjørring, Anders Matthiesen (1658. Forfatter) 195.
Holberg, Ludvig (1684-1754. Historiker) 244, 272.
Holm, Niels (S kaptajn) 186.
Holsten 63, 118, 120, 261.
Huas (Hansen), Jens (Sp Olsker-Allinge) 77.
Husman, Johan (Kobberstikker) 191*.
Hvideodde (Rønne) 175, 203*.
Hälsingborg 189.
Høg, Mogens (1593-1661. Rigsråd) 100.

I
Ibsker 29.

J
Jacobsen, Mads (Borger, Sandvig) 78.
Janssen, Blauw, Willem SE *Blauw,* Willem Janssen.
Jensen, Jens (skipper) 43, 146.
Jensen, Morten (Bykaptajn, Allinge-Sandvig) 78.
Jensen, Peder (+ 1669. Ridefoged og amtsskriver) 42, 43, 195.
Jensen Wedel, Laurids SE *Wedel (Weyell),* Laurids Jensen.
Jylland 13, 85.
Jönköping 224*.
Jørgensen, Anders (Borger, Hasle) 78.
Jørgensen, Niels 15*, 230*, 239*.

K
Kalmar 170, 173, 194.
Kam, Claus (+ ca. 1676. Borgmester, Rønne) 78, 146, 147, 196, 200, 240.
Karl X Gustav. Konge. (1654-60) 13, 14, 15, 27, 30, 46, 79, 87, 96, 135, 136, 137, 144, 154, 162, 186, 232, 268.
Kiel 117.
Kjøller, Bendt 137*.
Klemensker 77, 234.
Klen, Jan (H skipper) 203.
Klindt, J. (1921-. Civilingeniør, lokalhistoriker) 18, 63, 66.
Klingenberg, Poul (1658) 258, 260.
Knudsker 27, 147.
Kofoed, Claus Olsen (1658. Blykobbegård, Nyker) 146.
Kofoed, Hans Olsen (+ 1694. Frimand. Blykobbegård, Nyker) 76, 146, 234.
Kofoed, Hans Pedersen (Rådmand, Rønne) 78.
Kofoed, Jens Pedersen (1628-91. Købmand, Hasle) 42, 143, 146, 200, 232, 233, 234, 236, 237, 240, 244*, 245, 247*, 248*, 272.
Kofoed, Mads (Frimand, Eskildsgård, Pedersker) 76.

Kofoed, Mads Pedersen (Borger) 40, 42, 43, 65, 146.
Kofoed, Peder (ca. 1622-88. Rådmand, Svaneke) 78.
Kofoed, Poul (+ 1686. Borgmester, købmand, Svaneke) 78.
»Den Kofoedske Relation« 232, 233, 234, 236, 239, 245.
Kongeloven (1665) 19, 68.
Korsgade (Hasle) 142.
Krag, Erik (1620-72. Øverstesekretær) 150, 151, 152*, 157, 202, 229, 273.
Krag, Otte (1611-66. Øverstesekretær) 100, 120, 167, 170, 172, 173, 177, 182, 194, 200, 226*.
Kurland 164, 168.
Kynnegård (Kyndegård) (Prg. Nyker) 76.
København 13, 14, 16, 17, 19, 25, 26, 29, 38, 43, 44, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 64, 68, 75, 77, 81, 82, 87, 88, 89, 90, 94, 95, 98-99*, 102, 103, 106, 107, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 118, 121, 127, 129, 130, 131, 134, 138, 142, 144, 145, 146, 151, 156, 157, 158, 160, 162, 165, 166, 167, 170, 171, 172, 174, 175, 178, 180, 182, 185, 194, 195, 196, 198, 199, 203, 208, 212, 213, 216, 219, 220, 222, 223, 224, 227, 229, 238, 240, 241, 243, 245, 246, 250, 251, 252, 254, 255, 258, 261, 262, 263, 274, 265, 266, 268, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 279, 281, 282.
Københavns Slot 69, 91*, 100, 124.
Køge 143.
Köln 106.
Königsberg 261.

L

Lagman, Per (S løjtnant) 188, 238.
Landskrona 15, 117, 130, 167, 171, 182.
Larsen, Jens 43.
Larsen Møller, Peder SE *Møller,* Peder Larsen.
Lassen, Jens (Landsdommer, admiralitetsråd, København) 128, 129, 130, 131, 135, 145.
Lauridsen, Hans (+ 1672. Tolder og tingskriver) 146.
Lauridsen, Jens SE *Malmø,* Jens Lauridsen.
Lauridsen, Oluf (Sp Pedersker) 77.
Lauridsen Malmø, Jens SE *Malmø,* Jens Laridsen.
Lauridsen Risom, Jens SE *Risom,* Jens Lauridsen.
Lente, Theodor (1605-68. Kammersekretær) 63, 69.
Lesler, Sander Pedersen (+ 1639. Borgmester, købmand, Hasle) 133.
Lindenov, Hans (1616-59. Rigsråd) 100.
Lolland-Falster 102, 111, 117, 252.
London 106.
Lübeck 22, 98-99*, 101*, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110*, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 130, 149, 150, 152, 155, 157-60, 161, 162, 224, 229, 250, 251, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265*, 266, 267, 270, 273, 280.
Lübeckertiden (1525-76) 15*, 85, 104.

M

Maccabæus, den Ældre, Christian (+ 1664. Major, Skovsholm, Ibsker) 29, 43, 76.
Madsen, Jørgen (Borger, Hasle) 78.
Madsen, Niels (+ 1676. Sp. Aakirke) 77.
Madsen, Oluf (Borger, Hasle) 78.
Malmø, Jens Lauridsen (Sp. provst, Rønne-Knudsker, 1653-80) 27, 40, 43, 77, 147.
Malmö 27, 117, 132, 193.
Malmöhyldingen 31, 32, 51, 76, 77, 78, 79, 146.
Malmösammensværgelsen 123, 128, 132, 183.
Manteltårnet (Hammershus) 13, 15*, 16, 239*.
Marselis, Selius (1600-63. H købmand) 202, 206.
Matthiesen, Hans (Rigshofmesterens tjener) 144, 145.
Matthiesen Hjørring, Anders SE *Hjørring,* Anders Matthiesen.
Matthiessen, Karl (Borgmester, Nexø - 1664) 29, 43, 78.
Melhorn, Matthias (Kaptajn) 252.
Merian, Matthäus (T tegner) 110*, 225*, 265*.
Michailovitsch, Alexaj (Zar 1645-76) 162, 164.

Michelsen, Mads (+ 1663. Kapellan, Rønne) 77.
Middelfart 220.
Mikkelsen, Bartolomæus (+ 1659) 128.
Mogensen, Hans (Rådmand, Hasle) 78.
Mortensen, Morten (Borger, Rønne) 42, 43, 146.
Mortensen Bohn, Herman SE *Bohn,* Herman Mortensen.
Moskva 22, 162, 171, 202, 209, 223, 224, 271.
Moy, Jan Dirchsen (H skipper) 165, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 226.
Munderingskontributionen 33, 135.
Müller von der Lühnen, Bernhard (S generalløjtnant) 154.
Myregård (2 vg Vestermarie) 76.
Møller, Peder Larsen (+ 1674. Borgmester, skipper, Rønne) 27, 43, 78, 236.
Møn 102, 179*.

N
Narva 164, 260.
Nebbebugt (Rønne) 203.
Nebbeodde (Rønne) 175, 203*.
Nederlandene 102, 103, 259.
Nexø 29, 43, 76, 77, 78, 192.
Nielsen, Claus (Borger, Hasle) 146, 237.
Nielsen, Hans (Bonde, Rønne) 234.
Nielsen, Morten 42, 43.
Nielsen, Oluf SE *Sonne,* Oluf Nielsen.
Nielsen Gumløs, Niels SE *Gumløs,* Niels Nielsen.
Nielsen Noseby, Michel SE *Noseby,* Michel Nielsen.
Nilsson, Johan (S bogholder) 193, 194.
Nooms, Reinier (H tegner) 211*.
Norge 118, 120, 273.
Noseby, Michel Nielsen (Sp Ibsker-Svaneke, 1620-60) 77.
Nyker 77, 146, 147, 233, 234.
Nørre Herred 42, 79, 84, 133, 237, 240.
Nørrekås (Rønne) 203*.

O
Obdam (H admiral) 13, 111, 117, 165, 258.
Odensemødet (Februar 1657) 62.
Oldeland, Hans (1628-92. Sekretær i Danske Kancelli) 22, 162-228, 229, 232, 233, 236, 240, 243, 246, 248*, 271.
- Fuldmagt 164.
- Indberetning (11/12 1658) 168, 169, 171-73 (tekst), 185, 186-94, 197*, 226.
- Instruks 162-64.
- Kohortationsskrivelse (3/12 1658) 166, 167, 171, 172, 173-74 (tekst), 177, 181-82, 185, 200, 201, 207-224, 226, 227, 228.
- Relation (12/10 1659) 166, 167, 171-72 (tekst), 176, 177, 184, 186, 201, 226.
Olsen, Anders (Borger, Aakirkeby) 78.
Olsen, Peder (ca. 1610-. Landsdommer, borgmester, Hasle). **242-48,** 271, 272 - *Bønskriftet* 25, 27, *Deputationen* 73, 92, 93, 276, 277, *Gavebrevet* 39, 40, 41*, 42, 43, 65, *Oldeland* 168-71, 181, 183, 184, 196, 198, 199, 200, 210, 219, 220, 222, 223, 226, 227, *Olsens supplik til Chr. V* 215-18, *Opstanden 8/12* 230, 232, 233, 237, 238, *Sammensværgelsen* **131-35,** 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 160, 161, *Stændermødet* 78, 92, 93, 241.
Olsen, Svend (Frimand, Baggegård) 76.
Olsen Kofoed, Hans SE *Kofoed,* Hans Olsen.
Olsen Wiborg, Rasmus SE *Wiborg,* Rasmus Olsen.
Olsker 232.
Olufsen, Erland (1658. Hasle) 146.
Opstanden (8/12 1658) 17, 18, 35, 53-54, 123, **229-38,** 242, **268-282.**
Orning, Søren (Severin) (1630-. Orlogskaptajn) 251.

P
Pantsætning af Bornholm 106-115, 124, 130, 150*, 152, 155, 161, 250, 255, 270, 273.
Paris 106.
Parsberg, Oluf (1590-1661. Rigsråd) 100.
Pawelsen (Poulsen), Johan (Agent i Lübeck) 22, **106-12,** 113, 128, 149, 150*, 151, 152, 153*, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 186, 229, 251, **252-54,** 255, 256, 259, **261-62,** 263, 264, 267, 273.

Pedersen, Jens (Ridefoged) 29, 33, 43.
Pedersen, Mogens (Tingfoged, Hammershus) 78.
Pedersen, Kofoed, Hans SE *Kofoed,* Hans Pedersen.
Pedersen Kofoed, Jens SE *Kofoed,* Jens Pedersen.
Pedersen Kofoed, Mads SE *Kofoed,* Mads Pedersen.
Pedersen Lesler, Sander SE *Lesler,* Sander Pedersen.
Pedersen Ravn, Rasmus SE *Ravn,* Rasmus Pedersen.
Pedersen, Tresløw, Jacob SE *Tresløw,* Jacob Pedersen.
Pedersker 77.
Persson, Esbjörn (S soldat) 238.
Petersen, J. D. 221*.
Polen 31, 104, 168.
Pommern 14, 152, 154, 156, 189, 224.
Poulsen, Johan SE *Pawelsen (Poulsen),* Johan.
Printzensköld, Carl (o. 1899. S Maler) 49*.
Printzensköld til Printznäs, Johan (ca. 1615-1658. S oberstløjtnant) 13, 14 15, 16, 27, 30, 31, 33, 34, 45, 46, 49*, 50, 51, 53, 71, 76, 136, 137, 138, 144, 146, 147, 155, 161, 169, 171, 182, 186, 188, 189, 190, 192, 193, 196, 198, 224, 229, 230, 232, 233, 236, 238, 243.

R
Rasch, Martin (Resident, Hamburg) 152.
Rasmussen, Hans (Borger, Nexø) 78.
Ravn, Rasmus Pedersen (1602-77). Sognedegn og krønikeskriver) 48, 50, 62, 93*, 140, 147.
Reedtz, Frederik (Rigsråd) 100.
Reedtz, Peder (1614-74. Rigsråd, kansler) 100.
Replikken SE *Det Bornholmske Gavebrev.*
Resen, Peder Hansen (1625-88. Historiker) 139, 140, 141*, 191*, 235*.
Reval 164.
Ribe 258.
Riga 164, 189, 260.
Risom, Jens Lauridsen (+ 1693. Fhv. ridefoged, Hammershus) 143, 144, 145, 220, 234.
Roskildefreden (26/2 1658) 16, 17, 31, 32, 65, 76, 85, 86, 87, 89, 101*, 102, 144, 269, 271, 275.
Rusland 22, 104, 162.
Ruts kirke 77, 237.
Rutsker 142, 232.
Rügen 179*.
Rø 77.
Röhtlin, Johan Melchior (1658. Agent i Danzig) 165, 166, 203, 204, 206, 226.
Rømer, Mogens (1670. Borgmester, Nexø) 78.
Rønne 27, 34, 40, 62, 76, 77, 78, 84, 139, 140, 141*, 142, 146, 147, 161, 166, 167, 168, 169, 171, 173, 174, 175, 180, 181, 183, 186, 187*, 190, 192, 196, 198, 199, 201, 202, 205*, 209, 210, 211*, 215, 220, 221*, 223, 224, 227, 233, 234, 235* (kort 1684), 236, 237, 240, 271.
Rønneby, Hagen Tønnesen (ca. 1609-65. Sp Klemensker) 77.
Rønneby, Rasmus Andersen (Sp Vestermarie) 77.
Rønnemødet (maj 1658) 140.

S
Salpeterskatten 33, 34.
Sandvig 76, 78, 237.
St. Ibs Kirke 77.
St. Knuds Kirke 77.
St. Nicolai Kirke 77, 215.
St. Olufs Kirke 77.
St. Pouls Kirke 77.
Schulder, Gabriel 78.
DER SCHWARZE RABE (H fløjte) 165, 183, 186, 197*, 200, 203, 205*, 207, 209, 214, 222.
Seefeldt, Jørgen (1594-1662. Landsdommer) 100.
Simrishamn 193, 194.
Sjælland 85, 121, 263.
»Det skarpe Hjørne« (Christianshavn) 257*.
Skeel, Christen Albertsen (1603-59. Rigsråd) 60, 97, 99, 100, 103, 116, 118, 119*, 123, 130, 134, 174, 278.
Skeel, Mogens (1651-.) 100.
Skovsholm (Prgd, Ibsker) 29, 76.
Skule Skov (Blykobbe) 234.
Skåne 17, 117, 123, 143, 224, 236, 281, 282.

Skånske Sammensværgelse 123, 128, 132, 183.
Slesvig 63.
Slotslyngen 231*.
Smålandsfarvandet 251.
Sofie Amalie (1628-1685. Fr. III.s dronning) 63.
Sonne, Oluf Nielsen (Sp Østerlars, 1658-72) 77.
DEN SORTE RAVN SE *DER SCHWARZE RABE.*
Sose (Flådeforlis 1678) 156.
Staelle, Anders (Borger, Rønne) 42, 43, 146.
Stenbock, Gustav Otto (1614-85. S generalguvernør, feltmarskal) 136, 138, 186.
Stettin 111, 189.
Stevns Klint 251.
Storegade (Hasle) 142.
Storegade (Rønne) 235*, 236.
Stralsund 169, 189, 190.
Stændermødet 1657 (Odense) 62.
Stændermødet 10/12 1658 (Bornholm) 26, 93*, 238-242.
Stændermødet 19/1 1659 (Bornholm) 75-87, 93*, 252.
Stændermødet 1660 (København) 19, 62, 67, 68, 69, 274, 279.
Supplikken (Bønskriftet 13/12 1658) 26, **27-36** (29*), 38, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 60, 64, 65, 66, 67, 71, 74, 93*, 240.
Svaneke 29, 43, 76, 77, 78, 147.
Svendsen, Aage (Borger, Hasle) 146.
Det svenske Styre 30, 31, 47-53, 67.
Sverige 16, 22, 30, 31, 46, 70, 71, 86, 87, 90, 92, 96, 104, 108, 109, 121, 135, 138, 147, 154, 156, 162, 164, 182, 189, 193, 208, 224, 227, 238, 261, 268, 273, 275.
Sønderborg 117.
Søndre Bæk (Hasle) 142.
Søndre Herred 79.
Søslaget i Øresund (29/10 1658) 13, 116, 167, 171, 182, 281.

T
Taubenfeldt, Gustav Hansson (S kongelig sekretær) 27, 193, 236, 248.
Thiedemand, Mogens (Borger, Rønne) 42, 43, 146.
Thomasen Bornholm, Michel SE *Bornholm,* Michel Thomasen.
Toldbodgade (Hasle) 142.
Torstenssonkrigen (1643-1645) 133.
Trave 104, 106, 109, 111, 113, 149, 156, 250, 254, 255, 260.
Tresløw, Jacob Pedersen (Sp Nyker 1648-61) 77, 147, 233, 234.
Tyske Kancelli 97, 106, 162, 169.
Tønnesen Rønneby, Hagen SE *Rønneby,* Hagen Tønnesen.

U
Udskrivning af matroser 138, 186, 189.
Uggerslevgård (Fyn) 162, 248*.
Ulfeldt, Ebbe (1616-82. Lensmand, 1646-51) 134, 143, 193, 233, 241, 271.
Urne, Axel SE *Urup,* Axel.
Urup, Axel (1601-71. Rigsråd) 100.

V
Valkenier (H kunstner) 265*.
van de Velde, Willem (H tegner) 91*.
Wandel, Bagge (1622-83. Navigationsskoledirektør) 187*, 191*.
Wedel (Weyell), Laurids Jensen (Sp Østermarie) 77.
Vestergade (Hasle) 142.
Vestermarie 77, 234.
Vestre Herred 42, 79, 84, 133, 237, 240.
Wiborg, Rasmus Olsen (Sp Rø, 1654-59) 77.
Wien 106.
Vinstrup, Peder (1605-79. Biskop, Lund) 138.
Wismar 152, 156.
Wulfsen, Direk (Borgmester, Svaneke) 29, 43, 78.
Würger, Heinrich (1656. Agent i Lübeck) 106, 254, 255, 256, 259.

Y
Ystad 38, 71, 136, 186, 189.

Z
Zahrtmann, M. K. (1861-1940. Læge, lokalhistoriker) 18, 19, 245, 272.

Ø
Øresund 13, 167, 171, 182, 252, 281.
Øsel 164.
Østerlars 77.
Østermarie 77.
Østersøen 17, 25, 65, 102, 113, 158, 163* (kort 1622), 165, 175, 178* (kort 1643), 183, 187* (kort 1676), 194, 210, 220, 224.
Østre Herred 79.

Å
Aaker 62.
Aakirke 77.
Aakirkeby 76, 78, 140.

De nærmest foregående bind af Bornholmske Samlinger indeholder blandt andet:

BIND 14:

Ebbe Gert Rasmussen: Hans Oldelands forhandlinger med bornholmerne 1658
Bodil Tornehave: De bornholmske fajance- og terracottafabrikker
Erik Strøby: Bornholmermaleren Lars Hansen - Erindringer og breve
Bornholms Centralbibliotek: Bornholms Lokalhistoriske Arkiv
Henrik Vensild: Nyt fra Bornholms Museum
Olaf Hansen: Bornholms historiske Samfund

BIND 13:

Finn Hansen: Bornholmske skove - som levested for den nyindvandrede fugleart, sortspætten.
Hansaage Bøggild: Det skrøbelige forlig.
Ebbe Gert Rasmussen: P. G. Vejde: Ett småländskt soldatöde - Esbjörn Perssons äventyr på Bornholm 1658.
Bodil Tornehave: Da bornholmeruret blev til.
Sven Fritz: Oblatæskerne i Nexø og Ibsker.
H. E. Skaarup: Den bornholmske milice's indsats i samfundsnyttige opgaver i perioden 1815-1836.
Bent Bergsøe: Det dejlige vrag.

BIND 12:

Margrethe Watt: Hellekiste på Krusegårds Mark i Poulsker.
Ulla Fraes Rasmussen: Bjergely. Bopladsrester fra ældre jernalder.
Jette Arneborg Pedersen og Per Kristian Madsen: Bornholmske kakkelfund.
Bodil Tornehave: Bornholmske pottemagere.
Ebbe Gert Rasmussen: Elever på Bornholms Folkehøjskole i året 1882-83.
Bent Bergsøe: Svanekebørn på Københavnsrejse i året 1900.

BIND 11:

Karsten Davidsen: Stenalderbopladsen på Lilleborg.
Svend Nielsen: En bronzealdergravhøj i Knudsker sogn.
Dagmar Nielsen: Breve fra tusmørket — dagbog og breve fra Karen Elisabeth Jensen, Sigerslev, fra hendes bornholmsophold 1883 og 1887.
Ewy Palm-Andréasson: 150 år med amatører i Rønne Theater - Danmarks äldsta teater i bruk.

BIND 10:

Bodil Tornehave: Fajancefabrikken i Storegade.
Henning Heilesen: Beretninger om bispevisitatser på Bornholm i det 18. årh.
Vilh. Svendsen: Rovmordet i Baadstad.
Ebbe Gert Rasmussen: Elever på Bornholms Folkehøjskole i vinteren 1872-73.
Erik Løvind Andersen: Bornholms Baptistmenighed i 1920'erne.

BIND 9:

Jørgen H. Barfod: Et centrum i periferien - Modstandsbevægelsen på Bornholm.

BIND 8:

C. J. Becker: Hovedliner i Bornholms oldtidshistorie.
Svend Nielsen: En jernalderboplads ved Nymølle i Nexø.
Knud Rosenlund: Knoglematerialet fra jernalderbopladsen ved Nymølle.
Svend Nielsen: Et nyt fund af en øskenkrukke fra havet ved Bornholm.
Poul Erik Strømø: Rentekammeret og dets kommisioners stillingtagen til det bornholmske udmarksproblem i perioden 1709-1767.

BIND 7:

Ebbe Gert Rasmussen: Simblegård i året 1658.
Birgitte Wistoft Olsen: En antik ansigtsperle på Bornholms Museum.
Klaus Ebbesen: Bornholms første bønder.
Louise Skovgaard: Kjøllergårdsskiftet.
Curt Wallin: Knutsgillen och av S:T Knud påverkade sockengillen på Bornholm.

BIND 6:

Ebbe Gert Rasmussen: Kilder til Bornholm 1658.

BIND 5:

Robert Smalley: Kalkmalerierne i Povls Kirke.
V. Svendsen: Falske sølvdaler på Bornholm 1826 og 1832.
Ebbe Gert Rasmussen: Rønne i det 17. århundrede.
»GOPLERNE«: Marinarkæologiske fund ved Bornholm.
Fred. Brandt: Fra kvægtuberkulosens bekæmpelse på Bornholm.
Lise Bender Jørgensen: Et fodbæger i særegen form fra Stensebygård, Bodilsker sogn.
Johannes Thoms: Rønne i juni 1864. Brev til fru Arboe.
Arne Madsen: Negerskulptur på Bornholms Museum.
Bent Bergsøe: Hvem byggede Svaneke kirkespir i 1789?
J. Klindt og Helmer Kofod: Bitterdram mod Skørbug.
Aksel Jensen: Vognhjulets fremstilling, materialer og det anvendte værktøj.
Johannes Lyngby: Dams Hotels historie.

BIND 4:

J. W. G. Norrie: Bornholms Værns historie.
V. Svendsen: Baggrunden for Martin Andersen Nexøs novelle Frænke.
Leila Krogh: »Bornholmerskolen« – Isaksen og Weie på Bornholm.
Niels Aarup: JAKOB i Sct. Ibs Kirke.
J. Klindt: Gaven til Frederik III.
C. H. Kibsgaard: Lektor Th. Lind.

BIND 3:

Ebbe Gert Rasmussen: Begivenhederne på Bornholm under Sveriges besiddelse af øen 1658.

BIND 2:

Vald. M. Mikkelsen: Bornholms natur, beboere og naturfredning gennem tiderne.
Fritze Lindahl: Om tre forgyldte sølvpokaler.
Poul Kallmoes: Falskmøntnersagen på Bornholm 1843-47.
Knud Fougt: Bornholmske exlibris.
E. Hjorth Westh: Frigård og Frilys historie gennem 400 år.
Hansaage Bøggild: Rønne-potternes kontrakt.
Johannes Thoms: Gammelt Sølv.

BIND 1:

Anders Jespersen: Slusegaardens mølle og ørredhus.
Ole Klindt-Jensen: Nye undersøgelser af Bornholms bronzealder og jernalder.
Helmer Kofod: Guldmageren på Hammershus.
J. Klindt-Jensen: Ransakningen af 17. maj 1658.
Johannes Thoms: Gammelt Sølv.
Johs. Hertz: Nogle ruinrestaureringer på Bornholm i 1962.
K. P. Bendtsen: Nykirkes restaurering.

Indmeldelser i BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

modtages af
William Dams Boghandel A/S, Rønne,

og af foreningens bestyrelse, der f.t. består af:
bogholder Olaf Hansen, Nexø, formand,
civilingeniør J. Klindt,
studielektor C. H. Kibsgaard,
major H. V. Jørgensen,
museumsinspektør Henrik Vensild,
overbibliotekar H. C. Larsen,
lektor Ebbe Gert Rasmussen, redaktør,
alle Rønne,
overlærer Frede Kjøller, Østermarie,
pedel Jørn Uffe Hansen, Krakdal, Rutsker pr. Hasle.